

63.3
В 53

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Історія

Випуск IV-V

Івано-Франківськ
2001

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

ІСТОРІЯ
ВИПУСК IV-V

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА
"ПЛАЙ"
2001

ББК 63
В 53

Вісник Прикарпатського університету.
Історія. 2001. Вип. IV-V.

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені етнополітичним процесам в Україні, а також актуальним проблемам історії зарубіжних країн, джерелознавства та історіографії, праці молодих науковців.

This book contains scientific articles dealing with actual historical problems of ethnopolitical processes in Ukraine, history of foreign countries, historical sources studies, historiography, and the research results of the beginning scientists.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК (*голова ради*), д-р філол. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК, д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО, д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК, д-р юрид. наук, проф. В.В.ЛУЦЬ, д-р філол. наук, проф. В.Г.МАТВІШИН, д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК, д-р пед. наук, проф. Б.М.СТУПАРІК, д-р хім. наук, проф. Д.М.ФРЕЙК.

Редакційна колегія: д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК (*голова редколегії*), д-р істор. наук, проф. В.В.ГРАБОВЕЦЬКИЙ, д-р істор. наук, проф. Л.О.ЗАШКІЛЬНЯК, д-р істор. наук, проф. О.Ю.КАРПЕНКО, д-р істор. наук, проф. П.С.ФЕДОРЧАК, канд. істор. наук, доцент О.С.ЖЕРНОКЛЕЄВ (*відповідальний секретар*).

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефаника
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
№ 645274

Адреса редакційної колегії:

76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника.
Видавництво "Плай" Прикарпатського університету, 2001.
Тел.: 2-21-62, 59-60-51

Видається з 1995 р. ©Прикарпатський університет ім. В.Стефаника

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

В.В. Грабовецький

БИТВА 1245 РОКУ ПІД ЯРОСЛАВОМ – СЛАВНА СТОРІНКА В ІСТОРІЇ ВІЙСЬКОВОГО МИСТЕЦТВА (До 800-річчя народження Данила Галицького)

У літопис багатомістової історії України вписано чимало сторінок героїчного подвигу наших славних державних діячів. Починаючи з Київської Русі-України і закінчуючи ХХ століттям, на території українських земель проходила не одна битва. Серед них була і битва 1245 року під Ярославом на Перемишльщині, у якій перемогло військо Данила Романовича Галицького. У 800-річчя його народження хочеться ще раз нагадати про цю бойову епопею і належно оцінити короля Данила не лише як великого державного діяча, але і як талановитого полководця, який зумів у надзвичайно складній тодішній політичній обстановці, що склалася у Південно-Західній Русі, розгромити своїх ворогів і проявити високе військове мистецтво.

Спробуємо хоч у короткому огляді нагадати про цю битву княжого часу вікопомного 1245 року. Перш за все треба з'ясувати, яка політична ситуація склалася тоді в Центральній Європі і, зокрема, у Галицько-Волинському князівстві.

Перелякани і стривожені розорюючими погромами монголо-татар Північно-Східної і Південно-Західної Русі правителі Західної і Центральної Європи пильно слідкували за діями Золотої Орди, очоленої Батием. У Сарай – столицю Батия – прямували посланці Франції, Італії та Ватикану.

А тим часом золотоординський хан запанував над усіма північно-східними князівствами. Його темники повсюди кочували з ордами, а жорстокі баскаки буквально здирали з пригніченого русина данину і навіть масово полонили населення. Золотоординці спритно використовували міжусобні чвари між князями. Одних вони приваблювали в Сарай, інших наділяли ярликами та підступно натравлювали одних проти інших, а неслухняних фізично знищували.

Що діялося в 40-х роках XIII ст. у Галицько-Волинському князівстві? Князь Данило Галицький зумів після 40-літнього маневрування в складних політичних, як внутрішніх, так і зовнішніх, відносинах нарешті відновити князівську владу у цілому Галицько-Волинському князівстві всупереч смуті і боярському засиллю. Ці "крамольні" бояри, за словами літописця, "князьки" орієнтувалися на підтримку і мечі правителів сусідніх іноземних держав.

Хоч Данило Галицький зумів 1237 року нанести під Дорогочином поразку хрестоносцям і стримати їх агресію із Заходу, але здійснити плани

із стабілізації своєї княжої держави не встиг через навалу орди Батия, яка в 1239-1240 роках призвела до значних розорень у руських князівствах.

Здавалося, що Галицько-Волинська держава Данила Галицького, яка фактично стала гегемоном у Південно-Західній Україні-Русі, зможе втримати свою владу. Винятком у цьому об'єднаному процесі була Чернігівщина, де її князі Ольговичі, з метою опанування західноукраїнськими землями, вносили розбрат, спритно використовуючи опозиційну до Данила частину галицьких великих бояр. У свою чергу галицька боярська олігархія намагалася заручитися підтримкою сусідніх держав – Угорщини і Польщі. Саме вони і вирішили напередодні 1245 року ще раз внести смуту і підірвати стабільність держави Данила Галицького.

Безпосереднім ініціатором підготовки нового воєнного конфлікту став син чернігівського князя Михайла – Ростислав. Він удруге зробив спробу заволодіти Галичем. Спочатку Ростислав увійшов у змову з деякими галицькими боярами. Серед них був тисяцький Володислав Юрійович, якого літописець влучно називає “лихим каламутником землі Галицької” [9, с. 119-124]. Для того, щоб заручитися підтримкою угорського короля Бели, Ростислав оженився на його дочці Анні і таким чином отримав військову допомогу угорців. Крім цього, за твердження Михайла Грушевського, спритний Ростислав “вистарався собі поміч із Польщі, від вдови Лешка (Білого) регенти малого Болеслава (т.зв. Стидливого)” [8, с.404].

Таким чином, Ростислав організував коаліцію проти Данила Галицького і був переконаний у своїй перемозі. Головну силу опозиції складав полк угорського полковника Філі, який раніше разом з угорцями був вигнаний з Галича міщанами і військовими загонами юного Данила та новгородського князя Мстислава Мстиславича Удатного.

Вся ця коаліційна ворожа сила, спровокована Ростиславом, вирушила проти Данила Галицького, захопила Перемишль, а потім підступила під міцну Ярославську фортецю і взяла її в облогу. Але Ярослав не був здобутий, бо його захисники, прихильники галицького князя, відважно оборонялися і навіть постійно здійснювали вдалі вилазки, наносячи удари по ворожих позиціях. Про це досить образно писав літописець: “Отож Ростислав, кинувшись, прийшов на город Ярославль. Але в городі були Данилові і Василькові люди, і бояр багато. Він, побачивши, що город укріплений, пішов до Перемишля. І, зібравши багато тамтешніх жигелів, знадобів ратних, і для взяття города, і пороків, він, спорядивши воїв своїх, знову пішов до Ярославля, а за собою заставив город Перемишль. Він думав: якщо сього я не візьму, то сей удержу” [2, с.59].

Зарозумілий претендент на галицький трон, Ростислав настільки був переконаний у своїй перемозі, що затіяв, за словами літописця, лицарський турнір і особисто “перед городом, і зітнувся він з (лицарем) Варгом. І впав

під ним камінь, і вивихнув він плече, і не на добро прилучилось йому (це) знамення”. А далі Ростислав пихато і впевнено заявив: “Якби я навідав де Данила й Василька – поїхав би на них. Навіть би з десятьма воїв поїхав би на них” [8, с.402].

Проте доля розпорядилася по-іншому, шальки терезів схилились на бік братів Романовичів. Останні зрозуміли, що вирішується питання бути чи не бути Галицько-Волинській державі, і розпочали підготовку до вирішальної битви. Князь Данило запросив на допомогу війська мазовецького князя Когурата і литовського князя Міндовга.

У свою чергу, Романовичі, зібравши воїнів, вирушили з Холма у похід проти Ростислава. За твердженням історика Миколи Котляра, попереду, згідно з правилами військового мистецтва, йшов авангард під командуванням двірського Андрія [6, с. 139]. Завданням останнього було розвідати, які сили має ворог, а також підтримати обложених ярославців. За військом двірського Андрія просувалася княжа дружина Данила, яка форсувала ріку Сян. Княжі полки були приведені у бойовий порядок. З цього приводу літописець наводить цікавий епізод: коли Данилове військо наближалося до річки Сяну, “то сталося таке знамення над військом – хмарою над ними затріпотали орли і ворони і зашуміли своїм клекотом” [8, с.403].

Дізнавшись про наближення Данилового війська, угорський полководець Філя залишив біля обложеного Ярослава частину свого війська, щоб запобігти вилазці городян. З рештою – більшою частиною – війська пішов назустріч дружині Данила Галицького.

17 серпня 1245 року під Ярославом відбулася генеральна битва, яка, за словами історика М.Котляра, була однією з найбільших в історії княжої України-Руси [6, с. 139]. Під Ярославом Данило Галицький за всі часи свого князювання виявив найкращі здібності як полководець. Він вдало, у стратегічному плані, розставив свої полки, проявивши військовий талант. У чому полягала ця стратегія? По-перше, свої війська Данило розставив за такою схемою. Головний полк (дружину і частину ополчення) виставив на лівому фланзі, справа розмістився полк Василька, а в центрі передбачливо стояла невеличка дружина двірського Андрія. Окрім цього, Данило, мабуть, через своїх розвідників врахував топографічне розташування місця битви, що значно сприяло успішному розвитку військових подій.

Головнокомандувач коаліційних військ Філя не зрозумів бойової стратегії галицького князя і, побачивши невеличку кількість княжої дружини Андрія, кинув свої основні сили спочатку на Данилів фланг. Проте Андрій теж втрутився у сутичку і розпочалася велика відчайдушна боротьба, яку літописець описав так: “Ростислав, отож, виладнавшись до бою, перейшов глибокий яр, – він бо йшов супроти Данилового полку, але Андрій-двірський постарався, щоб він не зіткнувся з військом Ростис-

лавовим кріпко: списи так ламалися (об броню) неначе це були удари грому, і з обох же (сторін) многі, упавши з коней, померли, а інші поранені були сильними ударами списів” [8, с.403].

Загін Андрія, стримуючи переважаючий натиск Ростиславових частин, тим часом почав відступати. Тому Данило послав на допомогу 20 “вибраних мужів”. Проте ця допомога була марною. Незважаючи на це, Андрій, за словами літописця, “з невеличкою дружиною, в’їджаючи, кріпко боровся з наступаючими по п’ятах ростиславців” [8, с.403].

Ростислав, втративши ініціативу у сутичці з дружиною Андрія, повернув свої бойові загопи проти військ князя Василька. Він почав їх атакувати великими силами і, як пише літописець, “коли побачив Данило, що ляхи наймані загопи поляків у війська Чернігівця кріпко йдуть на Василька “керліш” співаючи, і сильним голосом ревли у війську їх, коли побачив Данило зблизька Ростиславову Філо, воеводу угорського, що стояв у задньому у полку із хоругв і казав “Руси скорі є на битву, але вистіймо перед натиском їх, бо вони не видержують, довгий час у січі” [8, с.403].

Але це була остання погроза Філі – угорського хваленого полководця, бо йому не вдалося нанести поразки Данилу, який зі своїми героїчними дружинниками, за твердженням Михайла Грушевського, “ударив на полк Філі” [2, с.60], а далі, за словами літописця, “розтросив війська його, і хоруггов роздер навпіл” [8, с.403]. У цій фінальній бойовій сутичці мужність проявив юний син Данила Лев, майбутній наступник батька на галицько-волинському троні, який, як пише літописець, “а об того гордого Філо Лев ся дитина, зламав списа свого” [8, с.403].

Ось так закінчилась одна з найбільших на той час битв не лише тодішньої Київської Русі, але й цілої Західної Європи. Фінал битви під Ярославом 17 серпня 1245 року яскраво описує літописець: “І став він (Данило) на могилі напроти города (Ярослава) і приїхав Василько до нього... Угри ж і ляхи многі і побиті були; із усіх (військ) багато схоплено було. Тоді ж Філа гордий схоплений був Андрієм двірським, і приведений був до Данила, і вбитий був Данилом. А (боярин) Жирослав привів тисяцького Володислава (Юрійовича), лихого каламутника землі (Галицької). У той же день і той убитий був, і багато інших угрів побито було в гніві. Данило й Василько не пішли тоді в город (Ярослав), і Лев став на місті (бою) як воїн, посеред трупів, знаменуючи побіду своєю” [8, с.404].

Битва під Ярославом 17 серпня 1245 року мала важливі політичні наслідки. У першу чергу, була втихомирена боярська опозиція, що постійно підтримувала міжусобиці і не давала князям як династії Ростиславовичів, так і Романовичів постійно зміцнювати Галицько-Волинську державу. Академік Іван Крип’якевич зауважував, що “битва під Ярославом вирішила боротьбу за Галичину, яка тривала сорок років. Боярська

опозиція була остаточно знищена. Данило став повним володарем Галицько-Волинського князівства” [7, с.97].

Нарешті, наведемо цікаві й оригінальні оцінки українських істориків щодо цієї битви. Зрозуміло, що першим, хто належно оцінив битву під Ярославом 1245 року, був невідомий автор Галицько-Волинського літопису, історичні відомості якого ми використовуємо майже повністю у нашому дослідженні: “Явив же Бог милість свою і дав побіду Данилові напередодні (дня пам’яті) великих мучеників Флора і Лавра” [8, с.404].

Відомий галицький історик середини ХІХ ст Ізидор Шараневич так писав про цю битву: “В року 1245 Ростислав вспомаганий от угорського короля вторгнул в Галицкій предели и завладел Перемишлем. Данило вислав прогиву нему найстаршого сына Льва в сопроводі опытных воевод по первой раз – в поле. Но когда их Ростислав у Сечене (Соснице) поразил, двинулся Данило лично к Перемишлю и погнал смелого наезника за горы” [11, с.91]. Микола Костомаров висловився про результат цієї битви так: “Битва наступила 17 серпня... Побіда була зовсім на стороні Данила...” [5, с.146].

Патріарх української національної історіографії Михайло Грушевський про Данилову перемогу писав: “Скоро по Батієвім поході, 1245 р. Данило з Васильком погромили останнього претендента на галицький стіл князя Ростислава, зятя угорського короля, котрого угри підтримували против Романовичів, і по цім настав спокій” [1, с.123].

Дмитро Дорошенко твердив, що Данило “1240 р. заволодів Києвом і посадив там свого намісника. Та остаточно зламав свого ворога Ростислава, якого піддержували угри, аж в 1245 р. в кривавому бою під Ярославом” [3, с.90]. А академік Іван Крип’якевич писав, що “над Сяном, під Ярославом, 17 серпня 1245 року відбувся бій, де війська Данила здобули вирішальну перемогу” [7, с.98].

Наталія Полонська-Василенко зробила висновок, що “тільки рішуча перемога Данила влітку 1245 року під Ярославом, де розбито війська угорські, Ростислава, та прихильних до нього бояр, поклала кінець 40-літній війні Романовичів за спадщину, війні за звільнення Західної України – Волині та Галичини від чужинців” [10, с.197]. Аркадій Жуковський, Орест Субтельний підкреслювали, що Данило “вів боротьбу проти Польщі і Угорщини та частини галицьких бояр, яких Данило розбив під Ярославом 1245 р.” [4, с.27-28].

1 Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.-Відень, 1921.

2 Грушевський М.М. Історія України-Руси. – Т.3. До року 1340. – К., 1993.

3 Дорошенко Д.Д. Нарис історії України. – Львів, 1991.

4 Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів, 1992.

5. Костомаров Микола. Історія України в життєписах ви значніших єї діячів. Переложив Олександр Барвінський. – Львів, 1918.
6. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979.
7. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984.
8. Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. – К., 1990.
9. Печеніжинський В. Дорогичинське побоїще. Вікно в історію // Жовтень. – 1972. – № 3.
10. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.1. До середини XVII ст. – К., 1992.
11. Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. От найдавейших времен до року 1453. – Львов, 1863.

Grabovetsky V.

THE BATTLE OF 1245 AT YAROSLAV – A PROMINENT PAGE IN HISTORY OF MILITARY ART

(Dedicated to the 800 anniversary of Dantlo Halatsky's birth).

The article of the outstanding historian is dedicated to one of the most successful victories of Danylo Halatsky over the Hungarian troops – the battle at Yaroslav, 1245.

On the basis of deep analysis of chronic sources, the author views upon the preconditions, course and consequences of the battle for the further fate of Halatsch Volyn State. In addition, interesting points of view on the battle at Yaroslav, that was one of largest one not only in the Kyiv Russ, of that time, but in the whole western Europe, are presented.

О.Б.Ярошинський

РУШІЙНІ СИЛИ ВИЗВОЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА ВОЛИНІ В СЕРЕДИНІ XVII ст.

У ході аналізу проблеми автором було опрацьовано матеріали актів про 137 народних виступів на Волині в 1648-1653 рр. час розгортання на цій території визвольної боротьби. Зведені показники соціального складу учасників виступів дають можливість визначити питому вагу основних типів визвольних акцій за складом: селянські (51,8%), селянсько-міщанські (23,3%), селянсько-козацькі (8,8%), селянсько-міщансько-козацькі (2,2%), міщанські (13,1%), міщансько-козацькі (0,75%).

Домінуючою силою місцевого народного руху було селянство. Воно брало участь у 86,1% усіх документально підтверджених виступів. При цьому, більшість з них були виключно селянськими (51,8% усіх виступів). У селянських виступах здебільшого брали участь усі прошарки цієї соціальної групи. У більшості скарг звинувачуються усі мешканці сіл. Участь сільської верхівки прослідковується тільки у 7,3% виступів. Про суперечності між сільською верхівкою і громадою стверджує лише скарга про події у Бельові і Дикові, у ході яких покарано війта із помічниками, котрі перешкоджали захопленню шляхетського майна [1]. Визвольна хвиля залучила до складу сільських повстанців не лише сільську верхівку, а й

Ярошинський О.Б. Рушійні сили визвольного процесу на Волині в середині XVII ст.

сільське духовенство та окремих шляхетських представників. Участь духовенства підтверджується у 5,1, шляхти – 2,2, козацтва – 11, “робітних” людей у 2,9 відсотка селянських виступів 1648-1653 рр.

Другою рушійною силою руху було міщанство. З його участю відбулося 39,4% документально підтверджених акцій, які охопили 44 волинські міста і містечка (39,6% їх кількості у воєводстві). Понад дві третини виступів, що відбувалися з участю міщанства, зафіксовано у Луцькому повіті (70,4%). Самостійні міщанські виступи складають 13,3%. 23,3% виступів – селянсько-міщанські. 4 виступи (3%) здійснювалися спільно з козаками. Кожний п'ятий міщанський виступ зв'язаний з участю міського патриціату (7,3% усіх виступів) – лавників, райців, ленвойтів, бурмістрів, війтів. Особливо помітну роль міська верхівка відігравала під час акцій у Луцьку, Ковелі, Колках, Чарторийську, Кременці, Горохові, Крилові, Звягелі. Документи вміщують інформацію про ремісничий фах учасників виступів у Ковелі, Луцьку, Володимирі, Клевані, Колках, Чарторийську, Четверті та інших містах. Серед повстанців були кравці, кушніри, шевці, ткачі, котлярі, ковалі, бровари, солодівники, смолярі, гончарі, мельники, пекарі, теслярі, мулярі, малярі, бондарі, різники, золотарі, фурмани, свинопаси, козопаси, воротні і сторожові (замкові слуги). Про зв'язок купецтва із народними виступами свідчить лише одна скарга, що зв'язана із осінніми подіями 1648 р. у м. Луцьку [2]. Вплив духовенства, шляхти, козацтва простежується відповідно у 0,75, 1,5, 3,0 відсотках виступів міщан. Траплялися випадки переходу міщан на бік супротивника. Так, міщани Старокостянтинова, після відходу основних частин української армії під Пилявці, пов'язали у своїх будинках 70 козаків і передали полякам, сподіваючись на їх милосердя за попередню невірність [3]. Документи підтверджують також випадок виступу міських низів проти частини міського патриціату (Луцьк, вересень 1648 р.) [4].

Духovenство брало участь у 5,1% виступів. Здебільшого воно виступало в ролі організаторів та керівників селянської боротьби. Духовний стан серед повстанців в основному представляло нижче духовенство та їх діти (поповичі). У Колодяжному головними учасниками нападу на шляхетський маєток були монахи, керовані священником. Але траплялися випадки включення в акції вишого духовенства. Так, представник Києво-Печерського монастиря підбурював селян Городка-Бегені за вказівкою архімандрита І.Тризни. Вагому допомогу повстанцям М.Кривоноса надавав владику Луцький Афанасій [5]. Запізнілим усвідомленням шляхтою ролі релігійної проблеми у визвольному процесі пояснюється поява сеймової постанови від 12 січня 1650 р. про підтвердження давніх прав і вольностей православному руському народу, рівноправності православних священників [6].

Волинська шляхта опинилася в антиукраїнському військово-політичному таборі. Частина її втекла на польські землі, більшість брала участь у військових акціях, захищаючи панування Речі Посполитої. Відомо, що Б.Хмельницький напередодні першого походу на Волині покладав надії на прихильність волинської аристократії і шляхти до національно-визвольної боротьби. Ймовірно, що саме цим були викликані кроки щодо забезпечення схоронності маєтків Д.Заславського та А.Киселя, гарантування прав повернення до маєтків у 1649 р. і т.п. [7]. Однак більшість шляхтичів і князів негативно сприйняла не лише Селянську війну, а й визвольні процеси, спрямовані на утворення Української держави. Зважаючи на неспроможність Речі Посполитої приборкати народну боротьбу, волинська шляхта прийняла сеймикову постанову про утворення шляхетського ополчення супроти повстанців. Аналіз сеймикових інструкцій 1650-1657 рр. свідчить про відсутність будь-яких національних вимог та повну підтримку шляхтою дій колоніальної влади [8]. Тому висновок про можливість визнання юрисдикції Української держави частина представників волинської шляхти робить лише у 1657 р. Звернення шляхти з Олики до Б.Хмельницького визнало потребу встановлення протекторату гетьмана у краї [9]. Про політичні хитання А.Ліщинського, С.Четвертинського, Ю.Немирича, панів Головінських, Козинських, Новосельських та представників інших аристократичних родів у другій половині 50-х років повідомляв коронному канцлеру каштелян Беньовський [10]. Проте у період визвольних змагань на Волині лише окремі представники шляхетського середовища підтримували боротьбу свого народу. Скарги свідчать про участь шляхти у 5,1% народних виступів. Й.Кадлубицький керував селянським нападом на маєток у с. Ільковцях. Шляхтич В.Бережницький очолював акції в Осовій і Курчичах. Невідомий шляхтич керував рейдом повстанців у надслучанському Поліссі. Представники шляхти спрямовували окремі дії повстанців у Луцьку, Гощі, Четвертні. Помітну роль в антипольській, антикатолицькій боротьбі відіграв Ф.Липка. Засуджений Люблінським трибуналом, він пізніше добився королівської охоронної грамоти і звання королівського слуги. Вплив на розвиток визвольного руху мали Немирич, Красносельський, Гуляницький [11]. Позитивну роль у поширенні українських державницьких настроїв серед шляхти східної Волині у 1657-1658 рр. відіграв керівник козацької залоги І.Тарнавський [12].

Однак переважна більшість волинської шляхти вбачала у колоніальній системі Речі Посполитої запоруку збереження свого панівного становища та захисту економічних інтересів. Тому вона із зброєю в руках втілювала антиукраїнську програму Польщі. Виявившись неспроможними до національної звитяги, окремі представники шляхти прагнули вико-

ристати період шляхетської паніки з грабівницькою метою. У скаргах зафіксовано більше десятка випадків феодалських наїздів, що супроводжувалися грабежами сусідніх маєтків, євреїв, побиттям селян, підпалами. Так, шляхтич Н.Зданевич здійснив наїзд на с. Кривичі, грабував маєток, вимагав від невідданих йому селян Городка виконання повинностей на його користь. Садовський урядник Каменський грабував маєтки, бив селян Туличева і Колпитова. Т.Золотницький пограбував євреїв м. Берестечка. Надвірна хоругва А.Киселя пограбувала і розорила маєтки Загоровського у селах Хорові, Воловичах, Загайцях, а його слуги спалили селянські двори у с. Користь [13].

Загони козацтва з'явилися на Волині влітку 1648 р. разом із українськими військовими формуваннями М.Кривоноса, П.Головацького і Б.Хмельницького. Козацтво відіграло виняткову роль у визволенні південної частини воєводства. На решті території рейди козацьких загонів підштовхували волинян до радикальних форм і методів боротьби. Картографування козацьких рейдів показало попередню обізнаність їх учасників із волинською територією. Ці рейди, як правило, не відхилялися від заздалегідь обраного маршруту. Це свідчить про високий рівень розвідкової справи та наявність у загонах вихідців з Волині. Останнім, ймовірно, мотивуються причини довготривалого перебування окремих козацьких представників на території, залишеній українськими підрозділами. Документально підтверджено участь козацтва у кожному десятому виступі (9,5%). Картографування народних виступів підтверджує активність волинян, котрі проживали поблизу маршрутів козацьких рейдів. Розгортання боротьби на півдні і в центрі Волині зв'язане із появою тут козацьких підрозділів. Із відходом козацтва наприкінці 1648 р. відбувається помітний спад революційного піднесення. У зв'язку з участю у татарських нападах козацтво втратило попередній авторитет, а "козацький ідеал" перестав бути генератором соціальної активності волинян. Разом із цим найактивніша частина волинських повстанців, злившись із козацтвом, долучилася до формування української державної еліти (Г.Яскевич, Г.Гуляницький, М.Тиша, І.Дунець, П.Тетеря, М.Таборенко та ін.) [14].

Таким чином, дослідження соціального складу волинських повстанців дало можливість виділити основні типи виступів за складом (селянські, селянсько-міщанські, селянсько-міщансько-козацькі, міщанські, міщансько-козацькі), визначити домінуючу рушійну силу боротьби (селянство і міщанство), активну роль православного духовенства та незначної кількості місцевої шляхти. Козацтво брало участь у кожному десятому повстанському виступі 1648 р., але після руйнівних татарських рейдів осені 1649 р., що відбувалися за участю козаків, воно стало втрачати авторитет у місцевого населення.

1. Архив Юго-Западной России (дал. – Архив ЮЗР). – К., 1914. – Ч.3. – Т.4. – С.177-179.
2. Там само. – С. 45-47, 151-153, 175-177, 202-205, 206-207, 228-229, 331-333, 356-359, 360-362, 392-394, 417-419, 424-428, 459-464.
3. Джерела до історії України-Руси. – Львів, 1898. – Т.4(1). – С.87.
4. Архив ЮЗР. – Ч.3. – Т.4. – С.409 (I), 447; Донесение папского нунция И.Торреса архиепископа Андрианопольского о событиях в Польше во время восстания Б.Хмельницкого // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. – К., 1916. – Вып.2. – С.115; Szajnocha K. Dwa lata z dziejów naszych Opowiadanie i źródła – Lwów, 1869. – № 2. – S.387.
5. Архив ЮЗР. – Ч.3. – Т.4. – С. 165-166, 343-345, 584-585; Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. – М., 1954. – Т.2. – С. 261-263.
6. Архив ЮЗР. – Ч.3. – Т.4. – С. 382-384.
7. Там само. – С. 56, 251; Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – К., 1965. – С. 228; Мышник Ю. Новые документы Б.Хмельницкого об антифеодальной борьбе народных масс на Украине и социальной политике гетманской администрации в период Освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. // Актуальные проблемы аграрной истории Украины. Сб. научн. трудов. – Днепропетровск, 1980. – С. 180-182; Szajnocha K. Op. cit. – Т.2. – С. 394-395.
8. Архив ЮЗР. – К., 1861. – Ч.2. – Т.1. – С. 378-389, 391-413, 431-439, 440-445, 456-463, 464-475; Архив ЮЗР. – Ч.3. – Т.4. – С. 86-87, 398-399, 543-545.
9. Липинський В. Україна на переломі 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті. – Філадельфія, 1991. – С.172, 186.
10. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1861. – Т.3. – С.105; Липинський В. Україна на переломі... – С.189.
11. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. – К., 1845. – Т.1. – Отд. 3. – С. 207; Архив ЮЗР. – Ч.3. – Т.4. – С. 151-153, 175-177, 190-192, 305-306, 307-311, 313-314, 378 (III), 409 (I), 438-440, 451 (III, IV), 630 (IV), 741-742; Документы об освободительной войне... – К., 1965. – С.99,110.
12. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. – К., 1852. – Т.3. – Отд.3. – С. 283.
13. Архив ЮЗР. – Ч.3. – Т.4. – С. 53-54, 367-369, 726-728, 747-751, 814-820.
14. Там само. – С. 709-710; Липинський В. Україна на переломі... – С.154; Його ж. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. – Філадельфія - Пенсильванія, 1980. – С. 177, 195.

Yaroshynskiy O.

THE MOTIVE POWER OF LIBERATION PROCESS IN VOLYN IN THE MIDDLE OF THE XVII CENTURY

The author studies the documentary material about 137 people's revolts in Volyn in 1648-1653. The investigation makes it possible to define the main types of the revolts according to social complement of their participants. The predominant motive power of such revolts was the Ukrainian peasantry and petty bourgeoisie, the orthodox clergy with the insignificant part of local gentry also played an active role.

Я.С. Щепанський

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК МІСТА СТАНИСЛАВОВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Після першого поділу Польщі у 1772 році Галичина ввійшла до складу Австрії. Цей край одержав нову назву – Королівство Галиції і Лодомерії (Володимирі), територія якого стала найбільшою провінцією монархії Габсбургів. На землі, загарбані австрійською короною, прибули чиновники, які розпочали реорганізацію місцевої влади, залишаючи на перший час стару консервативну систему адміністративного управління. У січні 1867 року після утворення дуалістичної Австро-Угорщини в Галичині проведено чергову адміністративну реформу, за якою давні циркули (округи) були ліквідовані, а замість них утворені політичні повіти. У контексті цих перемін місто Станіславів одержало статус повітового центру [1].

У досліджуваній період місто Станіславів являло собою ремісничо-торговельний осередок з дрібними кустарними підприємствами, де збереглися пережитки феодально-кріпосницьких відносин, які перешкоджали зародженню фабричної промисловості в місті і гальмували його економічний розвиток. Здебільшого, у центрі тодішнього Станіслава працювали різного типу ремісничі майстерні, організація праці яких базувалася на цеховому принципі. Згідно з промисловим статутом 1882 року станіславівські ремісники гуртувалися у професійні об'єднання: шевців, ковалів, мулярів, столярів, кравців. Всього у місті налічувалось 10 цехів. Із десяти цехмайстрів було 6 євреїв і 4 поляки [2, s.15].

Одним із перших у Станіславові був організований цех різників. Він утворився у 1883 році внаслідок об'єднання пекарського і цукерничого цехів [3, к.45]. Вже у 1889 році пекарі створили самостійну організацію. У 1893 році утворилось об'єднання м'ясників, пізніше – перукарів і малярів. Існували також шинкарські, будівельні, каменярські і друкарські організації. Їх не відносили до ремесла [Ibid.].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття у місті найпопулярнішим і найбільш розвинутим серед ремесел було шевство, переважно представлене християнським населенням. Якісну продукцію виробляли у шевських майстернях Худерського, Торончака, Рубчака, Карпінського та ін. У кожного з них працювало від 10 до 30 робітників. Їхні вироби (взуття) витримували віденську і чеську конкуренцію, користувалися широким попитом на ринках Галичини і за її межами, неодноразово здобували заслужені відзнаки на місцевих і закордонних промислових виставках.

Станіславівське столярство мало характер домашнього промислу. Родина Фідлерів (німецького походження) одна з найперших професійно налагодила роботу в своїх столярських майстернях, мала фірмові крамниці, де продавала меблі власного виробництва [4, s.20].

Ключові позиції у різництві, кравецькій та пекарській справі займало єврейське населення. Однак добру славу мали й українські та польські майстри, зокрема, кравецькі майстерні Станіслава Шиманського, Скуліча й інших, у яких працювало від 30 до 50 робітників [Ibid., s.21].

Як зазначалося вище, значна частина ремісницьких закладів була власністю євреїв. Християнському населенню бракувало вміння швидко пристосовуватися до запровадження нових форм господарювання. У таких умовах поляки й українці не витримували конкуренції з боку єврейських ремісників, зосереджувалися, в основному, на шевському і ткацькому ремеслі, кушнірстві, ковальстві, слюсарстві, столярній справі і мулярстві. Євреї переважно були кравцями, ювелірами, склярами, різниками, перукарями, бляхарями тощо [5, k.46].

Зі середини XIX століття у Східній Галичині відбувався процес розкладу міського ремесла і зародження промислових підприємств, на яких застосовувалася вільнонаймана праця. У Станиславові переважало мануфактурне промислове виробництво. У 1887 році тут налічувалося близько десяти великих та двадцяти малих промислових закладів, переважно, дрібних мануфактур [6, c.143].

Пивоварний завод – одне з найстарших станіславівських промислових підприємств. Його засновано в 1767 році, а розпочав він свою діяльність у 1787 році. Завод повністю забезпечував продукцією місто і його околиці. Парова машина потужністю 10 к.с. значно полегшила працю на підприємстві і в результаті цього збільшився обсяг варіння пива [7, s.305]. У 1801 році у галицькому передмісті Станіслава функціонувало 4 пивних бровари, продукцією яких розпоряджалися євреї. У 1869 році чотири пивоварні заводи Станіслава спільно виробляли 20148 відер пива в рік [8, k.79].

Серед найбільших промислових підприємств, що знаходилися в передмісті Станіслава, був завод дріжджів і спирту, розташований у селі Княгинин. Власниками цього підприємства, яке засноване в 1878 році, була багата сім'я землевласників Ліберманнів – Філіп і Бабетта. У 1905 році вони на теренах села Княгинин – Колонії мали 33 гектари землі у власному користуванні. Потужне підприємство було оснащено сучасним для тих років обладнанням: паровий котел системи Корнвала, дизельний і паровий двигуни. В 1912 році на заводі працювало від 40 до 50 робітників. У Княгинин-Селі знаходилося підприємство Й.Купферманна, яке спеціалізувалося на виробництві лікерів та рому. В історичних джерелах згадується й рафінерія спирту М.Кагана, і одна з найбільших у Галичині фабрика (Г.Адлерсберга) з виготовлення високогатункової горілки [9, s.302-305].

Під кінець XIX століття на околицях міста починають зароджуватися галузі машинобудівної промисловості. На заводі, що був збудований у 1838 році в селі Пасічна, виготовляли сільськогосподарську техніку та

запчастини до неї. Продукція підприємства, власниками якого були К.Стойковський, Ю.Схерц, М.Марковський, користувалася великим попитом не лише в Галичині, але й за її межами [10, s.54].

У Станиславові була також представлена галузь машинобудування. Працювали механічні паровозоремонтні майстерні, в яких у 1887 році трудилося 278 робітників з міста та навколишніх сіл. Важкі умови праці, мізерна заробітна плата, тривалий робочий день (12–14 годин), високий виробничий травматизм, відсутність елементарних правил техніки безпеки та антисанітарні умови часто викликали справедливі протести й обурення серед робітників міста, які часто переростали у вуличні маніфестації та страйки [11, арк.1-2].

До високорозвинених галузей харчової промисловості регіону належало млинарство, у якому теж почали застосовувати новітні технології. У Станиславові працював паровий млин потужністю 20 кінських сил, який був встановлений у 1864 році (власник – М.Вайнгартен). Станіславівський млин, власником якого був Г.Іммердауер, знаходився на вулиці 3 Мая і вщент згорів з невідомих причин 7 березня 1903 року [12].

Уряд Габсбургів під тиском австрійських і чеських промисловців старався різними методами гальмувати розвиток гарбарського промислу в Галичині. Результатом такої політики було те, що шкіряна промисловість у Станиславові не вийшла за рамки міста. Місцеві гарбарні виробляли виключно юхтову шкіру (м'яку), що була призначена лише для селян. Про виробництво боксової шкіри не могло бути й мови, бо не було підтримки з боку держави. Такого виду продукцію на станіславівський ринок постачали австрійські й чеські підприємці.

Обробкою шкіри у Станиславові займалися дві гарбарні, чотири в Княгинині, одна – в Загвізді і одна – в Крихівцях. Фабрику шкір, власником якої був Я.Маргошес, збудовано у 1888 році. 1 листопада 1894 року в селі Княгинин закладено нове шкіряне підприємство, власником якого був М.Бернфельд. Воно відповідало всім новітнім технічним і санітарним вимогам того часу. Перед Першою світовою війною станіславівське шкіряне виробництво почало занепадати. У цей час на міському шкіряному заводі працювало лише 60 – 70 робітників [13, c.182].

Для повної характеристики економічного розвитку Станіслава наприкінці XIX – на початку XX століття слід назвати і менші підприємства. Фабрика крохмалю розміщувалася в селі Вовчинцях, а керував нею консорціум, співвласниками якого були К.Гальперн, Ф.Ліберманн, Х.Горовіч, Л.Баумінгер. Працювала у місті фабрика капелюхів Натана Шенкельбаха, фабрика В.Сивінського, де виготовляли фаєтони, вози і сани [14].

Хімічна промисловість у місті була представлена фабрикою хімічних виробів, яку засновано 15 жовтня 1886 року (власник – А.Каннабіх). Тут

виробляли парфумерні вироби, туалетне мило, кілька видів лаку, парафінові і воскові свічки, пасту для чищення металу, засоби для фарбування взуття і шкіри [15]. У 90-х роках XIX століття в селі Микитинцях біля Станиславова було налагоджено фабричне виробництво сірників [16, с. 18].

Працювала також дистилярня нафти (в теперішніх Микитинцях), фабрики коронки і гафтів, картону, штучних міндобриб (у Княгинині), кахельних печей (на вул. Сапезинській), металева фірма, заснована в 1905 році (одна з перших у місті) [17, с. 133]. В 1900 році закладено рафінерію нафти, власником якої був К. Фішлер, де виробляли машинні мастила. 21 липня 1914 року її перейменовано в акціонерне товариство "Габер і К". Фабрика ватину і ваги Мендельсона й Арнольда та фабрика гаптованих виробів Фішера і Арнольда вважалися найбільшими серед нечисленних закладів станиславівської легкої промисловості.

Наприкінці XIX ст. у Станиславові шили одяг для офіцерів та чиновників, діяла фабрика з виготовлення оцту (власник – Д. Русмак), соди, поташу, мила, а також воскобійня, фабрика металічних виробів з елементами художнього кування. У зв'язку із зростанням кількості промислових підприємств у Станиславові було налагоджене цегельне виробництво в двох міських цегельнях, одна з яких працює і понині [18, с. 185].

Початок XX століття в Галичині ознаменувався також будівництвом перших електростанцій, в тому числі і в Станиславові. Міська електростанція була обладнана трьома трифазними динамомашинами. Вони видавали струм 380 ампер при напрузі 130 вольт. Для освітлення міста і території електростанції використовували дугові лампи, які були встановлені на високих шоглах та у виробничих спорудах. Пізніше для освітлення цього закладу почали використовувати лампи розжарювання. Під час Першої світової війни приміщення електростанції, яка знаходилася в Княгинині, були повністю знищені російськими військами, а машини й обладнання вивезені з міста. Подібна доля спіткала й міську газовню [19, с. 14].

Для освітлення вулиць міста з 1876 року почали використовувати газові ліхтарі, що наповнювалися газом з міської газовні. Новозбудований газовий завод приступив до роботи 27 грудня 1902 року і міг виробляти 2000 м³ газу при потребі 1300 м³ на добу [20]. Міська газовня в 1916-1917 роках знаходилася на лінії бойових дій, в результаті чого зазнала великих пошкоджень. Гарматні постріли зруйнували газове сховище, де містилося 1200 кубометрів газу, майже повністю знищили фабричний комин висотою 25 метрів та інші споруди. Внаслідок завданих збитків та відсутності сировини з 1916 по 1919 рік робота заводу була повністю припинена [21, с. 38-39].

Поліграфічну промисловість у Станиславові представляли дві друкарні, історія однієї сягає 1834 року. У тому ж році, з ініціативи станиславівського старости Краттера, поселився у місті перший друкар – німець

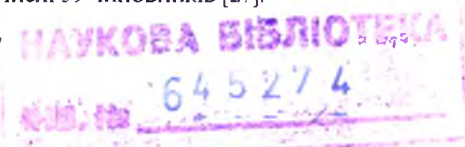
Ян Піллер, який швидко і професійно розгорнув свою фахову справу, друкуючи газети, журнали, календарі, відозви місцевої влади, повідомлення тощо. Після смерті Яна Піллера у 1867 році до Станиславова приїхав друкар зі Львова – Ян Данкевич, який купив від вдови і спадкоємців померлого Піллера друкарню та успішно продовжив започатковану попередником видавничу справу [22].

У друкарні Я. Данкевича працював робітником С. Хованець, який у 1883 році став її керівником. 3 січня 1887 року він купив у Б. Лясковського і братів Йонасів друкарню, яка вже два роки до цього часу працювала в місті, і в 1893 році створив при ній літографічний відділ. У друкарні видавалися шкільні підручники, історичні, математичні, природничі, літературні праці і локальні видання місцевої влади. З 1887 року тут друкувалася газета "Кур'єр Станиславівський" і дитячий журнал "Святелко". У 1910-1922 роках друкарнею керував син С. Хованця – Вацлав [23].

Важливий вплив на економічний розвиток Галичини, в тому числі й Станиславова, другої половини XIX століття мали залізниці, що будувалися тоді досить інтенсивно. Значною подією стало відкриття 1 вересня 1866 року залізниці Львів–Чернівці. Розпочався рух пасажирських поїздів через Станиславів. У цьому ж році стають до ладу механічні залізничні майстерні, сьогодні це – Івано-Франківський локомотиворемонтний завод. У залізничних майстернях і на станції працювало близько 3000 працівників. Цехи були обладнані двома паровими машинами, які приводили в дію різноманітні токарні верстати, молоти, пили тощо [24, с. 111].

Розвиток цієї галузі економіки призвів до створення Дирекції державної залізниці Східної Галичини і Буковини. Вона розташовувалася у великому будинку на площі А. Потоцького (тепер – вул. Грюнвальдська). Вищезгадана споруда була збудована в 1894 році за проєктом Е. Баудіша, інженера-залізничника з Відня. На цій же площі, перед початком Першої світової війни, збудовано другий будинок дирекції станиславівської залізниці [25].

Залізничні гілки зі Станиславова вели до Львова, Чернівців, Стрия, Вороненки. В 1885 році закінчено будівництво лінії Львів–Чернівці, Перемишль–Лубків, Львів–Стрий–Станиславів загальною довжиною 125,6 км [26, с. 52]. Наприкінці XIX ст. станиславівська залізнична станція займала площу 28 га і 30,5 км залізничних колій. Пропускна спроможність станції складала 6300 вагонів у рік. Для повсякденної роботи спалювали дванадцять вагонів вугілля. В 1900 році станиславівська залізниця мала у власному користуванні 228 локомотивів, 362 пасажирських вагонів (із них 42 поштових, 129 службових), 1716 критих і 1000 відкритих вагонів, які призначалися для непасажирських перевезень. Залізнична станція налічувала 1747 працюючих осіб, у тому числі 59 чиновників [27].

Станиславівський повіт перетинали два державні гостинці: цісарський (карпатський) та бережанський. Через Станиславів проходила й друга карпатська дорога з Білої через Новий Сонч, Самбір, Дрогобич, Коломию до Чернівців. Нею проходив торговельний шлях, де велася торгівля степовою і наддністрянською худобою, волами з гірських полонин і Підкарпаття.

Сільським господарством займалися здебільшого у передмістях Станиславова. Цьому, у значній мірі, сприяли родючі ґрунти, де “навколишня земля була досить врожайною; тут сяяли різні гатунки збіжжя, садили городні овочі, прекрасні фруктові дерева і виноград” [28].

На початку ХХ століття промислово-торговельне життя в місті, у тому числі й ремесло (70%), зосереджувалося, в основному, у єврейських руках (90%). Увага християнського населення була здебільшого привернута до культурно-політичних проблем міста, державні службовці марили швидкою чиновницькою кар’єрою. Слов’янська громадськість міста на той час лише починала вчитися прагматично діяти і мислити економічними категоріями [29, к.64].

У кінці 90-х років почала зароджуватися українська кооперація: торгівля і промисли, кредитні і ощадні установи, об’єднання і спілки. Серед них пріоритетними були: “Народна торгівля”, “Молочарський союз”, “Ризниця”, бляхарська робітня С.Снігуровича, пекарня Комарницького, млин Форикевича тощо. Через філії і крамниці “Молочарського союзу” населення Галичини експортувало свою продукцію до Німеччини, Англії, Іспанії й Туреччини. Серед українських фінансових установ виділялися “Зв’язковий банк” (директор Малиновський), “Руська Міщанська Каса” (директор Т.Черняхівський), а також “Сільський Господар” [30, с.498-499].

У цей період в Галичині спостерігається організація банківської справи і концентрація грошового капіталу. Великий вплив на господарський розвиток міста здійснювали фінансово-кредитні установи, які особливо інтенсивно почали діяти після отримання Галичиною автономії у 1867 році. Вони надавали кредити існуючим промисловим і торговельним підприємствам (передусім, нафтової і деревообробної промисловості), здійснювали важливі інвестиції в міське будівництво і комунальну сферу [31, к.45-46].

Серед 50 фінансових інституцій, які діяли в місті, були операційні, спеціальні банки, ощадна каса. Важливу роль у накопиченні заощаджень і організації дрібного кредиту відігравали комунальні ощадні каси. У Станиславові така каса була створена 30 грудня 1867 року. Вона забезпечувала, в основному, гіпотечні і комунальні кредити [32]. Діяли в місті й філія Австрійського Угорського народного банку, позичково-кредитний банк, який був створений у 1870 році за ініціативою станиславівського бурмістра І.Камінського. “Товариство взаємного кредиту міщан в Станиславові”, фінансова інституція станиславівських міщан, яка виникла у 1884 році [33, с.130].

З метою поліпшення матеріального стану галицьких ремісників, у великих містах регіону, а також у Станиславові, під патронатом Крайового відділу створюються ремісничі каси. В місті така каса була організована в 1909 році під назвою “Кредитна рукодільча спілка”. Вона надавала позички підприємствам винятково для закупівлі сировини і важливих виплат [34, к.46]. Існування великої кількості фінансово-кредитних установ свідчить про широкі можливості, які мало місто в економічному житті краю. Однак внаслідок невисокого рівня господарського розвитку даного регіону їхня кредитна можливість була обмежена [35, с.98].

Станом на 1914 рік у місті налічувалося 908 торговельних підприємств. З них: 843 (92,7%) – єврейські, 50 (5,5%) – польські, 16 (1,8%) – українські. Досить прибутковою на той час була торгівля домашніми гваринами, в якій монополію утримувало християнське населення. Євреї мали перевагу в торгівлі кінями, рогатою худобою, гіпсом, вапном, зерном, виробами зі скла, оптичними приладами, готівим вбранням, шевськими, шкіряними, ювелірними виробами, взуттям, годинниками тощо [36, к.44].

Головними формами організації внутрішньої торгівлі у Станиславові були ярмаркова, базарна і постійна торгівля. Ситуація поступово змінювалася на користь стаціонарних пунктів торгового обміну [37, с.91].

Стан торгівлі в місті так зображено у праці А.Шарловського: “Торгівля в станиславівському повіті і в місті Станиславові з малими винятками перебуває в руках єврейського населення (в Станиславові лише 14 християнських крамниць)” [38, с.308].

Торги і ярмарки відігравали істотну роль в економічному житті міста. Один раз у тиждень (у четвер) відбувалися торги в Станиславові, а ярмарки – вісім разів на рік. Щороку 1 травня у Микитинцях проводилися відомі ярмарки, де продавалося по кілька тисяч волів з цілого Подкарпаття і Буковини, звідки їх, кизвичай, транспортували до Відня. Згодом ці ярмарки занепали [Ibid., с.310].

Таким чином, аналіз економічного життя Станиславова у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття переконливо свідчить, що місто поступово ставало важливим фінансово-промисловим центром регіону. Незважаючи на це, промисловість Станиславова ще не повністю вийшла на стадію мануфактурного виробництва, носила локальний характер і в силу цілої низки політичних та економічних чинників не мала змоги конкурувати з австрійським і зарубіжним приватним капіталом.

1 Kurier Stanisławowski (далі – КС). – 1893. – № 409.

2 Złobrowski I. Dola mieszczaństwa polskiego w Stanisławowie i Knihininach – Stanisławów. 1914.

3 Biblioteka Jagiellońska w Krakowie. – Dział rękopisów. – №101/ 64.

4 Zichlinski J. Z przeszłości dziejowej mieszczaństwa polskiego w Stanisławowie 1662-1870. – Stanisławów, 1935.

5 ІІІ – Рękopis №101/ 64

6. Грабовецький В.В. Історія Івано-Франківська (Станіславова) з найдавніших часів до початку ХХ століття. – Частина I. – Івано-Франківськ, 1999.
7. Szarlowski A. Stanisławów i powiat stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym. – Stanisławów, 1887.
8. В.І. – Рękopis №101/ 64.
9. Szarlowski A. Stanisławów i powiat...
10. Kalendarz powszechny na rok 1867. – Lwów, 1867. – S.54.
11. Центральний державний історичний архів України у м.Львові (далі – ЦДАЛ) – Ф.146, оп.4.
12. К.С. – 1903. – №947.
13. Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – Київ, 1988.
14. К.С. – 1904. – №997.
15. К.С. – 1886. – №1572.
16. Макавч Робітничий клас Галичини в останній третині ХІХ століття. – Львів, 1968.
17. Baranski K. Przemieneli zagonczycy, chliborobi, chasydzi. Rzecz o ziemi stanisławowsko-kolomyjsko-stryjskiej. – Londyn, 1988.
18. Skorowidz przemyslowo-handlowy.
19. Miasto Stanisławów w swietle lat i cyfr // Nakładem redakcji “Kurjera stanisławowskiego” – Stanisławów, 1931.
20. К.С. – 1904. – №999.
21. Miasto Stanisławów w swietle lat i cyfr.
22. К.С. – 1903. – №1226.
23. Biblioteka PAN. – Dział Rękopisów. – №7796.
24. Staszek J. Wspomnienia Kazimierza Girtlera z podróży do Stanisławowa (1866-1867). – Krakow, 1992. – S.111.
25. К.С. – 1912. – №1382.
26. Saryusz-Zaleski W. Dzieje przemyslu w bylej Galicji 1804-1929. – Kraków, 1930. – S.52.
27. К.С. – 1901. – №821.
28. К.С. – 1935. – №959.
29. В.І. – Рękopis №101/ 64.
30. Синишин Ю. Купецтво і промисел у Станіславові // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1971. – Т.І. – С.498-499.
31. В.І. – Рękopis №101/ 64.
32. К.С. – 1923. – №139.
33. Baranski K. Przemieneli zagonczycy.
34. В.І. – Рękopis №101/ 64.
35. Baranski K. Przemieneli zagonczycy ..
36. В.І. – Рękopis №101/ 64.
37. Задорожний В.Є. Товарне виробництво і торгівля на західноукраїнських землях. – Львів, 1989.
38. Szarlowski A. Stanisławów...

Shechepanskiy Ya.

THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE TOWN OF STANISLAVIV IN THE SECOND PART OF THE XIX th-AT THE BEGINNING OF THE XX th CENTURIES

The article analyses the development of handicraft and industrial enterprises in the town of Stanislawiv in the second part of the XIX-at the beginning of the XX th century. The role of social and national factors in the town's economic life is stated. The process of transformation of a certain provincial town into the important regional centre of finance and industries is described

М.В. Кугутяк

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНО-ТРУДОВОЇ ПАРТІЇ (1920-1923 рр.)

Впродовж усього періоду існування ЗУНР її зовнішньополітична діяльність зосереджувалася виключно в руках представників Української національно-демократичної партії, яка в березні 1919 р. була перейменована на Українську народно-трудову партію (УНТП). Трудовики були найвпливовішою політичною силою в Галичині. З початку століття в лавах національно-демократичної партії сформувалась порівняно чисельна верства українських політичних діячів (депутати австрійського парламенту, послы до галицького крайового сейму). На час утворення ЗУНР націонал-демократи мали великий досвід політичної діяльності. З усього західноукраїнського політикуму вони були найбільш підготовленими до ведення зовнішньополітичних справ.

Першим державним секретарем закордонних справ уряду ЗУНР було призначено чільного діяча національно-демократичної партії, редактора газети “Діло” Василя Панейка. Головами дипломатичних місій у провідних європейських країнах, США та Канаді стали відомі діячі УНТП – Степан Томашівський (Лондон), Євген Левицький (Берлін), Лонгин Цегельський (Вашингтон), Олександр Колесса (Відень) та інші. На першому етапі головним завданням молоді західноукраїнської дипломатії було створення зовнішньополітичних умов для визнання та утвердження ЗУНР.

Перебуваючи згодом на еміграції у Відні, диктатор ЗУНР Євген Петрушевич 25 липня 1920 р. видав розпорядження “Про організацію уряду для виконання державної влади в ЗУНР”. Сформований згідно з цим розпорядженням уряд уповноважених диктатора вперше в історії ЗУНР був однопартійним, складався з представників УНТП. Лише згодом до нього було включено Осипа Назарука (член УРП), який відповідав за пресу і пропаганду. Пояснюючи обставини формування уряду, Є.Петрушевич зазначав: “Моїм бажанням було поставити на чолі зорганізованого розпорядком з 25 липня 1920 р. уряду такі особи, які репрезентували би різні політичні напрямки в суспільстві і дати в сей спосіб громадянству фактичний вплив на виконання тих функцій державної влади, які згідно з теперішнім правним станом зложені є до моїх рук, під мою виключною відповідальністю. Коли ж, задля перерваних зв'язків з краєм занятим чужими арміями та неможности порозуміння з усіма партійними групами членів УНРади в краю, переведення сего принципу в цілості являється під сю пору вповні неможливим, прийшлося мені складаючи уряд руководитися лише зглядом на особисте моє довір'я до осіб, покликаних до уряду та їх особисте уздібнення” [1, арк.5].

3 серпня 1920 р. було створено уряд відділу закордонних справ, який складався з чотирьох підсекцій: політичної, адміністративної, правової та господарської. Правильник уряду закордонних справ регулював підготовку і прийняття державних документів, діяльність реєстратури, каталогу, бібліотеки [2, арк.84].

З 1 серпня 1920 р. по 20 січня 1921 р. уповноваженим відділу закордонних справ був Степан Витвицький. З призначенням його головою делегації ЗУНР на Мирну конференцію в Парижі та головою надзвичайної дипломатичної місії в Лондоні посаду уповноваженого відділу закордонних справ зайняв Кость Левицький, який виконував покладені на нього обов'язки до кінця існування ЗУНР. Остання реорганізація уряду уповноважених диктатора, яка відбулася 23-25 грудня 1922 р., відділу закордонних справ не торкнулася [2, арк.81-85].

Пріоритетна роль відділу закордонних справ в уряді уповноважених диктатора ЗУНР впливала із загальної політичної концепції відродження західноукраїнської державності, вихідним пунктом якої було визнання тодішнім українським політикумом суверенних прав Антанти на Галичину. У зв'язку з цим на провідні європейські країни покладалися великі сподівання щодо усунення польської окупації з краю, на реалізацію ідеї державності Галичини під протекторатом Антанти. За таких обставин діяльність уряду ЗУНР в першу чергу спрямовувалась на забезпечення зовнішньополітичних умов здобуття незалежності Галицької республіки. Цій меті мали підпорядковуватися всі інші сфери діяльності уряду та крайового політичного проводу. Сам Є.Петрушевич у своєму розпорядженні "Про організацію уряду для виконання державної влади в ЗУНР" від 25 липня 1920 р. у зв'язку з цим зазначав: "Трудне положення Держави вимагає постійної присвяти переважної маси уваги і особистого старання справам заграничної політики і справам військовим" [1, арк.3].

Визначальна роль у випрацюванні та реалізації зовнішньополітичної тактики і стратегії належала диктатору ЗУНР Є.Петрушевичу та його найближчому оточенню з числа трудовиків, які тим самим перебирали на себе відповідальність за політичний курс уряду, реалізацію ним концепції відродження західноукраїнської державності, діяльність на міжнародній арені. Попри те помилковим було б вважати, що зовнішньополітична діяльність уряду мала вузькопартійний корпоративний характер. Хоч і з певними застереженнями, діяльність уряду Є.Петрушевича до березня 1923 р. підтримували широкі верстви західноукраїнського суспільства, його основні політичні сили (трудовики, радикали, християнські суспільники), об'єднані в Міжпартійній раді, крайовій УНРаді та її закордонній групі. Вони хоч і не мали вагомого впливу на зовнішньополітичну діяльність уряду, однак Є.Петрушевич змушений був так чи інакше

зв'язати на їхню позицію. Особливу стурбованість в уряді ЗУНР викликало посилення опозиційних настроїв до зовнішньополітичного курсу диктатора в самій УНТП, оскільки крайове керівництво партії, в силу обставин позбавлене змоги суттєво впливати на прийняття важливих рішень, опинилось у ролі фактичного виконавця і закладника політичної стратегії закордонної групи однопартійців, що сформували новий еміграційний державний центр. Відкрито опозиційну політику до урядового курсу, крім комуністів, вели соціал-демократи та деякі студентські організації.

Зовнішньополітична діяльність УНТП не зводилась тільки до дипломатичних заходів трудовиків у складі уряду. Міжнародні обставини були постійно в центрі уваги з'їздів партії, засідань Народного комітету, Закордонної групи УНТП. Випрацювані керівними органами партії документи, як правило, лягали в основу рішень, прийнятих Міжпартійною радою, Міжпартійними з'їздами та конференціями, крайовою та закордонною групами Української Національної Ради.

Важливе місце у зовнішньополітичних зусиллях УНТП відводилось інформаційно-пропагандистській та організаційній діяльності за кордоном у цілому та серед української еміграції зокрема. З ініціативи трудовиків були створені та вели активну зовнішньополітичну діяльність різноманітні товариства та комітети. Зокрема, у Відні було засновано Західноукраїнське товариство Ліги націй (ЗУТЛН), у Женеві Комітет оборони західноукраїнських земель (КОЗУЗ), у Вінніпегу Українсько-Канадський горожанський комітет та інші [14].

Приступаючи з кінця 1919 р. до самостійної зовнішньополітичної діяльності, уряд ЗУНР добре усвідомлював, що проблема Галичини є складовою побудови нового післявоєнного устрою в Центральній та Східній Європі. Постійне відтягування вирішення галицької проблеми, власне кажучи, й було пов'язане зі складною динамікою укладу сил у тогочасній Європі, зіткненням політичних та економічних інтересів провідних європейських країн, прикритих вільсонівською риторикою про право націй на самовизначення, міжнародну справедливість, дотримання букви закону.

Важливим фактором, який впливав на ставлення європейських держав до проблеми Галичини, було так зване "російське питання", зокрема боротьба з більшовизмом. Провал політики антирадянського фронту в 1919 р. спричинився до того, що країни Антанти зробили висновок, що Польща може стати потенційним бар'єром проти більшовицької Росії. Особливу зацікавленість у цьому виявляла Франція. З її допомогою польський уряд сподівався позитивного для себе вирішення проблеми Галичини.

Суперечливий перебіг та наслідки радянсько-польської війни ще більше актуалізували та ускладнили галицьку проблему. У зв'язку з цим перша половина 1920 р. не принесла значних здобутків західноукраїнській

дипломатії, однак прояснила деякі обнадійливі зовнішньополітичні перспективи. Зокрема, значну зацікавленість у неприєднанні Галичини до Польщі виявляла Чехо-Словаччина, яка намагалася здобути безпосередній вихід до російського кордону. Уряд ЗУНР розраховував на підтримку Чехо-Словаччини. У Празі діяло посольство ЗУНР на чолі зі Степаном Смаль-Стоцьким. За архівними джерелами, у Чехо-Словаччині знаходились тисячі галицьких стрільців і старшин. Чехо-Словаччина виділила уряду ЗУНР позику. Чехи вели інтенсивну пресову кампанію у справі неприєднання Галичини до Польщі [3, арк.5-7].

Обнадійливою для ЗУНР виглядала також політика Англії. В липні 1920 р. на конференції в Спа прем'єр-міністр Англії Л.Джордж запропонував скликати в Лондоні міжнародну конференцію з участю представників Польщі, Литви, Фінляндії, Латвії і Галичини, яка серед інших мала вирішити галицьку проблему. Підписаний 10 серпня 1920 р. мирний договір у Севрі визнавав суверенність Польщі, Румунії, Сербо-Кроато-Словенії і Чехо-Словаччини на визначених їм територіях, однак Галичина була виділена як окремий інтегральний терен, що межує з Польщею. Зовнішньополітичні заходи уряду Є.Петрушевича знаходили підтримку з боку Литви та Канади.

Великі надії уряд ЗУНР покладав на Лігу націй, перша сесія якої розпочинала свою роботу в Женеві 15 листопада 1920 р. Цей "світовий ареопаг" давав змогу вивести проблему Галичини на зовнішньополітичну арену. Міжнародні позиції уряду Є.Петрушевича зміцнювало прихильне ставлення генерального секретаря Ліги націй представника Англії Е.Друммонда.

Спираючись на міжнародно-правові передумови, уряд ЗУНР розгорнув у Європі активну дипломатичну діяльність. Головною метою західноукраїнської дипломатії стало привернення уваги європейських політичних чинників до проблеми Галичини, домагання її міжнародно-правового вирішення шляхом усунення з краю польської окупації, утворення незалежної галицької держави. З цією метою уряд уповноважених диктатора повів за кордоном велику інформативно-роз'яснювальну роботу. 7 серпня 1920 р. Є.Петрушевич направив голові Верховної Ради Антанти М.Мільєрану лист, в якому викладалася суть домагань і прав українців Галичини на державну самостійність. 15 серпня він звернувся до прем'єр-міністра Англії Л.Джорджа з проханням, щоб його уряд "на основі порозуміння з іншими союзними державами визнав державну самостійність Східної Галичини" [3, арк.3-7]. 20 серпня 1920 р. Петрушевич від імені УНРа висловив прогест "перед усім культурним світом у зв'язку з порушенням польською адміністрацією в Галичині життєвих прав людини і нації" [3, арк.9-11].

Зовнішньополітична діяльність трудовиків в уряді ЗУНР особливо активізувалася напередодні осінньої (1920 р.) сесії Ліги націй. 24 жовтня

1920 р. Президент УНРа Є.Петрушевич направив у Женеву перший меморіал ЗУНР до Ліги націй. У меморіалі зазначалось, що польську політику в Галичині проводить "Комітет оборони кресів", діяльність якого спрямована на поглинення Галичини польською державою, позбавлення права українського народу на самовизначення. У меморіалі висувалася вимога усунення польської окупації з краю, надання державної самостійності Галицькій республіці.

У своїх зовнішньополітичних акціях Є.Петрушевич неодноразово посилався на рішення з'їзду чи Народного комітету УНТГП як виразниці політичних прагнень західноукраїнського суспільства. Зокрема, до Верховної Ради Мирної конференції в Парижі було надіслано резолюції НК від 10 листопада 1920 р. У них стверджувалося, що "тимчасова польська управа має тільки характер окупаційної влади, яка в своїх зносинах з місцевим населенням є обов'язана придержуватися постанов міжнародного права". Народний комітет також вказав на неправочинність "варшавської умови 22 квітня 1920 р. та ризької умови 11 жовтня 1920 р." стосовно штучних кордонів, що розділяють українську етнографічну територію. Резолюції НК звертали увагу країн Антанти на те, що Польща "продовжує воєнний і виїмковий стан і через свою екстермінаційну політику винищує до решти українське населення Східної Галичини". Одночасно Народний комітет УНТГП заявив, що "український народ Східної Галичини є готовий до порозуміння з польською національною меншістю цієї країни і взагалі з польським народом – під умовою, що негайно буде привернений стан з перед 1 листопада 1918 р., що українському населенню Східної Галичини повернеться всі шкоди, заподіяні йому наслідком заряджень польської мандатової управи та що зі Східної Галичини будуть усунені чужі окупаційні війська" [15].

На підтримку зовнішньополітичної акції уряду ЗУНР УНТГП разом з іншими політичними партіями організувала в краї народні віча. Резолюції з вимогами припинити розправи над галицькими українцями, усунути "польську окупацію" з краю, відновити державну самостійність ЗУНР сотнями надходили до Верховної Ради Мирної конференції в Парижі та до секретаріату Ліги націй у Женеві.

Значну фінансову, організаційну та моральну підтримку уряду ЗУНР надавала українська політична еміграція з Галичини. До Ліги націй лише з Канади і США було надіслано величезну кількість телеграм, які містили більше одного мільйона підписів [2, арк.17]. З різних країн до Женеві прибула численна група греко-католицького духовенства. В кінці 1920 р. прибув також митрополит Андрей Шептицький. Звідси він вирушив у гриричну релігійно-політичну подорож до країн Європи та Америки з метою домогтися міжнародної підтримки ЗУНР [10, арк. 2].

Делегація уряду ЗУНР у складі Євгена Петрушевича, Степана Витвицького, Костя Левицького та Ернеста Брайтера, прибувши до Женеви на сесію Ліги націй, розгорнула активну діяльність. 28 листопада 1920 р. українська делегація подала президії Ліги націй ноту з викладом своїх домагань. Слід зазначити неправомірність тверджень польського історика З.Закс про те, що документ обмежився лише запереченням польської окупації, мав загальний характер, не містив конкретизованої концепції [34, с.139]. Є.Петрушевич від імені Української Національної Ради, як єдиної легітимної репрезентації краю, звернувся до Ліги націй з чіткими вимогами: “признати Східній Галичині право національного самовизначення відповідно до волі українського народу”, негайно “усунути самовільну польську окупацію з краю, запровадити українську адміністрацію під протекторатом міждержавної комісії”. В останньому пункті ноти була поставлена вимога “допустити репрезентацію УНРади до заступництва населення Східної Галичини перед Високим Союзом, так щоб воно мало можливість висловити свою волю в справі політичної судьби свого краю” [3, арк.84-85]. До ноти було додано меморіал “Система польської окупації у Східній Галичині”, підготовлений Михайлом Лозинським.

Президенту УНРади ЗУНР неодноразово доводилося звертатись до впливових міжнародних організацій у зв'язку з неправочинними діями польських властей стосовно українського населення Галичини, порушення його громадянських та національних прав. 22 грудня 1920 р. Є.Петрушевич направив ноту до Верховної Ради Мирної конференції і Ліги націй з приводу ліквідації Польщею територіальної окремішності та інтегральної цілісності Галичини, включення її до польської держави і поділу на три воєводства (Станіславське, Тернопільське, Львівське) [16]. 26 грудня 1920 р. голова уряду ЗУНР виступив з протестом проти запровадження Міністерством внутрішніх справ Польщі примусової позики [17]. У кінці січня 1921 р. Є.Петрушевич звернувся до Верховної Ради Мирної конференції з вимогою вплинути на Польщу з метою недопущення експлуатації природних багатств краю [3, арк.74-75]. 8 лютого 1921 р. у Париж була направлена нога Президента УНРади з протестом проти польської земельної колонізації. У ній ще раз висувалась вимога “негайно усунути польську окупацію Східної Галичини під протекторатом Міждержавної комісії, котру установить Найвища Рада Мирної конференції” [18].

У зв'язку з відтягуванням розгляду проблеми Галичини уряд ЗУНР 12 лютого 1921 р. вкотре звернувся до Ліги націй з проханням стосовно “остаточного вирішення державного становища Східної Галичини та негайного усунення польської окупації того нещасного краю” [3, арк.98-99].

Сам Є.Петрушевич був переконаний в успішному вирішенні проблеми державної самостійності Галичини з допомогою міжнародних чин-

ників. У листах до провідних діячів УНТП, зокрема до Володимира Бачинського, Степана Барана, о. Степана Юрика та інших, він запевняв їх у скорому і позитивному вирішенні галицької проблеми [19].

Делегація ЗУНР докладала зусиль, щоб повернути на свій бік міжнародні єврейські організації. З цієї метою в Женеві було проведено переговори з делегатом лондонського Єврейського комітету акції Л.Вольфом, представником французьких євреїв С.Леві, а також заступником голови Єврейського організаційного комітету на Мирній конференції у Парижі Н.Соколовим. До переговорів було залучено рабина Женеви Грінсбергера. Однак позиція єврейських угруповань була неоднозначною. Якщо Л.Вольф у цілому підтримував вимоги уряду ЗУНР, то французькі євреї віддавали перевагу Польщі [35, с.71].

У Женеві Євген Петрушевич і Степан Витвицький робили спроби створення українсько-литовсько-білоруського блоку з метою протидії східній політиці Польщі. Проте напружені відносини між литовською і білоруською делегаціями не дали змоги реалізувати задумане [3, арк.102-103].

Польська дипломатія робила все можливе, щоби не допустити розгляду проблеми Галичини на сесії Ліги націй. Позиції Польщі тут були дуже слабкі, тому вона домагалась перенесення галицької проблеми до Парижа, де розраховувала на підтримку Франції. На початку січня 1921 р. польський уряд у ноті до Президії Ліги націй доводив, що вирішення проблеми політичного статусу Галичини належить виключно Верховній Раді Мирної конференції у Парижі. Посилання на брак компетенції Ліги націй у галицькій справі стало головним аргументом польської дипломатії. Представник Франції у Раді послів Антанти Ж.Камбон запевняв польський уряд В.Вітоса в тому, що галицька справа буде відіслана до Верховної Ради Мирної конференції, яка розгляне її у слухний для Польщі час [3, арк.95-96].

За таких складних зовнішньополітичних обставин Рада Ліги націй 23 лютого 1921 р. офіційно приступила до розгляду проблеми державно-правового становища Галичини. Генеральний секретар цієї організації Є.Друммонд представив Раді Ліги націй меморіал, у якому зазначив, що Галичина знаходиться під польською окупацією, а українське населення позбавлене прав національної меншини, перебуває у важкому становищі. Є.Друммонд запропонував передати галицьку проблему до Верховної Ради Мирної конференції у Парижі для її остаточного вирішення [3, арк.109-111].

У прийнятій в той же день ухвалі Ради Ліги націй вказувалось, що: “1. Постанови мирної конференції про права національних меншин в Польщі не можуть бути застосовані до Галичини, бо вона лежить поза кордонами Польщі. 2. Постанови про виконання мандатів і контроль Союзу Народів над мандатарем не можуть бути примінені супроти Галичини, бо Польщу не наділено мандатом завести адміністрацію тої

країни. 3. Не можна також прикладати до того случаю приписів гаазької конвенції, бо в час, коли була заключена та конвенція, Польща не існувала як держава. 4. Польща є тільки фактичним мілітарним окупантом Галичини, якої сувереном є держави Антанти (арт.91 договору Сен-Жермен), – тому Рада Союзу Народів рішає пропозиції їй домагання дотично правного становища Галичини і майбутнього того краю відступити Раді Амбасадорів” [5, арк.10].

Еміграційний уряд Є.Петрушевича, провід УНТП розцінювали ухвали Ради Ліги націй як значний здобуток, який в недалекому майбутньому приведе до позитивного вирішення проблеми Галичини. Орган УНТП газета “Український Вістник” у зв’язку з цим писала: “Отсе від часу конференції в Спа (10. VII. 1920 р.) перший наш дипломатичний успіх моральний і практичний. Слід підчеркнути, що у своїх нарадах перед тим члени Ради відносилися до нашої справи з повними симпатіями... Ухвала Союзу Народів, що Східна Галичина це окрема територіальна одиниця, з окремим праводержавним становищем, буде мати свій корисний вплив на остаточне рішення в нашій справі, якого в недалекій будучині треба дожити” [20].

В цілому прихильні для українців ухвали Ради Ліги націй перекреслювались передачею справи до Ради послів країн Антанти, де міцні позиції мала Франція. Саме такою розвитуку подій домагалася польська сторона. Подальший їх перебіг засвідчив, що ухвали Ради Ліги націй були переломними у фатальному вирішенні долі Галичини.

Уже в березні 1921 р. зовнішньополітичне становище уряду ЗУНР різко погіршилось у зв’язку з підписанням Ризького договору між радянською Росією, радянською Україною та Польщею. За цим договором східний кордон Польщі проходив через Острог, Сарни, Збруч. За Польщею залишалася Галичина, Холмщина, Підляшшя, а також західна частина Волині й Полісся. Окупована Польщею українська етнічна територія охоплювала 135 тис. кв. км з 9,5 млн. населення, більше 6 млн. (64,5 %) якого становили українці [21].

Делегація уряду ЗУНР на чолі з К.Левицьким на ризьких переговорах склала протест “проти хоч би лиш тимчасового розпорядження долею Східної Галичини, чи зі сторони Польщі, чи зі сторони Росії або України”, вона заявила, що “справа державної самостійности Східної Галичини повинна бути остаточна вирішена світовою конференцією” [4, арк.5-6]. Є.Петрушевич у ноті до Ради послів Антанти 2 квітня 1921 р. висловив протест проти умов Ризького миру [18].

Незважаючи на те, що в першій половині 1921 р. галицька проблема більше не була предметом розгляду міжнародних форумів, уряд ЗУНР, УНРада, Міжпартійна рада, провід УНТП продовжували надсилати до

Ліги націй, Ради послів Антанти ноти, меморіали, протести і скарги з вимогами швидкого вирішення проблеми державно-правового становища Галичини. 12 квітня 1921 р. еміграційний уряд направив Раді послів Антанти ноту протесту у зв’язку з розгортанням польськими властями колонізації українських земель. 30 квітня Президент УНРади запропонував Раді послів Антанти у Лізі націй проект “Основ державного устрою Галицької республіки”.

УНТП, як і інші політичні партії краю, в цілому виявляла підтримку зовнішньополітичній діяльності уряду ЗУНР. З’їзд мужів довір’я УНТП, що відбувся 3 червня 1921 р., прийняв “Політико-орієнтаційну резолюцію”, яка була схвалена першим Міжпартійним з’їздом 3-4 червня. Трудовики, радикали і християнські суспільники відкинули “т.зв. “польську” чи “московську” орієнтації”, висловили підтримку зовнішньополітичному курсу уряду ЗУНР стосовно його орієнтацій на Антанту [11, арк.4]. Резолюції з’їзду були надіслані еміграційному уряду у Відень.

Значну підтримку зовнішньополітичним виступам Є.Петрушевича продовжувала надавати українська еміграція в Америці. Під її впливом канадський делегат у Лізі націй Ш.Дегерті в середині вересня 1921 р. запропонував Лізі націй і Раді послів Антанти приступити до остаточного вирішення проблеми Галичини. 27 вересня 1921 р. пропозиція Ш.Дегерті була схвалена сесією Ліги націй. В ухвалі Ради Ліги націй зверталась увага Ради послів Антанти “на необхідність випрацювання в найблищий час статуту для Східної Галичини” [3, арк.73].

Однак прийняття такої ухвали суттєво не позначилося на вирішенні проблеми ЗУНР. Для Ради послів Антанти рішення Ліги націй мали рекомендаційний характер. Вирішення проблеми державно-правового статусу Галичини затягувалось. У повній мірі це проявилось на конференції Верховної Ради союзних держав у Каннах, яка відбулась 6 січня 1922 р. Голова уряду ЗУНР Є.Петрушевич 28 грудня 1921 р. звернувся до учасників конференції з нотою, в якій виклав міжнародно-правове становище Галичини, закликав: “1) щоби держави запротестували проти стягання польською владою “данини” в Східній Галичині; 2) щоби визначили міжнародну комісію для охорони місцевого населення перед жорстокостями польської окупації і 3) щоби, якнайскоріше відновити Західно-Українську Народну Республіку” [22]. Однак розгляд справи завершився черговим перенесенням її на Генуезьку міжнародну економічну конференцію [23].

Уряд ЗУНР, крайовий провід трудовиків, як і весь західноукраїнський політикум, пов’язували з Генуезькою конференцією великі надії. Підготовка до конференції розпочалась задовго до її проведення. У січні 1922 р. на засіданні Міжпартійної Ради провід УНТП закликав представників

інших політичних партій краю підтвердити повноваження голови уряду ЗУНР Є.Петрушевича репрезентувати інтереси українського населення Галичини на міжнародній арені. З цією метою в кінці січня 1922 р. у Львові відбувся третій Міжпартійний з'їзд, який розглянув міжнародно-правове становище Галичини. Делегати з'їзду визнали еміграційний уряд ЗУНР єдиним легальним представником українського народу в Галичині. З'їзд надіслав протест Раді Ліги націй у зв'язку з утисками українського населення польською владою, закликав до активного опору заходам окупаційного режиму.

Хід підготовки до Генуезької конференції був предметом розгляду засідання Народного комітету УНТП 12 лютого 1922 р. та п'ятої Міжпартійної конференції, яка відбулася у Львові днем пізніше. Остання розглянула зовнішньополітичні перспективи відродження західноукраїнської державності, заходи еміграційного уряду, спрямовані на вирішення проблеми незалежності Галичини, а також стан польсько-українських стосунків [9, арк.1]. Міжпартійна конференція прийняла спеціальну декларацію, у якій уряд Є.Петрушевича було визнано як єдину легальну владу, яка зобов'язується повести в Генуї "енергійну акцію в напрямі прискіпшення визнання незалежності Східної Галичини" [22].

Для підтримки зовнішньополітичних акцій еміграційного уряду, інформування світової громадськості та пропаганди проблеми державності ЗУНР на міжнародній арені 30 січня 1922 р. у Відні з ініціативи Закордонної групи УНТП було засновано Західноукраїнське товариство Ліги націй (ЗУТЛН). Керівництво товариства знаходилося в руках трудовиків. Після відповідної підготовки у квітні 1922 р. на конференції у Мюнхені ЗУТЛН було запрошене до Міжнародної унії товариств Ліги націй, проти чого активно виступала Польща [24].

У ході підготовки до міжнародної конференції було уконстигувано ще одну важливу інституцію – Українську Національну Раду за кордоном. Створений 21 березня 1922 р. у Відні ініціативний комітет на чолі з відомим діячем УНТП Левом Левицьким об'єднав 29 членів УНРади, що перебували за кордоном. На установчому засіданні 12 квітня 1922 р. було прийнято рішення звернутися до міжнародної конференції в Генуї із заявою, в якій УНРада за кордоном висловила довір'я уряду Є.Петрушевича, а також вимагала від міжнародних чинників остаточного вирішення проблеми західноукраїнської державності, усунення з краю польської окупації [25].

Значна підготовча робота була проведена урядом ЗУНР. 21 лютого 1922 р. до Верховної Ради союзних держав і Президії міжнародної конференції в Генуї Є.Петрушевич направив ноту, в якій вказувалось "на велике значення Галичини в економічній відбудові Центральної і Східної Європи"

[26]. 7 квітня 1922 р. еміграційний уряд надіслав у Геную другу ноту з вимогою врегулювання політичних і економічних проблем Галичини.

Західноукраїнська делегація в складі Костя Левицького, Степана Витвицького, Володимира Бандрівського, Степана Рудницького, Осипа Назарука, о. Йосафата Жана та ряду експертів приїхала до Генуї 11 квітня 1922 р. Згодом прибув голова делегації Євген Петрушевич, який 23 квітня вручив Президії міжнародної конференції головну ноту, що складалася з 12 розділів. У ній було висунуто вимогу "вирішити державне становище Східної Галичини в цілі економічної відбудови цієї території і закріплення мира на Сході Європи" [26]. До ноти додавалось вісім монографій з матеріалами і статистичними даними, які підкріплювали тези, висунуті в головній ноті.

Після приїзду до Генуї К.Левицький був прийнятий прем'єр-міністром Англії Л.Джорджем, який заявив про свою підтримку вимог західноукраїнської делегації. 22 квітня 1922 р. на засіданні членів англійської делегації було вирішено ініціювати розгляд галицької проблеми на міжнародній конференції [9, арк.3].

Економічна конференція в Генуї з участю 34 країн світу проходила з 10 квітня по 19 травня 1922 р. Західноукраїнська проблема була поставлена на порядок денний конференції 10 травня з ініціативи Л.Джорджа. Французька делегація на чолі з Л.Баргу домагалася зняття проблеми Галичини з конференції. Під тиском Англії було прийнято рішення передати справу до політичної підкомісії конференції, яка на своєму засіданні 16 травня зробила висновок, що проблема Галичини "є загрозою миру в Європі... і в близькій часі мусить бути вирішена покликаними міжнародними чинниками" [23]. Крім того, конференція визнала Українську Національну Раду легітимним представником українського населення Галичини. Саме ж вирішення справи вкотре переносилось на невизначений час.

Західноукраїнські політичні чинники в цілому позитивно оцінювали результати Генуезької конференції. Уповноважений у закордонних справах ЗУНР Кость Левицький в інтерв'ю кореспондентів газети УНТП "Громадський Вісник" заявив, що "конференція в Генуї підняла нашу справу, як справу міжнародну, досі не вирішену, якої вирішення лежить не лише в інтересі національної справедливості, але передусім збереження миру в Європі" [27]. Підсумовуючи загальні результати міжнародної конференції, та ж газета згодом писала: "Генуезька конференція принесла успіх для Європи, а зокрема й для нас, щоправда неформальний, але матеріальний, який діє невидимо на держави Європи" [23].

Результати конференції в Генуї стали предметом розгляду на засіданнях Тіснішого народного комітету УНТП та шостої Міжпартійної конференції, які відбулися у Львові 20 травня 1922 р. У резолюції на

політичний реферат, з яким виступив на конференції Володимир Бачинський, зазначалося, що "видвигнення східно-галицької справи, як справи міжнародної, котрої вирішення є необхідне для забезпечення миру в Європі, на конференції в Генуї, зроблено її актуальною і зацікавило нею цілий світ та зблизило її до остаточного вирішення". Міжпартійна конференція закликала еміграційний уряд, "щоби енергійно продовжував свою акцію в цілі чимскорішого вирішення східно-галицького питання на основі самоозначення народів, та щоби поробив заходи в цілі негайного прислання до краю міжнародної комісії держав Антанти і Ліги націй для контролю польського окупаційного режиму" [9, арк. 3-4].

Затягування вирішення проблеми Галичини було на користь Польщі, дипломатія якої тим часом вела справу до підписання договорів з Румунією і Францією. Остання активно відстоювала на міжнародних форумах ідею створення великої Польщі як бар'єр між Німеччиною і Росією.

Сама ж Польща у боротьбі за українські землі використовувала різноманітні методи. Свої "історичні" претензії на створення великої Польщі вона поєднувала з компрометацією українського визвольного руху і української влади. Шляхом пресової пропаганди, а також у офіційних заявах до лідерів країн Антанти польські дипломати представляли українську державну справу як німецьку інтригу, метою якої є ослаблення Польщі як союзниці західних держав, а визвольну боротьбу українського народу як більшовицький чи розбійницький рух.

Користуючись невирішеністю проблеми ЗУНР на міжнародній арені, Польща тим часом проводила в краї політику "доконаних фактів". 5 серпня 1922 р. у Польщі було прийнято закон про вибори до сейму і сенату, який передбачав їх проведення і на окупованих українських територіях. 26 вересня 1922 р. сейм ухвалив закон про запровадження в Галичині воєводської автономії. Останній мав продемонструвати світу, що Польща врахувала вимоги союзних держав про запровадження в Галичині автономії.

Заходи польської влади викликали бурхливу реакцію західноукраїнського суспільства та його політичного проводу. 26 серпня 1922 р. у Львові відбулося засідання Ширшого народного комітету УНТП з участю представників усіх повітових організацій краю. Після доповіді Володимира Целевича "Сучасний стан справи Східної Галичини на міжнародній арені і внутрішнє становище в краю" та активної дискусії делегати одностайно прийняли резолюцію, в якій наголошувалося на тому, що "Ширший Народний Комітет став згідно на становищі, що Східна Галичина на підставі міжнародного права і волі пригнобленої більшості галицької людності – є вона окрема державна одиниця. У зв'язку з цим польський уряд немає права розписувати в Східній Галичині вибори". ШНК висловлював також "своє повне довір'я урядові Є.Петрушевича як

єдиному правному представникові волі українського народу Східної Галичини", закликав його, "щоб стояв на раз зайнятім становищі" [12, арк. 79]. Міжпартійна рада, засідання якої відбулося у Львові 27 серпня, підтримала резолюції УНТП і направила їх уряду ЗУНР у Відень та Президії Ліги націй у Женеву. 2 вересня 1922 р. у Львові відбулось засідання Української Національної Ради, яка "одногослосно затвердила в справі виборів до польського сейму і сенату та планованої Польщею автономії становище, яке зайняли українські партії Східної Галичини" [28]. УНРада направила також до урядів і парламентів європейських держав, США, Канади і Японії протест у зв'язку з виборами до польського парламенту та запровадженням воєводської автономії. Національна Рада вимагала від держав Антанти "визнання Східної Галичини незалежною державою свободних народів" [6, арк. 5].

Уряди західноєвропейських держав не прореагували на звернення українських державних та політичних організацій. Лише під тиском канадського делегата В.Фельдінга Ліга націй 26 вересня 1922 р. ще раз повернулася до західноукраїнської проблеми. На засіданні Ради Ліги націй було затверджено текст листа до Ради послів Антанти про необхідність врегулювання проблеми в найближчий час. Це була остання ухвала Ліги націй стосовно проблеми західноукраїнської державності. Більше Ліга націй до цього питання не поверталась.

Тим часом уряд ЗУНР, крайові та еміграційні товариства й організації продовжували надсилати до Ліги націй, Ради послів Антанти, "до всього цивілізованого світу" ноти, меморіали і протести. 28 вересня 1922 р. голова УНРади направив Раді послів Антанти ноту з вимогою не допустити в Галичині виборів до польського парламенту, заборонити запровадження в краї воєводської автономії, вирішити в найближчий час проблему західноукраїнської державності. До ноти було додано проєкт державного устрою "незалежної Галицької Республіки свободних народів" [6, арк. 6]. 10 листопада 1922 р. голова президії Західноукраїнського товариства Ліги націй Роман Перфецький надіслав у Париж та Женеву звернення "До всього культурного світу в справі положення в Східній Галичині" стосовно порушення польським окупаційним режимом прав і свобод західноукраїнського населення. ЗУТЛН вимагало також від урядів країн Антанти "знесення тимчасової польської окупації", створення міжнародної комісії, яка б виробила проєкт запровадження в краї цивільної влади [13, арк. 121-124]. Однак акції українських організацій не принесли реальних результатів.

Наприкінці 1922 – на початку 1923 рр. зовнішньополітична обстановка змінювалася на користь Польщі. Російсько-німецьке зближення, започатковане в Генуї та Рапалло, посилювало зовнішньополітичні позиції

Польщі. В листопаді було відправлено у відставку уряд Л. Джорджа. Новий кабінет міністрів Англії на чолі з Б. Леві виявляв більшу прихильність до Польщі. В результаті зміни уряду в Канаді докорінно оновився склад її делегації в Лізі націй. З приходом до влади в 1922 р. Б. Муссоліні Італія підтримала Францію щодо анексії західноукраїнських територій. В січні 1923 р. французькі війська захопили Рурський басейн, а литовські підрозділи – Клайпеду. Все це розв'язувало руки польській дипломатії. Нота польського уряду до прем'єр-міністра Франції Р. Пуанкаре від 9 лютого 1923 р. про визнання східних кордонів була прихильно зустрінута в Парижі. 15 лютого 1923 р. Польща направила чергову ноту до Ради послів Антанти з вимогою остаточного визнання її східних кордонів.

Уряд ЗУНР не полишав спроб змінити ситуацію. 5 березня 1923 р. Є. Петрушевич звернувся до Ради послів Антанти з нотом стосовно утворення у Галичині української держави під протекторатом Ліги націй і Ради послів Антанти. Однак це вже не могло відвернути катастрофи. На засіданні Української Національної Ради за кордоном, яке відбулося 5-6 березня 1923 р., Кость Левицький від імені уряду ЗУНР повідомив про погіршення зовнішньополітичних обставин вирішення західноукраїнської проблеми. Представники лівого крила УНРади в особі Семена Вігика та Антіна Крушельницького гостро критикували зовнішню політику трудовиків. Головуючий на засіданні Роман Перфецький закликав “надіслати телеграму всім з протестом проти приєднання Східної Галичини до Польщі” [8, арк.65-68].

Трагічна розв'язка наближалася. З ініціативи фашистського уряду Італії 15 березня 1923 р. Рада послів Антанти в особі Р. Пуанкаре (Франція), Р. Авезана (Італія), Е. Фіпс (Великобританія), М. Матсуда (Японія), розтоптавши право українського народу на самовизначення, прийняла рішення про передачу Галичини Польщі [29]. Рішення Ради послів засвідчило повне морально-політичне банкрутство декларованих урядами країн Антанти принципів про права народів на свободу і незалежність. У цьому фатальному для долі західноукраїнського населення документі зазначалось: “Британська Імперія, Франція, Італія і Японія, що підписали разом зі З'єдиненими Державами Америки, як головні союзні держави і співучасники Версальського мирного договору;

зважаючи, що польський уряд звернувся 15 лютого 1923 р. до Конференції Амбасадорів з проханням, аби держави, що там представлені, здійснили права, які їм надас зазначений артикул;

зважаючи, що Польща визнала, що щодо східної частини Галичини етнографічні умови вимагають режиму автономії;

зважаючи, що договір, заключений між великими союзними державами і співучасниками та Польщею 28 червня 1919 р. передбачив для всіх

територій, поставлених під суверенність Польщі спеціальні гарантії на користь національних меншостей щодо мови або релігії;

зважаючи, що щодо кордону з Росією Польща вийшла безпосередньо в зносини з цією державою з метою визначити кордон – уповноважили Конференцію Амбасадорів урегулювати це питання.

Остання вирішує визнати за Польщею всі права верховної влади над територіями, що лежать між зазначеними кордонами (слідє кордон ризького миру) і іншими кордонами території Польщі” [30].

Документ було складено і підписано в Парижі 15 березня 1923 р. У той же день від імені Польщі його підписав М. Замойський. Таким чином, східні кордони Польщі здобули міжнародне визнання. Слід зазначити, що згадка в документі про автономію Галичини не була умовою передачі цієї території Польщі. Інакше кажучи, Польща одержала Галичину “без ніякого зстереження дотично автономії” [31].

Рішення Ради послів Антанти було великим ударом для народних мас, уряду ЗУНР, українських політичних партій, зокрема УНТП, члени якої несли безпосередню відповідальність за діяльність еміграційного уряду, його зовнішню політику. Вони вірили запевненням уряду Є. Петрушевича, що справа незалежності Галицької республіки незабаром буде вирішена на користь українців.

Анексія Галичини викликала могутню хвилю протесту. В той же день, 15 березня 1923 р., Є. Петрушевич, перебуваючи в Парижі, направив урядам країн Антанти протест. У документі наголошувалося: “Коли тепер цілком несподівано Конференція Амбасадорів, не питаючи волі народу і не вважаючи на ухвали Найвищої Ради з дня 28 червня 1919 р., з очевидним порушенням права самовизначення народу, постановили прилучити Східну Галичину до Польщі, то в імені УНРади... заявляю цим проти того рішення Конференції Амбасадорів рішучий протест і заявляю, що український народ ніколи не погодиться з пануванням Польщі і домагасться незалежної галицької держави свободних народів – і буде за неї далі боротися” [13, арк.52]. З Відня 17 березня 1923 р. Президія Західноукраїнського товариства Ліги націй направила до парламентів держав Антанти і Верховної Ради союзних держав “Торжественний протест і домагання”, в якому рішення Ради послів визнавалось “правно неважним” і висувалась вимога його не ратифікувати. В ім'я “справедливості, людськості і в інтересі мира” Президія товариства закликала переглянути рішення Ради послів “згідно з волею населення, себто на основі його права самовизначення” [7, арк.7-10].

В один і той же день, 21 березня 1923 р., відбулися засідання УНРади за кордоном і в краї. У своєму протесті до Ради послів у Парижі крайова група УНРади заявила, що “український народ на сі безправства ніколи не

погодиться і в обороні своєї державності на прагдній землі, за яку в рр. 1918-1919 лягло понад 70000 стрільців УГА, за яку під окупацією Польщі переносить досі український нарід найстрашнішу мартирологію по тюрмах і таборах, в обороні своєї державності не понехає безоглядної боротьби. За сю боротьбу паде відповідальність на держави Антанти” [32]. Закордонна група УНРади у своєму урочистому протесті справедливо застерігала, що “рішення Ради Амбасадорів є яскравим прикладом повороту великих держав Антанти в напрямку анексіонізму й імперіалізму, рано чи пізно така міжнародна політика мусить привести до нової великої війни в Європі” [13, арк.54]. У березні 1923 р. свої протести до урядів країн Антанти надіслав Народний комітет УНГП, як і інші українські політичні партії.

У знак протесту проти анексії українських земель 18 березня 1923 р. у Львові відбулася велелюдна демонстрація. Десятки тисяч українців під проводом 82-річного Юліана Романчука на площі св. Юра склали присягу: “Ми, український нарід, клянемося, що ніколи не погодимося на панування Польщі над нами й кожну нагоду використаємо, щоб ненависне нам ярмо неволі зі себе скинути та злучитися з цілим великим українським народом в одній, незалежній, свободній державі” [33].

Таким чином, різноманітна й багатогранна зовнішньополітична діяльність трудовиків через еміграційний уряд ЗУНР, крайову та Закордонну групи УНРади, Міжпартійну раду та закордонні організації, підтримувана широкими народними масами, завершилася поразкою. Розрахунки й сподівання трудовиків, як і переважної більшості західноукраїнського політикуму, на добру волю й справедливість урядів країн Антанти при вирішенні проблеми державності Галичини виявилися хибними. Створення західноукраїнської держави не входило в егоїстичні плани великих держав Європи, які, присвоївши собі право суверена, після тривалого зволікання, всупереч волі українського народу, віддали Галичину під владу Польщі. Справі відродження української держави було завдано нищівного удару. Однак це не могло перекреслити волі українського народу до свободи і незалежності.

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВУ України). – Ф. 2192, оп. 2, спр. 7, арк. 3, 5.
2. ЦДАВОВУ України. – Ф. 2192, оп. 1, спр. 14, арк. 17, 81-85.
3. ЦДАВОВУ України. – Ф. 3698, оп. 1, спр. 1, арк. 3-7, 9-11, 73, 74-75, 84-85, 95-96, 98-99, 102-103, 109-111.
4. ЦДАВОВУ України. – Ф. 3698, оп. 1, спр. 3, арк. 5-6.
5. ЦДАВОВУ України. – Ф. 4440, оп. 1, спр. 15, арк. 10.
6. ЦДАВОВУ України. – Ф. 4440, оп. 1, спр. 4, арк. 5, 6.
7. ЦДАВОВУ України. – Ф. 4440, оп. 1, спр. 5, арк. 7-10.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1, оп. 20, спр. 1739, арк. 65-68.

9. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДА України у Львові). – Ф. 309, оп. 1, спр. 2605, арк. 1, 3, 3-4.
10. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Ф. 2, оп. 1, спр. 136, арк. 2.
11. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 29, арк. 4.
12. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 66, арк. 79.
13. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 75, арк. 52, 54, 121-124.
14. Союз народів і галицька справа // Діло – 1922. – 1 вересня.
15. Ноти уряду Західної України до Найвищої Ради // Український прапор. – 1921. – 29 січня.
16. Нота уряду Західної України до Найвищої Ради і Союзу Народів // Український прапор. – 1920. – 31 грудня.
17. Нота уряду Західної України // Український прапор. – 1921. – 6 січня.
18. Нота Президента УНРади // Український прапор. – 1921. – 12 лютого; 8 травня.
19. Справа Східної Галичини // Вперед. – 1920. – 1 грудня.
20. Союз Народів про Галичину // Український Вістник. – 1921. – 9 квітня.
21. Договір в Ризі і межі України // Український Вістник. – 1921. – 6 квітня.
22. Східногалицька делегація на Генуезькій конференції // Громадський Вістник. – 1922. – 21 травня.
23. Сучасне міжнародне положення справи Східної Галичини // Громадський Вістник. – 1922. – 13 червня.
24. Західно-українське товариство Ліги націй // Діло. – 1923. – 11 жовтня.
25. Засідання Національної Ради. Комунікат // Громадський Вістник. – 1922. – 27 квітня.
26. Конференція в Генуї і галицька справа // Громадський Вістник. – 1922. – 21 квітня.
27. Інтерв'ю з К. Левицьким // Громадський Вістник. – 1922. – 1 червня.
28. Засідання УНРади // Діло – 1922. – 5 вересня.
29. Муссоліні – ініціатор підчинення Східної Галичини Польщі // Діло. – 1925. – 25 серпня.
30. Панейко В. Фатальна грамота // Діло. – 1928. – 17 березня.
31. “Вирішення” і англійська преса // Діло. – 1923. – 4 квітня.
32. Протест Української Національної Ради до Ради Амбасадорів в Парижі // Український прапор. – 1923. – 31 березня.
33. Відповідь краю на рішення Антанти // Український прапор. – 1923. – 24 березня.
34. Zaks Z. Sprawa Galicji Wschodniej w Lidze narodów (1920 – 1922) // Najnowsze Dzieje Polski 19,4 – 1939. Warszawa, 1967 – Т. XII – S. 139.
35. Żurawski vel Grajewski P.P. Sprawa ukraińska na Konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919. Warszawa, 1995. – S. 71.

Kugutniak M.

THE FOREIGN POLICY ACTIVITY OF THE UKRAINIAN NATIONAL LABOUR PARTY (1920-1923)

In the article various aspects of foreign policy activity of the Ukrainian National Labor Party in 1920-1923, which was directed to the Western-Ukrainian state revival, are investigated.

С.В. Адамович

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І СОЮЗ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Велич постаті митрополита А.Шептицького, як і діяльність Союзу визволення України (1914-1918 рр.), ще донедавна замовчувалась або спотворено висвітлювалась у радянській історичній науці.

З отриманням Україною незалежності дослідники розпочали активне вивчення життя і діяльності людини, що, за словами митрополита Й.Сліпого, була "... честю і окрасою нашої Церкви і народу" [11, с.250]. У працях сучасних істориків вагоме місце посідає дослідження державницької позиції А.Шептицького в роки Першої світової війни та репресивних заходів щодо нього з боку царського самодержавства.

У цьому контексті важливим є вивчення стосунків, що склалися між духовним лідером греко-католиків і політичною організацією наддніпрянських українців в Австро-Угорщині – Союзом визволення України (СВУ).

Ідея створення загальноукраїнського національного політичного органу (праобразу майбутнього СВУ), який би боровся за здобуття Україною незалежності, зародилася у Львові на початку 1911 року в середовищі вузького кола наддніпрянських політемігрантів [26, с.80]. Ця еміграція, яка складалася в основному з українських соціал-демократів і соціал-революціонерів, була зумовлена столипінською реакцією, що настала в Росії після поразки першої російської революції 1905-1907 рр. [33, с.25].

У першому десятиріччі XX ст. довгий європейський мир ще тривав, проте вже виник страх, що він край німецький і непевний [14, с.901]. Розкидані скрізь по Європі українські емігранти краще орієнтувалися в міжнародних відносинах, ніж це було можливо для українських політиків у Києві, й цілком "ясно відчували, що в міжнародних відносинах незабаром наступлять важкі й рішучі події, які безпосередньо торкнуться й українців" [19, с.32].

Зміни в політичних поглядах українських емігрантів відбувалися також під впливом суспільно-політичної ситуації в Австро-Угорщині та внаслідок активного і безпосереднього спілкування з українцями Галичини і Буковини. Вплив національних організацій українства Австро-Угорщини, як пише В.Дорошенко, "багато важив", бо зміцнював і поглиблював серед емігрантів самостійницькі орієнтації [16, с.113].

Свідченням поступової еволюції поглядів наддніпрянської політичної еміграції стали спільні наради відомих українських діячів А.Жука, В.Степанківського, Л.Юркевича, В.Кушніра у Львові 4-6 березня 1911 року. Ті наради повинні були започаткувати активну політичну самостійницьку діяльність [2, арк.67].

У ході їх було схвалено розроблену А.Жуком платформу пресового органу з 10 пунктів, у якій декларувалося, що у зв'язку із становищем України в складі Росії "чергове завдання української політики повинно полягати у пробудженні в масах українського народу свідомості протилежності економічних і культурних інтересів України і Росії і викликанні масового національно-політичного руху" [19, с.37]. Задля реалізації цієї мети планувалося розпочати видання друкованого органу "Вільна Україна" [34, с.294].

У перерві між засіданнями наради за згодою її учасників В.Липинський ходив з візитами до митрополита графа А.Шептицького й професора М.Грушевського, щоб проінформувати їх про ідеї, висловлені учасниками зібрання, і про схвалені рішення [20, с.105]. А.Шептицький сприйняв звістку про створення нової самостійницької організації та її друкованого органу, як згадував А.Жук, з "симпатією" й дуже зацікавлено говорив про цю справу, побажавши, щоб з того "щось добре вийшло" [19, с.38].

Іа жаль, В.Кушнір і В.Степанківський висунули австрофільські претензії на плановане видання, а Л.Юркевич відмовився від співпраці з самостійниками і не виділив коштів на часопис. Готовий номер журналу "Вільна Україна" не вийшов у світ через брак коштів, і задуми українських політичних емігрантів з Наддніпрянщини не були реалізовані [35, с.58-59].

Проте ідейно-політична еволюція частини українських соціал-демократів тривала в самостійницькому напрямку – досить вказати хоча б на існування в 1911-1912 роках у Львові "Молодоукраїнського комітету" В.Степанківського та Українського інформаційного комітету, заснованого А.Жуком у листопаді 1912 року, а також згадати виголошену Д.Донцовим у липні 1913 року концепцію "політичного сепаратизму" [22, с.16].

З початком Першої світової війни політичні емігранти з Наддніпрянщини, які плекали ідею створення самостійницької політичної організації, вирішили заснувати Союз визволення України як "безпартійну політичну організацію російських українців на час війни для пропаганди ідеї самостійної України" [17, с.31].

4 серпня 1914 р. в Академічному Домі у Львові відбулися збори наддніпрянських політемігрантів, колишніх членів Революційної Української Партії (РУП), а потім Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), за участю Дмитра Донцова, Володимира Дорошенка, Андрія Жука і Олексі Назарієва. На них було вирішено заснувати Союз визволення України [35, с.73]. Створення СВУ схвалили керівники Головної Української Ради К.Левицький і М.Василько, а також митрополит А.Шептицький [25, с.18].

Греко-католицька церква, яка підтримувала національно політичні сили, з початком війни поділяла концепцію створення на руїнах Російської імперії незалежної соборної України [29, с.17].

15 серпня 1914 року А.Шептицький звернувся з меморандумом до урядів Австро-Угорщини та Німеччини, в якому запропонував після захоплення українських земель австрійськими військами створити національну українську армію, замінити російське законодавство австрійським, унезалежити церкву від російських впливів [1, арк.60 зв.; 32, арк.74-75]. Особливість документа полягала в тому, що митрополит запропонував такий проект основ державного устрою України, який був би придатний тільки в перехідний військовий період, тобто коли військова влада мала здійснювати ще й адміністративні функції [12, с.56].

21 серпня 1914 року А.Шептицький проголосив у храмі св.Юра у Львові відозву до вірних прикордонних сіл галицьких епархій. Митрополит закликав не зважати на вмовляння тих, "що хочуть Вас закувати в кайдани,... що сміють намовляти Вас до зради Цісаря – Вітчизни – Віри" [3, арк.6; 9].

У результаті військових дій упродовж серпня 1914 року російські війська поступово окупували Галичину і невпинно наближались до Львова. Один із діячів СВУ Д.Донцов у своїх щоденникових записах "Рік 1918. Київ" згадує, що за кілька днів перед зайняттям Львова царською армією він з В.Дорошенком та А.Жуком відвідали А.Шептицького. Ймовірно, вони переконували митрополита не залишатися в захопленому росіянами Львові чи просили в нього поради та узгоджували свої дії [15, с.67]. А 3 вересня в місто уже вступили підрозділи 8-ї російської армії [21, с.223].

На окупованих у 1914-1915 рр. українських землях політика російських властей полягала у забороні і знищенні всього українського, у перетворенні краю на одну із внутрішніх губерній "єдиної і неделимої" імперії [28, с.23].

Репресії російської окупаційної влади спрямовувалися і проти Греко-католицької церкви, а її вірних намагалися повернути до російського православ'я. Зі вступом російських військ Синод Російської православної церкви відразу ж вислав до Галичини фанатиків російського православ'я – владика Антонія Храповицького з Харкова і владика Євлогія з Холму [27, с.312]. Головним завданням їхньої "місії" було руйнування Греко-католицької церкви у Галичині. Замість неї планувалося створити православну митрополію з центром у Львові [10, с.7].

Діяльність митрополита Андрея Шептицького непокоїла правителів царської Росії. У ньому вбачали уособлення українського політичного та релігійного сепаратизму [13, с.68].

У неділю 6 вересня 1914 року А.Шептицький після відправи у Волоській церкві (Успення Пресвятої Богородиці) у Львові проголосив проповідь, де закликав львів'ян захищати віру перед наступом Росії [24, с.50].

Внаслідок такого антиросійського виступу 11 вересня в палатах митрополита було здійснено обшук, який повторили 12 і 14 вересня, а з 15

вересня А.Шептицький уже знаходився під домашнім арештом [31, с.30]. Начальник жандармського управління військового генерал-губернаторства Галичини полковник Меркулов у своєму звіті про обшук у митрополичих палатах та конфіскацію архіву митрополита А.Шептицького писав, що "...за цією невеликою кількістю документів можна скласти вичерпне уявлення про ту активну діяльність, яка цілком поглинала Шептицького і спрямовувалась ним, головним чином, проти Росії і Пруссав'я" [30, с.635].

19 вересня 1914 року А.Шептицького було ув'язнено і вивезено спершу до Києва, а згодом етапом до Нижнього Новгороду, Курська, Суздаля, Ярославля [31, с.30]. У Спасо-Євфимівському монастирі Суздаля Шептицький перебував до Лютневої революції 1917 року.

Арешт митрополита відбувся з наказу командира VIII російської армії генерала Брусилова, який цим кроком засвідчив "повну нездібність" орієнтуватися у суспільно-політичних відносинах на окупованих Росією територіях [23, с.582].

Навесні 1915 року Львівським жандармським Управлінням було виявлено в замурованому приміщенні митрополичих палат таємний архів А.Шептицького [30, с.637]. Знайдено листування митрополита з архієпископом Францом Фердинандом, його рукописи, статті до газети "Діло" з питанням до цісаря Вільгельма "освободителя України", листування з головними провідниками СВУ у Відні, з керівниками "Січовиків", а також написаний А.Шептицьким план впровадження української автономії, що був переданий австрійському уряду, інші важливі документи [7, с.652].

Як писала російська газета "Новое время", ця знахідка спонукала міністра внутрішніх справ Росії М.Маклакова зупинити процес планованого звільнення графа Шептицького [7, с.652]. Пізніше, згадував В.Дорошенко, листи діячів СВУ до митрополита фігурували в "ділі графа Шептицького" [18, с.33]. Особливо слід виокремити лист М.Меленевського О.Скоропис-Йолтуховського про економічний та суспільно-політичний стан майбутньої української держави, утвореної у випадку поразки Росії у війні [35, с.22].

Основний друкований орган СВУ "Вісник СВУ" впродовж цього періоду регулярно вміщав дописи про життя митрополита і статті з могодами звільнити церковного діяча. З часу ув'язнення А.Шептицького до кінця серпня 1915 року в кожному номері часопису з'являлися інформаційні матеріали про нього. Серед авторів були такі відомі українські діячі, як П.Карманський, Б.Лепкий, І.Рудович, Я.Весоловський та ін. [5, с.15; 6, с.8-11; 7, с.649-650].

Член Президії СВУ А.Жук у статті, присвяченій постаті А.Шептицького, констатував, що вже за життя його можна назвати історичною

постаттю “в повнім значінню сього слова” [8, с.713]. Підставами для цього він вважав діяльність митрополита, ширину і далекосяжність його національно-церковних задумів, які перевершували “все, що дотепер серед українців хто-небудь думав”, а також те, що церковний діяч підтвердив ідеї “своїм мучеництвом” [8, с.713].

А.Жук висловив сподівання, що “жертва Андрея Шептицького не піде намарно”, а зміцнить віру в майбутнє України, бо “тільки за живі, великі ідеї кладуться такі великі жертви” [8, с.714].

А.Шептицький також прихильно ставився до СВУ. “Поручаю Вам ширих українців п.Скоропис-Йолтуховського і п.Маріяна Меленевського...”, – так митрополит характеризував діячів Союзу в рекомендаційній записці до посла австрійського парламенту Є.Олесницького [4, арк.75].

Стосунки А.Шептицького з СВУ служать доказом державотворчої позиції митрополита в роки Першої світової війни. Для СВУ, створеного політичними емігрантами з Наддніпрянщини, надзвичайно важливою була позиція українського суспільства Галичини і його вагової складової – Греко-католицької церкви. Нетривкі і спорадичні стосунки митрополита А.Шептицького з членами Союзу не дозволяють говорити про його визначальний вплив на формування та діяльність організації, але сам факт благословення з боку митрополита, безумовно, створив духовну підтримку, підтвердив правильність політичного вибору.

1. Центральний державний історичний архів України у Києві. – Ф.365, оп.2, спр.32.
2. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф.365, оп.1, спр.10.
3. ЦДІАУЛ. – Ф.201, оп.46, спр.1611.
4. ЦДІАУЛ. – Ф.309, оп.1, спр.2390.
5. Вісник Союзу визволення України (далі – Вісник СВУ). – 1915. – Ч.15-16 – 24 квітня.
6. Вісник СВУ. – 1915. – Ч.23-24. – 15 серпня.
7. Вісник СВУ. – 1916. – Ч.119. – 8 жовтня
8. Вісник СВУ – 1916. – Ч.123. – 5 листопада.
9. Діло. 1914. – 26 серпня.
10. Свобода. 1915. – 2 березня.
11. Гайковський М. Майбутнє України у візі митрополита Андрея Шептицького // Україна. культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2000. №7 С. 250-255.
12. Гладка Г. Державотворча концепція митрополита Андрія Шептицького в період Першої світової війни // Нова політика. – 1999 – №2. – С. 56-59.
13. Гладка Г., Кугутяк М., Москалюк М., Хруслев Б. У боротьбі за церкву, націю й державу // Галичина. – 1998. – №2. – С. 67-72.
14. Дейвіс Норман. Європа: Історія – К. Основи, 2000. – 1464 с.
15. Донцов Д. Рік 1918. Київ – Торонто: Гомін України, 1954. – 128 с.
16. Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи. – Відень: Накладом “Союзу визволення України”, 1916. – 116 с.
17. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Нью-Йорк 1954 – Т.1 – 464 с.

18. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1920). – Мюнхен, 1969. – 544 с.
19. Жук А. До історії української політичної думки перед світовою війною // Визволення. – Відень – Прага, 1923. – Ч.2. – С. 30-43.
20. Жук А. Як дійшло до заснування Союзу визволення України (спомини у 20-ліття Союзу) // Календар-альманах “Дніпро” на звичайний 1935 р. – С.103-117.
21. История первой мировой войны 1914-1918 в 2-х томах /Под ред. И.И.Росгунова. – М.: Наука, 1975. – Т.1 – 448 с.
22. Качмар Л.С. Наддніпрянська політична еміграція в Галичині 1900-1914 рр. /Автореф. дис. канд. істор. наук. – Львів, 1997. – 19 с.
23. Кочубей Н. Дещо з минулого (зі споминів про московську окупацію Галичини) // Дзвони. – 1935. – Ч.12. – С. 577-583.
24. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький: його життя і заслуги. – Люблін, 1990. – 64 с.
25. Лавров Ю.П. Початок діяльності Союзу визволення України // Укр. іст. журн. – 1998. – №4. – С.17-32.
26. Лавров Ю.П. Про ідейні й організаційні заходи Союзу визволення України // Укр. іст. журн. – 1996. – №6. – С.79-90.
27. Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С.304-324.
28. Мазур О.Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914-1918) / Автореф. дис. канд. істор. наук. – Львів, 1997. – 24 с.
29. Марчук В.В. Греко-католицька Церква у 1914-1923 рр. // Укр. іст. журн. – 2000. – №6. – С.16-28.
30. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: Документи і матеріали 1889-1944. – Львів, 1999. – Том 2: Церква і суспільне питання. Кн.2: Листування. – С. 571-1096.
31. Митрополит Андрей Шептицький Матеріали та документи (1865-1944 рр.) / За ред. Заборовського Я.Ю. – Львів–Івано-Франківськ, 1995. – 176 с.
32. Митрополит Андрей Шептицький. Як будувати рідну хату? (Суспільно-політичні твори Андрея Шептицького) // Галичина. – 1998 – № 2. – С. 73-92.
33. Німчук І. Українська політична еміграція до світової війни // Визволення. – Відень – Прага, 1923. – Ч.1. – С.23-28.
34. Патер І. Наддніпрянська політична еміграція у Львові початку ХХ століття // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С.291-303.
35. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – 346 с.

Adamovych S.

METROPOLITAN SHEPTYZYKI A. AND THE UKRAINE DELIVERANCE UNION

In the given article the metropolitan Sheptyzkyi's views on state formation in the World War I period are represented and considered within the context of his relations with the political organization of Naddniprotransian political emigrants-the Ukraine Deliverance Union (1914-1918). The author considers that the relations between the metropolitan and the Union had caused the spiritual support and the Union members' firm confidence in the correctness of their chosen political path.

О.С. Жерноклеєв, І.Я. Райківський
СЕМЕН ВІТИК: ПОЛІТИЧНА БІОГРАФІЯ

Семен Вітик (1876-1937) – активний діяч суспільно-політичного руху на західноукраїнських землях. Політична біографія С.Вітика ще не знайшла належного висвітлення в історичній літературі.

С.Вітик народився на Дрогобиччині в сім'ї робітника-залізничника. Громадсько-політичну діяльність розпочав учнем гімназії у Перемишлі. В 1892 р. познайомився з І.Франком і якийсь час навіть жив у нього на квартирі у Львові [21, с.54-56]. Тоді ж став секретарем Русько-української радикальної партії (РУРП), належав до її “молодого” крила, яке поєднувало марксистські переконання з ідеєю політичної незалежності України і від самого моменту заснування партії домагалася включення самостійницьких постулатів до партійної програми. Характерно, що серед “молодих” радикалів-марксистів С.Вітик був єдиним вихідцем із робітничого середовища [18, с.76]. Водночас розпочав активну діяльність у робітничому русі, співпрацював із соціал-демократією.

Після розколу РУРП у 1899 р. С.Вітик разом з більшістю “молодих” радикалів став одним із засновників Української соціал-демократичної партії (УСДП) Галичини і Буковини як складової частини австрійської соціал-демократії. Поряд з М.Ганкевичем і Ю.Бачинським входив до тимчасового правління партії (фактично оргкомітету з її створення), взяв участь в установчій конференції УСДП 17 вересня 1899 р., де виступив з доповіддю про організацію [1].

С.Вітик завжди вирізнявся непересічними ораторськими й організаторськими здібностями, користувався помітною популярністю у середовищі робітників та незаможних селян. Наприкінці XIX – на початку XX ст. він був творцем робітничих профспілок, організатором масових зборів, віч, демонстрацій, одним із керівників страйку галицьких селян (1902 р.) та робітників Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну (1904 р.). Всередині партії вважався найавторитетнішим у питаннях організаційної роботи. На I з'їзді УСДП у Львові (1903 р.) вніс проект партійного Оргстатуту, ухвалений з'їздом [3]. Він також був автором багатьох популярних агітаційно-пропагандистських брошур, що видавалися масовими тиражами – у десятках тисяч примірників (“Як треба страйкувати?” (1902), “Що далі робити?” (1902), “Під теперішню пору” (1906), “Проч з відокремлення Галичини!” (1906) та ін.).

В умовах розгортання в Австро-Угорщині боротьби за реформу виборчої системи в січні 1906 р. С.Вітик виступив на II з'їзді УСДП з доповіддю на цю тему, в якій закликав активізувати боротьбу у виключно легальних формах і “не допускати до розрухів” [20, с.41]. У червні того ж

року вийшла його брошура “Як поступати в часі страйку?” (20 тис. прим.), що була, по суті, докладним практичним посібником з проведення масового страйку в рамках діючого законодавства. В цілому на політичному світогляді С.Вітика, як і інших тогочасних лідерів УСДП, позначився вплив австромарксизму як поміркованої, центристської течії європейського соціал-демократичного руху.

Загострення українсько-польських відносин у Галичині на початку XX ст. зумовило появу і поступове посилення в УСДП “молодого” (“автономістського”) напрямку, який прагнув звільнення партії з-під впливу польської соціал-демократії та активної протидії колонізації українського робітництва. За таких умов С.Вітик, виступаючи з доповіддю на III з'їзді УСДП у березні 1909 р. у Львові, закликав засновувати українські профспілки і фахові робітничі видання українською мовою, підкреслив необхідність зберігаючи братерські стосунки з польськими соціал-демократами, “будувати свою власну хату” [10]. Після цього з'їзду С.Вітик з ініціативи “молодих” протягом деякого часу очолював місцевий комітет УСДП у Львові. Проте він продовжував активну співпрацю з Польською партією соціал-демократичною (ППСД) Галичини і Сілезії, за що в 1910-1911 рр. був підданий гострій критиці з боку “молодих” українських соціал-демократів (Ю.Бачинського, В.Левинського, Л.Ганкевича та ін.), звинувачений у політичному гермафродитизмі, кар'єризмі й волонтаризмі [14, с.26-28]. Після розколу УСДП (1911 р.) С.Вітик разом з М.Ганкевичем і Т.Меленем у 1911-1914 рр. очолював інтернаціоналістську фракцію партії, що залишалася у тісному зв'язку з ППСД.

С.Вітик користувався авторитетом у міжнародному соціалістичному русі. Зокрема, він був активним учасником і виступав на загальнопартійних з'їздах австрійської соціал-демократії у Відні в 1901, 1903 і 1905 рр., представляв УСДП у складі австрійської делегації на Штутгартському (1907 р.) і Базельському (1912 р.) конгресах II Інтернаціоналу [4]. Понад десять років С.Вітик був послом австрійського парламенту, куди обирався двічі – у 1907 і 1911 рр. У парламенті він з ідеологічних і соціально-класових міркувань працював у складі не Українського, а багатонаціонального соціал-демократичного клубу, поруч з іншими лідерами австрійської соціал-демократії входив до його керівного відділу [26, с.48].

Напередодні Листопадової 1918 р. національно-демократичної революції на західноукраїнських землях С.Вітик у числі перших серед українських депутатів виступив у парламенті з ідеями політичної незалежності й соборності України. Так, 11 жовтня 1918 р. він заявив, що Австро-Угорська імперія “не може далі існувати. ... Австрія мусить дати народам свободу для утворення самостійних держав”, підкреслив, що “вільна і незалежна Україна належить нам, як вільному народові” [22, с.19]. 22 жовтня

у виступі на засіданні парламенту він вимагав з'єднання всіх українців у єдиний українській республіці, при цьому чітко наголосив, що український народ не зазіхає на чужі території, але й не віддасть нікому жодного клаптика власної землі [5].

З проголошенням на уламках Австро-Угорщини Західно-Української Народної Республіки С.Вітик активно включився у національно-державне будівництво, увійшов як посол австрійського парламенту до складу Української національної ради (УНРади). Саме він зачитував історичне рішення УНРади, яка на першій сесії у Станіславі 3 січня 1919 р. одностайно прийняла ухвалу про об'єднання ЗУНР з Українською Народною Республікою (УНР). На Трудовому конгресі в Києві, який ратифікував злуку ЗУНР і УНР від 22 січня 1919 р., С.Вітика обрано головою, хоч серед делегатів були М.Грушевський, В.Винниченко, С.Петлюра та інші провідні політичні діячі УНР. Виступаючи на останньому засіданні конгресу 29 січня 1919 р., він від імені делегатів висловив переконання: "Ми збудуємо єдину Україну... Українська держава буде жити, повинна жити, і вона вже живе!" [7]. Отже, С.Вітик відіграв важливу роль у процесі об'єднання західно-українських земель з Наддніпрянською Україною.

С.Вітик займав високі посади в системі державної влади ЗУНР. Так 4 січня 1919 р. він став членом Виділу УНРади – колективного голови держави, а також одним із чотирьох заступників Президента ЗУНР Є.Петрушевича. На початку листопада 1918 р. С.Вітик був обраний президентом Дрогобицької повітової національної ради, а пізніше став на чолі державного нафтового комісаріату [25, с.69]. Л.Цегельський, відомий націонал-демократ, член уряду ЗУНР, змушений був визнати, що С.Вітик, маючи опору серед робітників "з нафтового району, захопив владу над нафтою у свої руки". Завдяки цьому українські соціал-демократи "тримали нафтовий район у своїй силі", тут "все було по-їхньому" [16, с.184]. Користуючись авторитетом у робітничому середовищі, С.Вітик зумів забезпечити стабільність і правопорядок у Дрогобицько-Бориславському нафтовому районі, який мав для ЗУНР життєво важливе значення. Сучасник, учитель гімназії В.Бірчак згадував, що Семен Вітик "все був у зв'язку з робітниками, і тому ми мали зі сторони робітників в Бориславі спокій" [23, с.39]. Щоправда, політичні опоненти часом звинувачували С.Вітика у "бонапартизмі", зловживанні владою, зокрема при продажу нафти, але він це завжди заперечував. С.Вітик обстоював мирні парламентські способи політичної боротьби і засудив збройний виступ проти уряду 14-15 квітня 1919 р. у Дрогобичі. На його думку, уряд мав "не допустити до большевицької анархії на Україні" [8]. У зв'язку з дрогобицьким повстанням, яке було організоване комуністами, орган повітової управи УНРади газета "Дрогобицький листок"

що "несовісні, а по часті нерозважні одиниці... на засадах армії піднесли радницький меч на власного брата..." [9]. Отже, С.Вітик був впливовою політичною фігурою в ЗУНР.

Після Акту злуки в січні 1919 р. С.Вітик перейшов в опозицію до парламенту й уряду Західної області УНР (ЗОУНР), які мали діяти до скликання Всеукраїнських Установчих Зборів. Будучи членом галицької делегації, направленої до Києва для юридичного оформлення об'єднання з Наддніпряниною, він закликав створити єдиний в Україні соціалістичний уряд. С.Вітик підтримував діяльність соціалістичних урядів Директорії УНР на чолі з В.Чехівським, Б.Мартосом, І.Мазепою, тоді як УНРаду і Державний секретаріат ЗОУНР, в яких переважали націонал-демократи, вважав за "реакційні, буржуазні" [16, с.260]. Зрозуміло, що він обстоював ліквідацію автономних чинників ЗОУНР, усвідомлюючи, що при існуючій розстановці політичних сил в УНР об'єднаний український уряд повинен бути лівим, соціалістичним.

С.Вітик підтримував стосунки з лідерами ідейно близької до УСДП Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) в Наддніпрянській Україні. Він увійшов до числа трьох делегатів від галицької УСДП на VI партійний конгрес УСДРП, який відбувся 10-12 січня 1919 р. у Києві. На конгресі, що прийняв ухвалу про "об'єднання обох соціал-демократичних робітничих партій у формі повного злиття", С.Вітика разом з О.Безпалком обрано до складу об'єданого Центрального Комітету партії [15, с.77, 82]. Головою Трудового конгресу він став, безперечно, швидяки підтримці наддніпрянських соціал-демократів, що було, за плучним висловом Л.Цегельського, "маніфестацією єдності українських соціалістів" [24, с.44].

Після захоплення Східної Галичини Польщею в липні 1919 р. С.Вітик опинився у тимчасовій столиці УНР Кам'янці-Подільському, куди переїхало політичне керівництво обох частин Української держави. Він домагався беззастережного об'єднання українських урядів і армій, але водночас виступав проти диктатури Є.Петрушевича, прихильно ставився до політичного курсу Директорії. 4 липня 1919 р. С.Вітик очолив Міністерство в справах ЗОУНР, або Міністерство галицьких справ при уряді УНР, створене Директорією на противагу уряду ЗОУНР. Так, у газеті Міністерства "Галицький голос" прямо писалося, що постать С.Петлюри "є синонімом вільної демократичної України..." [6]. Виступаючи на Державній нараді 25 жовтня 1919 р., він сказав, що Є.Петрушевич "чесна людина і бажає добра для Галичини, але як диктатор... не вдався... замість диктатури треба додати представника від галицького народу в склад високої Директорії. Обидві армії також мусять злитись в єдину Українську Республіканську Армію" [13].

Наприкінці 1919 р., коли українська армія припинила регулярні воєнні операції й остання столиця УНР була окупована, внаслідок чого дійшло до остаточного розмежування між урядами УНР і ЗУНР, С.Вітик емігрував до Відня. Він підкреслював безперспективність політичної діяльності в еміграції як Є.Петрушевича, так і С.Петлори, який, задля порятунку УНР та організації спільного походу проти більшовиків, визнав права Польщі на Західну Україну. Отже, С.Вітик висловлювався проти обох українських урядів за кордоном [19, с.289].

Тим часом наявність української державності (хоча й ілюзорної) в особі Радянської України, особливо політика “українізації”, що стала привабливим контрастом до нищення українства на Західній Україні в складі Другої Речі Посполитої, все більше посилювала у С.Вітика радяно-фільські ілюзії. З 1923 р. він почав видавати у Відні суспільно-політичний журнал “Нова громада”, в якому займав фактично прокомуністичні позиції. Зокрема, вже у першому номері журналу С.Вітик заявив: “Місце українського громадянина, що не хоче встроїти ніж у серце української нації, мусить бути... по стороні Української Радянської Республіки”, а також вбачав “здійснення... ідеалів і вікових стремлінь українського народу в створенні Радянської України”. Підкреслювалося, що поразку національно-визвольних змагань у часи ЗУНР і УНР можна було пояснити тим, що українські політики “не зрозуміли й не оцінили зв'язку української революції з цілою Великою Революцією на Сході”. Щоправда, С.Вітик висвітлював водночас “негативні явища в житті Радянської України”, маючи на меті “допомогти будувати й закріпити робітничо-селянську владу України...” [11, с.6, 13, 15]. Однак у журналі було чітко сказано, що “Придніпрянська Україна здобула фактичну національну незалежність і волю тільки після перемоги жовтневої революції (1917 р. *Авт.*)” [12, с.44].

Під впливом успішного здійснення “українізації” С.Вітик остаточно схилювався до думки, що лише в умовах більшовицької системи є змога працювати для України. Він, як і М.Грушевський, В.Винниченко, М.Лозинський та ряд інших провідних українських політичних діячів, переїхав у кінці 1925 р. на Радянську Україну, оселився в Харкові. У листі до свого колишнього партійного товариша М.Ганкевича, написаному в січні 1926 р., С.Вітик переконував, що на Радянській Україні “справжня українізація... Що є багато браків і хиб, це дійсно, але тенденція, весь напрям є удержати й скріпити селянсько-робітничу владу України”. Крім того, він вважав, що радянська влада “закріпила землю за селянами”, надала масам широкі політичні права, і “селяни її підтримують”. С.Вітик не міг навіть “уявити собі інакшу Українську державу” [2].

З кінця 1920-х років С.Вітик, вступивши до лав Комуністичної партії (більшовиків) України, активно співпрацював у партійних виданнях

“Більшовик України”, “Вісти ВУЦВК”, “Галицький комуніст”, “Західна Україна”, пропагуючи в них націонал-комуністичні погляди. У 1930-ті роки, що характеризувалися драматичними подіями в Україні, масовим погромом українства, С.Вітик потрапив під нагляд каральних органів і був репресований в 1937 р. [17, с.53, 54].

Лише в період хрущовської “відлиги” стараннями доктора історичних наук, професора О.Ю.Карпенка цього відомого діяча української соціал-демократії та ЗУНР було реабілітовано.

- 1 Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф.146, оп.7, спр.4759, арк.1, 2.
- 2 Гам само, ф.309, оп.1, спр.2258, арк.21, 21 зв., 22, 22 зв.
- 3 Österreichische Staatsarchiv, Wien, AVA, Ministerium des Innern, Karton 2109, Präs. 2083/1903; Воля. – 1903. – 1 квіт.
- 4 Internationaler Sozialisten – Kongress zu Stuttgart. 18. bis 24. August 1907. – Berlin, 1907. – S. 10; Ausserordentlicher Internationaler Sozialisten – Kongress zu Basel am 24. und 25. November 1912. – Berlin, 1912. – S.56.
- 5 Stenographische protokoll. Haus der Abgeordneten XXII. Session. – Bd.IV. – Wien, 1918. – S.4660; Вперед. – 1918. – 27 листоп.
- 6 На пекучі теми // Галицький голос. – 1919. – 16 серп.
- 7 Сесія Трудового Конгресу // Дрогобицький листок. – 1919. – 9 лют.
- 8 Розмова з президентом С.Вітиком про Трудовий Конгрес // Дрогобицький листок. – 1919. – 20 лют.
- 9 З Дрогобищини // Дрогобицький листок. – 1919. – 1 трав.
- 10 Земля і воля. – 1909 – 2^о берез.
- 11 Вітик С. Україна і світові події // Нова громада. – 1923 № 1.
- 12 Харченко А. Українська визвольна проблема // Нова громада. – 1923. – № 3-4.
- 13 Державна нарада // Робітнича газета. – 1919. – 31 жовт.
- 14 Бачинський Ю. Взаїмні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині. – Львів, 1910.
- 15 Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921. – Прага, 1942. – Т.1.
- 16 Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. Нью-Йорк Філадельфія, 1960.
- 17 Вітик Семен // Борці за возз'єднання. Біографічний довідник. – Львів, 1989.
- 18 Іришак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.СХХІІ.
- 19 Вітик Семен // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Львів, 1993. – Т.І.
- 20 Жерноклев О. Українська соціал-демократична партія (1899-1918). Івано-Франківськ 1997.
- 21 Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1972. – Кн.2.
- 22 Карпенко О.Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях // Укр. іст. журн. – 1993. – № 1.
- 23 Луців Л. Чи був більшовицький бунт у Дрогобичі? // Літопис Черв. Калини. – 1994. – № 4-6.
- 24 Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917-1920 років // Галичина. – 1998 – № 1.
- 25 Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 рр. – Скрентон, 1959. – Т.3.
- 26 Brügel I. Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie. – Bd.5. – Wien, 1925.

Zhemokleyev O., Raykivskiy I.
SEMEN VITYK: POLITICAL BIOGRAPHY

The article deals with the social and political activities of Semen Vityk (1876-1937). The main attention is given to his work in the Ukrainian Social-Democratic party of Galichina and Bukovyna, in the trade-union movement of the region. The role of Semen Vityk in the process of national revival at the beginning of the XX th century and the state-formation, in the Western Ukrainian People's Republic as well, is shown.

О.М. Завальнюк

ЗАПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1918-1920 рр.)

Ще у 1905 р. національно свідомо українська інтелігенція, студенти українці висунули вимогу запровадити в російських університетах України вивчення ряду українознавчих дисциплін. Настирливість молоді увінчалася успіхом, і вже 1907 року ради професорів університету Св.Володимира, Харківського і Новоросійського університетів дозволили викладати українську мову і літературу, історію і право України. Проте міністерство освіти Росії незабаром відмінило ці рішення, чим викликало велике незадоволення серед українських кіл і надовго перешкодило появі українознавства у вищих навчальних закладах України [1]. Це, однак, не могло зупинити процес самопізнання українського етносу, який рано чи пізно мав призвести до появи відповідних навчальних дисциплін як у масовій, так і вищій школі. Не випадково, Інородчеська комісія І Всеросійського учительського з'їзду, який відбувся у 1913 р., змушена була визнати необхідним, аби "по вищих школах в місцевостях з українською людністю були заведені кафедри українознавства з метою підготовки вчителів для педагогічних шкіл і курсів" [2]. Зрозуміло, що такий висновок був лише побажанням, висловленим на догоду настирливим українським педагогам, які обстоювали потребу рішучої українізації. Сам з'їзд не відгукнувся на позицію комісії, та й царський уряд не збирався задовольняти національно-культурні вимоги "малоросів".

При Тимчасовому уряді питання відкриття українознавчих кафедр у вищих навчальних закладах України постало із ще більшою гостротою. Центральна Рада, як виразник національних інтересів українства, у своїй першій відозві від 9 березня 1917 р. заявила про намір домагатися від російської революційно-демократичної влади права "на заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих..." Багаторазові заходи українських чинників перед петроградським урядом привели до того, що влітку 1917 р. він дав згоду на відкриття у вищих навчальних закладах Київського

учбового округу кафедр українознавства [3]. Але сповна реалізувати цей проєкт не вдалося через активний спротив передусім університетської професури. Так, 26 липня 1917 р. Рада університету Св.Володимира висловилася проти запровадження української мови у навчальних закладах України [4].

Першим реальним кроком на шляху появи і утвердження українознавства у вищих закладах освіти стало відкриття 5 жовтня 1917 р. Київського народного університету. Через рік його було реорганізовано в державний український університет. Проте розвинути діяльність на благо національної культури йому не вдалося: в лютому 1919 р. він втратив свою есимобутність після того, як до Києва вступили радянські війська. Наступна, денікінська, влада (кінець серпня – середина грудня 1919 р.) фактично знищила цей заклад [5].

Набагато сприятливіші державно-політичні умови для діяльності мав Кам'янець-Подільський державний український університет, започаткований гетьманським законом від 17 серпня 1918 р. [6]. На відміну від Київського університету він працював безперервно аж до кінця лютого 1921 р., коли його реорганізували у два окремих інститути – народної освіти та сільськогосподарський [7]. Щоправда, до середини листопада 1920 р. університету вдалося загалом зберігати свій національний характер.

Ще під час створення університетського закладу в Кам'янці-Подільському його розглядали як культурну фортецю на українсько-австрійському порубіжжі, як маяк національного відродження українства, виховання якого "будуть тими культурними силами, котрі необхідні для будовання нашої молоді держави" [8]. Як писали київські просвітяни, "в Українському університеті, що становить вершки нашої культури, знайдуть собі непохитну основу ширі змагання подільського люду до світу, до знання, до кращої долі..." [9].

Присутуючи до праці, заклад керувався "Законом про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету". В цьому документі подавався перелік факультетів, наголошувалося, що навчання ведеться українською мовою, вказувалися умови формування адміністрації і професорсько-викладацького складу, регламентувалися деякі питання внутрішнього життя. Закон наголошував, що у своїй роботі закладу належало керуватися в основному університетським статутом Російської імперії від 23 серпня 1884 р., доки не будуть видані "нові устава й штати Українських університетів" [10]. Проте він не містив переліку навчальних дисциплін, що належало викладати на чотирьох затверджених факультетах (історико-філологічному, фізико-математичному, правничому і богословському). Російський статут 1884 р. у цьому випадку був безсилим, адже передбачав вивчення найрізноманітніших дисциплін, але не українознавчих [11].

Ще до відкриття Кам'янець-Подільського університету в Україні було розповсюджено "Проект статуту державних українських університетів", який так і не набув чинності. Але навіть на стадії вироблення в нього не заклали схематичного навчального плану, що не узгоджувалося з традицією російських університетських статутів [12]. За такої невизначеності залишалося або виробити свій власний статут і затвердити у встановленому порядку, або запозичити такий документ із іншого університету, в даному разі Київського державного українського університету. Перший шлях вимагав значних зусиль і часу (так, над проектом статуту Кам'янець-Подільського держуніверситету комісія продовжувала працювати восени 1920 р.) [13]. Тому залишався інший. Тут варто зауважити, що протягом 1918-1919 навчального року університет працював у складі трьох факультетів – історико-філологічного, фізико-математичного і богословського. У 1919 р. з'явилися ще два – правничий і сільськогосподарський. В законах про їх відкриття (йдеться також і про богословський) згадувані вище упущення були усунуті – кожний із них регламентував навчальні дисципліни, крім ... українознавчих [14].

Викладання українською мовою передбачало передусім наявність добре підготовлених викладацьких кадрів. Як правило, на роботу в університет запрошували молодих і відомих науковців, які добре володіли українською мовою. Але траплялися і винятки. Для таких осіб (професори П.М.Бучинський, П.А.Мавродіані, В.І.Петр та ін.) закон передбачав компроміс: з дозволу міністра освіти можна було читати лекції і російською мовою, але не більше як протягом 1 року. Ряд викладачів (приват-доценти В.О.Геринович, Н.Т.Гаморак, М.А.Чайковський) походили з Галичини, і їх мова помітно відрізнялася на фоні колег, хоч після 1905 р. розпочався процес творення єдиної української мови на наддніпрянській основі, а з галицького варіанту бралися термінологічні надбання, науковий і публіцистичний стилі, які через суспільно-політичні умови не могли бути вироблені на Східній Україні [15].

Підручники і навчальні посібники були, за невеликим винятком, на російській мові. Та й їх не вистачало. Правління університету, Рада професорів, викладачі, авангардне студентство взяли за нелегку справу видання власними силами навчальної літератури на рідній мові. І вже з кінця 1918 і до весни 1920 р. було видруковано і залучено до використання у навчальному процесі такі курси лекцій: "Історія української мови" професора І.І.Огієнка, "Слов'янознавство" приват-доцента М.О.Драй-Хмари, "Загальна гістологія" професора П.М.Бучинського, "Вступ до аналізу", "Московсько-українська термінологія елементарної математики" професора М.О.Столярова, "Сферична тригонометрія" асистента О.Аленича, "Анатомія рослин", "Морфологія цвітових рослин", "Систе-

матика рослин" приват-доцента Н.Т.Гаморака, "Економічна географія України", "Фізична географія" (ч. I, II), "Географія України" приват-доцента В.О.Гериновича, "Політична економія", "Статистика і демографія", "Важніші властивості українського народу в порівнянні з іншими народами" приват-доцента С.Остапенка, "Огляд джерел по історії України" приват-доцента П.Г.Клепатського, "Суспільна агрономія" лектора І.Олійника та ін. [16]. Технічна якість цих видань залишала бути кращою, адже значну частину їх видрукували в студентській літографії, на поганому папері. У навчальній роботі використовувалися також науково-популярні видання викладачів університету, випущені у світ різними видавництвами, що осіли в Кам'янці-Подільському. Передусім – це хрестоматія з історії української літератури Л.Т.Білецького і О.Дорошкевича, брошури "Релігійність Т.Шевченка на підставі його поетичних творів" М.Васильківського, "Народність чи національність в творах Шевченка" Л.Т.Білецького, Г.О.І.П.Котляревського, П.П.Гулака-Артемовського, Є.П.Гребінку, М.Вовчок, Г.С.Сковороду – П.Г.Клепатського [17].

Запровадження літератури на українській мові у навчальному процесі сприяло зміцненню позицій українознавства в національному університеті. І хоч наведена кількість видань не витиснула з професійного вжитку іншу літературу (за 1918-1920 рр. кількість примірників в університетській фундаментальній бібліотеці зростає з 2 тис. до 33252 [18]), все-таки заміняючи складне становище з виданням у країні української книги нагальне було знайдено реальний шлях забезпечення умов навчальної праці студентів майбутньої національної інтелігенції на основі українського слова. В березні 1920 р. у літографії закладу були готові до друку такі посібники: "Аналіз безмежних малюючих" професора М.М.Хведорова, "Антропода" і "Енциклопедія математики" (ч. I) приват-доцента С.Бачинського, "Механічна частина фізики" професора Е.Маліновського, "Народна поезія" приват-доцента Л.Т.Білецького, "Анатомія рослин" приват-доцента Н.Т.Гаморака, "Політична економія" приват-доцента С.Остапенка [19].

Іншою важливою умовою впровадження українознавства в життя держуніверситету був відбір студентської молоді, що вільно володіла українською мовою. Робота в цьому напрямку розпочалася ще у липні 1918 р., однак основну увагу приймальна комісія звертала на наявність у майбутніх студентів повної середньої освіти та відповідних документів. До 1 листопада 1918 р. було прийнято на навчання 267 осіб [20]. Наприкінці навчального року вже нараховувалося 493 студенти. А восени 1919 р. їх кількість зростає до 1401 особи [21]. Дуже швидко з'ясувалося, що значну частину університетської молоді становили міські жителі, переважно євреї, які української мови не знали [22].

Зупинити загрозливу тенденцію деукраїнізації молодого закладу можна було лише поставивши бар'єр на шляху вступу молодих людей, які не знали української мови. Це стало можливим після приходу до влади Директорії. 1 січня 1919 р. вона прийняла закон про надання українській мові в УНР статусу державної [23]. Новий міністр освіти професор І.І.Огієнко (за сумісництвом – ректор Кам'янець-Подільського університету) був добре обізнаний з цією проблемою. 30 січня 1919 р. він видав наказ, за яким “викладовою мовою по всіх школах України – вищих, середніх та нижчих повинна бути мова українська”. З дня його оголошення викладачі і вчителі, що були до цього готові, мали розпочати “виклади своїх лекцій українською мовою” [24]. А через тиждень з'явився ще один наказ міністра освіти, який зобов'язував усіх випускників середніх шкіл складати замість іспитів з російської мови та літератури й історії Росії іспити з української мови та літератури й історії України. Оскільки майже скрізь гімназії були російськомовними, то міністр запропонував приймати нові іспити при українських середніх школах або ж під час вступу в самих національних університетах [25].

Тоді ж І.І.Огієнко направив Кам'янець-Подільському університету листа, у якому повідомляв: “Позаяк українські державні університети повинні бути суто українськими не тільки по назві, а також по всіх моментах свого життя. Міністерство освіти вважає необхідним зазначити, аби всі іспити в українських державних університетах проводилися українською мовою” [26]. Згідно з “Тимчасовими умовами для вступу до Київського та Кам'янець-Подільського Державних Українських Університетів”, затвердженими І.І.Огієнком 5 лютого 1919 р., усі особи, що мали намір вступити до названих закладів, склали в обов'язковому порядку вступний іспит з української мови [27]. Це випробування, зрозуміло, варто було впроваджувати з початку нового навчального року. І вже 22 вересня 1919 р. комісія, утворена з числа викладачів, розпочала зазначене випробування абітурієнтів (йшлося про вміння говорити українською і розуміти державну мову). Робота мала завершитися до 1 жовтня, однак частина вступників-неукраїнців на іспит не з'явилася, приховуючи тим самим своє незнання мови. Маловтисними результатами могла похвалитися комісія і в інші іспитові дні. Так, у протоколі №4 засідання правління університету від 4 жовтня 1919 р. було зазначено: відмовити в зарахуванні на 1 курс сільськогосподарського факультету “через кепсько складений іспит з української мови” таким особам: Сурі Гольдштейн, Авруму Зибенбергу, Мойше Кердіону, Моїсею Кацу, Якову Лерману, Мордку Несісу, Лейбі Тісенбойму, Гершу Фельдману. В такому ж протоколі від 10 жовтня читаємо, що “через погане знання української мови” не зараховані на природничий відділ фізико-математичного факультету Біна Кац, Сіма Шей-

гельбейн, Сура Фрід-Померанц, Хара Шехтман, Ева Фрід-Померанц, Герш Салітренник; історико-філологічний факультет Аврум Гельман, Нехім Пахтер; правничий – Гітля Резентул, Овшій Дехтяр; сільськогосподарський – Еля Вернікова. Через тиждень цей список поповнили Хая Креймер, Іда Моранц (історико-філологічний), Валентин Комарницький, Мойше-Арон Шильман (природничий відділ фізико-математичного факультету) [28]. Наступні протоколи свідчать, що кількість незарахованих через незнання державної мови УНР зростала [29]. Частина абітурієнтів продовжувала ігнорувати іспит, очевидно, сподіваючись на зарахування до університету за правилами 1918 р. 17 жовтня 1919 р. правління закладу вирішило: “Вивісити списки осіб, що не склали мови (української – авт.) з попередженням, що їх документи не будуть розглядатися, доки вони не складуть іспиту. Останній термін – 1 листопада, після чого в прийомі до університету їм буде одмовлено” [30].

29 жовтня 1919 р. Рада професорів розглянула заяви абітурієнтів, які, не склавши зазначеного іспиту, просили дозволу на повторне екзамнування. Проте “невдахам” не дозволили і вирішили зарахувати їх, у разі потреби, вільними слухачами на ті ж факультети, якщо будуть вакансії [31]. І все ж, 93 особи студентами не стали [32].

Справжньою бідою при розв'язанні проблеми із запровадженням українознавства в практику роботи університету було неволодіння українською мовою студентами, що вже навчалися. У 1919 р. 116 таких осіб не змогли, на жаль, скласти встановленого іспиту з цієї дисципліни [33]. З часом ця кількість зросла, бо майже щомісяця на навчання приймалися студенти з інших вузів, що волею обставин опинялися в далекому від столиці Кам'янці. Цих молодих людей спочатку зараховували до університету, а потім зобов'язували пройти випробування на знання державної мови. Про це нагадувала і місцева преса: “17 лютого 1920 р. у кабінеті декана історико-філологічного факультету ... будуть проводитися іспити з української мови для нововступаючих в університет студентів, а також для тих, хто не склав цих іспитів з початку біжучого академічного року” [34] (мова йде про вільних слухачів). Але із зрозумілих причин “боржники” не поспішали з'являтися на іспит. Про це зокрема, повідомляв 23 лютого 1920 р. у своїй записці до правління університету приват-доцент М.Плевако: “...Я переводив доручені мені історико-філологічним факультетом і Радою професорів іспити по українській мові для наново вступаючих студентів на протязі останніх трьох тижнів. Усього було призначено мною 5 строків за цей час, причому вважаю необхідним зазначити, що двічі на іспит ніхто не з'явився, хоч про це були оповістки звичайні в університеті, і в газетах. У третій раз прийшов один бажаючий (12-го лютого), в четверте (17-го) – сім чоловік і у п'яте (21-го) – одинадцять чоловік. Я не знаю, до якого часу

мають тривати ці іспити... Прошу правління вжити заходів, коли це можливо, щоби новопоступаючі не відтягали складання іспитів..." [35].

На жаль, до кінця 1920 р. ця проблема так і не була вирішена. Якби не зміна воєнно-політичної ситуації, нарешті, поразка Національної революції, запропоновані І.І.Огієнком заходи, принаймні через 3-4 роки, змогли б усунути всі найсуттєвіші перешкоди на шляху повного утвердження української мови в якості мови навчання в університеті.

В центрі вирішення проблеми про запровадження українознавства в Кам'янець-Подільському університеті стояло викладання відповідних дисциплін. Основною з них була, без сумніву, українська мова, яку вивчали на всіх факультетах (4 тижневих години). На мовних відділеннях історико-філологічного факультету студенти студіювали ще й історію української мови. Обидва курси належали І.І.Огієнку. Його педагогічна майстерність вражала і фахівців, і студентську молодь, і сторонніх осіб, яким довелося побувати на лекціях професора. Багато років по тому один із учнів Подільської духовної семінарії – Василь Гарба, який таємно бігав до університету, згадував: "Особливо ж імпонували нам лекції самого ректора університету професора І.Огієнка з української мови. Під його науковою аналізою та цікавою манерою викладання наша мова, така собі звичайна та часами навіть банальна, оживала і, на превелике для нас диво, виростала в поважний об'єкт дослідження та аналізу поряд інших братніх (і не дуже братніх) слов'янських народів. Цікава порівняльна метода розгляду мов, посилення на стародавні санскритські джерела, широке використання етнічних відмінностей – все нам імпонувало, дивувало і сповняло гордістю за той скарб, що масмо та нічого про нього не знаємо. Гарячими оплесками винагороджувала аудиторія кожного разу цього улюбленого всіма професора. У захопленні та в піднесеному настрої розходилися ми з такої лекції, яюсь ніби по-іншому вже вимовляючи, вслухаючись та милуючись кожним нашим буденним словом" [36].

Разом з мовою до українознавчих дисциплін, що вивчалися на всіх факультетах, крім мовних спеціальностей історико-філологічного, належали: історія українського письменства (приват-доцент Л.Т.Білецький), історія України (приват-доцент Д.І.Дорошенко, професор П.В.Клименко) та географія України (приват-доцент В.О.Геринович). Всі вони були обов'язковими, і при запису на семестр у деканаті свого факультету жодний студент не міг їх проігнорувати. 1 лютого 1920 р. Рада професорів ухвалила рішення, за яким названі дисципліни належало викладати протягом одного навчального року, бажано на перших семестрах [37]. У такий спосіб студентство швидше попадало в науковий світ українознавства, отримувало відповідний вишкіл і тим самим прилучалося до культурно-історичних цінностей українського народу,

краще розуміло значення і необхідність боротьби за відродження української державності.

Грунтовно вивчалось українознавство на історико-філологічному факультеті. Крім історії української мови, про яку вже йшлося, тут вивчалися: вступ до українознавства (професор Є.П.Тимченко), історія стародавньої української літератури, українська народна поезія (приват-доцент Л.Т.Білецький), історія нової української літератури (приват-доцент М.Плевако), історія Слобідської України (приват-доцент П.Г.Клепатський), історія української церкви, історія братств (професор В.О.Біднов) (цей предмет входив до навчального плану і богословського факультету), історія України до Люблінської унії (професор П.В.Клименко), історія українського мистецтва, історія Поділля (приват-доцент Ю.И.Сіцинський), історія світової і української музики (професор В.І.Петр) [38].

На правничому факультеті професор П.В.Клименко викладав курс історії українського права [39].

У внутрішньому житті українська мова стала провідною, підкреслено характеризувала національний характер університету. За її верховенства проходили не лише засідання Ради професорів, правління закладу, збори студентів і службовців, а й відбувалося богослужіння в університетській церкві [40]. Всі працюючі спілкувалися лише українською мовою.

Виходили україномовні періодичні видання: студентська "Нова думка" (вийшли три номери) та "Наше життя" (один номер), дописувачами до яких були викладачі, студенти і співробітники університету.

У подільському регіоні цей навчальний заклад став яскравим і невтомним пропагандистом української мови, ідеї, культури. Для самого Кам'янця це було вкрай важливо, адже він, "як і кожне губерніяльне місто в старій Росії, був перш за все містом чиновників, а вони переважно були зайди-росіяни. Поляки трималися окремо... Жиди липнули до російського культурного життя. Українці ж тут були дрібні міщани з передмість... Національні українські кола були, як і скрізь у нас, дуже нечисленні, хоч спеціально в Кам'янці вони відзначалися доволі великою рухливістю" [41]. Передусім при університеті було створено українську гімназію для дорослих, випускники якої могли безперешкодно вступати на різні факультети. У березні 1920 р. тут нараховувалося 150 учнів [42].

У приміщенні університету проводилися короткострокові курси з українознавства для окремого корпусу Кордонної охорони [43], вчителів міських шкіл [44], козаків армії УНР і місцевих робітників [45], кандидатів на волосних інструкторів [46], православного духовенства [47] та ін. Преса повідомляла, що їх відвідує "сила народу, і буває, що велика університетська аудиторія ледве вміщає слухачів" [48]. Вони слухали лекції з історії України (В.О.Біднов), української мови (І.І.Огієнок), історії української літератури (П.Г.Клепатський), літературного становища в Україні

(П.В.Клименко), слов'язнознавства (М.О.Драй-Хмара), про українську народну поезію (Л.Т.Білецький), соціалістичні та інші політичні партії (Н.Косенко), економічні питання (П.Синявський) [49]. Згадуючи про цю роботу, відома подільська діячка О.М.Пашенко писала: "...Мало не всі кам'янецькі урядовці, а то навіть люди вільних професій – адвокати, лікарі, судді – користувалися, хто хотів, цими курсами" [50].

Таким чином, у роки Національної революції (1917-1920 рр.) Кам'янець-Подільський державний університет послідовно і наполегливо втілював у життя українську ідею, виступав надійним і міцним осередком української культури, який реалізував прагнення багатьох українців передреволюційної доби і готував національно свідомі кадри інтелігенції для незалежної держави. В умовах гострого протистояння носіїв української і російської культур ректору і його прихильникам вдалося матеріалізувати концепцію української вищої школи, до вироблення якої були причетні М.С.Грушевський, Д.В.Антонович, Ф.П.Сушинський, сам І.І.Огієнко та інші поборники українства. Українознавство стало одним із найбільш важливих напрямів життя і діяльності університетського закладу на Поділлі, формування світоглядних основ студентської молоді.

Досвід запровадження українознавства цілком заслуговує як на наукове осмислення, так і на принагідне використання у сучасній вищій школі України.

1. А-вич С. Об украинизации средней и высшей школы // Украинская жизнь: Ежемесячный научно-литературный и общественно-политический журнал. Москва, 1912. №4. С. 37-38; Левицька Н.М. Студентство України в кінці XIX – на початку XX століть / Автореф. дис. ... канд. істор. наук – К., 1998. – С.15.
2. В Інгородченській комісії І загальноросійського учительського з'їзду // Світло. 1916. – Ч.6. – С.62.
3. Див.: Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч.3. Варшава, 1934. – С. 367
4. Протест Совета Университета св.Владимира против насильственной украинизации Южной России, приняты в заседании Совета 26 июля 1917 г. // Университетские известия. – 1917. – № 11-12. – С.7
5. Див.: Колпакова О.В. Український державний університет у Кисві (1917-1920 рр.) // Укр. істор. журн. – 1993. № 7-8. С.36.
6. Завальнюк О.М. І.І.Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.) // Наукові праці історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Т.2. Кам'янець-Подільський, 1996. С.07
7. Завальнюк О.М. З історії Кам'янець-Подільського державного університету // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць – Вип. 6. – К. 2000. – С.72.
8. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р.582. оп.1, спр.7, арк. 3, 23
9. Там само. – Арк.13.
10. Державний вісник. – 1918. 27 серпня
11. Див.: Полное собрание законов Российской империи. Т.IV. – СПб., 1887. С.456-474.
12. Див.: Проект Статута Державних Українських Університетів. – /Б м. Б.р./ – 28 с
13. Слово (Кам'янець-Подільський). 1920. 13 листопада.
14. Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі КПМДА). – Ф.Р.582. оп.1, спр.2, арк.46-50. 53-54, 56-57

Завальнюк О.М. Запровадження українознавства в Кам'янець-Подільському університеті (1918-1920 рр.)

15. Пашенко Т. Концепція української літературної мови в системі науково-культурологічних поглядів Михайла Грушевського // Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С.121.
16. КПМДА. – Ф.Р.302, оп. 1, спр.49 арк.36; Ф.Р.582, оп.1, спр. 137, арк.31 зв.; Наш шлях (Кам'янець-Подільський). – 1920. – 10 березня, 20 травня.
17. КПМДА. – Ф.Р.302, оп.3, спр.26, арк.10; Наш шлях. – 1920. – 22 квітня.
18. Гурменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К., 1998. – С.47.
19. Наш шлях. – 1920. – 10 березня.
20. КПМДА. – Ф.Р. 582, оп.2, спр.9, арк. 3, 5.
21. Там само. – Ф.Р. 302, оп.1, спр.5, арк. 2 зв.
22. Огієнко І. Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура: Науково-літературний місячник (Варшава). – 1936. – Кн.8-9 (17). – С.514.
23. Вісник державних законів. – 1919. – Вип. 1.
24. Вісник Української Народної Республіки – 1919. – 20 липня.
25. КПМДА. – Ф.Р.582, оп.1, спр.1, арк.12.
26. Там само. – Арк.11.
27. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.2582, оп.1, спр.174, арк.26.
28. КПМДА. – Ф.Р.582, оп.1, спр.19, арк.4, 7, 7 зв., 8, 8 зв.
29. Там само. – Арк.10, 10 зв.
30. Там само. – Арк.8.
31. Там само. – Спр.1, арк.98.
32. Там само. – Спр.41, арк.3-4.
33. Там само. – Оп.2, спр.42, арк.1-2.
34. Наш шлях. – 1920. – 17 лютого.
35. КПМДА. – Ф.Р.582, оп.1, спр.146, арк.14.
36. Гарба В. На розпутьях (до історії одного покоління). – Нью-Йорк, 1976. – С.258.
37. КПМДА. – Ф.Р.582, оп.1, спр.44, арк.17.
38. Там само. – Ф.Р.302, оп.3, спр.262, арк.52 зв., Ф.Р. 582, оп.1, спр.23, арк.1, 9; Спр.134, арк. 166; Оп.2, спр.135, арк.2; Грінченко М. Завдання української музики // Наше життя. – 1920. № 1. – С.13.
39. Наш шлях. – 1920. – 9 березня
40. Галицький голос. – 1919. – 12 жовтня
41. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. Вид. 2-е. – Мюнхен, 1969. – С.417.
42. КПМДА. – Ф.Р.582, оп.1, спр.111, арк.3зв
43. Грудова громада (Кам'янець-Подільський). – 1919. – 14 серпня.
44. Там само. – 19 серпня.
45. Подольський край (Кам'янець-Подільський). – 1919. – 28 юнія.
46. Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – 16 липня.
47. Трудова громада. – 1919. 8 жовтня.
48. Подольський край. – 1919. 12 юнія.
49. Там само. – 28 юнія
50. Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету // Наша культура. – 1936. Кн.5(14). – С.676.

Zavalniuk O
INTRODUCTION OF UKRAINIAN STUDIES AT THE KAMENEZ-PODILSKIY
UNIVERSITY (1918-1920)

The questions of putting the Ukrainian language into practice, as well as the Ukrainian studies on the whole, in the process of intelligentsia formation at the Kamenez-Podilskiy State University, are considered. The attention is given to the activity of the establishment in the matter of propagation of Ukrainian studies among teachers, doctors, lawyers, priests, military men and workers.

В.В. Шнира

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ УТВЕРДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ (1927-1939 рр.)

Національний ренесанс, який є невід'ємною характеристикою сучасної доби, надав можливість дослідникам об'єктивно переосмислити сутність багатьох історичних подій, по-новому висвітлити і пояснити драматичні періоди української історії. Паралельно з відродженням національної свідомості зріс інтерес широкої української громадськості до традиційної для українців православної церкви. В цьому контексті особливо актуальним і цікавим є період 1927-1939 рр., оскільки в цей час відбувались складні процеси становлення взаємовідносин між тоталітарною державою і православною церквою. В цілому радянська держава протягом 1927-1939 рр. проводила антицерковну політику, метою якої насамперед було тотальне знищення релігійного життя.

Православна церква в Україні на 1927 р. була розколена на декілька конфесійних угруповань: староцерковників, обновленців, автокефалів. Між ними проходила постійна боротьба за вплив на мирян. За цих умов церкві, очевидно, було складно адекватно реагувати на різноманітні зміни в суспільстві, зберігати свій постійний вплив на мирян.

У другій половині 20-х рр. радянська влада посилила тотальний наступ проти православної церкви. Продовжувалися репресії проти староцерковників, обновленців, автокефалів. В умовах неослаблюючих репресій радянської держави щодо православної церкви місцеблюстителю патріаршого престолу митрополит Сергій, який очолює староцерковників, спільно з Синодом складає спеціальне звернення до духовенства, підписане ним і ще 8 архієреями 29 липня 1927 р. Це звернення отримало назву "Декларація митрополита Сергія". Воно було опубліковане в "Известиях ВЦИК" 19 серпня 1927 р. [1, с. 1]. У "Декларації митрополита Сергія" проголошувалося про повну лояльність патріаршої церкви до радянської влади, вимагалось від консервативних церковних діячів, які не сприймають радянську владу, відійти від церковних справ. Слід підкреслити, що "Декларація митрополита Сергія" про лояльність православної церкви до радянської влади була продовженням розпорядження патріарха Тихона 1923 р. [2, с.344]. Митрополит Сергій надіявся, що у відповідь на його Декларацію про лояльність радянський уряд дозволить православній церкві розширити її суспільну, культурницьку та просвітницьку діяльність.

Незважаючи на запевнення духовенства про свою лояльність до радянської влади, викладені у "Декларації митрополита Сергія" від 29 липня 1927 р., у країні розпочалася нова хвиля антицерковної боротьби. Поштовхом до неї, гадається, послужила позиція Й.В.Сталіна. Під час зустрічі

Шнира В.В. Православна церква в Україні в умовах утвердження тоталітаризму (1927-1939)

з американською делегацією 9 вересня 1927 р. генеральний секретар ЦК ВКП(б) Й.В.Сталін заявив, що партія не може бути нейтральною до релігійних поглядів, тому вона вестиме пропаганду проти цих поглядів, оскільки це один із надійних засобів підірвати вплив духовенства. На думку Й.В.Сталіна, антирелігійна пропаганда це той засіб, який має завершити справу ліквідації духовенства [3, с.133]. 3 грудня 1927 р. у доповіді на XV з'їзді ВКП(б) Й.В.Сталін вказав як на недолік у роботі партії послаблення антирелігійної боротьби [4, с.129-130]. Про необхідність її посилення підкреслювалось у резолюції ЦК КП(б)У від 30 червня 1928 р. "Про релігійний рух і антирелігійну пропаганду [5, с.41]". Отже, керівництво радянської держави вирішило взяти курс на посилення антицерковної боротьби. 24 січня 1929 р. ЦК ВКП(б) затвердив текст листа "Про заходи по посиленню антирелігійної роботи", в якому була зроблена спроба проаналізувати релігійну ситуацію в країні, накреслити завдання у боротьбі з церквою для партійних, державних, господарських та громадських організацій. Характерно, що ЦК ВКП(б) зараховував духовенство, активних віруючих, органи церковного управління до противників соціалізму [6, с.34].

8 квітня 1929 р. було видане нове законодавство про релігійні об'єднання. Нові закони забороняли всяку релігійну діяльність за межами церкви, діяльність духовенства була обмежена місцем його проживання [7, с.10-24]. Стаття 8 Конституції УСРР 1929 р. констатувала відокремлення церкви від держави і школи від церкви, дозволяла антирелігійну пропаганду всім громадянам держави і забороняла віруючим проводити пропаганду віровчень, яку було дозволено статтею 23 Конституції УСРР [8, с.207, 209]. Під жорстку регламентацію державних органів підпадало життя релігійних конфесій, громад.

З цього часу радянська держава посилила переслідування православної церкви. Органи влади заборонили журнал УАПЦ "Церква й життя" та "Український православний благовісник", який видавали обновленці [9, с.1031]. Дискримінація православного духовенства, повсякденні утиски з боку ДПУ УСРР відіграли не останню роль у тому, що багато священиків зрікалися духовного сану: у 1927-1928 рр. – 179 осіб, 1928-1929 рр. – 439, 1929-1930 рр. – майже 2000 [9, с.1031].

1929 р. започаткував масове закриття церков та монастирів. Зокрема, на Полтавщині ліквідовано православних храмів у 1927 р. – 5, 1928 р. – 2, 1929 р. – 20, 1930 р. – 33 [9, с.1036]. В Україні було закрито у 1924-1925 рр. 45 монастирів, 1926 р. – 29, 1927 р. – 58, 1928 р. – 97 [9, с.908]. Протягом 1924-1928 рр. ліквідували 229 монастирів. У 1927 р. – 136, а в 1930 р. – 234 [9, с.908]. 7 жовтня 1929 р. Київська міськрада прийняла рішення закрити всі церкви та виселити ченців з території усіх монастирів міста [10, арк.3].

На початку 30-х рр. були зачинені всі монастирі на Черкащині [11, с.72]. Релігійне життя на Полтавщині в 1931р. ледве існувало в Мгарському Спасо-Преображенському монастирі [12, арк.89]. Відтак, вже на початку 30-х рр. XX ст., переважна більшість монастирів в УСРР припинила свою діяльність.

Влада, закриваючи монастирі, вилучала церковні дзвони. За два роки з церков на Полтавщині зняли дзвонів загальною вагою 64 т. Тільки навесні 1930 р. позбулися їх у Києві: Володимирський Михайлівський собор – 12 т, Флорівський монастир – 12,7 т, Іонівський монастир – 30 т [9, с.1034, 1037].

З кожним роком зростала кількість знищених православних церков, які мали значну історичну і культурну цінність. У 1929 р. були розібрані на будівельні матеріали залишки Грецького монастиря та дзвіниці Трьохсвятительської церкви в Києві [13, с.96]. 17 серпня 1929 р. Президія Охтирської міськради винесла рішення розібрати на будівельні матеріали пам'ятку українського дерев'яного будівництва XVIII ст. Юріївську церкву [14, арк.208, 276]. Влітку 1929 р. на Роменщині, за рішенням місцевого окрвиконкому, було розібрано старовинну дерев'яну Михайлівську церкву XVIII ст. в с. Коровинці [13, с.97]. За рішенням Харківської міськради в травні 1930 р. було знищено Каплунівську церкву початку XIX ст. [15, арк.46]. Влада не зважала на почуття віруючих. Так, була зруйнована в червні 1930 р. старовинна Троїцька церква у Новгород-Волинському, збудована у XVIII ст. [16, арк.29; 31-37]. У 1932 р. знесено рідкісну камінну Покровську церкву в Сумах [17, с.29-30]. У 1932 р. не вдалося зберегти залишки Ірининської церкви XI ст. у Києві [18, арк.51-52].

Однак антицерковна боротьба радянської держави на цьому етапі значно ослабла, але ще не привела до тотального розгрому православної церкви, хоч до кінця 1932 р. її було зачинено понад 1 тис. церков [19, с.278]. В Україні продовжувало функціонувати ще 8 тис. православних церков [20, с.10]. Тому генеральним секретарем ЦК ВКП(б) Й.В.Сталінін на сторінках журналу “Молодий авангард” у 1932 р. були визначені подальші завдання на термін так званої “безбожної п'ятирічки”. Сталін вимагав до 1937 р. ліквідувати в межах усього СРСР не лише всі релігійні конфесії, а навіть зовнішні ознаки релігійності [9, с.1037].

На 1933-1936 рр. припадає час вирішального наступу радянської держави на православні храми, включно з культовими спорудами і пам'ятниками культури. В Києві були зруйновані величний барокальний Миколаївський собор кінця XVII ст. на Печерську, збудований коштом геґмана І.Мазепи, Михайлівський Золотоверхий монастир (XI-XII ст.), Трьохсвятительська церква (XII ст.), Братський монастир (XVII ст.), Успенська церква (XII ст.), Грецька церква, церква Петра і Павла, Іллінська церква, церква Миколи Доброго, дзвіниця Кирилівського монастиря, Миколаївський Слупський монастир, церква святої Ольги. Загроза руйнування

нишила і над Софіївським собором, проте він уцілів. У 1934 р. собор відкрили для богослужіння і відкрили як архітектурний музей-заповідник [21, с.296-297]. Слід підкреслити, що процес ліквідації православних церков в УСРР мав всезагальний характер. У Харкові висадили у повітря Миколаївську церкву, зруйнували Мироносицьку, Святодухівську, Воскресенську, Дмитрівську, Грецьку. В Одесі зруйнували величезний кафедральний собор, Воскресенську, Троїцьку, Стрітенську, Різвяно-Богородичну, Покровську церкви [21, с.298]. Розібрали Покровську церкву XVIII ст. у Сумах, Юріївську церкву XVIII ст. в Охтирці, архітектурні пам'ятки XVI-XVIII ст. Новгород-Сіверського та Межигірського монастирів [22, с.15]. На північному лівобережжі України було зруйновано 9 із 10 монастирів, 6 архітектурних пам'яток XVII ст., 16 – XVIII ст. і 14 – XIX ст. [23, с.190].

Влада ігнорувала елементарні почуття віруючих, не рахувалася з їхніми інтересами, використовувала церкви не за призначенням. Успенський кафедральний собор перебудували у радіовузол, Благовіщенський – у бензосховище. Чернігівський Преображенський собор XI ст., в якому було поховано князя Ігоря, перетворили у продовольчий склад, церкву св. Трійці – у продовольчий магазин, а церкву св. Бориса (X ст.) – у м'ясопереробний цех [9, с.909].

Загалом, протягом 1933-1936 рр. влада ліквідувала в Україні 75-80 відсотків наявних церков [19, с.278]. Якщо взяти до уваги, що ще у 1927-1932 рр. було закрито значну кількість культових споруд, то постає досить трагічна картина. На початку 40-х років XX ст. не діяло жодної православної церкви у Вінницькій, Донецькій, Кіровоградській, Миколаївській, Сумській, Хмельницькій областях, по одній було в Луганській, Полтавській, Харківській областях [9, с.909].

Відомий західний дослідник М.Міллер констатував, що вже до 1937 р. церкви та монастирі було зачинено, а більшість зруйновано. З церков зробили руїни і майже не залишили ні одної пам'ятки з “великого минулого України та прекрасної культури українського народу” [24, с.42, 43].

Зі середини 30-х до початку 40-х рр. набули масового розмаху тотальні репресії влади проти служителів культу. З 1935 р. перестав функціонувати Священний Синод РПЦ, більшість членів якого перебувала у в'язницях та концтаборах. У 1935-1936 рр. тільки в Сибіру, не кажучи про інші місця каторжної праці в СРСР, українського православного духовенства було в 5 разів більше ніж залишилося в Україні. Багато православних парафій втратили по кілька своїх пастирів. По два і по три настоятелі втратили майже всі центральні парафії міст [25, с.54].

Найбільш відома статистика репресій однієї з православних церков – УАПЦ. За свідченням проґоієрея Н.Плічковського, у 1936-1937 рр.

пройшли головні арешти не тільки єпископів і священників, які залишилися вірними УАПЦ, але й тих, хто залишив її раніше. Було розстріляно 30 єпископів, 1200 священників і сотні вірних УАПЦ [26, с.93].

В умовах репресій влади проти церкви припиняють свою діяльність дрібні православні церковні об'єднання, які діяли в Україні. В 1927 р. припиняє своє функціонування Діяльно-Христова церква України, а в 1937 р. – Братське об'єднання українських православних церков. Унаслідок боротьби властей з міфічною Спілкою визволення України 9-12 грудня 1930 р. була вимушена саморозпуститися УАПЦ. На 1936 р. практично всі ще не ліквідовані владою автокефальні громади УПЦ визнали зверхність РПЦ. Масові закриття церков усіх православних конфесій в 30-і рр. призвели до того, що віруючі були вимушені відвідувати ту церкву, яка вціліла в їхньому районі: чи то була “сергіанська”, “іосифлянська” чи навіть обновленська.

За даними НКВС СРСР, по всій країні залишилося всього 3021 діючих культових споруд, із яких майже 3 тис. були на територіях, приєднаних до СРСР у 1939-1940 рр. [27, с.98]. Слід зазначити, що на весь СРСР на початок 1939 р. залишилися неув'язненими лише 4 православних ієрархи – Сергій (Старгородський), Олексій (Симанський), Миколай (Ярушевич) і Сергій (Воскресенський).

На території УРСР у 1939 р. не було жодного православного єпископа, але на захоплених радянськими військами західноукраїнських землях восени 1939 р. було 5 православних ієрархів – архієпископи Олександр (Іноземцев) та Олексій (Громовський), єпископи Антоній (Марченко), Симон (Іванівський), Полікарп (Сікорський). Однак, незважаючи на наявність у Західній Україні власного православного єпископату, патріарший місцевоблуститель митрополит Сергій віддав перевагу архієпископу, який невдовзі став митрополитом, Миколаю (Ярушевичу), надавши йому титул архієпископа Волинського і Луцького та екзарха Західної України і Західної Білорусії. РПЦ одразу почала активно висвячувати нових єпископів, зокрема було висвячено єпископів Дамаскіна (Малюту) і Пантелеймона (Рудика). На території Західної України паралельно відбувалися два процеси – зняття з реєстрації православних громад та репресії проти кліриків церкви і уніфікація всіх уцілілих православних громад на платформі митрополита Сергія (Старгородського).

Таким чином, упродовж 1927-1939 рр. відбувалося постійне поглиблення політики репресій і переслідування православної церкви тоталітарною державою. Воно виявилось у знищенні матеріальної бази церкви, позбавленні віруючих права реалізувати свої переконання, у переслідуванні церковних служителів, що мало своїм наслідком підрив політичного, економічного, морального і духовного впливу церкви на суспільство

Незважаючи на значні труднощі, які випали для православної церкви в 1927-1939 рр., вона зуміла вийти з них, зберігши значний вплив на духовний розвиток суспільства, який використала під час Другої світової війни.

1. Известия ВЦИК. 1927. – 19 августа.
2. Ретельсон Л. Трагедия русской церкви 1917-1945. – Париж: ИМКА-пресс, 1977.
3. Сталин И.В. Беседа с первой американской рабочей делегацией. В 13 т. – М.: Госполитиздат, 1977. – Т.10.
4. О религии и церкви. Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства. – М., 1981
5. Законодавство про релігійні культу. – К., 1973.
6. Одишцов М.М. Государство и церковь 1917-1938 гг. – М., 1991
7. Законодательство о религиозных культу. – М., 1971
8. Про релігію і атеїстичне виховання. Збірник документів і матеріалів. – К., 1979.
9. Мартирологія українських церков. – Торонто: Балтимор, 1987. – Т.1.
10. Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1, оп.7, спр. 345.
11. Маринівський Ю.Ю. Документальні свідчення про останні роки монастирів на Черкащині: 20-і роки ХХ ст. // Український археологічний щорічник. – К., 1993. – Вип. 2.
12. ЦДАВО України. – Ф.1, оп.7, спр.201.
13. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. – К., 1995.
14. ЦДАВО України. – Ф.166, оп.6, спр.9391.
15. ЦДАВО України. – Ф.166, оп.6, спр.9392.
16. ЦДАВО України. – Ф.1, оп.6, спр.215.
17. Пам'ятки України. 1988. – №3
18. ЦДАВО України. – Ф.166, оп.10, спр.1382.
19. Сталінізм в Україні: 20-30-і роки. – К., 1991.
20. Безвірник. – Харків, 1932. – №21-22.
21. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. – Нью-Йорк. – К. 1990. – Т.4. – Кн.1.
22. Акуленко В.І. Злочин проти пам'яті. – К. 1991.
23. Астаф'єв М. Астаф'єв О. Розвінчана релігія, або Про що говорять Ніжинські Руїни // Вітчизна. – 1991. – №11.
24. Міллер М. Знищення православної церкви більшовиками // Український збірник. – Мюнхен, 1957. – Кн.10.
25. Церква і релігія в Україні. 50 років після Жовтневої революції (1917-1967). – Мюнхен, 1984.
26. Плічковський Н. Нарис історії Української православної церкви. – Австралія, 1985-1988.
27. Священник Гордун. Русская православная церковь при святейших патриархах Сергии и Алексии // Вестник русского студенческого христианского движения. 1990. №158.

Shnyra V.

ORTODOX CHURCH IN UKRAINE UNDER CONDITIONS OF TOTALITARISM BECOMING FIRMLY ESTABLISHED (1927-1939)

The article deals with the researching of the problem of the Orthodox church functioning in Ukraine under conditions of totalitarianism becoming firmly established (1927-1939), the formation of relations between totalitarianist state and Orthodox church in 1927-1939. The author comes to the conclusion that during the same period the constant extending of the policy of repressions and victimizing of the Orthodox church has been observed by the total state. This policy became apparent in destroying the churches material resources in depriving believers of the right to realize their beliefs, in victimization of ministers of the Orthodox church. The consequence of all these was a blow to the political, economical, moral and spiritual influence of the Orthodox church on the society.

Б.П. Савчук

ТОВАРИСТВО ОПІКИ НАД УКРАЇНСЬКИМИ ЕМІГРАНТАМИ В ГАЛИЧИНІ У 20-30-і РОКИ ХХ ст.

Еміграційний рух – це важливий фактор, що впливав на суспільний розвиток західноукраїнських земель, які в період між двома світовими війнами залишило понад 300 тис. українців [32, с.84-85]. Історики приділили чимало уваги дослідженню соціально-економічних, політичних, демографічних, інших причин і наслідків цього складного й багатоаспектного явища. Проте менш з'ясованою залишається така проблема, як спроба регулювання й надання цілеспрямованого характеру переселенському руху, який загально розгортався стихійно.

Саме для діяльності у цьому напрямі й було створене Товариство опіки над українськими емігрантами (ТОНУЕ), що існувало в Галичині в 1925-1939 рр. Його роль і значення зростали через штучне стимулювання багатьма польськими організаціями еміграції українського селянства, недостатню увагу даній проблемі з боку українських суспільних інститутів, інші фактори.

У пропонованій статті ставиться мета з'ясувати ідейну платформу ТОНУЕ, показати тенденції його організаційного розвитку, узагальнити основні напрями та здобутки діяльності. Важливо також визначити характер і місце товариства в загальній структурі національного суспільного життя галицького українства в період міжвоєнних років.

Головними джерелами для вивчення цих процесів стала окрема збірка документів, яка зберігається в Центральному державному історичному архіві України у Львові (ф. 430; два томи одного опису вміщують 81 одиницю зберігання), матеріали часопису "Український емігрант", що видавало товариство, а також періодична преса міжвоєнних років.

Насамперед, вважаємо за погрібне згадати про свого роду "предтечу" ТОНУЕ, якою була створена 28 березня 1907 р. у Львові українська філія австрійського "Товариства ім. Св. Рафаїла". Вона фактично виступала як самостійна організація і ставила за мету "врегулювання шкідливої переселенської стихії". Під проводом відомого церковного діяча Никити Будки її чисельність зросла до 181 члена. Про вплив на еміграційні процеси свідчить полагодження "пораднім бюро" товариства понад 10 тис. особистих справ переселенців [31, с.6]. Важливу роль у цьому відіграв його друкований орган "Емігрант" (Львів, 1909-1914; вийшло 11 чисел), який першим кинув спопуляризоване у масах гасло: "Земляки! Рідної землі не покидайте легкодушно і на все!".

Однак "Товариство ім. Св. Рафаїла" не могло конкурувати з численними польськими емігрантськими синдикатами. Вони ж у зародку приду-

савчук Б.П. Товариство опіки над українськими емігрантами в Галичині у 20-30-і роки ХХ ст.

шили діяльність створеного в жовтні 1913 р. "Українського товариства еміграційного", яке вважало, що тільки національні інституції повинні управляти українським еміграційним рухом.

Ці два товариства дали важливий досвід, а головне – ідеологічне підґрунтя для наступної організаційної діяльності у цій царині. Водночас через відсутність глибоких традицій українство Галичини у першій половині 20-х років так і не спромоглося на реальні кроки у цьому напрямі, хоча активно велася дискусія про необхідність створення відповідної інституції. Справу вирішила зовнішня ініціатива. Висланий канадським урядом для з'ясування відносин серед українців Польщі Володимир Бачинський за зразком "Polskiego towarzystwa emigracyjnego" підготував статут "Товариства опіки над українськими емігрантами", що був затверджений 24 січня 1925 р. Його мета полягала у вивченні та врегулюванні емігрантських та реемігрантських процесів, підтримці зв'язків з еміграцією, з'ясування інтересів українців перед польським та закордонними урядами. Воно отримало право діяльності на терені усїєї Польщі [1, арк.1-3] (по речі, одне з перших серед українських інституцій). Від установчих зборів, що відбулися 14 лютого 1925 р. [21], його незмінним президентом (головою) був один з найдійовіших галицьких громадських діячів Микола Зячківський. Проте головні важелі керівництва зосереджувалися в руках секретарів, функції яких виконували Zenon Пеленський (1925-1927), Володимир Константинович (1927-1933), далі – Андрій Говиківич.

Найважчими виявилися перші кроки діяльності. Замість спрямування основних зусиль на вирішення організаційних проблем доводилося долати упередженість української спільноти щодо проблеми еміграції. Проти товариства виступило керівництво найвпливовішої політичної партії – Українське національно-демократичне об'єднання – та частина національної преси. В численних виступах його звинувачували у прагненні стимулювати еміграцію й навіть "торгівлю живим товаром" тощо. Причини таких звинувачень крилися у поширених "патріотично-етичних поглядах", ніби еміграція є "зло", яке "зменшує національну силу", а емігранти приречені на денационалізацію, тому становлять "пропащу силу" для свого народу [22; 23, с.1-3]. Але наростаюча переселенська хвиля примушувала не закривати очі на проблему, а, відмовившись від старих стереотипів, шукати конструктивних шляхів її вирішення.

У перших два роки ТОНУЕ не змогло розгорнути діяльності, бо мало підбивати атаки й доводити потребу існування. Крім того, воно зіштовхнулося з перешкодами формально-правового характеру. Товариство займало специфічне місце в українській суспільній структурі. Фактично це була громадська організація, бо її статут затверджувався на основі відповідних правових актів. Проте для реалізації висунених у ньому

завдань були необхідні дозволи міністерства торгівлі та інших урядових структур.

Поштовх до розвитку дав новий жовтневий 1927 р. еміграційний закон, який підтримував діяльність недержавних установ щодо регулювання переселенського руху. За підтримкою митрополичого ординаріату протягом двох наступних років ТОНУЕ досягло найвишого рівня: зросло з 27 до 170 членів, які працювали у відкритих філіях у Тернополі, Станіславові, Самборі, Чорткові, Городенці, Рогатині, Раві Руській, Луцьку, інших містах. Тоді висувалися широкі проекти охоплення організаційною мережею трьох східногалицьких та Волинського воеводств. Бюджет товариства змінювався від 20 до 49 тис. злотих (зл.). Він в основному формувався за рахунок урядових субсидій, які становили від 20 до 31 тис. зл. [11, арк. 1-11; 24, с. 1-2; 25, с. 1-2; 26, с. 1-2].

Головний напрям праці визначався як "емігрантське просвітництво" – інформування переселенців, сезонних емігрантів і широку громадськість про умови виїзду та праці в різних країнах. Також полагоджувалися пов'язані з цим формальності, здійснювалися пошук емігрантів й реемігрантів, надання їм допомоги та ін.

Поступово змінилося ставлення до ТОНУЕ з боку української громадськості. Зростало переконання, що питання еміграції не повинно нехтуватись, а вирішуватись шляхом продуманої політики та об'єднання інтелектуального й організаційного потенціалу. Реалізуючи головну концептуальну засаду: "Жоден емігрант не повинен виїхати без нашого відома", товариство не прагнуло стримати, а тим більше стимулювати переселенський рух. Воно діяло на засаді самокупності, однак не ставило меркантильні інтереси вище загальнолюдських і національних. Праця ґрунтувалася на морально-етичних засадах. Пропагуючи гасло: "Українці, не кидайте рідної землі!", його діячі розуміли, що не вдасться спинити еміграційні процеси, але можна зменшити пов'язані з ними негативні наслідки.

Таким чином, відповідно до наших узагальнень, протягом свого існування ТОНУЕ полагодило щонайменше 82 тис. справ. Зокрема, згідно з його ж статистикою, 1929-1930 рр. дев'ятьма еміграційними бюро товариства було розглянуто понад 30 тис. прохань-заявок. Отже, за ці два роки загального пошуків еміграційного руху вони тією чи іншою мірою спричинилися до вирішення долі 67% українських емігрантів [5, арк. 2-3; 7, арк. 6-7, 19-20; 26, с. 1-2; 28, с. 2-4, 29, с. 1-2; 30, с. 2; 31, с. 1-2].

ТОНУЕ мало реальний вплив на державну еміграційну політику. Зокрема, на його вимогу були створені сприятливі умови для виїзду українських сезонних робітників до Німеччини. Лише 1928 р. їх кількість зросла у вісім разів і досягла 3 тис. [22]. З іншого боку, за наполяганням та інформаціями товариства був обмежений виїзд переселенців у Сан-Паулу (Аргентина), де наприкінці 30-х років склались несприятливі умови.

Важливим керівництвом для українських переселенців і "лучником" між старим і новим краєм став періодичний орган товариства "Український емігрант" (Львів, 1926-1939). Щороку з'являлося по 8-24 числа журналу накладом від 2 до 3,2 тис. примірників. Крім того, видавалося й поширювалося безліч різноманітної літератури довідково-інформаційного характеру, в якій, як і в часописі, роз'яснювалися зміст діючого законодавства про еміграцію, умови виїзду й праці в різних країнах. Особливо відзначимо книгу "Учіться по-англійськи" (Львів, 1927. – 208 с.), що стала чи не єдиним українськомовним "самоучником" у Польщі для широких верств населення.

У міжвоєнні роки прояви взаємозв'язків на міжнародному рівні у вирішенні різних суспільних проблем були рідкісним явищем у Галичині. ТОНУЕ тісно співпрацювало з кількома відповідними польськими та єврейськими організаціями, які, до речі, з 1931 р. розміщувалися в одному "Еміграційному домі" у Львові. Це давало позитивні наслідки, зокрема у проведенні спільних "днів" і "тижнів" емігранта. Представниці трьох національностей плідно співробітничали в жіночій секції "Союзу суспільних організацій опіки над емігрантами". Нею утримувалися готель і "харчівня", якими лише 1932 р. скористалося понад 5 тис. емігрантів та неімаючих [7, арк. 11].

Світова економічна криза зумовила спад еміграційного руху на початку 30-х років. У зв'язку з цим відбулося згорання діяльності ТОНУЕ: на 1932 р. залишилось 65 членів і дві філії. Державні субсидії тоді зменшилися до 16 тис. зл., а далі – до 3-5 тис. [7, арк. 11-12].

За таких обставин ТОНУЕ висунуло проект заснування на комерційно-торговельних засадах "Українського колонізаційного товариства", реалізація якого коштувала 100 тис. зл. Суть ідеї, яку підтримали й інші українські економічні та політичні інституції, полягала у придбанні концесії на право самостійного вербування емігрантів для переїзду до різних заокеанських країн, передовсім до Аргентини. Передбачалося також скуповування там вільних земель й розміщення на них переселенців. Унаслідок гривалих переговорів вдалося переконати польський уряд у доцільності таких планів, але на початку 1933 р. було припинено вільний виїзд до Аргентини. Спроби налагодити колонізаційну акцію в Бразилію, Парагвай, Болівію, інші країни Південної Америки, куди виїжджали представники товариства для з'ясування умов можливих договорів з їх урядами, також не дали результатів [5, арк. 4-7; 6, арк. 1-2; 7, арк. 9-10, 16-18; 19, арк. 7-19].

На хвилі наступного пошуків еміграційного руху ТОНУЕ переорієнтовує діяльність на допомогу реемігрантам і пошук українських переселенців у чужих краях. Так, 1933 р. з 25 тис. осіб, що повернулися до

Польщі, 1,5 тис. українцям була надана матеріальна підтримка, а також допомога при працевлаштуванні. Через створені тоді у багатьох галицьких містах "агенції" товариства сотні родин знайшли своїх близьких. За підтримки українських установ розгорнуто благодійницьку працю. У відкритому ТОНУЕ "Детинці" певний час перебувало до 500 українських дітей, доки їх батьки розшукувались [7, арк.14-15, 19, 26].

У 1933-1935 рр. стало поширюватися явище, що отримало назву "емігрантської психози". З цього користали численні "таємні агенти", які самовільно "вербували" селян, а відвергі шахраї обдурювали їх, даючи фальшиві документи й здираючи останні гроші. В боротьбі проти цього лиха ТОНУЕ розповсюджувало в українських селах десятки тисяч "листівок-пересторог", направляло туди своїх "мужів довір'я" та вживало інших заходів [7, арк.31-32; 10, арк.1-2]. Шляхом спростування чуток про фантастичні можливості еміграції було врятовано долі десятків тисяч людей.

ТОНУЕ відіграло важливу роль у розвитку зв'язків Галичини з українцями, що опинилися на чужині. В одному з його звітів стверджувалося, що немає емігрантського осередку в країнах Європи чи Америки, з яким би воно не мало постійного чи періодичного контакту [7, арк.21]. Найтіснішими вони були з Канадою, де за підтримкою крайового товариства заходами єпископа Н. Будки в січні 1925 р. виникло "Товариство опіки над українськими переселенцями ім. Св. Рафаїла" у Вінніпезі. Воно мало 20 місцевих комітетів та 143 кореспонденти. Існуючу при ньому референтуру в справах старого краю очолював Іван Боберський, потім Костянтин Продан [7, арк.21; 23, с.6].

Створене також безпосередньо за ініціативою ТОНУЕ бюро допомоги в Буенос-Айресі (Аргентина) 1933 р. перетворилося на аналогічну з канадською інституцією під назвою "Товариство опіки над українськими емігрантами".

За умов обмеження можливостей українства Галичини щодо міжнародних зносин, ТОНУЕ, за виразом його діячів, відіграло роль свого роду "національного дипломатичного представництва". Вирішуючи питання виїзду та влаштування українських емігрантів, воно входило у безпосередні контакти з польськими консульствами у десятках міст світу, зокрема у Вінніпезі, Буенос-Айресі, Нью-Йорку, Ріо-де-Жанейро, Монреалі, Чикаго, Пітсбурзі, Парижі, Марселі, Києві, Харкові та інших. З іншого боку, товариство мало доступ до їх посольств у Варшаві. Його "мужі довір'я" та "кореспонденти" діяли у Бразилії, Парагваї, Уругваї, Перу, а також Китаї, Туреччині, інших країнах Північної Америки й Азії. Архівні матеріали засвідчують їх систематичне інформування про обставини, які впливають на характер переселенського руху та умови проживання у тій чи іншій країні. Завдяки домовленостям з голландськими, канадськими, американськими

корабельними компаніями переселенці отримували пільгові квитки [2, арк.1-42; 3, арк.1-8; 4, арк.1-3; 5, арк.1-5; 9, арк.1-8; 15, арк.1-136; 16, арк.1-13; 17, арк.1-64; 18, арк.1-40; 19, арк.1-34; 20, арк.1-48]. Усе це сприяло успішному вирішенню гисяч українських справ.

Зносини з європейськими осередками еміграції загалом були слабшими. Тісніші контакти утримувались, в основному, з українськими організаціями у Франції, Литві, Югославії, а також Німеччині, де заходами С.Томашівського та З.Кузелі розгорнуло діяльність "Товариство опіки над українськими сезонними робітниками".

Таким чином, "Товариство опіки над українськими емігрантами" відіграло важливу реальну роль у регулюванні українського переселенського руху в Галичині в кінці 20-30-х рр. ХХ ст. Воно будувало діяльність на етичних принципах і засадах націоналізму. Отже, незважаючи на всю складність процесів виїзду та повернення українських емігрантів, намагалося зменшити пов'язані з цим моральні та матеріальні витрати й негативні наслідки. Така праця була необхідною та важливою ще й тому, що завдяки державним субсидіям, "перетягуючи" кошти від ідентичних польських організацій, їх використовували в українських інтересах. ТОНУЕ стало одним із вагомих факторів підтримки зв'язків між українцями, що волею долі були розділені державними кордонами. Факт його виникнення та діяльності становить один з цікавих рядків в історії національних суспільних рухів.

1 Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф.430. оп.1, спр.1.

2 Там само. – Спр.3.

3 Там само. – Спр.4.

4 Там само. – Спр.6.

5 Там само. – Спр.8.

6 Там само. – Спр.9.

7 Там само. – Спр.10.

8 Там само. – Спр.11.

9 Там само. – Спр.12.

10 Там само. – Спр.13.

11 Там само. – Спр.15.

12 Там само. – Спр.17.

13 Там само. – Спр.18.

14 Там само. – Спр.28.

15 Там само. – Спр.29.

16 Там само. – Спр.30.

17 Там само. – Спр.31.

18 Там само. – Спр.32.

19 Там само. – Спр.33.

20 Там само. – Спр.34.

21 Діло. 1925 – 20 лютого.

22 Там само. 1928. 6 червня.

23 Український емігрант. – 1927. Ч 3.

24. Там само. – 1928. – Ч.13.
25. Там само. – 1929. – Ч.11
26. Там само. – 1930. – Ч.1.
27. Там само. – 1930. – Ч.21.
28. Там само. – 1931. – Ч.10.
29. Там само. – 1934. – Ч.7.
30. Там само. – 1935. – Ч.2.
31. Там само. – 1936. – Ч.2.
32. Зарубіжні українці / С.Ю.Лазебник (кер. авт. кол.), Л.О.Лещенко, Ю.І.Макар та ін. К.: Вид-во "Україна", 1991. – 251 с.

Savchuk B.

ASSOCIATION OF GUARDIANSHIP OVER THE UKRAINIAN EMIGRANTS IN GALICHINA IN 20 30 th OF THE XX th CENTURY

Association of Guardianship over the Ukrainian emigrants played an important role in the regulation of the Ukrainian migration movement in Galichina at the end of the 20-30 th of the XX th. century. It acted on the basis of ethnic principles and became an important factor in the supporting of those Ukrainians separated by state borders of that time.

В.Л. Комар

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВОЛИНСЬКОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В 1935-1938 рр.*

Відомо, що однією з підвалин національної політики Польщі в етнічно-українських землях був так званий регіоналізм, коли при вирішенні українського питання в кожному окремому регіоні Західної України застосовувалися неоднакові методи і тактика і навіть різні політики. В цьому плані Волинь посідала особливе місце. Тут з ініціативи воєводи Г.Юзевського проводився волинський експеримент, санкціонований фактичним главою держави Ю.Пілсудським. Теоретичною базою для нього стали концепції прометеїзму та ідеї польсько-українського порозуміння, що пов'язувалися з традиціями Варшавського договору 1920 р. Методи реалізації національної політики щодо українців у цьому воєводстві були викладені у "Волинській програмі". Відкидаючи єндєцькі теорії національної асиміляції, Г.Юзевський намагався виховати в українців почуття поєднаності до польської держави. Завданням політичної діяльності воєводи була державна асиміляція українців. Г.Юзевський був переконаний, що виконання цієї мети може бути досягнуто на основі так званої

* Закінчення. Початок див.: Комар В.Л. Політичний експеримент воєводи Генрика Юзевського на Волині у 1928-1935 рр. // Вісник Прикарпатського університету. Історія – Вип. III. Івано-Франківськ, 2000. – С.98-106.

польсько-української співпраці. Слід зазначити, що 1935 р. став періодом найбільших досягнень у діяльності воєводи на Волині і водночас початком його поразки.

Зміцнення позицій військових у польській державі в другій половині 1930-х рр. забезпечило можливість їх втручання у справи внутрішньої політики, яке було зумовлене боротьбою за владу в правлячому таборі "санації", радикалізацією суспільних настроїв у зв'язку зі зростанням активності комуністичного руху і міжнародною ситуацією, зокрема ювінішньою загрозою з боку фашистської Німеччини і Радянського Союзу [20, с.24]. Особлива увага приділялася зміцненню східних кордонів польської держави. Єдиною опорою режиму на так званих "східних кресах" було визнано польське населення. З ініціативи генералів польського війська тут розпочалися заходи зі зміцнення польської етнічної переваги, які в загальних рисах збігалися з єндєцькими теоріями національної асиміляції.

Методи в національній політиці, які застосовував Г.Юзевський, інкликали занепокоєння у військових колах, оскільки Волинське воєводство входило в зону дислокації Люблінського військового округу. Проблеми національних меншин розглядалися командуючими східних округів винятково з позицій безпеки держави, а землі їх компактного проживання – як плацдарм для майбутніх військових дій. Оскільки діяльність воєводи опиралася на політику так званої польсько-української співпраці, то військові наполягали на збільшенні польської присутності у прикордонних з СРСР землях.

Як відомо, в політичних колах Польщі Г.Юзевський славився як подина Ю.Пілсудського і користувався його протекцією. Це забезпечувало повну свободу його дій на посаді воєводи і ґрунті для реалізації волинського експерименту. Представники верхнього ешелону влади, зокрема І.Мосціцький, В.Славек, В.Єнджеєвич, С.Цар, у своїх публічних виступах неодноразово висловлювали підтримку волинському воєводі й сиряли його політичній діяльності. Про це свідчили їх позитивні публікації в пресі [13, 1935. - I kwiet.]. У звітах Міністерства внутрішніх справ (МВС) Польщі за 1935 р. відзначалося, що "діяльність Г.Юзевського на Волині є слушною і результативною" [3, зуп. 946. k.67]. Володіючи таким політичним потенціалом, воєвода без вагань продовжував реалізацію власних концепцій на Волині.

У цій ситуації військове командування округів не наважилося вступити у відверту конфронтацію з воєводою. Однак проблеми національних відносин на Волині стали предметом обговорення на таємній конференції, що відбулася 31 січня 1935 р. у Любліні. В її роботі брало участь командування Люблінського військового округу на чолі з генералом М.Сморавінським. Присутні на конференції військові одноставно

зробили висновок, що з погляду безпеки держави і можливої агресії зі сходу розміщення українського населення є дуже невигідне, коли "прикордонна смуга шириною 250 км заселена майже на 89% українською та іншими меншинами" [5, К-1506, к.16]. Тут йшлося про прикордонні з СРСР землі Волині і надбужанських повітів Люблінського воєводства, де українці становили переважаючу більшість населення.

Розглядаючи Волинь і Холмщину як інтегровану частину польської держави, військові пропонували "...ліквідувати на цих землях проблему української меншини..." шляхом обмеження мережі православних святинь, звільнення зі службових становищ усіх осіб української національності, виселення з Волині всіх вчителів-українців [17, с.29]. Усі категорії названих працівників пропонувалось замінити поляками і в першу чергу відставними військовими. Зрозуміло, що це суперечило волинській політиці воєводи Г.Юзевського.

Командування Люблінського військового округу на деякий час було змушене відкласти свої плани щодо Волині, обмежившись справами Холмщини [5, К-1506, к.18]. Політичне протистояння між командуванням Люблінського військового округу і Г.Юзевським, що набуло особливого загострення на початку 1935р., завершилося тимчасовою перемогою воєводи.

Окрім підтримки найвпливовіших діячів верхнього апарату влади, політика Г.Юзевського одержала дійову підтримку від представників Волинського українського об'єднання (ВУО), яке було чи не єдиною в українському суспільстві партією, що визнала польську присутність на західноукраїнських землях. За даними на 1935р., вона об'єднувала у своїх лавах близько 6-и тисяч членів [7, к.13]. Головою партії було обрано П.Певного. Він, як і інші члени ВУО, такі, як С.Гимошенко, М.Пилипчук, М.Маслов, були співпрацівниками Г.Юзевського у колишньому уряді Української Народної Республіки (УНР). Воєвода запросив їх на Волинь, надав польське громадянство і державні посади та небезпідставно розраховував на допомогу в реалізації волинської політики. Друкованим органом ВУО став тижневик "Українська нива".

Декларація ВУО, прийнята на крайовому з'їзді партії 31 березня 1935р., пропагувала ідею "Волинської програми". Близько 500 делегатів з'їзду висловили переконання, що українська справа займає належне місце у політичному житті Польщі [4, sygn. 979/26, к.19]. Делегати висловилися за формування в українців Волині лояльного ставлення до польської держави. ВУО, на переконання Г.Юзевського, мало стати з'єднувальною ланкою між воєводською адміністрацією та місцевим українським населенням.

Однак реальні впливи ВУО в українському суспільстві були незначні. Зважаючи на те, що керівники партії були родом з Наддніпрянщини, на Волині їх сприймали як чужинців на службі у польських властей. У такій

ситуації лише третина від загальної кількості українців Волині підтримувала політику співпраці з поляками, решта була симпатиками ідей ОУН чи КПЗУ [Ibid., к. 43]. Поряд з цим до компромісу з владою більше схилилися політично пасивні і неграмотні селяни. Українська молодь прихильно ставилася до національно-визвольних ідей, які пропагувала ОУН та інші партії.

Галицькі партії, розцінюючи політику Г.Юзевського як антиукраїнську, намагалися прогидіяти їй. В авангарді боротьби виступала ОУН. За донесеннями Волинської воєводської адміністрації, з 1935р. розпочався прієст протестаційної акції ОУН на Волині, а в 1936р. тут уже було зафіксовано 720 членів цієї організації [4, sygn. 979/85, к.9]. Вони охопили імітацією 10 повітів воєводства, у тому числі 171 населений пункт. Діяльність ОУН безпосередньо спрямовувалася проти польських властей та представників угодного ВУО і виражалася в індивідуальному терорі. Ін свідченнями відділу безпеки МВС за 1935р., на Волині члени ОУН скоїли 21 терористичний акт [5, К-1506, к.5]. Це ще більше загострювало національні відносини в краї.

Українське населення Волині не сприйняло "українізацію" Г.Юзевського і нерідко бойкотувало організації, які підтримували ідею співпраці обох народів. Селяни не розуміли, як під гаслами ідей польсько-української співпраці ліквідовувалася кооперація РСУК і читальні "Просвіти" на Волині. Відчуваючи нещирість у діях воєводи, вони визнавали, що ця політика "брехлива і облудна" [6, к.41].

Успіхи волинського експерименту значною мірою залежали від реакції польського суспільства Волині. Якщо не брати до уваги нечисленну групу польських поміщиків, то воно складалося із селян, які осіли тут у різні періоди колонізації: від часів шляхетської Речі Посполитої аж до Першої світової війни. Були також військові осадники і колоністи, що оселились у Волинському воєводстві після 1920р. До спеціально привілейованої верстви населення відносилися військові колоністи (осадники). Вони набиралися зі звільнених у запас солдатів і офіцерів, які позитивно рекомендували себе у військових кампаніях, зокрема польсько-українській війні 1918-1919рр. Осадники становили ідейні кадри польської колонізації і розуміли, що покликані для виконання державних завдань на так званих "кресах". Будучи знаряддям національної політики урядів Польщі, вони об'єдналися в організацію "Союз осадників" і являли собою могутню дисципліновану напіввійськову структуру.

Поступово осадники все більше проникали у всі ділянки суспільно-політичного життя краю: органи самоврядування, культурні та громадські організації. Успіх "Волинської програми" значною мірою залежав від того, хто управлятиме цією організованою силою. Г.Юзевському не вдалося привернути їх на свій бік. Переважна більшість осадників категорично не

погоджувалася на співпрацю з українцями і бойкотувала будь-які організації, створені на засадах польсько-українського порозуміння [5, К-613, к.54]. На виборі політичної орієнтації військових осадників позначилося зростання націоналістичних тенденцій в державі. Так, у резолюції їхнього з'їзду, який відбувся 17 лютого 1935 р., визначались завдання "Союзу осадників": "Виходячи з інтересів безпеки держави, необхідно боротися з українізацією..." [3, тф. 1800/1, к.38]. У зв'язку з цим організований рух осадників Волині посилив ряди опозиції до політики Г.Юзевського.

Солідарно з ними виступали польські селяни. Вони не розуміли суті заходів воєводи і обурювались у зв'язку із виселенням з Волині тих поляків, які демонстрували незгоду з політикою польсько-української співпраці [11, 1938. – №19. – С.198]. Для них ендецькі теорії із запереченням існування української нації були більш зрозумілими ніж концепція порозуміння Г.Юзевського.

Діяльність воєводи дала підстави для критики з боку його співвітчизників. Г.Юзевського звинувачували, насамперед, у тому, що при парцеляції великої земельної власності на Волині українці отримали перевагу за рахунок поляків [9, с.6]. Проведений нами аналіз на підставі архівних даних спростовує це твердження і доводить протилежне. В 1936 р. на 661-го польського селянина припадало 3782,6 га розпарцельованої землі, а відповідно на 1999 українців – 4716,7 га [2, sygn. 64-17, к.161]. Незважаючи на те, що загальна площа українських земель, отриманих при парцеляції, переважала, середня частка землі для громадян польської національності становила 5,71 га, а для українців – 2,35 га. Поряд з цим, "голод на землю" і тенденція до роздроблення господарств сильніше виявилася серед українського населення ніж серед поляків.

Своє негативне ставлення до політичного експерименту воєводи демонстрували польські громадські організації. На чолі відвертої опозиції стали "Польська шкільна матиця", молодіжні організації католицької церкви, а також створені на Волині у 1935 р. осередки партій національно-демократичного спрямування [19, с.160]. Їх підтримали консерватори, а також проурядові групи, зокрема "Союз легіонерів". Як свідчать наведені факти, в опозиції до політичних заходів воєводи на Волині створився об'єднаний фронт. Слід відзначити, що це була активна опозиція, яка намагалася формувати суспільну думку у цілій Польщі: засипала заявами міністерства, друкувала книги і статті в газетах, в яких вказувалося на шкідливість політики Г.Юзевського для польської держави. Так недооцінка ваги польської спільноти Волині стала "камнем спотикання" для політичного задуму воєводи.

1935 р. став переломним моментом не лише в реалізації волинського експерименту, а й в історії II Речі Посполитої. У цьому році польський

народ зазнав тяжкої втрати – помер будівничий і фактичний глава польської держави Ю.Пілсудський. Пішла з життя людина, що стала символом цілої епохи, з іменем якої асоціювалися процеси відродження і становлення польської державності у міжвоєнному двадцятилітті. Режим особистої влади Ю.Пілсудського, що встановився після перевороту 1926 р., досяг апогею на початку 30-х рр. і являв собою авторитарний тип правління. Він продовжував існувати й надалі. Однак після 1935 р. диктатура однієї особи трансформувалася в олігархічне правління групи вищих військових, яку очолив Генеральний інспектор збройних сил Польщі (ГІЗС) Едвард Ридз-Смігли [18, с.288]. Домінація військових у правлячому таборі "санациї" відобразилася на внутрішній політиці держави, у тому числі й у сфері національних відносин.

Позиції Г.Юзевського ослабли ще більше у зв'язку із втратою могутньої підтримки з боку "перших осіб" держави. Як відомо, у травні 1935 р. помер Ю.Пілсудський, а В.Славек був змушений піти у відставку з посади прем'єр-міністра (жовтень 1935 р.). Наступник Ю.Пілсудського на посаді Генерального інспектора збройних сил Е.Ридз-Смігли прагнув досягнення його політичного авторитету в державі. Виходячи з цього, він втручався у питання внутрішньої політики. Як стверджують польські історики, вже після парламентських виборів (вересень 1935 р.) Е.Ридз-Смігли вимагав від своїх підлеглих припинити будь-які відносини з Г.Юзевським, що свідчило про несприйняття ним волинського експерименту [16, с.129]. Факти негативного відношення з боку командування Люблінського військового округу, як свідчать записи у доповідній записці воєводи Г.Юзевського до МВС, особливо проявилися саме в цей період [7, к.1].

З боку командування Люблінського округу на Г.Юзевського випали звинувачення за "прорахунки" у волинській політиці, що нібито державна асиміляція українців призвела до пробудження їх національної свідомості. Спростування цієї хибної тези знаходимо у звіті воєводи до МВС за 1935 р.: "Яка може йти мова про українізацію Волині, коли в краю повністю панує польський державний апарат, а згідно статистики єпископської курії в Луцьку 3.400 православних щорічно переходить на католицизм" [3, тф. 1800/1, к.53]. Попри всі нападки на діяльність воєводи він і надалі продовжував очолювати воєводську адміністрацію Волині.

Під впливом зміни політичної кон'юнктури в державі та суспільних настроїв у Волинському воєводстві відбулася еволюція у ставленні чиновників МВС до Г.Юзевського і його політики польсько-української співпраці. В резолюціях міністерства стверджувалося, що недоцільно надалі продовжувати експеримент, оскільки не вдалося досягнути кінцевої мети його першого етапу, тобто переламати негативне відношення українців до польської держави [Ibid., к.116]. Слід додати, що у 1935 р.

МВС Польщі вже виношувало плани національної асиміляції українців. У таких умовах концепції воєводи втрачали свою актуальність

Зміна політичного керівництва у державі та несприйняття місцевим населенням реалій національних відносин на Волині змусили Г.Юзевського до модифікації тактики. Він вирішив консолідувати місцеві польські організації краю навколо ідеї "Волинської програми". З цією метою у середині квітня 1936 р. відбулася конференція представників польського суспільства в Луцьку, на якій було ухвалено створити "осередок політичної думки" [12, 1936. – 20 kwiet.; 16, s.131]. Рівно через місяць задуми воєводи здійснилися. Новоутворена організація отримала назву Об'єднання польської політичної думки Волині (ОППДВ). На установчому засіданні було визначено її першочергові завдання, які полягали у "зміцненні польськості" у всіх ділянках організованого життя і залученні до державного будівництва представників національних меншин. Тобто мета новоствореного об'єднання виходила за рамки "Волинської програми" [19, с.162]. На таке рішення вплинув, зокрема, склад ОППДВ, який формувався з представників воєводської адміністрації і керівників інших державних інституцій, у тому числі директорів Державного землеробського банку, Волинської фінансової палати та ін. Сюди ввійшла також значна частина осіб, які вороже відносилися до ідеї волинського експерименту [14, 1936. – 24 maja]. Г.Юзевський всіляко намагався залучити до участі в об'єднанні польських осадників і вчителів, але тільки незначна їх частина погодилася на співпрацю. Розцінюючи створення ОППДВ не як зміну власних політичних поглядів, а як тактичний хід, Г.Юзевський свідомо йшов на компроміс з метою здобуття підтримки польського населення Волині. Воєвода надалі продовжував пропагувати створення організацій на базі польсько-української співпраці. Це рішення було включено в програму об'єднання, про те подальший хід подій розвивався у протилежному напрямку. Від часу створення ОППДВ більшість польських організацій Волині відійшла від створення спільних інституцій [12, 1936. – 19 maja]. Польське населення продовжувало виражати невдоволення діями воєводи. В таких умовах стало зрозуміло, що вихід з політичної кризи при допомозі створення ОППДВ не увінчався успіхом. Погоджуючись з автором опублікованої в польсько-українському бюлетені статті [11, 1936. – 19 lip. – S.211], можна ствердити, що політика польсько-українського порозуміння у протистоянні з негативною позицією польського суспільства зазнала поразки.

Під впливом змін, які настали в суспільно-політичному житті Волині, відбулася переорієнтація поглядів у керівництві ВУО. Цьому сприяли кадрові перестановки. Уже в червні 1936 р. від обов'язків голови партії та Української парламентської репрезентації Волині було звільнено П.Пев-

ного. Новим головою ВУО став С.Тимошенко, а редактором партійної газети, перейменованої наприкінці 1936 р. у "Волинське слово", – О.Ковалевський [11, 1936. – 28 czerw. S.435]. Внаслідок створення ОППДВ, яке ставило за мету посилення ролі польського суспільства у політичному житті Волині, відбулося погіршення відносин між лідерами ВУО та воєводою Г.Юзевським. Поведінка новообраного керівництва партії все більше свідчила про незалежність від воєводського уряду. Про еволюцію поглядів керівництва ВУО свідчили недвозначні заяви у пресі, в яких воно відмовлялося виконувати роль громадян другої категорії у польській державі і вимагало від уряду забезпечення прав для українського народу нарівні з польським [10, 1936. – 12 lipn.]. Виступи керівництва ВУО та його політична позиція свідчили, що воно перестало відігравати роль інструмента в політиці воєводи. В результаті цього Г.Юзевський залишився без дійової підтримки з боку ВУО.

Незважаючи на те, що Г.Юзевський продовжував залишатися на посаді волинського воєводи до квітня 1938 р., уже на початку 1937 р. стало зрозуміло, що політика польсько-української співпраці зазнала поразки, і ініціатива у сфері національних відносин повністю перейшла до рук командувачів військових округів.

Підтвердженням цього факту стала сумнозвісна акція примусового окатоличення православного населення в с.Гриньки Крем'янецького повіту Волинського воєводства, що була здійснена відділенням Корпусу охорони прикордоння (КОП). Під приводом боротьби з антидержавними елементами члени КОПу змусили прийняти католицизм 35 українських православних родин у загальній кількості 116 чоловік [15, с.139]. До половини лютого 1938 р. унаслідок посилення колонізаційних заходів у міських і навколишніх селах перейшли на католицизм близько 400 осіб української національності [1, арк.71].

Проти окатоличення православних виступив волинський воєвода Г.Юзевський, який все ще намагався реставрувати стосунки у рамках політики польсько-української співпраці. Одночасно з цим, як вказує польський історик Ян Кенсік, він доручив органам державної поліції провести слідство щодо діяльності КОПу в Крем'янецькому повіті [16, с.148]. Незважаючи на такі рішучі заходи, воєводи не вдалося оволодіти ситуацією.

Ініціатива у вирішенні українського питання на Волині вже повністю перейшла до військових. 10 березня 1938 р. прем'єр-міністр Польщі Ф.Славой-Складковський видав розпорядження, в якому санкціонувався продовження акцій КОПу [Ibid.]. Це остаточно вирішило долю Г.Юзевського. У квітні 1938 р. його було звільнено із займаної посади і призначено воєводою в Лодзі, а на Волинь призначено А.Гауке-Новака, який подальшою діяльністю перекреслив усі здобутки політичного експерименту свого

попередника. Незабаром після цього Г.Юзевський відправив доповідну записку до уряду, в якій застерігав, що застосування насильницької колонізації українців шкодить насамперед інтересам польської держави [8, к.15]. Однак цей голос “волаючого в пустелі” став останнім акордом, що засвідчив поразку волинського експерименту.

Наприкінці 30-х рр. концепції Г.Юзевського все більше розходилися з напрямком розвитку суспільно-політичних відносин у польській державі загалом та на Волині зокрема. Польське населення, не розуміючи дійсних намірів воєводи, розцінювало його дії як прояв українофільських тенденцій. Все більше схилиючись до ендецьких методів розв'язання українського питання, воно стало основною перешкодою на шляху втілення “Волинської програми”.

За умов утвердження тоталітарного режиму в Польщі, загострення міжнародних конфліктів у Європі, поширення радикальних настроїв у польському і українському суспільствах, доктрина прометеїзму і її складова – політика державної асиміляції були відкинуті частиною діячів правлячого табору. В такій ситуації політика так званої польсько-української співпраці на Волині втрачала свою актуальність. В уряді санації пріоритетну роль зайняла політика зміцнення польської етнічної переваги, яку започаткували військові.

1. Державний архів Івано-Франківської області. - Ф. 2, оп. 1, спр. 1831
2. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Prezydium Rady Ministrów (PRM) sygn. 64-17.
3. AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW), mf. 1800/1, sygn. 946.
4. AAN, Urząd wojewódzki w Łucku, sygn. 979/26 979/85.
5. Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Zbory Biblioteczne, sygn. K-613, K-1506.
6. Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), sygn.1772/89/65
7. Biblioteka Uniwersyteku Warszawskiego (BUW), Dział Rękopisów (DR), akc. nr 1549 [4] Materiały dotyczące województwa wołyńskiego w latach 1926-1938 zebrane przez Stanisława Stęmpowskiego;
8. BUW, DR, akc. nr. 1549 [6] Memoriał Henryka Józewskiego b. wojewody wołyńskiego w sprawie kierunków polityki państwowej na Wołyniu, 1938
9. Krasicki S. Polityka wojewody Józewskiego na Wołyniu w swietle cyfr i faktów. - Stratyń: Nakładem autora, 1937 - 119 s
10. Українська нива. - Луцьк, 1928-1936.
11. Biuletyn Polsko-Ukraiński - Warszawa, 1932-1938
12. Gazeta Polska - Warszawa, 1930-1939
13. Gazeta Warszawska. - Warszawa, 1928-1939.
14. Wołyn. - 1935-1939.
15. Власовський І. Нарис історії української православної церкви. - Нью-Йорк: Бавні Брук: Українська православна церква США. 1966. - Т. IV. - 439 с.
16. Kęsik J. Autany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892-1981 - Wrocław, 1995. - 214 s.
17. Kozyna W. Administracja wojewódzka wobec mniejszości ukraińskiej na Lubelszczyźnie w latach 1919-1939 // Pogranicze. Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku - Lublin, 1992. - S. 19-32.

11. Mackiewicz (CAT) St. Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 5 lipca 1945 r. - Londyn, 1941 - 584 s.
12. Mędrzecki W. Województwo wołyńskie. 1921-1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych - Wrocław, 1988. - 199 s.
13. Stawiecki P. Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej. - Warszawa, 1969. - 322 s.

Komar V.

THE PROBLEMS OF VOLYN EXPERIMENT REALIZATION IN 1935-1938

The author dwells upon the problems of realization of political experiment, which took place in Volyn under the command of voivode G.Yusevskiy in 1928-1938 and presupposed state assimilation of the Ukrainians. It is proved that under the circumstances of state political situation changes, the experiment lost its actuality and failed having met the strong counteraction of government bodies and the Ukrainian and Polish society representatives.

В.Я. Ходак

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОУН (1929-1936 рр.)

Однією з підвалин стратегії і тактики Організації українських націоналістів (ОУН) стало проголошення орієнтації на власні сили у боротьбі за українську державу. Однак з практичного боку націоналісти не відмовлялися від використання у ній сторонніх чинників. Такий стан речей зумовлювався усвідомленням провідниками ОУН неминучості нової європейської війни та перегляду версальської системи кордонів. Звідси шло розуміння безперспективності реального досягнення державної самостійності України у протиборстві з Варшавою і Москвою без підтримки зовнішніх сил.

Аналізуючи міжнародну ситуацію початку 1930-х років, націоналісти зробили висновок, що в Європі сформувалися два основні політичні тлумачення – ревізіоністичний та антиревізіоністичний, у які входили найбільші тогочасні противники української незалежності: до першого – СРСР, до другого – Польща. По різні боки знаходилися також потенційні прихильники позитивного вирішення українського питання – Італія, Німеччина та Чехословаччина. З цього погляду, орієнтація на табір найвірогідніших союзників – ревізіоністів, виглядала недоречною. Тому націоналістичний актив вирішив стати осторонь ворогуючих таборів, а для досягнення власної гесполітичної мети здобувати підтримку серед прихильників у різних таборах і, особливо, серед тогочасних нейтральних держав, які могли б у майбутньому відігравати роль арбітрів [5, с.320].

Так само, виходячи з власних інтересів, формувалися геополітичні плани ОУН. У їх основу була покладена ідея споконвічної ворожості Москви і Варшави до України. Тому майбутнє східноєвропейського політичного укладу оунівцям вбачалося як блок народів від Балтики до Каспію та Уралу, який відділяв би Росію від Польщі, оточував останню "залізним обручем", а також обмежував доступ Росії на Захід, спрямовуючи її зовнішньополітичний вектор в Азію. До згаданого блоку мали входити всі поневолені народи Східної Європи (Білорусь, Грузія, Вірменія, Азербайджан), держави, які мали територіальні претензії до ворогів української державності (Німеччина) або відчували від них загрозу своєму існуванню (Литва, Естонія, Латвія, Фінляндія) [2, с.115].

Безумовно, що серед зазначених держав та народів провідне місце на той час займала Німеччина, оскільки була не тільки високорозвиненою державою, але й виступала потужним чинником європейської політики і дипломатії. Власне, тому на неї, як на найвірогіднішого союзника, були звернуті погляди проводу ОУН.

Окрім того, до пронімецької орієнтації спричинив, безперечно, факт одночасного перебування України та Німеччини в конфлікті з Польщею, що, в свою чергу, формувало базу спільних інтересів. Це відображалось не тільки у продовженні формального визнання українських дипломатичних, торговельних та інших місій у 20-і роки, але й певною матеріально-технічною допомогою урядам ЗУНР і УНР у час їх визвольної боротьби. Після закінчення визвольних змагань Німеччина стала притулком багатьох українських політичних емігрантів і груп різних ідеологічних орієнтацій, зокрема, гетьмана Павла Скоропадського, колишнього президента ЗУНР Євгена Петрушевича, полковника Остряниці та його руху Українського Вільного Козацтва. Згодом Українська військова організація (УВО) (далі – ОУН) утворила осередок своєї діяльності в Німеччині [10, с.852].

Тому не дивно, що перші контакти з німецькою стороною зав'язувалися ще керівництвом УВО на зламі 1921-1922 років [12, с.51-52]. Розвивалися вони по лінії ведення розвідки на користь Німеччини [16, с.56-57]. Однак на заваді переходу цих стосунків на вищий, офіційний рівень стала урядова політика Веймарської республіки, яка робила наголос на співпраці з УНДО стосовно української проблеми в Польщі та з гетьманом П.Скоропадським як репрезентантом Великої України [10, с.856].

Підтримка останнього посилилася з 1925 року, коли президентом Веймарської республіки став фельдмаршал Гінденбург, який зміцнив урядові позиції німецької аристократії. Деякі високопосадовці особи з того кола мали безпосередній зв'язок з гетьманським урядом ще у 1918 році і, ймовірно, вважали гетьманську державну систему за найбільш відповідну для поширення німецьких економічних інтересів в Україні на випадок

кардинальної зміни її політичної системи. Тому значно зросла допомога П.Скоропадському, що полягала у виділенні гетьману персональних фондів, створенні підконтрольного йому Українського наукового інституту в Берліні [10, с.859].

На протипагу очевидної підтримці П.Скоропадського, архіви Міністерства зовнішніх справ Веймарської республіки, як зазначає дослідник проблеми І.Каменецький, не згадують нічого про співпрацю чи фінансову підтримку німецьким урядом УВО і ОУН, їх діяльності чи провідних особистостей. Однак існують згадки про контакти між УВО-ОУН та молодшими офіцерами з відділу військової розвідки [10, с.855].

Проте уже в 1928 році стосунки німецьких військових з оточенням Євгена Коновальця помітно ускладнилися. Цьому спричинилися арешти майже ста членів УВО, котрих поляки звинуватили в шпигунській діяльності на користь третьої сторони. Судові процеси, широко коментовані пресою, неоднозначно розцінювалися українським населенням Польщі. За цих обставин, під впливом П.Скоропадського, командувач рейхсверу генерал Гренер тимчасово припинив контакти з УВО [12, с.53].

Кризу взаємовідносин між націоналістами та Німеччиною засвідчує лист Є.Коновальця від 1930 р. до членів Проводу українських націоналістів (ПУН), у якому зазначається, що УВО ("Спілка") "не відкидала б помічі Німеччини, коли б та хотіла її дати, але, на жаль, ідеї Спілки не йдуть в ширі з основними лініями німецької політики і для того не тільки не може бути балачки в даний момент про якусь активну допомогу, але навіть про еміграції німецького громадянства до спільчанської акції" [11, с.64-65]. А наприкінці 1931 р. у приватній бесіді з майбутнім єпископом Української Автокефальної (соборноправославної) Церкви Є.Бачинським Коновалець сказався, що вже давно мріє про припинення будь-яких взаємин з німцями, яким не вірить "на понюх табаки", бо вони, найвірогідніше, зрадять українців та загарбають нашу батьківщину [6, с.719].

Практичним наслідком кризи відносин між ОУН та Німеччиною стали перенесення Коновальцем організаційного центру діяльності з Берліна до Женеви, з одного боку, та заява у вересні 1931 р. міністра шкандонних справ Курціуса про припинення будь-якої співпраці з ОУН, з іншого [16, с.115].

Нові надії пробудив прихід до влади у Німеччині націонал-соціалістів Польський дослідник Р.Тожецький, посилаючись на документи з польських архівів, твердить, що ще з 1932 р. члени ПУНу Ріко Ярій та Микола Сціборський були офіційними представниками ОУН при штабі Гітлера [16, с.116].

Однак німецький націонал-соціалізм, у якому українські націоналісти вбачали, перш за все, співзвучний молодий революційний рух, поставився

вельми неприхильно до ОУН. Це впливало не тільки з аналізу домінуючої в правлячій Націонал-соціалістичній робітничій партії Німеччини (НСДАП) концепції завоювання "життєвого простору", але й з розвитку практичних зносин між НСДАП та представниками ОУН.

Підтвердженням вищесказаного можуть слугувати події травня 1933 року, коли певні елементи з ОУН під керівництвом Р.Ярого, ймовірно вважаючи, що тепер можуть розраховувати на урядову підтримку, зробили спробу взяти під свій контроль Український науковий інститут у Берліні. На заваді їм став куратор інституту генерал Гренер, який, маючи сильну підтримку з боку Бюро зовнішньої політики НСДАП, протягом кількох днів ліквідував вплив ОУН у згаданому закладі [10, с.867].

Розголошений українськими політичними противниками ОУН, цей інцидент був інтерпретований польською пресою як доказ, що Є.Коновалець і Р.Ярий є німецькими "агентами". Зокрема, у жовтні 1933 р. "Pustrovanu Kurier Codzienny", "Dziennik Poznanski", "Gazeta Poranna" звинувачували ОУН у підпорядкованості Берліну, запозиченні ідеології та програми у нацистів, отриманні від них фінансової допомоги. Зрозуміло, що ці звинувачення носили загальний характер, оскільки ні тоді, ні надалі польська сторона не змогла представити документальних доказів цих тверджень [13, с.40-41]. Більше того, наступні події відверто підкреслили кардинальні розходження між планами ОУН та німецькою урядовою політикою.

Уже в червні 1933 р. на конференції ОУН у Берліні Є.Коновалець у різкій формі висловився проти нав'язування відносин з гітлерівцями, мотивуючи свою позицію негативним ставленням націонал-соціалістичної партії до всіх народів Східної Європи – до слов'ян у цілому, а до українців зокрема. За такої ситуації, зауважив Коновалець, контакти з НСДАП можливі тільки в особистій, приватній площині [7, с.476-477].

Зі свого боку, німці теж не прагнули співпрацювати з ОУН, але намагалися використати її у своїх зовнішньополітичних комбінаціях. Про це свідчать вимоги, поставлені перед Є.Коновальцем у грудні 1933 р. колегією високопосадовчих осіб з Бюро зовнішньої політики, рейхсверу та гестапо. Зокрема, оунівцям ставили завдання обмежити терористично диверсійну роботу проти Польщі і активізувати її проти СРСР, Румунії та Чехословаччини [16, с.129].

Нав'язуване ОУН зміщення акцентів діяльності зумовлювалося початком польсько-німецького зближення, що руйнувало певні плани та надії українських націоналістів.

26 січня 1934 р. відбулося підписання німецько-польського пакту про ненапад строком на десять років. Цей договір, підготовлений у цілковитій таємниці, проголосив бажання обох урядів започаткувати новий етап у міждержавних відносинах на основі мирних і добросусідських взаємин [8, с.146].

Зближення найвірогіднішого союзника з непримиренним супротивником було боляче сприйнято в провідних колах ОУН. У "Розбудові нації" 11 травень-червень 1934 р. з'явилася велика стаття представника Коновальця у Римі Євгена Онацького про "Ідеологічні й тактичні відмінності між фашизмом й націонал-соціалізмом", у якій засуджувався фанатизм і нетерпимість внутрішньої й зовнішньої політики націонал-соціалізму [3].

Ще гострішою була реакція ОУН на політичному терені. Зокрема, представник Є.Коновальця у Великобританії Євген Ляхович під час зустрічі з членом англійського парламенту Меломом заявив, що підписання польсько-німецького пакту унеможливило будь-які зв'язки українських націоналістів з Німеччиною [1, арк.75].

Непродуманість такої заяви визнав сам Є.Коновалець. У директивах, направлених Є.Ляховичу, він підкреслив, що все ще вважає німців чинником, який можна використати як проти поляків, так з часом і проти "червоних". Аргументуючи неможливістю розв'язати східне питання без участі Берліна та слабкою надією отримати допомогу від Великобританії, Є.Коновалець вважав неприпустимим "зривати всі мости" з Німеччиною та йти провальним шляхом політики найменшого опору [1, арк.162].

Напруженість в оунівсько-німецьких стосунках значно посилилася після екстрадиції М.Лебеда – особи, причетної до замаху на польського міністра внутрішніх справ Б.Перацького у червні 1934 року. Негайна екстрадиція Лебеда до Варшави виглядала ще більш викликаючою через відсутність відповідних домовленостей між Польщею та Берліном, а також повною деконспірацією з боку Лебеда по прибутті на територію Німеччини, що свідчило про високий ступінь довіри останнього німецькій владі [17, с.25].

Екстрадиція викликала нову хвилю обурення націонал-соціалістичною політикою в лавах ОУН. У "Розбудові нації" з'явилася чергова стаття Є.Онацького під назвою "Культ успіху", в якій автор ще безжалісніше критикував німецький менталітет та націонал-соціалістичну расистську теорію [4].

Означені події стали початком припинення, на певний час, стосунків між ОУН та Німеччиною. Про це, зокрема, свідчить доповідна записка високопоставленої особи Бюро зовнішньої політики НСДАП Арно Шікенданца, у якій вказується, що вже на другому році існування Третього рейху Коновалець покинув Німеччину і розгорнув серед українців явну діяльність спрямовану проти неї агітацію [13, с.467]. Припинилися відповідні взаємини і з німецькими військовими. 15 травня 1936 року військовий райхсміністр у таємному листі, адресованому міністру закордонних справ Райху, визнав кількарічну відсутність контактів між військовим міністерством та українськими націоналістами [13, с.52].

Таким чином, вищенаведені документи та матеріали переконливо свідчать, принаймні для досліджуваного періоду, про помилковість широкорозповсюджені тези радянської історіографії про перебування ОУН на службі в націонал-соціалізму. Вище керівництво націоналістів розглядало Німеччину, перш за все, як основний допоміжний чинник у боротьбі з Польщею та СРСР. Однак вороже ставлення керівництва НСДАП до ОУН призвело на середину 1934 р. до повного припинення співпраці між ними. Доказом зазначених тверджень слугує і той факт, що верхівка ОУН не замикалася на нав'язуванні контактів з Німеччиною, а прагнула заангажувати в справу вирішення української проблеми якомога більше держав.

З цього приводу Є.Коновалець зазначав: "В політиці мусить бути все аксіом не узалежнювати себе від одного контрагента. Ми мусимо так вести нашу акцію, щоби якраз через скріплення наших позицій в одній і другій державі викликувати в них обох щораз більше заінтересування до нашої проблеми" [1, арк. 162].

Ідеальним варіантом діяльності ОУН на міжнародному полі, на думку Є.Коновальця, було б зацікавлення у позитивному вирішенні українського питання трьох держав: Німеччини, Італії та Великобританії [1, арк. 162-163].

Відносини націоналістів з фашистською Італією зав'язувалися за активної участі колишнього дипломатичного представника УНР у Римі Є.Онацького, котрого влітку 1930 р. Є.Коновалець особисто запросив вступити до лав ОУН. Уже в середині 30-х років політичні противники ОУН були змушені визнати, що діяльність Онацького спрямована "на визнання Коновальця українським національним провідником і дискредитацію УНР" [1, с. 77].

У цілому, Рим прихильно ставився до української проблеми. Про це свідчить хоча б офіційний комунікат італійського уряду 1931 року, в якому висловлювалася підтримка українській міжнародній протестаційній акції, викликаній недотриманням Польщею прав національних меншин [15, с. 185].

Частково інтерес Італії до співпраці з ОУН підігрівався тим, що в правлячих колах цієї країни визрівала ідея створення італійських колоній на берегах Чорного і Каспійського морів [11, с. 78]. Тому Італія була однією з перших європейських держав, яка хотіла дізнатися про конкретні плани Гітлера на сході Європи та намагалася схилити Німеччину "новопорядкувати" його "по принципу національностей" у співпраці з Італією. З початком 1934 року італійські емісари чимраз частіше і конкретніше намагалися винести обговорення цієї проблематики з Німеччиною на офіційний рівень. При цьому постійно наголошувалося, що метою італійської зовнішньої політики є розчленування Радянського Союзу на

національні держави, а також забезпечення італійських торговельних зв'язків з Україною та Кавказом. Однак на запити зацікавленої сторони німецькі кола, як правило, давали загальні відповіді у формі антикомунізму, подібності націонал-соціалістичної і фашистської ідеології тощо [10, с. 872-873].

Важлива роль у проведенні зазначених переговорів належала Енріко Інсабато – визначному італійському журналісту й політику та одночасно довіреному Муссоліні, якого Є.Коновалець називав "наш давній приятель" [1, арк. 163]. На початку 1934 року Е.Інсабато відвідав ряд європейських країн, збираючи докладну інформацію про українців та кавказькі народи, і, серед інших, мав зустрічі з провідником ОУН [6, с. 727].

Римський емісар заявив Коновальцю про незгоду як самого дуче, так і усієї італійської політики з тим, щоб німці мали виключний вплив на Україну, але одночасно підкреслив, що Італія не піде на жодні комбінації в українській проблемі, які були б протилежні інтересам Німеччини [1, арк. 163].

Таким чином, зацікавленість Італії у перебудові східноєвропейського простору на основі існування національних держав зумовлювала сталу підтримку нею національно-визвольних рухів народів СРСР, репрезентантом яких з українського боку була ОУН. На підтвердження цього слід зазначити, що з 1936 р. Рим став місцем перебування ПУН. Зі свого боку, італійська заангажованість дозволяла ОУН сподіватися певною мірою на відповідну матеріально-моральну підтримку офіційного Риму та, одночасно, використовувати її для побудови нових комбінацій у міжнародних відносинах.

Необхідним було б, на нашу думку, прослідкувати за зв'язками націоналістів з Великобританією – тогочасною європейською твердиною демократії, тим більше, що вона займала значне місце в геополітичній стратегії ОУН.

Зауважимо, що на відміну від Берліну, Парижу й Варшави Лондон не був осередком української політичної еміграції і "проанглійська" орієнтація в українській політичній думці наприкінці 20-х років була розвинута слабо. Та й з англійського боку зацікавлення Україною та її долею також не було надто широке. Британський українофіл міжвоєнного періоду журналіст Ланселот Лотон писав у 1934 році: "Вражає..., що аж донедавна мало хто в Англії взагалі чув про Україну" [9, с. 883-884]. За таких умов налагодження стосунків ОУН з британськими офіційними чинниками дещо затягнулося. Перші контакти датуються 1933 роком – часом приїзду до Лондона представника Є.Коновальця Є.Ляховича.

Основним напрямком діяльності Є.Ляховича у Великобританії стало поширення відомостей про український самостійницький рух, подання відповідних меморандумів до міністерства зовнішніх справ, подолання

упередженого ставлення до оунівців як "германофілів". У цілому, місія Є.Ляховича досягла певних успіхів, про що в червні 1935 р. констатував у одному зі своїх листів Є.Коновалець [14, с.913-916].

Ще однією державою, на якій, на думку Є.Коновальця, мала би сконцентруватися особлива увага ОУН, була Японія [14, с.923]. Зацікавленість націоналістів у її залученні до справи боротьби за незалежність України випливала з висновку про неминучість збройного конфлікту між Японією й СРСР, який, найвірогідніше, проходить на території Зеленого Клину, населеного, переважно, українцями.

Полковник В.Колосовський в аналітичній записці, направлений в 1934 р. Є.Коновальцю, зазначав: "Захоплення японцями цілого радянського Далекого Сходу стає на порядок денний світової політики... Абсолютно в інтересі Японії є утворення на Далекому Сході Української колоніальної Держави, будемо називати її "Зелена Україна". В пертракціях з японськими представниками нам треба висувати наші інтегральні права на ці землі... Мінімальні границі "Зеленого Клину" очевидно нас не можуть задовольнити. Треба висувувати наші права на цілий радянський Далеко-Східний Край, гобто ще на території Сахалінської, Алданської, Колімської й Камчатської округ" [1, арк.160].

Зносини з японською стороною ОУН нав'язала на початку 1933 р. Будувалися вони на рівні особистих контактів Є.Ляховича та барона Убумі Іто, голови японської дипломатичної місії в Женеві, згодом посла у Парижі, а від 1935 року – у Варшаві [9, с.899].

Зауважимо, що в досліджуваній період японо-оунівські зносини обмежилися даним рівнем, та не перейшли в практичну площину.

Отже, у зовнішньополітичній діяльності ОУН орієнтувалася на чотири держави: Німеччину, Італію, Великобританію та Японію. Така позиція зумовлювалася не лише адекватністю реальної потужності цих держав до поставленої проблеми (незалежність України), але й висновками стосовно місця майбутньої української держави у світовому геополітичному просторі. На думку націоналістів, лише самостійна Україна могла б встановити політичну рівновагу як на європейському континенті (у трикутнику Україна – Німеччина – Італія), так і в Азії (у трикутнику Україна – Японія – Англія) [1, арк.49].

Таким чином, пошук оптимальних зовнішньополітичних орієнтацій був важливим відтинком діяльності ОУН. Він ґрунтувався на двох основних принципах – незалежність та соборність української держави. Виходячи з цих засад, ОУН намагалася залучити до справи боротьби за незалежність України якомога більше міжнародних сил, серед яких чільне місце відводилося Німеччині та Італії. Активні спроби націоналістів зав'язати широкі політичні стосунки з Великобританією свідчать про домінування

у зовнішньополітичній діяльності ОУН орієнтації саме на реальні сили, що змогли б бути корисними для боротьби за незалежність, а не на тоталітарні режими. Це підтверджує і напруженість у взаєминах ОУН та націонал-соціалістичної Німеччини на противагу певним успіхам у сфері популяризації діяльності українських націоналістів на території Англії.

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.3833, оп.3, спр.1.
2. Мартинець В. Українська справа та її зовнішнє ставлення // Розбудова Нації. – 1930. – Ч. 5-6.
3. Онацький Є. Ідеологічні й тактичні розходження між фашизмом і націонал-соціалізмом // Розбудова Нації. – 1934. – Ч.5-6.
4. Онацький Є. Культ успіху // Розбудова Нації. – 1934. – Ч.7-8.
5. Онацький Є. На міжнародні теми // Розбудова Нації. – 1930. – Ч.11-12.
6. Бачина-Бачинський Є. Є. Коновалець у Женеві // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.701-745.
7. Врецьона Є. Мої зустрічі з полковником // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974.
8. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. – Київ, 1995.
9. Зеленко К. Великобританія і Україна // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974.
10. Каменський І. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974.
11. Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929-1941 рр.). – К., 1998.
12. Кентій А.В. Українська військова організація (УВО) в 1920-1928 рр. Короткий нарис. – К., 1998.
13. Косиш В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993.
14. Ляхович Євген. Діяльність ОУН у Лондоні в 1933-1935 роках // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974.
15. Онацький Є. У Вічному Місті (Уривки листування Є.Онацького з полк. Є.Коновальцем 1931 р. // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН. – Б.м., 1955.
16. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy (1933-1945). -- Warszawa, 1972.
17. Zeleski W. Zabyjstwo ministra Pierackiego – Warszawa, 1995.

Khodak V.

FOREIGN ORIENTATIONS OUN (1929 - 1939)

A study throws light on foreign orientations OUN in between-war period. In this context relations of the Ukrainian nationalists with Germany, Italy, the Great Britain and Japan are analyzed. The author comes to a conclusion, that external political activity OUN orientation to real forces which could help with struggle for the Ukrainian independence, instead of on totalitarian modes was dominant in.

В.К. Кройтор

МІЖНАРОДНІ ЧИННИКИ ПОЛІТИКИ РУМУНІЇ ЩОДО УКРАЇНСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ НА ПОЧАТКУ 20-х РОКІВ ХХ ст.

Початок 20-х років посідає особливе місце в історії Румунії. В цей час було остаточно сформовано державний устрій та визначено пріоритетні напрямки зовнішньої і внутрішньої політики між двома світовими війнами. В березні 1923 року було прийнято Конституцію Румунії, яка утверджувала унітарну державу на чолі з монархом. Її метою було прискорити процес румунізації приєднаних територій після Першої світової війни. Тому українське питання залишалось у центрі уваги правлячих кіл королівства. Визначальною рисою зовнішньої політики було прагнення румунського керівництва закріпити встановлені Версальською системою державні кордони.

До національних меншин румунська влада ставилась упереджено, до українців – вороже. Це пояснюється тим, що більша частина новоприєднаних територій складалась із румунських етнічних земель та переважачим румунським населенням. Але Північна Буковина, Північна і Південна Бессарабія були анексовані в результаті сприятливого для Румунії збігу міжнародних обставин, і більшість цих регіонів становили, в основному, українці. За даними румунської офіційної статистики, згідно з переписом населення 1930 року, в країні проживало 582115 українців [1]. Це становило 3,2% від загальної кількості жителів держави [2]. Серед національних меншин українці були найчисельнішими, кількісно поступаючи тільки угорцям, німцям та євреям [3]. Румунська влада небезпідставно вважала, що українці Буковини і Бессарабії сподіваються на об'єднання всіх українських земель в єдину національну державу. Керівництво держави намагалось використати всі можливі засоби, щоб цього не допустити. В умовах військового стану командуючий східною групою військ генерал дивізії Лупеску в наказі №1 від 20 травня 1920 року вимагав від комендантів на Буковині та Бессарабії посилити обмеження військового часу стосовно мешканців цих регіонів: заборонити збори, відвідування театрів, кіно, вистав, вечорів і т. д. [4]. 14 березня 1923 року міністерство національностей заборонило ввозити і розповсюджувати українські газети і журнали: "Громадський вісник" і "Землю і волю", що виходили у Львові, "Молоду громаду", що видавала Коломия [5]. Розпорядженням від 23 березня 1923 року за №18832 це ж міністерство заборонило ввозити і розповсюджувати газету "Соборна Україна", що видавалася у Відні, та львівську газету "Вперед" [6]. Тобто засобами обмежень і заборон влада намагалася на анексованих нею землях звести до мінімуму український вплив.

Особливу стурбованість румунського керівництва викликав зовнішній чинник української проблеми. Західні держави санкціонували об'єд-

Кройтор В.К. Міжнародні чинники політики Румунії щодо української проблеми на початку 20-х років ХХ ст

нання Румунії, але вона у політичному відношенні залишилась другорядною державою – "санітарним кордоном" через близькість до Радянського Союзу. Він відмовився визнати об'єднання Бессарабії і Буковини з Румунією, тому відносини між цими державами були вельми напруженими.

Румунська влада вважала, що на початку 20-х років щодо неї було здійснено низку таємних операцій і відвертих військових акцій з боку СРСР, а білогвардійська делегація на Паризькій конференції навіть намагалась проведення референдуму в чотирьох районах Бессарабії та деяких інших регіонах, в яких вона сумнівалась стосовно більшості румунського населення [7]. З більшовицького боку рішуче виступав за негайну окупацію Бессарабії Михайло Фрунзе [8]. Його батько був румуном з Тираспольського повіту Херсонської губернії [9]. У 1920 р. М.Фрунзе командував Південним фронтом, а після його ліквідації став командуючим українськими радянськими військами та уповноваженим Реввійськради при Українській СРР [10]. 8 грудня 1921 року в Бухаресті у приміщенні сенату перед початком засідання було влаштовано вибух, в результаті якого загинуло троє депутатів [11]. У цій акції було звинувачено бессарабців [12]. Одночасно в Копенгагені проходили перші російсько-румунські переговори з питань визнання об'єднання Румунії з Бессарабією, повернення румунської казни та обміну полоненими. Відомо, що румунська казна була відправлена в Москву під час Першої світової війни, коли німецькі і австро-угорські війська підходили до Бухаресту [13]. В 1922 р. нарком закордонних справ Радянської Росії Георгій Чичерін запропонував румунському представникові Ч.Діаманді відмовитися від державної казни і дорогоцінностей, якщо Москва визнає акт приєднання Бессарабії і Буковини до Румунського королівства [14]. У 1921 - 1923 рр. на кордоні надолж річки Дністер стріляли з обох берегів майже щодня, а прикордонники перебували в постійній готовності. В листопаді 1922 р., напередодні утворення СРСР, уряд Російської СФРР заявив: "... розвиток добросусідських відносин насамперед передбачає існування спокійного кордону, який поважають обидві сторони. Тому Російський Уряд висловлює надію, що кордони по річці Прут між Росією та її союзниками (тобто Українською СРР – В.К.), з одного боку, і Румунією – з іншого, не будуть більше предметом суперечок Румунського уряду" [15]. У цій ноті чітко прослідковується великодержавницька амбіція більшовицької Росії та маріонеткова інерція уряду УСРР.

Після утворення СРСР проблема румуно-радянських відносин для Румунії набула особливої гостроти. Румунський уряд серйозно занепокоївся пошуком додаткових міжнародних гарантій своїх кордонів. Тому румунська дипломатія почала зондувати таку можливість з боку Сполучених Штатів Америки, роль яких у міжнародних відносинах постійно

зростала. У телеграмі, надісланій німецьким послом 23 квітня 1923 року з позначкою "таємно" та підписаній доктором Вітфільдтом з американської столиці, повідомлялося: "... з добре поінформованого джерела суворо конфіденційно, я довідався, що Румунія в теперішній час докладає зусиль, щоб добитися від американців визнання анексії Бессарабії. Наскільки мені відомо, Рада послів, яка збиралася в Парижі наприкінці 1921 – на початку 1922 року, обіцяла Бессарабію румунському королівству, але Росія ніколи від неї не відмовлялася. Не можу повірити, що США займе якусь сторону у цьому конфлікті, хіба в тому випадку, коли румунська сторона зробить їм дуже привабливі пропозиції стосовно нафти" [16]. Документ наочно ілюструє нестабільність та вразливість міжнародних позицій румунської держави.

Вони стали ще більш хиткими після того, як Японія відмовилась ратифікувати Паризький договір. Останній втратив міжнародно-правову чинність, оскільки його стаття 9 передбачала, що "... він набере юридичної сили тільки після всіх ратифікацій" [17]. В цих умовах уряд Румунії погодився на радянсько-румунські переговори, які розпочалися в березні 1924 року у Відні. Радянську делегацію очолював відомий більшовик, українець за національністю Микола Хрестинський. Він заявив, що Румунія не може претендувати на землі між річками Прут і Дністер тому, що вона в 1812 році, на час анексії Бессарабії росіянами, не була самостійною державою. Оскільки, на його думку, Бессарабія була приєднана до Румунії силою, а Радянський Союз виступає за право народів на самовизначення, то потрібно провести серед населення Бессарабії референдум, і "...нехай народ сам вирішить, в якій державі йому хочеться жити" [18]. Більшовицькі засоби масової інформації нагнітали ситуацію. В ці дні харківська газета "Комуніст" писала: "Румунські біженці передають, що українські робітники і селяни Бессарабії і Буковини вимагають незалежності українських земель від Румунії, повного очищення Бессарабії і Буковини від окупаційних військ і визволення всіх борців за справу бессарабського і буковинського пролетаріату і селянства" [19].

Румунія вважала СРСР своїм головним ворогом. Автори англомовного фундаментального видання "A history of Romania" пишуть, що "... Радянський Союз, який появився одночасно із створенням Великої Румунії, був найбільш серйозною загрозою національній безпеці" [20]. Під час віденських переговорів румунський прем'єр-міністр Йон Братіану заявив: "Бессарабія – непрохідний камінь планів росіян, беручи до уваги здійснену ними беззастережну капітуляцію (Брестський мир 1918 р. - *В.К.*), яка поставила нас в скручне становище і заставила визначитись наше королівство і мій уряд. Безмежний Сибір хоче поглинути нас знову. ...Ми будемо відноситися до противника як до ворога, а не як до можливого друга" [21]. Братіану вважав, що більшовики пішли на ці переговори з прихова-

ною метою і що вони є тільки однією ланкою одного підступного для Румунії плану. Тому процитував улюблений вислів Чичеріна: "Ми ті, що поєднали більшовицьку революцію із заповідями Петра Великого, нехай деморалізований супротивник танцює так, як йому підспівують" [22]. Як і слід було очікувати, румунська делегація на переговорах відхилила радянські пропозиції, і вони закінчилися безрезультатно.

На початку 20-х років більшовицьке керівництво внесло корективи у свою національну політику, хоч вона, як і раніше, впливала з традиційних демагогічних принципів потрібних стандартів: одне – думати, друге – робити, третє – говорити. Так, Ленін писав: "Люди, які не вдумались в питання, вважають "суперечливим", щоб соціал-демократи гноблячих націй обстоювали "свободу відокремлення", а соціал-демократи пригноблених націй "свободу об'єднання". Але невелике розмірковування показує, що іншого шляху до інтернаціоналізму і злиття націй, іншого шляху до цієї мети від даного становища нема і бути не може..." [23]. Незабаром після юридичного оформлення СРСР ХІІ з'їзд РКП (б) у 1923 році генеральною лінією визначив коренізацію, яка в Україні переросла в українізацію. Керували нею в основному переконані прихильники національного відродження – Г.Гринько, О.Шумський, М.Скрипник. Відомий український історик Володимир Косик вважає, що, "...незважаючи на складні умови, національне життя в Радянській Україні у двадцятих роках назвало багато обіцяного злету. Йшла українізація державних установ, преси, освіти, науки і культурного життя" [24]. В Україні з еміграції почали повертатися відомі діячі культури й учасники національно-визвольного руху. Хоча відносини між СРСР і Румунією залишалися напруженими, посилювалось прагнення буковинської і бессарабської інтелігенції переїхати в Наддніпрянщину для того, щоб, на їх думку, взяти участь у процесі національного відродження. Проте румунська влада своїм циркуляром від 29 травня 1924 року за №9969 таких українців називала так: "...це ті денационалізовані елементи, яких виплекала попередня австрійська влада на шкоду румунській нації. Їх потрібно затримати в країні, щоб вони ..румунзувалися" [25].

У вересні 1924 року відбулося одне з найбільших антирумунських виступів у Південній Бессарабії. Воно розпочалося 11 вересня 1924 року в селі Миколаївка. Але основні події розгорнулися з 16 вересня в селищі Татарбунари, яке нараховувало близько 10 тис. жителів [26]. Повстанці захопили жандармський пост, примарію (ратушу – рум. – *В.К.*), пошту. На селянському зібранні було проголошено радянську владу. Жандармів було роззброєно, а старосту – вбито. В ході подій з 11 по 16 вересня 1924 року в трьох селах – Миколаївці, Чинці і Татарбунарах – було утворено місцеві органи радянської влади. Керівником повстання в Татарбунарах був

Андрій Кльошников (Неніне), уродженець Бессарабії, який заявив, що Радянський Союз визволить Бессарабію від панування бояр і оголосить Молдавію Радянською республікою [27]. Незабаром до повстання приєдналися жителі села Нерушай, яких очолив Л.Цуркан, а також сіл Спаське, Акмагніт та Михайлівка [28].

Проти повсталих було негайно підтягнуто піхоту, кавалерію, артилерійські підрозділи, а також морський і річковий десанти. Повстання було придушене. Близько тисячі повстанців загинули, декілька сотень учасників було заарештовано. Незабаром у Кишиневі відбувся судовий процес над повсталими [29]. Румунська влада подбала про те, щоб локалізувати місцеві ліворадикальні організації.

Татарбунарське повстання 1924 року мало антирумунський характер. Його учасники не хотіли миритися з існуючим режимом влади і піднялися проти нього на боротьбу. Можна вважати, що воно мало національно-визвольний характер, бо його учасники прагнули приєднатися до Української СРР, де уже проходив процес українізації, який сприймався українцями Бессарабії як рух в бік майбутньої державної незалежності. Нова економічна політика соціально підсилювала цей фактор. Проголошення радянської влади у захоплених повстанцями селах свідчить про їх намагання приєднатися до УСРР, яка мала ілюзію національної держави. Якщо повсталі хотинці в 1919 році утворили Директорію, чітко окресливши свої національно-політичні пріоритети, то в татарбунарців у 1924 році, після поразки національно-визвольних змагань, подібної альтернативи не існувало.

1. Constantiniu Florin. O istorie sinceră a poporului român. -- București, 1999 – P 298
2. Ibid
3. Ibid.
4. Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). – Ф.30, оп.2 спр.17, арк 3.
5. ДАЧО. – Ф 12, оп 1, спр.7440 арк 12.
6. Там само. –Спр.7439, арк.12.
7. Хофбауер Х., Роман В. Буковина, Бессарабия, Молдавия – забытая земля между Западной Европой, Россией и Турцией. Черновцы, 1996. – С.83.
8. Там само.
9. Деятели СССР и революционного движения России. Энциклопедический словарь Москва. 1989. – С.740.
10. Там само. – С.741.
11. Хофбауер Х., Роман В Назв праця. С. 83
12. Там само.
13. Там само. – С 84.
14. Там само.
15. Документы внешней политики СССР. – Т. V. Москва. 1961. – С.671.
16. Hincu D. Problema Basarabiei în arhive diplomatice germane și austriece // Magazin istoric – Nr. 8 August – București, 1994. – P 46.
17. Ibid. – P.47.

18. Bădescu E., Voicu I 1924 romano – sovietice privind Basarabia // Magazin istoric – Nr 6 – Iunie. – București, 1992. – P.30.
19. Споконвічна українська земля. Документи і матеріали. – Ужгород. 1990. – С.357.
20. A history of Romania Iași, 1996. – P.393.
21. Bădescu E., Voicu I. Adoptiv Lucrare. – P.31.
22. Ibid.
23. Ленін В.І., Маркс, Енгельс. Марксизм. Підсумки дискусій про самовизначення. – К., 1947. – С.288.
24. Косиш Володимир. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С.25.
25. ДАЧО. – Ф.1240, оп.1, спр.200, арк.1.
26. Хофбауер Х., Роман В. Назв. праця. – С.85.
27. Там само.
28. История Молдавской ССР. – Т. II. – Кишинев, 1968. – С.263.
29. Там само. – С 265.

Croitor V.

THE INTERNATIONAL FACTORS OF ROMANIAN POLITICS AS TO UKRAINIAN PROBLEM AT THE BEGINNING OF 20 th OF THE XX th CENTURY

In the article an accentuation on the eminent features of the politics of Romania as to Ukrainian problem of the 20 th of the XX th century is made. The main aim of the international politics was to keep borders affirmed by Versal system.

USSR didn't admit the fact of annexing Bessarabia to Romania. USSR National politics called out the revolt in Tatarbunar, which was suppressed by Romanian government. This uprising had a national-deliverance character.

Я.І. Мандрик

КІНОФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯ НАПРИКІНЦІ 20-х – У 30-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ЗАСІБ НАСАДЖЕННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

У період довоєнних п'ятирічок у побут українського селянства входить кіно, яке мало великий вплив на формування поглядів трудівників на радянську дійсність і на світ у цілому. Враховуючи ці особливості кінематографа, партійні та радянські органи вживали заходів щодо кінофікації села, налагодження нової для села форми культурного росту простих людей.

У березні 1928 р. у Москві відбулася Перша Всесоюзна партійна нарада з кінематографії. На ній було проголошено курс на завоювання техніко-економічної незалежності радянської кінопромисловості, розроблено рекомендації стосовно будівництва кінофабрик, заводу шкільних кінопроекторів, заводів кіноплівок. У рішеннях наради вимагалось домогтися рішучих перемін у виробництві кінокартин, які відповідають наптам села [1, с.438-439].

У січні 1929 р. РНК СРСР створив Комісію із справ кінематографії і фотографії для загального керівництва кіносіткою в країні. В 1930 р. створюється загальне Об'єднання з кінематографії, що привело до повної централізації цієї роботи [1, ф.24, оп.31, спр.321, арк.139].

Ці організаційно-технічні заходи в країні та в республіці позитивно вплинули на створення кіномережі в селах України. На 1 жовтня 1929 р. у селах республіки було 1010 кіноустановок. Але ця кількість на 23 тисячі сіл була ще дуже незначною. Тим більше, що всі вони були стаціонарними і мали обмежений радіус дій.

У секретних донесеннях ДПУ України аналізувався стан кінофікації сіл: спеціальних приміщень для кіноустановок ніде немає і тому, працюючи в непристосованих приміщеннях, апаратура дуже швидко вибуває із ладу, а нова не поступає. Крім того, дуже часто на місця направляють поламану, деформовану апаратуру з міст. Так само сільські кіноустановки в останню чергу обслуговуються прокатом. З цих причин кіноапаратура поступає на село вже в такому жалюгідному стані, що користі від неї небагато, а кінострічки дивитися неможливо. Прокат дорогий, ціни на білети встановлюються дуже високі. Бідняки майже не ходять в кіно, кіномеханіки низької кваліфікації, в більшості – п'яниці (с.Вибли Чернігівської окр., Яготин Придубуцької окр., Чемери Могилів – Подільської окр. тощо) [5, ф.1, оп.9, спр.2691, арк.69].

З метою прискорення кінофікації села, ЦК КП(б)У 5 листопада 1929 р. приймає спеціальну постанову “Про кінофікацію села”. В ній вказувалося на повільні темпи кінофікації та погане обслуговування селян. Для розширення обслуговування українського селянства засобами кіно пропонувалося широко використовувати кінопересувки. Вже в 1930 р. у селах УРСР працювали 762 пересувки, які обслужили 6 тис. населених пунктів [5, ф.1, оп.9, спр.26, арк.146].

У кінці 1932 р. кількість кіноустановок зросла з 1010 (пересувних, звукових ще немає) до 3577 (з них понад 2 тис. пересувних, 36 звукових) [11]. Більше половини з цієї кількості надіслали своїм підшефним селам і колгоспам робітничі колективи підприємств України. Наприклад, підприємств Харкова посилалися кінобригади, які, зокрема, під час посівної в 1932 р. обслужили 30 сіл Харківщини і 39 сіл Запорізької окр. [5, ф.1, оп.9, спр.26, арк.149].

Кожну декаду виїжджав у колгоспи Сумський кінотеатр, а також кінотеатри з Вінниці, Житомира, Черкас та інших міст республіки [13, с.564].

Для демонстрування у сільській місцевості УРСР було виділено 238 кінофільмів. У селах Дніпропетровської окр. показували кінокартини В.Пудовкіна “Мати” за одноіменним романом М.Горького, історико-революційний фільм Е.Шуба “Великий шлях”, фільми українських студій:

Мандрик Я.І. Кінофікація українського села наприкінці 20-х – у 30-і роки ХХ століття як засіб насадження комуністичної ідеології

Микола Джеря”, “Справа №128” режисера А.Кордома [1, ф.266, оп.17, спр.831, арк.93] тощо.

Всі ці заходи дали можливість охопити кінообслуговуванням тільки в 1929-1930 рр. у Дніпропетровській окр. 274 тис. осіб сільського населення, Херсонській окр. – 125500 осіб, Київській – понад 120 тис. осіб [5, ф.1, оп.221, спр.193, арк.3-4].

Вже в ці роки для підготовки сільських кіномеханіків в окрешних і районних містах створювалися спеціальні курси. Зокрема, такі 1,5-місячні курси були відкриті за рішенням Київського окружного партії в Києві, куди відбирали слухачів із сільського активу. Були відкриті подібні курси в Херсоні, Миколаєві, Харкові та інших містах республіки [6, ф.144, оп.6, спр.16, арк.61].

На початку 30-х років проходила українізація кіно. Особливо багато приділяв цьому уваги НКО УРСР на чолі із М.Скрипником. Це спричинилося до конфліктної ситуації, яка виникла між Всесоюзним Радкіно і Всеукраїнським фотоуправлінням. Зауваживши, що Радкіно, фактично, бойкотує продукцію українських кіномитців, М.Скрипник писав: “Це неприпустимо, коли дві організації, дві радянські республіки висувають свої інтереси і сутички понад культурні проблеми має” [4, с.109]. Скрипник виступав проти передачі кінооб'єктів в Україні у відання новоствореного Всесоюзного об'єднання кінопрограм. Негативне ставлення до цього висловило і політбюро ЦК КП(б)У [5, ф.1, оп.9, спр.831, арк.4-6].

В умовах поступового згортання українізації подібні заяви вже не досягали успіху.

З чисто адміністративного боку українське кіно стало підпорядковуватися Москві. Після діяльності відносно автономних Всеукраїнського комітету (1919 р.) та Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ) уже в 1930 р. організовується “Союзкіно”, а з 1933 р. усе кінофотогосподарство країни стало підпорядковуватися Головному Управлінню Кінофотопромисловості при РНК СРСР. Офіційною мовою мала би бути в українському кіно українська мова. До 1935-1936 рр. оригінали фільмів озвучувалися українською мовою з російськими дублікатами. З цього часу почали робити оригінали російською мовою з українським дублікатом. Перш за все, сценарій, крім звичайного фахового мистецького перегляду, проходив ряд незвичайних інстанцій. Він обов'язково направлявся до Москви. Проходив там декілька контрольних перевірок, лише тоді повертався схваленим або відхиленним. Кожне відхилення сценарію, особливо з політичних міркувань, спричиняло належні організаційні висновки [8, с.89].

Підпорядкування республіканської кіносправи союзним органам посилювало її денационалізацію. Зразок непоодинокого ставлення до провідних майстрів кіномистецтва демонструє постановою політбюро ЦК

Таблиця №1

КП(б)У від 8 листопада 1932 р. щодо фільму О.Довженка "Іван". Її зміст заслуговує того, щоб навести цей документ повністю (текст оригіналу збережено): "Слухали: про кінофільм "Іван". Постановили:

а) ЦК вважає, що за певної художньої та технічної якості фільм "Іван" за своїм змістом просякнутий ворожою соціалістичному будівництву ідеологією. ЦК відмічає політичну сліпоту комуністів, що брали участь у підготовці та, особливо, рекламуванні фільму, що не вгледіли ворожих ідей, які просякнули цей фільм.

б) вважати за необхідне негайне вилучення з фільму деяких місць. Доручити культпропу організувати різку критику в пресі цього фільму. Форми критики погодити з секретарем ЦК [5, ф. 1, оп.9, спр.237, арк.182]"

Критика була різкою і дошкульною. О.Довженко незабаром був переведений в Москву.

Роки другої п'ятирічки характерні організаційним вдосконаленням кінообслуговування сільських жителів України, зміцненням матеріальної бази сільського кіно. Так, 26 серпня 1933 р. ВУЦВК УРСР та ЦК КП(б)У приймають постанову "Про будівництво по великих селах УРСР кінотеатрів". Було заплановано до закінчення суцільної колективізації (кінець 1934 р.) у великих селах України з населенням не менше 3 тис. осіб побудувати 100 – 200 кінотеатрів на 500 – 800 осіб кожний [4, с.83]. Кошти належало мобілізувати серед самих колгоспників шляхом самообкладання через організацію різноманітних лотерей. Залучати самих селян до будівництва кінотеатрів. Для будівництва кінотеатрів було створено Всеукраїнський урядовий комітет. Планувалось їх розмістити так: на Харківщині – 18, Київщині – 14, Черкащині – 9, Донеччині – 9 тощо.

Однак на 1934 р. план цей виконаний не був. По всіх названих областях спостерігалось значне відставання у будівництві. Наприклад, у Чернігівській області не було розпочато будівництво ні одного кінотеатру, у Київській – 2, Дніпропетровській – 4 тощо [4, ф. 1, оп. 1, спр.631 арк.4].

Коли стало зрозумілим, що на селянські кошти план будівництва виконаний не буде, держава почала виділяти кошти з бюджету. На них за довосні п'ятирічки було побудовано в селах України за офіційними даними 100 великих кінотеатрів [9]. Фактично було збудовано тільки 34, з них у 15 не було електроустановок [4, ф. 1, оп. 9, спр.4534, арк.208-244].

На кінець другої п'ятирічки (1937 р.) в селах УРСР діяли 3840 кіноустановок, із них – 559 звукових. У республіці в цілому на 10 тис. жителів припадало 2 кіноустановки. Кіноустановки обслуговували 15 тис. населених пунктів (65% від загальної кількості) [13, с. 137].

Про стан відвідування колгоспами кіно і вистав на селі свідчать такі показники [10, с. 123] (офіційна статистика за 1936 р.):

Групи за віком	Відсоток відвідування кіно і вистав			
	Чоловіки		Жінки	
	1934 р.	1936 р.	1934 р.	1936 р.
Всі колгоспники від 12 р. і старші	42.9	62.5	35.9	46.8
19-24 р.	41	80.9	47	70.1
25-34 р.	45.4	64.6	37.5	42.5
35-59 р.	33.3	50.6	19.6	25.6

У травні 1937 р. у ЦК КП(б)У було обговорено тематичний план виробництва кінокартин в Україні. ЦК підкреслив значення кіно в "ідейно-патріотичному вихованні трудящих", рекомендував кінематографістам республіки спільно із Спілкою письменників України активізувати роботу над сценаріями майбутніх фільмів, звернувши особливу увагу на високий "ідейно-художній рівень картин". "Основне місце, – відзначав ЦК, – повинні займати історико-революційні та оборонні кінофільми, фільми про соціалістичне будівництво" [5, ф. 1, оп.9, спр.3001, арк.44-48].

Ця постанова поклала початок цілому перевороту в кінематографії республіки. Із фондів були вилучені всі фільми, в яких згадувалось про репресованих історичних діячів. Почали демонструватись, насаджуватись фільми, які пропагували малокровність, блискавичний характер можливого зіткнення з фашизмом на чужій території, зокрема: "Ескадрил'я №5", "Ганкісти", "Глибокий рейд" тощо. В кінематографії проко гилася хвиля репресій. Після погрому в "Укрфільмі" майже спорожніли майданчики і студії. В січні 1938 р. продовжувалися зйомки тільки двох фільмів "Сорочинський ярмарок" та "Запорожець за Дунаєм" [11].

Незважаючи на значні недоліки в роботі, всі вищезазначені організаційно-технічні заходи позитивно вплинули на роботу по кінообслуговуванню сільських жителів України. В селах республіки в 1938 р. працювали 3884 кіноустановки. Із них 2137 пересувних [4, ф. 1, оп. 1, спр.3164, арк.63] на 23 тис. сіл, які були в Україні на той час, це ще дуже мало. Тому важливою залишалася робота пересувних кіноустановок по обслуговуванню сіл, 88,6% райцентрів було кінофіковано [10, с.83]. На кожних 100 жителів республіки припадало 456 відвідувань кіносеансів. Цей показник був найвищий в СРСР [10, с.83].

У передвоєнні п'ятирічки, особливо в другій половині 30-х років, через кіно йшло постійне насадження культу особи Сталіна. В кінохроніках весь час розвінчувались вороги народу, це налаштовувало людей проти них. Всяка політична кампанія із використанням кіно обов'язково повинна

була розвінчати кого-небудь із опозиціонерів сталінського режиму. Таким чином, масове кіно перед війною було могутньою зброєю сталінського режиму у вигідному для нього вихованні народу країни.

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.24, оп.31, спр.321; оп.3, спр.321.
2. Ф.2, оп.1, спр.418; спр.2994; спр.631.
3. Ф.166, оп.17, спр.831.
4. Ф.1, оп.1, спр.631; ф.1, оп.9, спр.4534; спр.3164.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1, оп.9, спр.2691, спр.26; спр.831; спр.237; спр.3001; оп.221, спр.184; спр.193.
6. Державний архів Київської області. – Ф.144, оп.6, спр.16
7. Державний архів Одеської області. – Ф.7, оп.1, спр.241;
8. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т.4.
9. На культурному фронті // Комуніст. – 1939. – 23 серпня.
10. Соціальна Україна. Стат. збірник. – К., 1937.
11. На кіностудіях // Комуніст. – 1938. – 18 жовтня.
12. Культурное строительство. – М., 1930.
13. Афанасьев В.В. Нариси історії культурно-освітньої роботи на Україні – К., 1968.

Mandryk Ya.

INCLUSION IN CINEMA CIRCUIT UKRAINIAN VILLAGERS AT THE END OF THE 20th- IN THE 30th OF THE XXth CENTURY AS THE MEANS OF IMPOSING THE COMMUNISTIC IDEOLOGY

In the article the organization problem of cinema entertainment of USSR villagers in the 20-30 th of the XX th c. is investigated on the basis of archives materials; the conclusion that the cinema entertainment was an important factor of imposing the communistic ideology by the Soviet totalitarian system is made.

Я.В. Луцький

КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНИЙ РУХ У МОЛОДІЖНИХ ТОВАРИСТВАХ ГАЛИЧИНИ В 20-30-х рр. ХХ ст.

20-ті рр. ХХ ст. характеризувались активною національно-культурною працею у Східній Галичині. Великою поширення в краю набули не тільки політичні, кооперативні, освітні організації, але й гімнастично-пожежні товариства “Сокол” і “Січ”, що гуртували навколо себе десятки тисяч сільської молоді. Крім того, молодь проходила вишкіл у “Лузі”, “Орлах”-КАУМІ, “Пласті”.

Спільним завданням цих товариств було національно-патріотичне виховання молоді. Треба, однак, зауважити, що кожне товариство відзначалося певними особливостями організації своєї роботи.

Для того, щоб покращити здоров'я та пройти вишкіл, на літо вся молодь виїздила в колишні пластунські табори до Підлукотого. Крім того,

для кращого пізнання рідного краю організовувалися літні і зимові мандрівки в Карпати, де керівники під час занять навчали юних “соколів”: “читати мапу, рисувати схему, означити місце побуту, сторони світу. На прогуляках потрібно навчитися розкладати шатро, розложити ватру” [10, арк. 1], бо це сприяло кращій підготовці з туризму.

Слід зазначити, що тоді навіть одноденні мандрівки і за протяжністю, і за навантаженням були вдічі більші ніж тепер. Для того, щоб подолати понад 50 км за день, потрібна була відмінна фізична підготовка та хороші навички з туризму. Я.Микитюк згадував, що “Соколи” “інтенсивно робили далекі сорокакілометрові і більше прогулянки в терен. У неділю була заповіджена збірка о 6-й годині у парку при вулиці Липовій. Наша траса на той день була призначена через село Загвіздя, лісами до села Вістова коло Калуша і назад. Провідником у цій мандрівці був член управи сокільського гнізда і виховник у Станіславі, в майбутньому командир УПА-“Північ” Д.Клячківський” [1, с.305].

Починаючи з 1927 р., всі сокільські осередки в основному проводили мандрівки “в липні й серпні, по кілька разів протягом літа. Звичайно, “соколи” вибиралися рано – дехто ровером, дехто пішки, й мандрували дорогами й доріжками” [6, с.403].

При “Сокол-Батьку” у Львові існувала спортивна секція. Ця секція мала відділи пішоходного та водного туризму. Відповідальним за пішоходний туризм був М.Тріль, за водний – В.Сав'як. Крім того, в “Соколі” була лещегарська секція, яка займалася лижним туризмом, та секція наколесництва, що розвивала велотуризм. Всі ці секції проводили одноденні і багатоденні мандрівки. Кожного року спортивні секції “Сокола” вітувалися за минулий рік. Наприклад, за 1934 р. у Львові було проведено 13 пішоходних, три водні та три лижні мандрівки.

Починаючи з 1935 р., спостерігається піднесення культурно-просвітницької та спортивно-масової роботи товариства. Так, протягом 1936 року “Сокол” провів “365 руханкових виступів, 383 спортивні змагання, 445 культурно-освітніх імпрез, 354 прогулянки і 1405 відчитів” [6, с.6]. Всі ці заходи були проведені в 233 сокільських осередках.

Кожний сокільський осередок за рік мав обов'язково провести хоча б одну мандрівку. Для обліку подорожей старшина “Сокола-Батька” постановила, що на всі мандрівки потрібно мати підтвердження, завірені товариством “Просвіта”. Наприклад, учасники сокільського гнізда з м.Хирова взяли участь у лижній мандрівці до Білича Великого, де в місцевій “Просвіті” отримали посвідчення про здійснену подорож.

Сокільські осередки, як і інші українські товариства, стимулювали культурно-мистецьку діяльність українського населення, особливо в сільській місцевості, що мало велике значення в збереженні та примноженні

української культурної спадщини за умов національного гноблення, в національно-патріотичному вихованні молоді. "Сокіл" започаткував розвиток масового фізичного руху в Галичині через запровадження уроків фізичного виховання в школах, створення спортивних і краєзнавчо-туристичних секцій та гуртків. М.Грушевський писав, що "за двадцять літ свого існування "Соколи" наші з "Січами" багато зробили для організування української людности в Галичині. Заложені міцні підвалини, на котрих може пильно й успішно поступатися організація і далі вперед" [4, с. 12].

Після закриття польською владою товариства "Січ" у 1925 р. утворюється товариство "Луг". Головне його завдання – виховати українську молодь у дусі свідомого націоналізму, сприяти національному духовному відродженню. Організаційна структура товариства "Луг" була така ж, як у "Соколі". "Луг" був найбільшим спортивно-пожежним товариством у Східній Галичині. Велика увага у діяльності "Лугу" приділялася культурно-просвітницькій роботі.

З 1925 р. проводяться "лугові" повітові свята, приурочені різним визначним датам у житті українців. У цьому ж році у Львові почали діяти постійні курси для підготовки інструкторів-луговиків, які потім працювали в осередках товариства.

Протягом 1928-1930 рр. "Луг" організовує масові багатоденні мандрівки по Бескидах, Горганах та Чорногорі.

У 1934 році "Луг" перейменовується на Українське руханково-спортове товариство "Луг". Основним змістом його роботи було визначено фізичне і моральне виховання молоді. Лугові осередки тісно співпрацювали з "Просвітою", "Рідною школою", "Відродженням", "Союзом Українок" та іншими українськими громадськими товариствами.

Товариство "Луг" сприяло збереженню української духовної спадщини, захищало українську мову, історію, культуру від спроб польських правлячих кіл припинити їх розвиток і позбавити галицьких українців історичних коренів. Члени товариства вперше намагалися втілити на практиці ідею про недопустимість передчасної політизації шкільної молоді і здійснювали виховний процес, виходячи з потреб боротьби за відновлення української держави та історичного моменту.

Товариство "Орли"-КАУМ (Католицька асоціація української молоді) було офіційно утворене в 1937 році, а перші гуртки КАУМУ постали в 1933 році. Це була релігійна молодіжна виховна організація, або як його ще називали – "Католицький Пласт". Метою КАУМ було християнське та національне виховання молоді шляхом організацій вистав, бібліотек, видовищ, спортивних змагань, мандрівок. Для пропаганди своїх ідей товариство видавало журнал "Українське юнацтво".

Значна увага у діяльності КАУМ приділялася фізичному вихованню, яке базувалося на руханці, легкій атлетіці, спортивних іграх, їзді на лижах,

прогулянках, мандрівках та екскурсіях, що проводились у літніх наметових таборах [5. арк.1,4] у селах Микуличин Надвірнянського та Сокіл Галицького повітів. Тут молодь протягом двадцяти днів проходила вишкіл та залучалася до суспільно корисної праці. Наприклад, улітку 1938 р. під час таборування в с. Соколі молоді люди протягом 12-ти днів працювали на археологічних розкопках у Крилосі. Вони також читали реферати з історії Галича, проводили тематичні вечори для населення навколишніх сіл, присвячені героям княжої доби, Запорізької Січі, Українським січовим стрільцям та воякам Української галицької армії, визначним сторінкам української історії.

Товариство "Орли"-КАУМ прагнуло виховати новий тип українців, базуючи свою діяльність на християнській національній ідеології. Вся робота здійснювалася через навчальний процес, у якому враховувалися принципи науковості і доступності, тісного зв'язку з практикою. При вихованні національного духу використовували приклади українських князів та гетьманів, Українських січових стрільців та вояків Української галицької армії.

"Пласт" після завершення українсько-польської війни в Галичині з 1921 р. відновлює свою діяльність в краї. Як і в довоєнний час, значна частина виховної роботи з пластунами проводиться у літніх та зимових таборах. Виховники вважали, що саме мандрівки і табори сприяють розвитку гармонії душі і тіла. Спільне перебування у таборі протягом місяця зближувало пластунів, поєднувало їх у колектив, а бесіди і пісні при ватрах та зустрічі з цікавими людьми розвивали у них національно-патріотичні почуття. Таборування почало повільно, але цілеспрямовано відновлюватись. На перших порах в основному практикуються мандрівні табори. Однак здійснювалися спроби налагодження роботи і стаціонарних (постійних). Всього ж за період 1921-23 рр. було проведено 14 таборів, у яких взяли участь більше 500 учасників. У 1929 році у Галичині вже відбувалося 20 таборів, в яких проходило вишкіл біля двох тисяч пластунів.

Мандрівні та стаціонарні пластові табори діяли під час літніх та зимових канікул. На той час існувала досить чітка структура виховно-вишкільних програм, яка гарантувала високу якість виховної роботи під час пластового таборування. У залежності від складу учасників кожен табір ставив перед собою завдання підсумувати річну наполегливу працю пластуна над власним самовдосконаленням. Пластуни мусили досконало володіти навичками краєзнавчо-туристичної роботи: розкладати намети та ватри різних типів, надавати першу долікарську допомогу, орієнтуватися на місцевості без мапи і з мапою, мати обізнаність з флорою та фауною свого краю, вміти приготувати їжу в польових умовах, в'язати понад двадцять видів вузлів та ін. Важливе місце в усій діяльності "Пласту"

і, зокрема, в практиці таборування займала краєзнавча робота. В умовах відверто антиукраїнської політики польської влади це набувало особливого значення.

Починаючи з 1924 року, Вища пластова команда (ВПК) давала для пластових гуртків спеціальні краєзнавчі завдання на час літніх канікул, які включали збирання історико-краєзнавчого, фольклорного та етнографічного матеріалів з метою найкращого пізнання історії, культури та природи рідного краю. Пластунам пропонувалися такі завдання: 1) записувати етнографічний матеріал тієї місцевості, де вони, можливо, будуть подорожувати; 2) записувати українські народні пісні, перекази, легенди, оповідання, звичаї і традиції; 3) змальовувати плани могил січових стрільців, дбати про їх належний вигляд, збирати спогади та пісні про них; 4) робити детальний опис околиць населених пунктів, назв вулиць, історичних місць; 5) описувати селянський одяг і техніку його виготовлення; 6) детально змальовувати події в селі, вести статистичний облік населення, визначати рід його занять, характер віросповідання, описувати церкви та їх історію; 7) збирати лікарські рослини; 8) вивчати навколишню флору і фауну, збирати зразки корисних копалин [3, с.23]. Весь зібраний матеріал передавався до ВПК, де упорядковувався і готувався для краєзнавчого музею. Найбільший стаціонарний („сталий”) табір, що почав діяти з липня 1924 року, розташовувався у Підлютому біля с. Осмолода (тепер Рожнятівський район Івано-Франківської області). Це місце митрополит Андрей Шептицький подарував на довічну власність “Пласту” і надавав фінансову допомогу. Принагідно слід відзначити, що за прикладом свого митрополита греко-католицьке священицтво Галичини також активно і всіляко сприяло розвитку “Пласту”. Часто священики виступали в ролі пластових опікунів. Багато священиків надавали матеріальну допомогу в час організації таборів (гроші, продукти харчування тощо) та ділянки землі для їх стаціонарування. Деякі з них навіть входили до складу старшини таборів або навіть і очолювали її.

Крім звичайних пластових таборів, функціонували і спеціалізовані. Так, у 1923 р. в м. Стрию був заснований перший водний пластовий гурток „Бобри”, а перший крайовий водний пластовий табір для пластунів Галичини відбувся 23 липня 1927 року в с. Монастирець над Дністром. Починаючи з кінця 1928 р., І.Чмола в Славську організував зимові (лещетарські) пластові табори, на яких учив техніки пересування на лижах (лещатах) та проводив лижні мандрівки.

Поряд з таборуванням основною формою краєзнавчо-туристичної роботи в “Пласті” були і мандрівки рідним краєм, зокрема, для їх здійснення, як зазначав А.Річинський, „улюбленими місцями служать, окрім Горганів (Висока, Сивуля), також Скит Манявський... Чимало є таких

пластунів, що стрічали схід сонця на Говерлі та блукали на розтоці обох Черемошів” [8, с.6]. Для юних пластунів взірцем стало те, що багато старших пластунів були вояками УСС і брали активну участь у боротьбі за незалежність України. На їх прикладі вони теж готувалися до служби своєму народові, до збройної боротьби за його незалежність. Свідомість цього обов'язку та спогади старших про бої на Маківці, Ключі та інших гірських вершинах постійно кликали пластунів у мандрівки, щоб підготуватися до нових випробувань. Кращю школи патріотизму для підростаючого міжвоєнного покоління годі було шукати.

Головним завданням у щоденній діяльності “Пласту”, в т.ч. і туристично-краєзнавчої роботи, було всебічне виховання підростаючого покоління. На прогулянках і мандрівках пластуни мали змогу побачити всю красу рідного краю, ознайомитися з історичними пам'ятками свого народу. Подолання труднощів у мандрівках та взаємна підтримка згуртовували та єднали всіх пластунів, виховували у них почуття дружби, колективізму, високі моральні та вольові якості, дисциплінованість.

У 20-30-х роках у “Пласті” плекали свою силу та знання нові покоління борців за українську державність, серед них: С.Бандера, Р.Шухевич, З.Коссака, Д.Грицай, В.Сидор, О.Гасин, Климів-Легенда, О.Грабець, І.Сенів, П.Мірчук, Д.Попадинець, І.Габрусевич, М.Колодзінський та сотні інших, які стали провідниками визвольних змагань української нації під стягами ОУН і УПА в 1939-1954 проти поневолювачів України.

Оцінюючи роль “Пласту” у вихованні молодого покоління, В.Галузинський та М.Євтух вважають, що завданням “Пласту” було всебічне патріотичне і національне виховання української молоді, розвиток моральних, духовних і фізичних рис українських юнаків та дівчат у світлі трьох Головних обов'язків пластуна” [3, с.129].

Історико-педагогічне вивчення діяльності “Пласту” показує, що це молодіжне товариство ефективно виховувало новий тип українця-патріота, ґрунтуючи свою діяльність на християнській моралі. Виховна діяльність “Пласту” була органічно пов'язана з краєзнавчо-туристичними формами його роботи, становила основний зміст і остаточну мету останньої. Форми виховання молоді в процесі краєзнавчо-туристичної роботи у “Пласті” були доволі різноманітними, розвиненими та ефективними, а саме: спостереження за природою та її описування, фотографування красвидів, флори і фауни, природних і архітектурних ландшафтів, збирання фольклору, природознавчих матеріалів; формування нег ативного ставлення до алкоголю, тютюну; проведення стаціонарних та мандрівних пластових таборів (різноманітних типів, відповідно до статі, пори року, характеру таборування, виховного призначення, охоплення пластових частин); здача пластових іспитів; проведення пластових зльотів (зустрічей), змагань,

різних конкурсів, святкових вагр, естафет-пробігів, екскурсій, прогулянок, мандрівок, змагань з різних видів спорту, суспільно корисної та культурно-просвітницької роботи. Все це містить потенціал національно-патріотичного, екологічного, естетичного, морально-духовного, фізичного, виховного впливу, вольового і фізичного гарту і тому заслуговує на поглиблене вивчення та активне використання в сучасних умовах.

Отже, красназнавчо-туристичний рух за своїм характером і змістом був на той час прогресивним суспільно-історичним явищем. Він сприяв широкому залученню молоді до процесу національно-культурного відродження краю, підготовки до національно-визвольної боротьби і національного виховання, піднесення культурно-просвітницької роботи та національної свідомості населення на теренах нашого краю.

1. Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини: У 2 т. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975. – Т. I – 960 с., Т. II – 900 с.
2. Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні товариства „Сокіл”, „Січ”, „Пласт”, „Луг”. – Івано-Франківськ, 1992. – 80 с.
3. Галузинський В., Євгук М. Педагогіка: Теорія та історія. – К.: Вища школа, 1995. – 236 с.
4. Грушевський М. Січово-сокілські вісті // Громадський вісник. – Львів. – 1923. – 17 січня.
5. Держ. арх. Ів.-Франківської області. – Ф.69, оп.1, спр. 793, арк.1, 4, 15.
6. Нова Зоря. – Львів, 1935. – Ч.63. – 22 серпня.
7. Палій М. У мандрі, мандри // Збаражчина Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто 1980. – Т. I. – С.403-406.
8. Пластовий шлях. – Львів, 1930. – Лютий. – С.20.
9. Річинський А. До щастя слави і свободи. – Львів, 1930. – 16 с.
10. Статут руханково-спортивного товариства „Луг”. – Львів, 1934. – 12 с.
11. Центр. держ. іст. арх. України у Львові. – Ф.312, оп.1, спр.12, арк.1

Lutzkiy Ya.

COUNTRY STUDIES AND TOURIST MOVEMENT IN THE YOUTH ORGANIZATIONS OF GALICHTINA IN THE 20-30 TH OF THE XX TH CENTURY

Country-studying tourist movement in the youth communities of Galychyna in 20-30 ies Country-studying tourist movement in the Ukrainian youth communities “Sokil” “Plast” was progressive Country-studying tourist movement in the youth communities social-historical phenomenon. It supported the progress of national-cultural Renaissance and the preparation of national fight on the territory of Galychyna.

С.Д. Сворац,
Г.В. Стефанюк

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА НАЦИСТСЬКОГО РЕЖИМУ В ГАЛИЧИНІ (1941-1944 рр.)

Всупереч сподіванням частини українських політиків, у плани Німеччини не входило створення на окупованих територіях незалежних держав. Їм потрібні були лише природні ресурси і дешева робоча сила.

Напрямки діяльності окупаційної адміністрації були обґрунтовані і визначені А.Гітлером на нараді, що відбулася 16 липня 1941 р., де він заявив: “Тепер перед нами стоїть завдання розрізати територію так, як це нам потрібно, з тим, щоб зуміти: по-перше, панувати над нею, по-друге, управляти нею, по-третє, експлуатувати її” [12, с.20].

Наступного дня у наказі від 17 липня 1941 р. А.Гітлер відзначив, що управління Галичиною, яка раніше належала Польщі, переходить до генерал-губернатора Г.Франка [12, с.50].

Райхсміністр східних окупованих територій визнав помилковим те, що райони навколо Львова передані під адміністративне керівництво Генеральної Губернії. Він наголошував на потребі надання Україні переваг аж до створення тут незалежної держави. В Україні, на думку А.Розенберга, необхідно звернути увагу на культурний аспект, треба розбудити історичну свідомість українців. Він вважав, що “... в Україні повинні бути здійснені певні заходи для відновлення самостійності” [6, с.143].

Проте, ігноруючи аргументи А.Розенберга, А.Гітлер продовжував розглядати Галичину лише як колишню австрійську провінцію. 1 серпня 1941 р. на підставі його декретів від 17 та 22 липня того ж року, розпорядженням Г.Франка, Галичина як п'ятий дистрикт була офіційно приєднана до Генеральної Губернії [22, арк.10].

Двома місяцями пізніше А.Гітлер остаточно відкинув можливість створення української та інших держав на тих окупованих територіях, що напередодні німецько-радянської війни перебували у складі СРСР. 1 жовтня 1941 р. він оголосив А.Розенбергові, що взагалі не може бути мови про незалежність України, німецький протекторат над якою триватиме приблизно 25 років [6, с.156].

Готуючи колонізацію України, Німеччина не тільки забороняла тут політичну діяльність [13, с.230], а й різко обмежувала її у культурно-освітній, духовній та соціальній сферах. Про справжні наміри окупантів свідчить, зокрема, інструкція німецької адміністрації в Україні, видана для внутрішнього користування у 1942 р.: “Школи лише 4-класові. На другий рік закрити. Відібрати культурно-освітні установи, театри й кіно. Якнайменше наукових інституцій типу лабораторій. Припинити навчання місцевих лікарів” [8, с.293].

Власне розвиток освіти, культури викликав побоювання в окупантів. У звіті офіцерів таємної спецслужби про ситуацію в Україні чітко вказано, що головна небезпека для німецької влади полягає не у відновленні комуністичної ідеології серед населення, а у зростанні національної свідомості, яка безпосередньо пов'язана з рівнем освіти. Вони застерігають під цим оглядом перед загрозою з боку української інтелігенції, особливо інтелігенції Західної України: “Не будемо під нашим доглядом сприяти шкільному вихованню. Ми мусимо місцеве населення тримати в темноті” [5, с. 117].

У питаннях освіти німецька політика в Галичині керувалась довготерміновою програмою перетворення мешканців краю на робочу силу для Третього рейху. Тому основними елементами нової освітньої системи стали народні та професійні школи, які мали забезпечити мінімальний рівень освіти молодшого покоління і підготувати його до виконання здебільшого найпростіших функцій у сільському господарстві і промислового виробництва, ремеслі і торгівлі [9, с. 194].

Німецька окупаційна влада твердила, що “на школу, її завдання та працю, що в ній ведеться, не можна дивитися лише як на один із етапів у житті молодого покоління. Молодь нації – це не кандидати на випускників школи, що час від часу мають ущасливити батьків “похвальними грамотами” та іншими паперами. Ні – це майбутня рука і мозок нації, які мають як слід, отже совісно, виконувати свою працю. Школа має на меті виховати розумне, зрівноважене, національно свідоме і, в найкращому розумінні того слова, жертвенне українське покоління” [16].

Подібні погляди призвели до того, що на більшій частині території земель, що входили до складу СРСР, вже з перших місяців окупації, нацистська адміністрація почала запроваджувати політичну лінію згорання системи освіти, планомірного звуження інтелектуального потенціалу й зниження розумового рівня народів окупованих східних територій. Хоча в такому ж ракурсі запроваджувалась освітня політика і в Галичині, проте тут вона мала деякі специфічні регіональні особливості.

У Генеральній Губернії, до якої була приєднана і Галичина, генерал-губернатор Г. Франк намагався надати окупаційній освітній політиці зовнішніх форм, що дозволяють окреслити її “як освічений колоніалізм”. Згідно з нею, рівень освіти мешканців Генеральної Губернії, з одного боку, не мав перевищувати або навіть наближатися до рівня освіти у Німеччині, з іншого боку, не повинен був падати до такої межі, котра загрожувала б паралізувати нормальне господарське життя окупованих територій, що мало функціонувати в інтересах воєнної економіки Третього рейху. Обов'язковою в Генеральній Губернії була проголошена лише початкова освіта, середня – необов'язковою і вища – лише для обмеженої кількості німців. У Галичині, як і в решті дистриктів Генеральної Губернії, німець-

кою окупаційною владою було дозволено функціонування сітки чотирьох основних типів освітніх установ: 1) чотирирічні початкові або народні школи; 2) дворічні фахові школи; 3) гімназії; 4) дворічні вищі фахові курси [23, арк. 1-5].

У Дистрикті Галичина, де більшість мешканців були українцями, німецька адміністрація не бажала брати на себе обов'язки, пов'язані зі шкільними справами. З огляду на це, окупаційна влада дозволила залучати до організації шкільництва в Галичині відділ шкільних справ та відділ у справах молоді Українського Центрального Комітету (далі – УЦК). Його головою став В. Кубійович, а заступником – К. Паньківський. У структурі УЦК було 26 допомогівих комітетів, 41 районна і 109 волосних делегатур та 965 мужів довір'я у селах [19]. Крім голови, його заступника і секретаря в одній особі, структуру УЦК склали ще шість членів президії – керівників відділів, а саме: організаційного і фінансового, суспільної опіки, господарського, опіки над молоддю і родиною, культурної праці та шкільних справ. Під керівництвом окружного старости створювались допомогіві комітети. Адміністративно вони підлягали старостам, а по національній лінії – безпосередньо своєму центральному комітетові у Кракові. (У Галичині назва “допомогіві комітети” не прижилася – тут вони називалися “окружні комітети”) [3, с. 344].

Німецька влада пильно стежила за діяльністю УЦК. Фактично, рамки статуту УЦК, нав'язаного німцями, були досить вузькими: дозволялася, переважно, допомогіві діяльність. Однак, всупереч окупаційній владі, використовуючи нечіткість визначень статуту, керівництво організації надавало не тільки матеріальну підтримку, а й сприяло у набутті фахових знань, підвищенню культурного рівня населення. Відділ культурної праці організовував та розвивав народну культуру, освіту і позашкільне виховання серед українців. Практично втілювали у життя ці завдання українські товариства, що виникли під егідою УЦК замість ліквідованих культурно-освітніх товариств “Просвіта”, “Рідна хата”.

Поступово УЦК, як єдина легальна українська організація, почав виконувати ті функції, які до війни виконували усі організації, товариства, установи: налагодив видавничу діяльність, для чого було створено “Українське видавництво” у Кракові; забезпечував школи педагогічними кадрами; опрацьовував навчальні програми; організовував курси; сприяв створенню окремої адміністрації української православної церкви для Холмищини і Підляшшя. Загалом, УЦК спричинився до розбудови усіх ділянок українського національно-культурного життя [7, с. 96].

У Галичині були об'єктивно кращі передумови для діяльності українських організацій. Тут, на відміну від західних окраїн Генеральної Губернії, українці становили переважну більшість – 70 відсотків населення

[4, с.121]. Національне і громадське життя мало в Галичині і міцніші традиції. Окупаційний режим був, порівняно, м'якшим. Українці Галичини мали гімназії і своє видавництво, культурно-освітню молодіжну організацію. Лише в Галичині діяли вищі школи. Народні і фахові школи були державними.

У серпні 1941 р. в Дистрикті Галичина був створений Відділ науки і освіти, який вважався найвищою інстанцією для шкільництва в Дистрикті. Керівником Відділу науки і освіти був обраний Антон Гасселіх. Відділ поділявся на підрозділи для вселюдних, вищих і середніх загальноосвітніх, професійних і фахових шкіл. Ними керували референти, яким приділено як співробітників українських та польських інспекторів (візигаторів). Заступником керівника Відділу, референтом вищих шкіл і польського вселюдного шкільництва був Філіп Курц, референтом українського вселюдного шкільництва – Вільгельм Меслін, референтом німецького вселюдного шкільництва в Дистрикті – Альфред Граше, референтом професійних та фахових шкіл – Едвард Ліберда. При окружних та повітових старостах були окремі шкільні уряди, якими керували окружні шкільні радники. Їм підпорядковувались всі школи, які знаходились в Дистрикті [21].

Відділ науки і освіти Дистрикту Галичина в царині навчання та виховання зберіг за собою лише керівні та контрольні функції. Зокрема, він затверджував програми навчання, визначав завдання та персональний склад шкільних інспекторів, розподіляв виділені урядом Генеральної Губернії витрати на освіту та виховання. Не зацікавлені у стимулюванні підвищення інтелектуального рівня східноєвропейських народів, згаданий Відділ не сприяв нормальному розвитку в Галичині закладів освіти для ненімецького населення. Протягом нацистської окупації вони функціонували на місцях здебільшого лише завдяки ініціативі компетентних службовців освітньої школи. Разом з тим, визначаючи пріоритети заміщення вакантних посад в Галичині, окупаційна влада надавала тут перевагу українцям над поляками. Відзеркалення цієї позиції мало місце в листі шефа управління Дистрикту Галичина О.Бауера керівникові ділового осередку УЦК в Галичині К Паньківському від 7 серпня 1943 р., вказуючи, що останнім часом до нього звертаються керівники різних фахових управлінських структур з проханням прислати українських спеціалістів. Бауер вважав, що “заміна польського персоналу українським є необхідною”. Тому він закликав керівника УЦК в Галичині “зробити у цій справі усе, що тільки можна зробити” й обіцяв при цьому “надати свою повну підтримку” [2, с.96].

Дозвіл на відкриття шкіл давав Відділ науки і освіти при уряді генерал-губернатора Дистрикту. Безпосереднє керівництво освітою на

терені окремої округи належало шкільному радникові, який за допомогою двох інспекторів (окремо для українських і окремо для польських шкіл) здійснював нагляд за діяльністю всіх державних освітніх інституцій [18].

Якщо не було самостійності в організаційному плані, то не мала її й українська школа періоду окупації – це копіювання “нової” німецької школи. Відділ науки й освіти виходив з того, що німецька “нова” школа є частиною націонал-соціалістичного виховного ладу”. Її завданням було оформити т. зв. “націонал-соціалістичну людину”. Вона відкидала застарілий ідеал так званої “загальної освіти”, а визначала шлях, що “виходить від тіла, охоплює душу та веде до суспільного життя” [15].

Однак, насамперед у цій школі формувался не українець-патріот, а покірний раб фашистського режиму, кваліфікована дешева робоча сила, яку німецька адміністрація за допомогою “українських патріотів” вербувала на роботу до Німеччини.

В організації народних шкіл влада чітко дотримувалась засади, що українські діти має вчити український вчитель в українській школі, польських – польський вчитель у польській школі. У кожному населеному пункті, де налічувалося 40 українських дітей, могла відкритися українська школа. Для дітей німців і “фольксдойчів” (осіб німецького походження), згідно з директивою генерал-губернатора від 19 грудня 1939 р., для відкриття німецької школи в Генеральній Губернії досить було наявності, принаймні, восьми німецьких дітей [26, арк.8].

Основною проблемою для розвитку освіти була нестача педагогічних кадрів. Причини – різні: асиміляторська політика Польщі, яка перешкоджала розвитку українських педагогічних кадрів, сталінські репресії, які винищили значну частину української інтелігенції, частина емігрувала з початком військових дій, а також те, що багато українських вчителів з фаховою підготовкою від вчительської практики відмовилися. У зв'язку з цим, окупаційна влада проголошувала: “Органи Народної освіти, а за ними і все громадянство, повинні доложити всіх зусиль, щоб здобути кадри, потрібні для обсади всіх сільських неповних середніх шкіл” [20]. Окупаційна влада не могла проконтролювати діяльність усіх вчителів (хоч би з огляду на труднощі комунікаційних сполучень з поодинокими селами і містечками) і тим більше, що для зменшення бюджетних витрат на освіту скорочували не лише посади вчителя, а й шкільних інспекторів [17]. Творчі педагоги намагалися розробити власні варіанти навчальних програм, використовуючи кращі надбання української і світової науки, здобутки народної педагогіки.

Нацистська політика в діяльності освіти для польського населення Дистрикту Галичина відрізнялась від німецької навчально-виховної політики щодо українців Галичини й нагадувала нацистську політику в

царині освіти щодо поляків в інших дистриктах Генеральної Губернії. Вже з вересня 1941 р. на галицький регіон була поширена контрольована німецькою владою система освіти для поляків, запроваджена з осені 1939 р. у Генеральній Губернії. Польські вчителі, виконуючи свій патріотичний обов'язок, на власний страх і ризик викладали в народних школах літературу, географію та історію Польщі за нелегальними програмами. Підпільне навчання польських дітей, як свідчать численні публікації, набрало чи не найбільшого розмаху саме на території Генерал-Губернаторства, де охопило 90 відсотків загального числа усіх педагогів і 100 тисяч учнів початкових шкіл. Така масштабність таємного навчання в умовах інспектування шкіл, поліцейного нагляду і масових доносів [10, с.216] свідчить, що контроль німецької влади за змістом навчально-виховного процесу в народній школі був набагато слабшим проги такого самого контролю радянської влади. Щодо виховної діяльності, то, як стверджував у своїх спогадах колишній голова Українського Краєвого Комітету К.Паньківський, "німці не вмішувалися в ці справи і також у справи релігійного виховання, яке залишилося у всіх видах шкіл таким, яким було до вибуху війни і справність якого залежала тільки від нашого духовенства" [11, с.356].

Незадовільною була справа розширення сітки гімназій. Українцям Галичини було дозволено відкривати гімназії лише в обмеженій кількості. "Німці були неуступчиві і покликалися на те, що для поляків взагалі гімназій не було" [11, с.122].

Незважаючи на всі зусилля, окупаційна влада не була зацікавлена в тому, щоб молодь здобувала вищу освіту. Тому університет у Львові не був відкритий. Відчуваючи потребу в спеціалістах для промисловості, сільського господарства та охорони здоров'я, правління Генеральної Губернії визнало доцільним відкрити в 1942 р. Медичний, Ветеринарний, Фармацевтичний, Технічний та Лісовий інститути у Львові. Хоча державною мовою у вищих навчальних закладах вважалась німецька, проте їх характер залишався українським. Кожен інститут мав німецького ректора і українського декана. Згодом назви інститутів змінили на державні фахові курси. Частина українських студентів навчалась у німецьких вищих школах. Діяв "Допомоговий фонд українського студентства", який сформувався за рахунок меценатства та пожертвувань сільських громад. При УЦК була створена Комісія допомоги українському студентству [14].

Основна увага приділялась розвитку професійних шкіл, оскільки Німеччина була зацікавлена у кваліфікованій робочій силі.

Спроба восени 1941 р. відновити роботу Наукового товариства імені Т.Шевченка у Львові та повернути його бібліотеку і музей була невдалою. Черговим пропагандистським трюком було задеклароване у пресі урядово розпорядження німецької влади про створення "Інституту імені Шевченка

у Львові". Попри дозвіл на відновлення діяльності міських і державних архівів у Львові, окупаційна влада відводила українським ученим, які працювали там, роль допоміжної сили для німецьких дослідників [1, 20].

Втілюючи в життя соціальну політику на окупованих землях, німецькі інстанції керувались прагненням якнайбільше експлуатувати їхні суспільні групи в інтересах Рейху та його збройних сил. З цією метою в Україні, на підставі розпоряджень райхсміністра А.Розенберга від 5 серпня і 19 грудня 1941 р., для місцевих мешканців віком від 18 до 45 років було запроваджено обов'язок праці. На Дистрикт Галичина було поширене розпорядження уряду Генеральної Губернії про обов'язок праці для місцевих мешканців віком від 18 до 60 р. [25, 22]. Проте тут нерідко вимушені були працювати підлітки до 18 та люди віком понад 60. Упродовж серпня 1941 – липня 1944 рр. на Дистрикт Галичина було поширене розпорядження про примусове використання учнів як робочої сили та відправлення їх для праці до Німеччини [24, с.225].

Отже хоча німецький окупаційний режим у Галичині з відомих причин був м'якшим і лояльнішим, ніж в інших дистриктах Генеральної Губернії, проте освіта в цей час не носила суто українського державного характеру. Вона була залежна від німецької адміністрації і розвивалася, в основному, в інтересах Німеччини. Важливим фактором у розвитку освіти в Галичині було створення Відділу Науки і Освіти при уряді генерал-губернатора Дистрикту. Однак він зберігав за собою загальне керівні і контрольні функції. Багато із важливих питань функціонування закладів освіти та їх змісту було вирішено, насамперед, завдяки великій наполегливості та особистим зусиллям місцевих педагогів. Відсутність уніфікованих Райхскомісаріатом України навчальних програм давала змогу вчителям вносити у навчальний процес елементи національного змісту навчання і виховання, що сприяло формуванню національної самосвідомості у школярів.

1. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії / Автореф. дис. ... докт. іст. наук. Львів, 1999. 36 с.
2. Боляновський А.В. Німецька окупаційна політика в Галичині в контексті гітлерівського "нового порядку" в Європі у 1941-1944 рр. Львів, 1999. – 250 с.
3. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович. - Париж-Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т.10. 400 с.
4. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів: НТШ, 1992. 228 с.
5. Каменецький І. Україна в тоталітарних схемах нацизму // Український історик – 1972. – Ч.3/4. - С 110-129.
6. Корчак-Городиський О. Замість вигадок. Українська проблематика в західних політико-дипломатичних джерелах. Документи, рецензії, спогади. Івано-Франківськ, 1994. 200 с.
7. Кубійович В. Мені 85. - Париж Мюнхен Молоде життя, 1970. 135 с.
8. Літопис УПА. - Торонто-Львів: Літопис УПА, 1988. - Т.8. - 320 с.

9. Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941-1944 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1997. № 3-4. – С.194-225.
10. Носкова А. Подпольное обучение в Польше в годы гитлеровской оккупации // Славяно-германские культурные связи: статьи и сообщения. – М., 1969. – С.216.
11. Паныківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк–Торонто, 1965. – 480 с.
12. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941-1944 гг.). – М.: Политиздат, 1968. – 383 с.
13. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів / Упорядк. В.Косика. – Т.1. – Львів: Інститут укр-ва ім.Крип'якевича НАН України, 1997. – 384 с.
14. За відновлення традицій // Українське слово. – 1942. – 20 березня.
15. На порозі навчального року // Українське слово. – 1941. – 24 серпня.
16. На шкільні теми // Станіславське слово. – 1942. – 11-13 березня.
17. Структура шкільного управління в Генерал-Губернаторстві // Станіславське слово. – 1942. – 3 червня.
18. Структура шкільного управління в Генерал-Губернаторстві // Українська дійсність. – 1942. – 20 червня.
19. Український Комітет // Українське слово. – 1942. – 7 січня.
20. Урухомити всі сільські неповні середні школи // Українське слово. – 1941. – 24 серпня.
21. Шкільництво в Дистрикті Галичина // Українське слово. – 1941. – 9 грудня.
22. ДАЛО. – Ф.Р-35, оп.5, спр.13.
23. Там само. – Оп.6, спр.4.
24. Там само. – Оп.11, спр.232.
25. Там само. – Оп.12, спр.67.
26. Там само. – Оп.12, спр.324.

Svorak S., Stephaniuk G.

EDUCATIONAL POLICY OF NAZI REGIME IN GALICHIINA (1941-1944)

In the given article the attempt of complex research and analysis of the peculiarities of Nazi regime educational policy in Galichina during the World War II is made. The article is based on the new conceptual approach to the elucidation of the given problem and on the factual materials, published in the periodicals of that time and archives documents which for the first time came into scientific circulation.

В.В. Марчук

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ – ВІДРОДЖЕННЯ РЕПРЕСОВАНОЇ ЦЕРКВИ (УГКЦ У 1987-1991 рр.)

Важливою складовою української опозиції кінця 80-х – початку 90-х років став широкий суспільний рух за відновлення діяльності Української Греко-Католицької Церкви, який, за слушним висловом Степана Кобути, “за своїми масштабами вийшов за рамки суто релігійного питання, набувши політичного характеру” [1, с.23]. Сорок чотири роки вона діяла у підпіллі після насильницької ліквідації 1946 р. Тисячі непокірних її священників та монахів на чолі з єпископами і митрополитом Йосифом Сліпим були ув'язнені та кинуті у концтабори, сотні парохів змушені були прийняти православ'я, а найрадикальніші пішли у підпілля. Радянська історіографія та компартійна преса намагалися сформувані спотворене лише УГКЦ, фальсифікуючи її історію. Могутній комуністичний пропагандистський апарат і Руска Православна Церква здійснювали широкомасштабний ідеологічний тиск на віруючих. Тоталітарно-атеїстична система намагалася викоринювати релігійність галичан і закарпатців, жорстко боролася з Греко-Католицькою Церквою, яка віками була оплотом національної свідомості, чинником самозбереження і консолідації українського етносу. Церкву загнали у катакомби – її храми закрили, зруйнували або перетворили у господарські приміщення. “Пошастило” тим храмам, які стали православними або ж музеями. Система була впевнена у незворотності цього руйнівного процесу на західноукраїнських землях.

Проте УГКЦ виявила виняткову життєздатність, а її духовенство і вірні незламну віру у відновлення батьківської Церкви. Запорукою відродження Церкви було існування діючої підпільної організації. Згідно з даними Глави УГКЦ в Римі кардинала Мирослава Любачівського наприкінці 1980-х рр. її підпілля нараховувало десять ієрархів, близько тисячі священників, тисячу двісті ченців і черниць та 4,5 млн. віруючих [1, с.24]. Інші дані містять звіти офіційних органів влади. Вони свідчать, що 1988 р. у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях діяли 260 священників, 385 ченців і черниць та лише 100 тис. віруючих греко-католиків [2, ф.1, оп.25, спр.3143, арк.41; спр.3330, арк.9-20; арк.27].

Рух за легалізацію УГКЦ не припинявся від самого Львівського “собору” 1946 р. Та особливого розмаху він набув з початком реформ Михайла Горбачова, який 1985 р. прийшов до влади. В умовах явної соціально-економічної кризи радянської тоталітарної системи він розпочав радикальні зміни у політиці з метою її збереження. Було проголошено курс на демократизацію суспільства, гласність і плюралізм у рамках

соціалістичного ладу. Але, за влучним висловом харківського владики Ігоря Ісиченка, тим самим під комуністичний режим заклали потужну вибухівку [3, с. 205]. Новий курс не міг оминати змін у церковно-релігійній політиці влади, перебудови державно-релігійних відносин.

Поворотним пунктом стала зустріч Михайла Горбачова з ієрархами РПЦ 29 квітня 1988 р., на якій генсек ЦК КПРС заявив про скасування дискримінаційних актів щодо релігії, повернення громадам узурпованих храмів, підготовку нового закону держави про свободу совісті. Він підкреслив, що перебудова, гласність і демократія цілком, без якихось обмежень, стосуються державно-церковних відносин [4]. До такого рішення, крім всього, спонукало ще і відзначення на державному рівні 1000-ліття хрещення Руси-України. До речі, з цієї нагоди Папа Іван Павло II у липні 1988 р. у соборі св. Петра відправив Літургію українською мовою для 15 тис. присутніх греко-католиків Заходу [5]. Ці події спричинили нову хвилю релігійного руху галичан і закарпатців за відновлення батьківської Церкви.

Зрештою, ще у серпні 1987 р. група львівських священників вийшла з підпілля і подала колективну заяву до Москви щодо легалізації УГКЦ. Цей рух, підхоплений широким загалом греко-католиків, очолив єпископ з Івано-Франківська Павло Василик (нині владики Павло – єпископ-ординарій Коломийсько-Чернівецької єпархії), який за підпільну діяльність десять років перебував у таборах Мордовії разом з кардиналом Йосифом Сліпим [5]. Того ж таки 1987 р., посилаючись на декларовану Конституцією СРСР свободу совісті, два єпископи і 23 священники УГКЦ оприлюднили заяву-звернення до Папи Івана Павла II про вихід з підпілля і прохання сприяти “всіма можливими способами справі легалізації Української Католицької Церкви в СРСР” [6, ф. 1, оп. 25, спр. 330, арк. 9-20]. У жовтні 1988 р. делегація Івано-Франківської єпархії підпільної УГКЦ прибула до Москви і вела переговори у Раді в справах релігії при Раді Міністрів СРСР щодо легалізації Церкви. Але вони закінчилися безрезультатно, оскільки влада тоді розцінювала подібні заяви і факти виходу парафій з підпілля проявами релігійного екстремізму. Більше того, за вказівкою Москви, партійні органи України проводили заходи з метою нейтралізації активності вірних Греко-Католицької Церкви. Засоби масової інформації посилили пропагандистську кампанію, щоб дискредитувати УГКЦ, терміново було видрукувано праці антиунійного змісту [7, с. 113].

Суспільно-релігійний рух на західноукраїнських землях вливався у могутній потік загальноукраїнського національного відродження кінця 80-х років. Прагнення радянської влади до демократичного іміджу у світовому співтоваристві звужувало її можливості у боротьбі з ним. Москва була змушена у 1987 році звільнити близько 300 українських політв'язнів з 350-ти, які, користуючись формальними засадами гласності, рішуче

включалися у подальшу боротьбу з системою. Провідники Української Гельсінської групи, Ініціативного комітету за звільнення в'язнів сумління Левко Лук'яненко, Вячеслав Чорновіл, Іван Гель, Михайло Горинь, Степан Хмара активно підтримали легалізацію УГКЦ. “Ряд націоналістично налаштованих осіб (Хмара, Горинь, Тереля), які звільнені з ув'язнення, – доповідав Києву Львівський обком партії у серпні 1987 р., – намагаються блокуватися з уніатами-екстремістами, використовуючи їх у ворожих цілях для проведення спільних провокаційних акцій. Не виключено, що буде відновлено діяльність так званого “комітету по захисту католицької церкви на Україні” [8, ф. 1, оп. 25, спр. 3143, арк. 43]. Перший секретар обкому В.Добрик не помилився. Наприкінці того ж року недавній політв'язень Іван Гель заснував Комітет захисту УГКЦ, до складу якого увійшли й діячі церкви. З метою активізації суспільно-політичного руху він налагодив видання часопису “Християнський голос” [9, ф. 1, оп. 25, спр. 3143, арк. 49].

“Особливістю заключного етапу національно-визвольного руху в Україні, – відзначав львівський історик Юрій Зайцев, – стало розгортання опозиційної діяльності, зростання її масовості, прагнення людей реалізувати нагромаджені роками неволі емоційний, волелюбний, державотворчий потенціал, утворення політичних партій, вихід з підпілля заборонених церков” [10, с. 396]. Потенціал українського народу спрямовувався на національне і релігійне відродження. Його ідеї генерували представники нової національної еліти і патріотично налаштоване духовенство. Серед методів їх діяльності були заяви-звернення до партійних і державних органів ініціювання багатотисячних мітингів, демонстрацій і Богослужінь. У відкритому листі до М.Горбачова від 5 серпня 1987 р. Вячеслав Чорновіл наголошував на праві існування легальної опозиції, докорінної перебудови національної політики Москви стосовно України, усунення її комуністичного керівництва на чолі з В.Щербицьким [10, с. 398-395]. Групи греко-католицьких ієрархів і священників протягом 1988-1989 рр. неодноразово зверталися з вимогами легалізації Церкви у вищі інстанції держави і міжнародного суспільства. У січні 1989 р. Івано-Франківський єпископ П.Василик звернувся до М.Горбачова з проханням про зустріч і переговори щодо “наболілих питань, пов'язаних із організацією нашої Церкви” [11, с. 26]. У травні того ж року делегація єпископів і священників УГКЦ прибула до Москви з петицією для М.Горбачова про відновлення Церкви, водночас вели переговори у Раді в справах релігії. Коли ж делегація не отримала позитивної відповіді, група греко-католиків почала у Москві голодування, яке тривало до кінця листопада 1989 р. Крім того, групи зверталися з петиціями до учасників Віденського і Паризького форумів держав-учасниць наради з питань безпеки і співпраці Європи. Особливої ваги набули акції на честь 1000-ліття хрещення Руси-України. Коли у Римі відбулася зустріч

президента Горбачова з Папою Іваном Павлом II і встановилися дипломатичні відносини між СРСР і Ватиканом, стало можливим поставити питання про легалізацію УГКЦ і реєстрацію її громад на найвищому рівні. Внаслідок цих заходів Кремль погодився підготувати новий Закон про свободу совісті, який узгоджувався б із міжнародними правовими актами з проблем прав людини і релігійних свобод [12, с.614].

Відродженню УГКЦ активно сприяли українські громадсько-політичні формування: Народний Рух України, Гельсінська спілка, Український Християнський демократичний фронт та ін. Перший збір Руху у вересні 1989 р., який об'єднав у своїх рядах близько 280 тисяч членів, прийняв ухвалу "Про церкви в Україні". Вона декларувала свободу віросповідання, наповнювала реальним змістом закон про відокремлення Церкви від держави, звинувачувала РПЦ у прислужництві комуністичному режимові, вимагала легалізації УГКЦ та засуджувала Московський патріархат за перешкоди у відродженні національних церков [13, с.20]. Другий збір Руху 1990 р., коли проблема легалізації вирішилась і розпочався процес відродження і розбудови Українських Греко-Католицької та Автокефальної Православної Церков, відзначив важливу роль релігійних чинників у державному будівництві [14]. Ця орієнтація на пріоритет національно-патріотичних устремлінь насамперед пов'язувалась з історією Греко-Католицької Церкви, яка протягом віків була чинником самозбереження і консолідації українського етносу. Саме вона зуміла у вкрай несприятливих умовах зберегти національну форму у побуті, обрядах, традиціях. Століттями вона суттєво впливала на форми суспільної та індивідуальної свідомості, соціальні відносини, спричинилася до ідейно-політичної єдності українського народу. Отже, взаємозв'язок національного відродження України з відродженням національної Церкви став необхідною умовою державотворчого процесу.

Усвідомлюючи небезпечний для системи розвиток подій в Україні, зокрема у західних областях, партійні та правоохоронні структури запобігали наростанню греко-католицького руху. Вони покладали великі надії на православну церкву, ієрархія якої відверто виступала проти легалізації УГКЦ. Митрополит Київський та Галицький Філарет залякував суспільство: "А що буде як, не дай Боже, легалізується Українська Католицька Церква? Нові месії розведуть гаку ворожнечу, що ми усі будемо не раді" [15]. Отже, компартія, влада і РПЦ єдиним фронтом виступали проти відродження УГКЦ. Цікаво, що їх аргументи радикально змінилися, зникли безпідставні звинувачення у "співробітництві з німецькими окупантами", "антинародній діяльності", "зв'язках із Ватиканом - ворогом СРСР" тощо. Негативна позиція компартії щодо легалізації Церкви у заяві її ЦК кваліфікувалася як "не обмеження, заборона для віруючих, а недопущення вико-

ристання релігії в антисоціальних, націоналістичних цілях... Партійні і радянські органи, особливо західноукраїнського регіону, відносяться до спроб реанімації уніатства як релігійно-політичні організації на національній основі різко негативно. Категорично проти цього РПЦ та інші релігійні об'єднання" [16, ф.1, оп.32, спр.2659, арк.7]. Безперечно, верхівка РПЦ не бажала втрачати свого впливу на західний регіон, адже на початку 1988 р. там знаходилася половина із 4418 православних парафій в Україні [16, спр.2556, арк.12]. Але й серед її ієрархії не було єдності. Наприкінці 1989 р. архієпископ РПЦ Кирило наголошував: "Кожна людина має право молотися Богу гак, як вона бажає, і закони повинні це право поважати. Тому, не сприймаючи унії з богословської точки зору, я переконаний у необхідності надання українським католикам східного обряду можливостей молитися згідно з їх традиціями" [17, с.3].

Церковно-релігійні антагонізми в регіоні викликали негачі світового співтовариства. На засіданнях комісії з прав людини у Женеві розглядалися питання щодо переслідування УГКЦ, порушення релігійних свобод і прав людини. віруючих греко-католиків. На вказаних підставах 14 американських сенаторів офіційно звернулися з листом до М.Горбачова. На поча гку липня 1989 р. керівник відділу ЦК КПУ А.Меркулов у доповідній записці "Про негативні наслідки ситуації, що склалася навколо УГКЦ" нарешті зробив висновок: підстав для заборони реєстрації УГКЦ згідно із законодавством немає, а "подальше загягування цього питання веде до підриву авторитету Компартії України і Радянської влади і може негативно відбитися на політичному кліматі в західному регіоні України в період виборів 1990 р." [18, ф.1, оп.32, спр.2659, арк.13-14].

Другій половині 1989 р. характерні масові виступи греко-католиків, скоординовані ієрархами на чолі з Місцєблюстителем Архієпископа Володимиром Стернюком багатолюдними релігійними акціями. Апогеєм стала 100-тисячна маніфестація 17 вересня у Львові під гаслами легалізації УГКЦ. Процес самочинного відродження греко-католицької віри переріс у захоплення батьківських храмів. Першими в регіоні перейшли у власність УГКЦ 29 жовтня Преображенський собор у Львові і церква Св. Трійці у Щирці на Львівщині. Усвідомлюючи, що процес відродження церкви зупинити неможливо, партійно-державні чинники намагалися скерувати його під свій контроль. 21 листопада 1989 р. Рада у справах релігії при Раді Міністрів УРСР оприлюднила заяву, за якою реєструвалися греко-католицькі громади, яким надавалися усі права, встановлені законом для релігійних об'єднань. Водночас, відзначалося у заяві, "питання про утворення греко-католицької церкви східного обряду як самостійної церковної організації" відкладалося до переговорів РПЦ з Ватиканом [18, арк. 41].

За цих умов архієпископ В.Стернюк скликав 23 січня 1990 р. у Львові церковний собор УГКЦ за участю шести єпископів і 150 священників. Він проголосив легалізацію Церкви, визнав неканонічним Львівський псевдособор 1946 р., висловив вимоги реабілітувати репресованих представників греко-католицького духовенства, повернути Церкві її храми та визнати церковну організацію УГКЦ [18, спр.2771, арк.9]. Цей акт спричинив лавиноподібний процес масового переходу віруючих із православ'я та реєстрацію греко-католицьких громад. Вже у лютому поступило понад 435 заяв щодо реєстрації відновлених парафій. А до кінця року відроджено 1677 греко-католицьких громад [19, с.31]. Вирішальне значення у цьому процесі зіграла ініціатива демократично обраних місцевих рад, які попри невизначену політику Києва ухвалювали радикальні постанови й сміливо їх реалізували. Зокрема, 4 травня 1990 р. Львівська обласна Рада народних депутатів прийняла постанову "Про релігійні конфесії на Львівщині". Утверджуючи історичну справедливість та реальні права людини, насамперед свободу совісті, враховуючи реальну ситуацію в області і опираючись на ініціативу мас, народні обранці Львівщини ухвалили: "1. На території Львівщини кожна релігійна конфесія, діяльність якої не суперечить міжнародним нормам, має право на реєстрацію, вільне існування та пропаганду власного вчення. 2. Визнати дії органів влади Львівської області по ліквідації УГКЦ у 1946 р. та переслідування віруючих і духовенства Греко-Католицької Церкви незаконними і аморальними, поновити УГКЦ у всіх правах. 3. Виконавчим комітетам районних та місцевих Рад реєструвати релігійні громади будь-якої конфесії". Постановою визначався порядок передання храмів відновленим конфесіям, собор св. Юра – історична резиденція митрополита УГКЦ повертався митрополії. Львівська обласна рада пропонувала Верховній Раді УРСР розглянути питання про відновлення у правах українських національних церков [20, с.13]. Ця постановна, особливо у питанні передання собору св. Юра, надзвичайно стурбувала Руську Православну Церкву. Її ієрархи засипали протестами владні і партійні структури республіки, СРСР та Московського патріарха Пимена. Але процес відродження УГКЦ продовжувався.

Слід зауважити, що відновлення легального статусу Церкви, діяльність і розбудова її структур, становлення релігійного життя в греко-католиків відбувалося у складній ситуації громадсько-політичного життя в Україні. Адже десятилітніми комуністична пропаганда таврувала УГКЦ, а широкомасштабна антикатолицька спрямованість режиму становила один з головних чинників його внутрішньої політики. Не можна ігнорувати вплив РПЦ, яка більше сорока років панувала не лише у регіоні, а й у всій Україні. Спільно з партійними і урядовими чинниками вона опиралася відродженню УГКЦ, насамперед через перспективу втрат мільйонів

віруючих, відтак значних прибутків та тисяч церковних споруд, монастирів, іншого майна. На початок 1991 р., коли кількість греко-католицьких громад досягла у Львівській області 907, Івано-Франківській – 375, Тернопільській 392 і Закарпатській 127, РПЦ вдалося контролювати близько 600 [21, с.284]. Окрім всього, у західному регіоні відроджувалась Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), ієрархія якої намагалася привернути віруючих до своєї конфесії, відтак претендувала на частину храмів. Демократичні перетворення 80-х рр. дозволили колись ліквідованій більшовиками Церкві ще 20 жовтня 1989 р. зібрати собор у Львові й проголосити своє відродження. Отже, відродження УГКЦ і УАПЦ розпочалося і протікало паралельно. На жаль, їх співпраця не склалася. "Шкода, що УАПЦ одразу ж зайняла таку гостру політику щодо УГКЦ, – писав тодішній голова Львівської облради Вячеслав Чорновіл, й двічі шкода, що вони обидві обрали конфронтацію замість розумної релігійної дискусії" [23, с.54].

На час виходу УГКЦ із підпілля і в перший період відновлення вона мала в Україні лише три єпархії: Львівську, Івано-Франківську та Мукачівську, яка через Апостольського нунція в Україні підпорядковувалась Ватикану. Вони склали Львівську митрополію, якою керував архієпископ Володимир Стернюк, Глава УГКЦ – Верховний архієпископ і кардинал Мирослав-Іван Любачівський знаходився у Римі. 3-10 лютого 1991 р. у Ватикані зібрався останній поза Україною синод усієї єпархії Церкви за участю єпископів із Західної України. Він обговорив ситуацію в Україні і прийняв рішення про переїзд Глави УГКЦ до Львова [23, с.54]. Вже 30 березня митрополит М.Любачівський прибув до історичного центру УГКЦ в Україні й того ж дня провів архієрейську Службу Божу в соборі св. Юра, а наступного дня був присутній на величній академії, де його вітали керівники області і тисячі греко-католиків. З цієї нагоди Папа Павло II надіслав кардиналові М.Любачівському послання, у якому зазначав: "Щасливі обставини, що принесли воскресіння Католицької Церкви візантійсько-українського обряду і правну відбудову її ієрархії, дозволяють тепер Вашій Еміненції святкувати Пасху в українському катедральному храмі у Львові... Є це поворот, що замикає епоху, позначену героїським свідченням віри і твердої вірності до Петрової Столиці тисяч і тисяч віруючих, які – разом зі своїми пастирями – прийняли хрест, що привів до воскресіння Церкви в Україні [24].

Приїзд до України Глави УГКЦ й утвердження його на святоюрському престолі позначив остаточну легалізацію Церкви, кінець каткомбного існування і початок нової епохи в її історії. Довголітня боротьба українського народу за відродження національної Церкви завершилася перемогою. "Історія має свої невлімові закони, яких не можна зупинити

ні бісівською комуністичною ідеологією, ні мілітарними силами, – говорив у вітальному слові Вячеслав Чорновіл. – Сталося те, що мусило статися: до свого дому повернувся Верховний Архієпископ Української Греко-Католицької Церкви Блаженніший Мирослав Іван Кардинал Любачівський. Це стало можливим внаслідок боротьби нашого народу за волю взагалі і зокрема Галичини, яка веде перед у національному відродженні України. Тільки в хвилі зростаючих змагань за демократію і самостійність Української Держави стали можливими вихід з підпілля Української Греко-Католицької Церкви і ті здобутки, які маємо на сьогодні... ми надіємося, що з Вашим прибуттям на рідну землю Українська Греко-Католицька Церква підніметься на ще вищий ступінь і зробить ще більше для торжества ідеї Української самостійної держави” [25]. Повернення Глави Церкви в Україну у значній мірі сприяло відродженню УГКЦ, крім того, як слушно зауважив тодішній заступник і олови облради, дисидент Іван Гель “сприятиме поглибленню наших контактів з Ватиканом, стане важливим кроком у налагодженні зв’язків і співпраці з національними церквами всіх країн” [25].

23 квітня того ж року Верховна Рада УРСР прийняла Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”. Він врегулював одну з важливих проблем етнонаціонального розвитку суспільства. Нарешті відмінили усі заборони щодо релігії та церковних організацій і громадянам республіки законодавчо надавалися права на свободу совісті і віросповідання, інтереси віруючих та релігійних організацій поєднувалися з інтересами держави [26, с.656-666]. Отже, релігія набувала нового суспільного статусу, наповнювалася етнонаціональним змістом. Розпочалося докорінне переосмислення ролі і місця релігії в суспільстві і державі, повернення в побут народу обрядів, звичаїв та історичних традицій національної духовності. Низкою законодавчих актів в Україні визналися такі релігійні свята, як Різдво Христове, Великдень, Трійця.

Таким чином, Греко-Католицька Церква, нарівні з іншими конфесіями України, дістала офіційне визнання, але, на жаль, не реабілітацію. Розпочався новий етап її історії – процес становлення і розбудови.

1. Кобута С. Політичні аспекти легалізації Української Греко-Католицької Церкви (1987-1991) // Людина і політика. – 1999. – №3. – С. 23, 24.
2. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.25, спр.3143, арк.41, спр.3330, арк.9-20; арк.27
3. Ісіченко І., архієпископ. Історія Христової церкви в Україні. – Харків. 1999. – С. 205.
4. Правда. – 1988. – 30 апреля.
5. Бюлетень релігійної інформації. – 1997. – № 13-14; Ієрархи Української Греко-Католицької Церкви в Україні // Поступ. – 1999. – 11 вересня.
6. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.25, спр.330, арк.9-20.
7. Ржезац Т., Цуркан В. Розшукуються... – К., 1989. – С. 113.
8. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.25, спр.3143, арк.43.

9. Там само. – Арк.49.
10. Зайцев Ю. Політична опозиція 60-80-х років // Історія України. – Вид. 2-е. – Львів: Світ 1998. – С. 396; С. 398-395.
11. Документи пагіраршого Собору Української Греко-Католицької Церкви. Перша сесія. Жовтень 1996 рік – Львів: Свічадо. 1998. – С. 26.
12. Історія релігій в Україні. – К.: Знання, 1999. – С. 614.
13. Літературна Україна. – 1989. 19 жовтня. Вісник Руху. 1990. – № 5. – С. 20.
14. Літературна Україна. – 1990. – 1 листопада
15. Правда України. – 1989. – 23 мая.
16. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.32, спр.2659, арк.7; спр.2556, арк.12.
17. Московский церковный вестник. – 1989. – № 17. – С. 3.
18. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.32, спр.2659, арк.13-14; арк.41; спр.2771, арк.9.
19. Васильовський В. Гарячі точки: стан справ і шляхи врегулювання // Людина і світ. – 1990. – № 10. – С. 31.
20. Постанова Львівської обласної ради // Людина і світ. – 1990. – № 9. – С.13.
21. Головащенко С. Історія християнства. – К. Либідь, 1999. – С. 284.
22. Чорновіл В. Ідея єдності для мене абсолютна // Відродження. – 1990. – № 10. – С. 10.
23. Стоцький Я. Історичні аспекти відновлення, реорганізації та структуризації православних і католицьких церков в Україні у 1988-1999 рр. // Київська Церква – К – Львів, 1999. – № 2-3. – С. 554.
24. За вільну Україну. – 1991. – Червень. – Спецвипуск.
25. Там само. – 2 квітня.
26. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – С. 656-666.

Marchuk V

REVIVAL OF UKRAINE – REVIVAL OF THE REPPRESSED CHURCH

(Ukrainian Greek Catholic church since 1987 till 1991)

The processes of revival and coming into being of Ukrainian Greek Catholic church based on real material are described in the article. The author discovers the activities of Greek Catholic church's legalization that became very popular while soviet social and economical crisis shifts in religion policy of state authorities.

*І.В.Пендзей***СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ
В УГОРЩИНІ (1988-1990 рр.)***

Прихильники збереження УСРП негативно віднеслись до створення УСП і вирішили продовжити її діяльність. Тим більше, що жовтневий з'їзд не прийняв будь-яких рішень про розпуск УСРП. Ряд його делегатів заявили, що він неправомочний вирішувати настільки важливе питання не порадившись з членами партії, яких нараховувалось 720 тис. Негативно до створення УСП віднеслись і представники деяких платформ, що діяли тоді в УСРП, наприклад, керівник Єдиної марксистської платформи УСРП Р.Рібанські. Крім того, приблизно шоста частина делегатів з'їзду утрималась або проголосувала проти утворення УСП, у тому числі Генеральний секретар УСРП К.Грос [9; 25, с.8].

17-18 грудня 1989 року прихильники збереження УСРП після широких консультацій з членами партії провели першу половину XIV з'їзду УСРП [1; 2] (жовтневий з'їзд не мав порядкового номера), а в кінці січня 1990 р. його другу половину. На з'їзді було прийнято Статут і Програму, створено керівні органи. Партія по суті була організована заново. З'їзд підтвердив її марксистський характер. Але основні положення і методи марксизму вона мала намір застосовувати творчо, враховуючи конкретні сучасні і національні умови.

УСРП вважала, що вирішення життєво важливих економічних і політичних проблем країни треба шукати не на шляхах реставрації капіталістичної системи, а в модернізації соціалізму. Вона виступила за створення правової держави, гуманний і демократичний соціалізм. Диктатура пролетаріату, виконавши історичну місію, вичерпала свої можливості. Залишаючись партією робітничого класу, відстоюючи інтереси робітників, селян, трудової інтелігенції, всіх трудящих, УСРП підтримала плани уряду щодо модернізації економічної структури країни, але вихід із кризи бачила не стільки у створенні приватних підприємств, скільки, перш за все, у більш ефективній експлуатації колективних форм власності державних заводів і фабрик, промислових і сільськогосподарських кооперативів. Вона була проти того, щоб економічні труднощі вирішувались за рахунок перекладення їх на плечі простих трудівників, проти безробіття, необґрунтованого звільнення людей [25, с.9-11].

УСРП рішуче відмежувалась від усіх форм бюрократичного централізму. Свою діяльність вона будувала на таких принципах: демократія по

* Продовження. початок у Вип. II

Пендзей І.В. Соціально-економічні і політичні перетворення в Угорщині (1988-1990 рр.)

найширшому колу питань, рішення центральних органів не повинні суперечити загальному курсу партії, який визначається демократичним шляхом. Заявлялося, що оновлена УСРП – політична спадкоємниця попередньої, історія якої нараховує більше трьох десятиліть. Партія повинна навчитись працювати в умовах багатопартійності, вести боротьбу в парламенті, засобах масової інформації, вміти вийти до людей на вулицю [25, с. 10].

УСРП висловила за співробітництво з УСП, вважаючи її партнером і потенційним союзником, а також з лівими соціал-демократами, контакти з Угорською Народною партією (УНП), лівими силами в Угорському демократичному форумі (УДФ) і всіма іншими рухами, які хочуть створити сучасну демократичну Угорщину. УСРП заявила, що прагне розвивати зв'язки з комуністичними партіями Європи й усього світу, соціалістичними, соціал-демократичними партіями. Вона за союз лівих сил на міжнародній арені, готова піти на контакти з будь-якими буржуазними партіями, які відстоюють загальнолюдські цінності [25, с. 11].

При ЦК було створено комісію радників, у яку ввійшли досвідчені партійці, видатні діячі науки, культури, політики. Головою партії з'їзд обрав Дюлу Тюрмера, який виконував функції радника Генерального секретаря УСРП К.Гроса із зовнішньополітичних питань. Замісником Голови партії були обрані робітники Шандор Ньіре, Тібор Кої і голова сільськогосподарського кооперативу Атілла Пожоні. Членами ЦК стали і попередні лідери УСРП – К.Грос, Я.Беренц, Ф.Пуйя, а також керівник колишньої Єдиної марксистської платформи в УСРП Р.Рібанські. З'їзд ліквідував Політбюро і створив Виконавчий секретаріат, у функції якого входили організаційні питання, внутрішня і зовнішня політика, культура та ідеологія. У Державних зборах на момент утворення УСРП мала 22 кандидати. У її рядах нараховувалось більше 65 тис. членів [25, с.8-10]. В основному це літні люди [23].

Важливим кроком на шляху реформ стали рішення Жовтневої 1989 р. сесії Державних зборів країни. Державною формою правління сесія проголосила, згідно з прийнятими поправками до Конституції, парламентську республіку. Замість старої назви країни Угорська Народна Республіка. було введено нову назву – Угорська Республіка (УР). Замість Президії УНР введено пост президента УР як "нейтральної влади" [3].

Сесія прийняла рішення про розформування без правонаступництва робітничої міліції, закон про конституційний суд, закон про вибори депутата парламенту, закон про референдум, закон про державну рахункову палату (орган, який контролює тимчасову фінансову діяльність уряду), висловила за заборону партійних організацій на підприємствах [3; 4].

Депутати парламенту переважачою більшістю голосів відхилили пропозиції про те, щоб оголосити 23 жовтня національним святом і

неробочим днем [4]. Цей день було проголошено днем національного примирення (23 жовтня 1956 року в Угорщині розпочалась братовбивча боротьба, яка залишила глибокий слід в історії народу – І.П.). Але саме 23 жовтня 1989 року голова Державних зборів М.Сюреш проголосив на площі Кошута створення Угорської Республіки [5].

Сесія прийняла закон про функціонування і господарську діяльність партій (фактично закон про багатопартійність), яким було введено в дію юридичні, правові положення про утворення і діяльність партій. Закон передбачав реєстрацію партій у суді, контроль за їх діяльністю з боку конституційного суду. Згідно із законом партії не мали права приймати допомогу від державних органів, держпідприємств, іноземних держав. Їх діяльність частково фінансувалася за рахунок бюджетних надходжень, які розподілялися між ними пропорційно їх представництву в парламенті. Зареєстрованим партіям виділили "підйомні" в один мільйон форинтів. Закон детально регламентував можливості їх господарської діяльності, зокрема, для цього вони могли використати тільки власне майно. Щорічно партії зобов'язані були подавати декларації про свою фінансову діяльність [6; 18]. На той час у країні існувало вже біля двох десятків партій, у тому числі декілька крупних. Відновили діяльність так звані "історичні партії", наприклад, партія дрібних сільських господарів. Найбільш впливовим серед нових партій був УДФ.

Груднева 1989 р. сесія Державних зборів сконцентрувала свою роботу на економічних проблемах УР. Величезних розмірів сягнув зовнішній борг країни – 20,7 млрд. доларів. Правда, якщо з нього вирахувати ті суми, які республіка у свою чергу дала в позичку іншим країнам, то залишалось 15 млрд. доларів чистої заборгованості [22, с.4]. А це 1.850 доларів на кожного угорця [7]. 1,5 млрд. доларів склав пасив платіжного балансу, 1,4 млрд. доларів було витрачено на платежі по процентах [7]. У 1989 році уряд змушений був іти на нові іноземні позички, які склали біля одного мільярда доларів, наданих Міжнародним валютним фондом (МВФ), США, Європейським економічним співтовариством (ЄЕС), Південною Кореєю.

Труднощі посилювались під тиском міжнародних фінансових організацій, банків, які надання чергових кредитів, без яких Угорщина вже не могла обійтись, обставили рядом умов і перш за все вимогою різко скоротити дефіцит державного бюджету. "Професійний рівень пропозицій міжнародних фінансових організацій не може викликати сумнівів, зауважив у ході сесії Державних зборів голова УСН Р.Ньєрш. – Але без модифікацій, що враховують національні умови, ці пропозиції мали б негативний ефект, який би калічив суспільство" [8]. Найважливішим підсумком роботи грудневої (1989 р.) сесії Державних зборів УР стало прийняття нею трирічної програми уряду, оціненої в угорських засобах інформації

як "жорстка програма рішучого переходу до ринкової економіки". Програма містила чимало суворих, болючих, але вимушених заходів, продиктованих економічною і фінансовою ситуацією в країні, і була спрямована на її виправлення.

Програма передбачала різке скорочення державних дотацій і субсидій буквально з усіх статей бюджету на 1990 р. у сумі 40 млрд. форинтів (починаючи від дотацій на продовольство і закінчуючи субсидіями нерентабельним підприємствам). При цьому для більшості споживачів не передбачалось відповідної компенсації [8; 20]. У 1990 р. вводились вільні ціни на продукти харчування, що вело до скорочення споживання їх найбільш цінних видів – молочних продуктів, м'яса, погіршувало структуру харчування широких прошарків населення.

Відповідно до нової житлової концепції уряду передбачалось чергове підвищення квартплати на 35%, підвищення щомісячних виплат тими людьми, хто побудував власне житло за пільговими кредитами. Урядом планувалася 20% інфляція, безробіття, яке могло охопити 50 тис. чоловік. Із цієї кількості 30 тис. чоловік опинялись за воротами підприємств внаслідок 20% скорочення експорту в Радянський Союз та інші країни Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ). Суттєво скорочувались витрати на збройні сили. І все ж 5 млрд. форинтів не вистачило до збалансування бюджету. Їх довелось шукати в 1990 р., економічлячи на всьому [8; 20].

Президія УСН піддала критиці деякі положення програми уряду, вважаючи, що партія не зможе називатись лівою силою, якщо без будь-яких обмежень підтримає здійснення таких програм, завдяки яким, якщо навіть і тимчасово, бідні будуть ще біднішими, а багаті ще багатшими. У відповідь Голова Ради Міністрів М.Немет, не погодившись з критикою програми і особливо концепції житлового будівництва, 20 грудня 1989 р. заявив про свою відставку з поста члена Президії партії [8].

Рада Міністрів республіки, відповідно до прийнятих Державними зборами програми економічної політики і державного бюджету на 1990 р., приступила до проведення непопулярних заходів у галузі споживчих цін і соціальної політики, спрямованих на покращення фінансового становища країни. Постановою Ради Міністрів УР від 8 січня 1990 р. було підвищено ціни на продовольчі товари: м'ясо і м'ясну продукцію в середньому на 32%, молоко і молочні продукти – 42-43%, муку – 22%. Ціни на легкові автомобілі зросли на 25% [21]. З 1 лютого 1990р. відбулося чергове підвищення цін: на 35% в середньому зросла квартирна плата, на 20% подорожчав залізничний транспорт, майже наполовину – міський транспорт: плата за проїзд на трамваї і метро зросла з 5 форинтів до 8, до 10 форинтів (біля 50 копійок у цінах 1990 р.) на автобусі. Угорці стали на 30-35% більше платити за телефон, вдвоє – телексивний зв'язок [9]. З 5 лютого 1990 р.

підвищилися ціни ще на деякі види продовольчих товарів, значно виросли ціни на воду, енергію, дорогими стали квитки у театр і кіно, книги були дорогі – стали ще дорожчими.

Введення вільних цін, зняття дотацій на продовольчі товари боляче вдарили по життєвому рівню народу, посилилась соціальна напруженість у суспільстві – почастишали мітинги протесту, виникла загроза зриву політичної стабільності. Опозиційні партії не роз'яснювали і не захищали вимушені заходи уряду і парламенту, спрямовані на стабілізацію економіки, а навпаки намагались на їх критиці здобути політичні вигоди. Заклики уряду до консолідації, компромісів, громадянської рівноважності не знаходили необхідної підтримки.

У цих умовах в Угорщині відбулися вперше за 44 роки вільні демократичні вибори на багатопартійній основі. Выборча кампанія офіційно фінансувалась державою – уряд М.Немета виділив із бюджету майже один мільярд форинтів. Кожна зареєстрована партія могла використати у своїй передвиборній кампанії радіо, телебачення, телеграфні агентства. Кандидатів у депутати висували не тільки партії, громадські організації, їх могли висунути окремі особи. Необхідно було 750 підписів виборців, щоб зареєструватись кандидатом у депутати від округу [10].

Більш як тримісячну передвиборну боротьбу вели 50 зареєстрованих партій, до виборів дійшли 12 партій. 25 березня 1990 р. відбувся перший тур виборів. Тільки в п'яти з 176 виборчих округів визначились депутати парламенту. УДФ і його суперник Союз вільних демократів (СВД), набравши відповідно 25% і 20 % голосів, вийшли в лідери [11].

В другому турі голосування, який відбувся 8 квітня 1990 року, переконливу перемогу отримав союз національно-демократичних і християнських партій – 230 (59,33%) парламентських мандатів. 25 мандатів не вистачило УДФ до абсолютної більшості – він одержав найбільшу кількість мандатів – 165 (42,75%). Найближчий союзник УДФ Незалежна партія дрібних господарів (НПДГ) здобула 44 мандати (11,40%), Народна Партія Християнських Демократів (НПХД) одержала 21 мандат (5,44%), СВД, який протиставляв себе УДФ і його союзникам, одержав 94 мандати (24,45%). УСП завоювала 33 мандати (8,55%), Союз молодих демократів (СМД) здобув 22 мандати (5,70%), незалежні отримали 7 мандатів (1,81%) [24]. Жодного депутата в парламент не провели УСРП і Угорська соціал-демократична партія (УСД), які не подолали чотирьохпроцентного бар'єру (набрали відповідно 3,67% і 3,47% голосів) [11].

Які ж причини поразки на парламентських виборах УСРП, відносного успіху, а по суті невдачі УСП, перемоги правоцентристських партій?

УСРП у ході передвиборної кампанії не раз заявляла, що виступає за соціалізм, колективні форми власності; борючись за інтереси всіх

трудящих, інтелігенції, залишається марксистською партією робітничого класу; не вважає, що приватна власність вирішить економічні труднощі. На УСРП важким тягарем лежав історичний вантаж відповідальності за більш як 30-річний період розвитку країни.

Правляча УСП виявилась, як і передбачав її голова Р.Ньєрш напередодні виборів, тільки на 4-му місці за кількістю здобутих парламентських мандатів. Партія підкреслювала, що вона – спадкоємниця УСРП, синтезує комуністичні і соціал-демократичні цінності.

Опозиційні партії виступили під гаслом створення парламенту без соціалістів, лівих сил, звинуватили в усіх труднощах, які переживала країна, УСРП, стару систему господарювання. Опозиційні партії, природно, не несли ніякої відповідальності за соціально-економічне становище країни. Більше того, вони – принципові противники соціалістичної моделі угорського суспільства, у них ореол мучеників – жертв трагічних подій 1956 року.

У центрі опозиції – УДФ, який організаційно оформився як рух національної угорської інтелігенції у вересні 1987 р. у містечку Лакітелек під Будапештом. Уже тоді він відкрито заявив про політичну й економічну кризу в країні, висловився за перехід до буржуазно-демократичної форми правління. У 1989 р. УДФ реформувався в партію і висловився за змішану економіку, часткове повернення майна і грошову компенсацію рентабельних кооперативів колишнім власникам землі [11]. Засновники УДФ, зокрема його голова Йозеф Анталл, належать до покоління угорців, обпалених братовбивчою боротьбою осені 1956 р. Восени 1956 р. він був головою революційного комітету, потім перебував під арештом. З 1960 р. працював бібліотекарем, викладачем, у 70-80-х роках був директором музею історії медицини. УДФ заявив, що відкидає “силою нав'язану східну модель”, проти рабського копіювання зарубіжних зразків суспільного устрою, за зміну політичної системи. Він за те, щоб шляхом перерозподілу землі повернути селянам, державну власність скоротити на користь приватної. Угорщина повинна мати однаково хороші стосунки як з СРСР, так і з США, в перспективі стати нейтральною державою [12].

Демфорумці – представники національної і християнської духовності, для яких понад усе національна специфіка, національні інтереси. Масова база УДФ – широкі прошарки підприємців, дрібних приватних власників.

СВД і СМД, протиставляючи себе УДФ, однозначно виступили за те, щоб повністю перейняти економічні і політичні структури капіталістичних країн Заходу, за повністю вільний ринок, 95% приватизацію, широкий доступ у країну іноземного капіталу і необхідність створення юридичної основи його діяльності, вихід Угорщини з Організації варшавського договору (ОВД), нейтральний статус держави. Якщо УДФ виставляв себе

за прихильника “третього шляху”, то СВД і СМД, відкинувши сталінську модель суспільства, заперечили “третій шлях”, вони за цілісну інтеграцію в Європу. Їх система поглядів характеризувалася угорськими політологами як “радикальний лібералізм” [12].

Осмислюючи причини перемоги на парламентських виборах коаліції УДФ-НПДГ-НПХД, необхідно врахувати і те, що з ініціативи УДФ ці партії уклали напередодні другого туру голосування союз, домовившись підтримати тих кандидатів в округах, котрі мали кращі шанси на перемогу. До цієї домовленості приєдналась і УНП [13]. У той же час серед лівих і опозиційних цьому блоку партій і натяку не було на єдність дій, вони виступили нарізно і з досить нерівнозначних позицій.

Вперше за 40 років найвищий законодавчий орган країни – Державні збори – був сформований на принципах політичного плюралізму. 2 травня 1990 р. парламент в урочистій обстановці розпочав роботу – зібрались представники шести політичних партій, безпартійні, щоб зайнятися невідкладними проблемами республіки. Серед гостей сесії – останній представник монархічної династії Габсбургів – Отто Габсбург – тодішній голова угорської комісії Європейського парламенту [14].

3 386 депутатів тільки 14 мали мандати в минулому складі угорського парламенту, обраного в червні 1985 року на багатомандатній основі, і тільки 3 – робітники, 100 – викладачі вузів, шкіл, 77 – юристи, решта – економісти, інженери, лікарі, агрономи, письменник, артисти. 25 депутатів, серед них – Арпад Гьонц – представник вільних демократів, Голови Союзу письменників Угорщини, сиділи в тюрмах з політичних мотивів, одна п'ята частина депутатів у минулому переслідувалась [15].

Сесія розглянула питання про нового голову Державних зборів і тимчасового президента республіки і обрала на ці важливі державні посади А.Гьонца. Але ж вільні демократи на парламентських виборах протиставляли себе демфорумцям і їх союзникам і зайняли в парламенті лави опозиції. Справа в тому, що напередодні сесії керівництво УДФ несподівано навіть для найближчих своїх союзників уклало угоду з СВД, завдяки якій стало можливим висунення А.Гьонца. Зміцнилися позиції правлячої коаліції в парламенті. Тепер вона могла розраховувати на 2/3 голосів необхідних для задуманої зміни конституції і перебудови управління країни. У свою чергу СВД одержав можливість взяти участь у формуванні уряду. Одночасно послаблювалась парламентська опозиція [15].

У цілому досягнута домовленість між демфорумцями і вільними демократами не була випадковою. СВД, партії ліберально-демократичного напрямку, близькі демфорумці. Ратуючи за ринкові форми господарювання, вільні демократи, як і демфорумці, знаходили розуміння і підтримку західних політиків і фінансового капіталу. Вкладаючи мільярди

угорську економіку, консультуючи як УДФ, так і СВД, Захід не був зацікавлений у їх протистоянні в парламенті. Так що, зрештою, угода була цілком закономірним явищем у політичному житті країни.

Сесія відмінила рішення попереднього парламенту про те, що вибори президента республіки повинні бути прямими і всенародними. Це теж результат угоди правлячої коаліції і СВД. Згідно з новим рішенням президент мав бути обраний на черговій сесії парламенту. Тим самим заблоковувався можливий претендент у президенти від соціалістів – М.Немет [15].

Парламент обрав і нового прем'єр-міністра УР. Ним став 58-річний голова УДФ Й.Анталл, кандидатуру якого підтримало 62% парламентаріїв [16]. Тимчасовий президент республіки А.Гьонц доручив Й.Анталлу запропонувати склад уряду.

У Кабінет Міністрів УР, затверджений президентом, ввійшли 16 міністрів. Ключові міністерські пости зосередив у своїх руках УДФ. Міністром закордонних справ став Геза Єсенскі, військовим міністром – 60-літній історик-аграрник, один із засновників УДФ Лайош Фюр. Цей пост уперше за всю історію Угорщини зайняла цивільна особа. Загалом 8 представників УДФ стали членами уряду. Ще чотири міністерські пости зайняли представники партії дрібних господарів, зокрема внутрішніх справ, сільськогосподарства, юстиції. Міністерські портфелі одержали також християнський демократ і три безпартійні, незалежні депутати [17].

У зв'язку з повним переходом до ринкової економіки, рішенням уряду було розпущено держплан, створено одне міністерство по управлінню промисловістю і внутрішньою торгівлею, міністерство міжнародних економічних зв'язків і міністерство у справах праці, а також міністерство соціального забезпечення.

1. Герасимов В., Иванов С. Объединяя силы // Правда. – 1989. – 19 дек.
2. Их же. ВСРП: обновление, демократический социализм // Правда. – 1989. – 19 окт.
3. Герасимов В. Изменено название государства // Правда. – 1989. – 18 дек.
4. Его же. Кого изберут президентом // Правда. – 1989. – 22 дек.
5. Его же. Продолжаются перемены // Правда. – 1989. – 24 окт.
6. Его же. Новый закон // Правда. – 1989. – 14 нояб.
7. Его же. Впереди – трудные годы // Правда. – 1989. – 1 дек.
8. Его же. Непопулярные меры // Правда. – 1989. – 25 дек.
9. Его же. По узенькой тропинке // Правда. – 1990. – 3 фев.
10. Его же. Дорога в парламент // Правда. – 1990. – 20 фев.
11. Его же. Первые итоги выборов // Правда. – 1990. – 27 марта.
12. Его же. Не избежать кипения страстей. Венгрия в канун выборов в парламент // Правда. – 1990. – 23 марта.
13. Его же. Заключен предвыборный союз // Правда. – 1990. – 1 апр.
14. Его же. Парламент начал работу // Правда. – 1990. – 3 мая.
15. Его же. Помогут ли компромисы? Будни венгерского парламента // Правда. – 1990. – 7 мая.

16. Его же. Йожев Анталл // Правда. – 1990. – 27 мая.
17. Его же. Программа нового правительства // Правда. – 1990. – 24 мая.
18. Закон о деятельности партий // Правда. – 1989. – 21 окт.
19. Лукьянов Ф. ВСРП продолжает свою деятельность? // Известия. – 1989. – 18 окт.
20. Его же. Переход к рынку. Какой ценой? // Известия. – 1989. – 25 дек.
21. Повышение цен // Правда. – 1990. – 9 янв.
22. Правда. – 1990. – 4 фев.
23. Руденко А. Как живет ВСРП // Правда. – 1990. – 27 мая.
24. Ситуация после уже дважды проводившихся свободных выборов // Венгерское обозрение. – 1995. – №1.
25. Тюрмер Д. Противостояние или единство? // Проблемы мира и социализма. – 1990. – №3.

Pendzey I.

SOCIAL-ECONOMIC AND POLITICAL TRANSFORMATIONS IN HUNGARY (1988-1990)

The article deals with the decisions of the October and December (1989) sessions of the Hungary State Assembly, the government program, means of its realization, Parliamentary elections, decisions of the renewal State Assembly, that is the reformation process of political and economic system of Hungary, transition to market economy and parliamentary democracy are analyzed.

В.І. Бурдяк

БОЛГАРІЯ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: БАЖАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

Історично, географічно й інтелектуально Республіка Болгарія (РБ) – частина Європи. З кінця 1989 р. однозначно визначилася орієнтація країни на інтеграцію в європейський політичний і економічний простір [4, с.44]. Проте, щоб досягнути бажаного, Болгарії потрібно пройти важкий і довгий шлях. Переорієнтація РБ з раніше пріоритетних політичних і економічних відносин з СРСР на країни Заходу викликана закінченням епохи холодної війни, руйнацією комуністичних ідеалів і центральною роллю Москви як лідера центральної і східної частин Європейського континенту, переходом практично всіх держав, колишніх членів РЕВ, до об'єктивно необхідних реформ у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Найважливішою інституцією 90-х рр., через вступ до якої виявляється сильне прагнення до євроінтеграції, став Європейський Союз (ЄС). 10 держав Центральної і Східної Європи (ЦСЕ) змогли досягнути узгодження асоціації і стати кандидатами у члени ЄС. Це – Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія [14, с.277]. Для Болгарії кульмінацією цього процесу стало подання в грудні 1995 р. у Мадриді офіційної заяви про прийняття її до ЄС в якості повно-

Бурдяк В.І. Болгарія на шляху до Європейського союзу: бажання і перспективи

правного члена. Так РБ в черговий раз підтвердила своє прагнення до інтеграції в європейські структури. Заяви до ЄС подали ще 9 держав: Угорщина (III.1994), Польща (IV.1994), Чехія (I.1995), Румунія (VI.1995), Словаччина (VI.1995), Латвія (X.1995), Словенія (VI.1996) [8, с.37-44].

“Цивілізаційний вибір”, як його називають у ЗМІ Болгарії, підтримала (безумовно чи з певними пересторогами) більшість впливових громадсько-політичних сил країни. Болгари надають важливого значення досягненню повноправного членства в основних європейських і євроатлантичних структурах. Його реалізація розцінюється як надійна гарантія повного розриву з тоталітарним минулим та забезпечення безповоротності демократичних перетворень [4, с.44]. Президент П.Стоянов у 1998 р. заявив, що “успіх Болгарії можуть принести два стовпи, на яких базується наша зовнішня політика, – вступ у ЄС і НАТО. Визнаючи ці пріоритети, розвиваючи партнерство з цими організаціями, ми стимулюємо стійкий процес створення демократичних інститутів і ринкових механізмів” [6, с.7].

Відомо, що країни-претенденти на вступ до ЄС повинні відповідати жорстким критеріям у політичній, економічній, правовій та військовій сферах, які були підтверджені у прийнятому Комісією ЄС у червні 1997 р. документі “Порядок денний 2000 року” [12, с.18]. Рекомендації Комісії ЄС ґрунтувалися на раніше вироблених і схвалених принципових підходах, прийнятих ще у червні 1993 р. в Копенгагені та в грудні 1995 р. у Мадриді. “Порядок денний 2000 року” (в РБ він відомий як “Програма – 2000”) фактично став програмою наступного розширення ЄС. У ньому визначені перші шість країн, з якими планувалося почати переговори про вступ до ЄС вже в 1998 р. Фактично ж переговори розпочали п'ять країн у 1997 р. [10, с.14]. До списку “першої хвилі” ввійшли Польща, Угорщина, Чехія, Словенія та Естонія, які, на думку Комісії ЄС, мали найкращі показники і найповніше відповідали критеріям організації. Болгарії серед цих країн немає. У документі Єврокомісії, представленому Європарламенту у Страсбурзі, вказувалося, що Болгарія не відповідає економічним вимогам, які пред'являються до країн, що прагнуть стати повноправними членами ЄС [12, с.17].

У рішеннях Копенгагенського засідання ЄС вказувалося, що новими членами Союзу можуть стати тільки повністю готові до цього країни, здатні забезпечити стабільність державних і громадських інститутів, гарантії демократії, верховенство закону і дотримання прав людини, включаючи захист національних меншин. Країни-кандидати повинні також мати нормально функціонуючу ринкову економіку, витримати конкуренцію всередині єдиного ринку ЄС і відповідати критеріям членства, включаючи відданість цілям політичного, економічного і валютного союзу. Водночас і сам ЄС повинен бути повністю готовий до такого розширення без втрат для динаміки інтеграції та для інтересів країн-членів і

Союзу в цілому [10, с.14]. Продовжуючи копенгагенську стратегію, під час засідань Комісії ЄС в Мадриді зазначили, що для вступу в Союз країни-кандидати повинні розвинути ефективне управління і стабільний фінансово-економічний стан. Для оцінки фінансових наслідків розширення ЄС ввели додаткові критерії-обмежувачі – здатність кандидатів прийняти і здійснити схвалену ЄС структурну і аграрну політику [13, с.15].

На засіданні Ради глав держав і урядів країн-членів ЄС у грудні 1997 р. у Люксембурзі, виходячи з рекомендацій Єврокомісії, прийняли політичне рішення про поетапне масштабне розширення Євросоюзу. Виробили єдині для всіх претендентів вимоги щодо вступу в ЄС. З кінця 1998 р. Комісія ЄС регулярно аналізує хід виконання країнами-кандидатами вказаних рекомендацій і подає членам ЄС відповідні висновки. Це, до певної міри, згладило "образи" тих претендентів, яким довелося довше очікувати дозволу на початок переговорів про вступ у ЄС, у порівнянні з першою п'ятіркою. В грудні 1999 р. у Хельсінкі розглянули ще дві важливі зміни до процесу вступу в ЄС: всі 10 країн ЦСЄ – кандидати на членство в ЄС, а також Кіпр і Мальта, повинні розпочати переговори про вступ; ЄС оголосив 2002 р., як крайній термін, для завершення власної внутрішньої підготовки для розширення [10, с.14]. Тут же вказувалося на необхідність загального прискорення темпів процесу розширення, "перша хвиля" якого намічена на 2004 р. Цей новий підхід означає, що Болгарія має можливість приєднатися до процесу переговорів про вступ, незважаючи на те, що вона не брала участі в них раніше. ЄС встановив і додаткові умови для початку переговорів з країнами-кандидатами, які ще не виконали вимог для вступу. Рь слід закрити Козлодуйську АС, провести спеціальні економічні заходи, уніфікувати законодавство з ЄС і підготуватися до вступу в такі структури Євросоюзу, як Європейський валютний союз та Шенгенська угода [10, с.15].

У рамках ЄС створена Європейська конференція (ЄК) – постійно діючий форум політичних консультацій, що об'єднує всі країни ЄС і країни, які подали заяви про вступ. Діяльність форуму спрямована на поглиблення і розширення співробітництва між учасниками в різноманітних сферах – від зовнішньої політики до економіки і регіонального співробітництва. В межах ЄК глави держав і урядів та міністри закордонних справ зустрічаються не менше одного разу на рік. Вже в 1998 р. відбулося дві таких зустрічі, де підкреслювалося, що ЄК формально відкрита і для всіх інших країн Європи. До участі запрошуються країни, що бажають приєднатися до ЄС, поділяють його цінності та цілі.

Відзначимо, що ЄС не бере на себе ніяких зобов'язань стосовно кінцевого результату і термінів завершення переговорів про приєднання. Брюссельські офіційні особи вважають, що готовність кожного претендента розглядатиметься індивідуально, а остаточно питання про вступ вирішить-

ся тоді, коли він відповідатиме встановленим критеріям членства в Євросоюзі.

Уряд Болгарії неодноразово заявляв про швидке включення країни в загальноєвропейський процес інтеграції, проте практично шанси в неї ще малі. В доповіді Комісії ЄС про політичну обстановку і стан економіки та управління в РБ вказується, що країна не зовсім відповідає умовам вступу в ЄС. Це чітко простежується при порівнянні основних економічних показників розвитку Болгарії і ряду країн ЦСЄ, а тим більше – країн-членів ЄС. Так, рівень внутрішнього валового продукту (ВВП) на душу населення в Болгарії, згідно з державним бюджетом на 1998 р., складає 1540 \$ США. А середній показник рівня ВВП на душу населення в країнах ЄС дорівнює 22000 \$ (найвищий у Данії – 28000 \$, найнижчий у Греції – 7700 \$). Зазначимо, що існують суттєві відмінності за цим показником і серед інших країн ЦСЄ, очевидних претендентів на членство в ЄС: у Словенії – 7040 \$, Угорщині – 3840 \$, Чехії – 3200 \$, Польщі – 2400 \$. Отже, існує велика асиметрія: ВВП країн-членів ЄС в 40 разів перевищує ВВП 10 країн-претендентів, а ВВП на душу населення – в 7,5 раза [7, с.9].

Зовнішній борг РБ у 1999 р. склав 9,9 млрд. дол. (біля 100% ВВП, або 200% об'єму річного експорту). Згідно ж з угодами Маастрихтської наради цей показник не повинен перевищувати 60% ВВП [3, с.2]. Більше того, серед країн-членів ЄС також існують значні труднощі з боргами. Наприклад, станом на 1997 р. зовнішній борг Бельгії склав 130% ВВП, Італії – 121 % ВВП, Греції – 112% ВВП. Серед країн-претендентів на членство в ЄС цей показник виглядає так: Естонія – 4%, Словенія – 16%, Чехія – 30%, Польща – 46%. Лише Угорщина, зовнішній борг якої склав 70% ВВП (30 млрд. дол., або 260% річного експорту), за цим показником найближча до Болгарії [3, с.3]. Зазвичай країни, маючи зовнішній борг, несуть значні витрати по його обслуговуванню. У Болгарії структура цих витрат вкрай несприятлива. На інвестиції і нагромадження йде в 2-4 рази менше коштів ніж у Західній Європі та ЦСЄ.

Державний бюджет Болгарії перерозподіляє 29,5% ВВП (дохід згідно з консолідованою фінансовою програмою на 1998 р.), тоді як у країнах ЄС податки й інші надходження в середньому забезпечують 43% ВВП. За цим показником лише Чехія і Польща наблизилися до європейського стандарту. В грошовому вираженні наведені цифри свідчать про суттєві розбіжності в бюджетних витратах на душу населення: в Данії – 13000 \$, в Португалії (найнижчий показник) – 2500 \$, а в Болгарії – 500 \$ на рік [3, с.5].

Певна річ, що в економіці Болгарії, починаючи з 90-х рр., відбулися значні зміни, які позитивно вплинули на галузеву структуру виробництва ВВП. Але в порівнянні з показниками ЄС відмінності цих характеристик ще досить відчутні. Так, у РБ відносно велика частка у ВВП сільського

господарства (11,3% у 1997 р.). У середньому по ЄС, за винятком Греції, цей показник складає 4-5%. Надто висока частка у ВВП промисловості – 41,8%. Порівняно недостатньо розвинута сфера послуг, частка якої у ВВП у 1997 р. складала 46,9%, тоді як у середньому по країнах ЄС цей показник сягав 60%. Великі розбіжності у показниках продуктивності праці (особливо в сільському господарстві) та енергоємності продукції в Болгарії та країнах ЄС, також свідчать про технологічну відсталість болгарської економіки [3, с.2].

Вказані особливості економіки країни лягають важким тягарем на оплату праці. В Болгарії середня заробітна плата складає 0,55 \$/год., тоді як у Німеччині – 30 \$, Бельгії – 25 \$, Іспанії – 12,5 \$, Греції – 8,6 \$, Чехії – 1,6 \$, Угорщині – 1,4 \$, Естонії – 1 \$. Навіть враховуючи значно вищу продуктивність праці в країнах-членах ЄС, все ж наслідком є стверджувати, що розбіжність не може різнитися в 40-50 разів, як це видно з оплати праці. В декілька разів вища, в порівнянні з РБ, заробітна плата і в “першій хвилі” кандидатів на вступ у ЄС – 300-400 \$ проти 82 \$ за місяць [3, с.9].

Водночас розумова праця в РБ оцінюється майже удвічі нижче ніж фізична. Подібного в країнах ЄС не зустрічається. Витрати на працю (заробітна плата, страхування) в РБ складають біля 17% вартості однієї продукції, в ЄС – до 50%. Ще значніші відхилення в сфері пенсійного забезпечення, де пенсійні та страхові внески складають приблизно 45-60% середньої заробітної плати (не враховуючи відрахування на охорону здоров'я). Це – більш ніж удвічі перевищує показник по ЄС. Зрозуміло, що при таких пропорціях можливість збільшення пенсій, розмір яких у середньому 30 \$ на місяць, досить обмежені [3, с.7]. Отже, необхідно врегулювати ще одну передумову для вступу Болгарії в ЄС – змінити політику доходів.

Болгарія повинна провести цілий ряд великих змін у більшості сфер життя для того, щоб приступити до переговорів про прийняття в членів ЄС. Так, у галузі законодавства потрібно досягнути гармонізації з європейськими стандартами шляхом пристосування до прийнятої в рамках ЄС нормативно-правової бази, реорганізації органів управління і підвищення дієздатності судової системи. Болгарські спеціалісти вважають, що РБ повинна прийняти біля 900 нових чи суттєво змінити вже існуючі нормативні акти, щоб вони відповідали європейським стандартам. Тепер у Болгарії в процесі підготовки знаходиться лише 217 законопроектів і інших правових документів [9, с.82-86].

Другий аспект – забезпечення стабільності державних інститутів, що гарантують демократію. Насамкінець, це рівень і якість життя населення країни. Певну надію в цьому плані вселяють дані про інфляцію. Хоча, в цілому, в 1997 р. вона складала 132,5% за рік, але в другій половині року

не перевищила 12%. Цьому безперечно сприяла політика нового президента П.Стоянова і уряду (обраний 21 травня 1997 р.), що започаткували введення нового фінансового порядку, а також ефективна діяльність Валютної ради. У 1998 р. рівень інфляції знизився до 8%. Рівень безробіття у Болгарії на кінець 1997 р. складав 13,6% від працездатного населення. Це єдиний критерій, за яким країна відповідає ситуації в самому ЄС. Відповідні показники, які наближаються до норм євростандартів, і в диференціації за доходами: бідніші 20% населення одержують 8%, а найбагатші 20% населення користуються 40% загальних доходів [2, 1998.14.XII].

Таблиця 1.

Економічні показники країн-кандидатів у члени ЄС у 1996 р.*

Країна	Бюджетний дефіцит (% ВВП)	Безробіття (%)	Середня місячна заробітна плата	Інфляція (%)	Торгов. баланс (млрд.дол.)	Іноземні інвестиції (млрд.дол.)	Валютні резерви (млрд.дол.)
Болгарія	12	13,6	82	1373,6	0,3	1,2	1,3
Чехія	0,5	4,8	302	10,3	-3,2	7,3	11,7
Естонія	0,2	3,6	260	11,9	-0,9	0,8	0,7
Угорщина	1,5	10,3	315	18,4	-1,3	16,2	8,3
Латвія	,1	7,3	179	8,6	-0,5	0,6	0,7
Литва	,3	5,4	193	8,7	-0,8	0,8	0,8
Польща	1,3	10,6	329	14,5	-9	13,5	19,7
Румунія	2	6,9	120	159,1	-1,1	2,4	1,6
Словаччина	0,5	13	257	6	-1,1	1,0	3,0
Словенія	0,4	14,4	890	9,6	-0,7	1,7	4,9

Наведені в таблиці 1 порівняльні характеристики 10 країн-кандидатів у члени ЄС свідчать, що за деякими показниками Болгарія знаходиться навіть у кращому співвідношенні ніж країни “першої хвилі” (іноземні інвестиції, валютні резерви), проте, в цілому, статистика вказує на низькі стартові позиції цієї країни. У “Програмі управління до 2001 р.” болгарський уряд категорично заявив, що єдино можливим майбутнім для РБ, що базується на основі європейських цінностей, знань та вмінь, є майбутнє в рамках ЄС. Всі дії уряду будуть підпорядковані цій меті [5, с.49]. Для вступу в ЄС Болгарія вважає необхідним розпочати розробку і виконання національної програми-стратегії для переговорів про приєднання, яка включає ряд цілком конкретних заходів:

- утвердження більш високих євростандартів у розвитку демократії в РБ;
- прискорене збільшення законодавства РБ з європейським правом і створення адекватних адміністративних структур для його практичного втілення та контролю. (Як приклад, нова назва правового відомства в Болгарії – “Міністерство юстиції та правової євроінтеграції”);
- уніфікація торгової політики Болгарії і торгової політики Євросоюзу;

* Джерело: “Business Week”. March 1998.

- підготовка болгарської економіки до труднощів європейського ринку;
- повноцінна участь у поглибленні політичного діалогу з Євросоюзом, в тому числі, і через болгарський вклад у формування дійсно єдиної політики ЄС і асоційованих держав в області міжнародних відносин і державної безпеки;
- ініціювання і успішне проведення переговорів про полегшення візового режиму чи про його відміну для болгарських громадян у країнах – членах ЄС;
- організація для суспільства проєвропейської освітньо-інформаційної кампанії, в якій прозоро і коректно повинні відображатися труднощі, обов'язки і відповідальність Болгарії в процесі підготовки до приєднання.

З метою створення механізму для координації діяльності по підготовці Болгарії до вступу в Євросоюз уряд РБ 10 жовтня 1997 р. прийняв спеціальну постанову. В ній вказується, що Рада міністрів РБ на щомісячних засіданнях з питань європейської інтеграції повинна розробляти цілісну політику Болгарії щодо ЄС, включаючи питання підготовки до повноправного членства; обговорювати і затверджувати документи, пов'язані з виконанням Європейської угоди про асоціювання РБ з ЄС; схвалити мандат про проведення переговорів болгарськими представниками в Раді по асоціюванню і Комітеті по асоціюванню, а також на проведення переговорів по приєднанню до ЄС; визначити керівників делегацій Болгарії на вказані переговори [2, 1997. – 12 жовт.].

Керує і координує діяльність по підготовці країни до приєднання до ЄС міністр закордонних справ РБ, при якому в якості допоміжного органа створена Рада по європейській інтеграції (РЕІ). Голова РЕІ – міністр закордонних справ, члени – заступники міністрів і керівники всіх болгарських міністерств і відомств. РЕІ здійснює підготовку пропозицій з питань, що включені в порядок денний засідань Ради міністрів, оцінку впливу європейської інтеграції на окремі сектори; консультує економічних і соціальних партнерів по позиціях з різних проблем у межах їх компетенції; займається створенням робочих експертних груп з питань євроінтеграції і визначенням їх завдань [2, 1997. – 12 жовт.].

У всіх міністерствах і відомствах, що представлені в Раді, створено спеціалізовані підрозділи по європейській інтеграції. Вони узгоджують з міністерством закордонних справ свою діяльність з питань відносин з ЄС, країнами – членами Євросоюзу і асоційованими з ним країнами ЦСЄ.

Вище були проаналізовані показники, за якими Болгарія не змогла ввійти в першу групу країн, запрошених до переговорів про вступ у ЄС. А тепер розглянемо оцінку позицій Болгарії Євросоюзом. У своїй доповіді

за 1998 р. ЄК визначила цілий ряд політичних і економічних критеріїв і умов, за якими РБ не відповідає тому, щоб стати повноправним членом ЄС. Основні вимоги і претензії з боку Єврокомісії в економічній сфері зводяться до наступного:

- незважаючи на деякі перші кроки в 1991 р., Болгарія все ще знаходиться на самому початку процесу структурної реформи (ВВП на душу населення в РБ складає 24% від середнього рівня в ЄС);
- прогрес у створенні ринкової економіки в РБ загальмований, тому що в країні не проводилася відповідна ринково орієнтована економічна політика;
- лібералізація торгівлі і цін, здійснювана на початку реформи, була частково зупинена, а контроль над цінами був ліквідований тільки в 1997 р.;
- тільки після кризи 1996 р. і зміни уряду в 1997 р. у Болгарії зробили висновок про неминучість економічних реформ;
- в середньостроковій перспективі РБ не в змозі справитися з конкурентією і ринковими силами в ЄС;
- якщо болгарський уряд зможе перетворити свою схильність до економічних реформ у довгострокову політику, то перспективи для Болгарії можуть змінитися на краще;
- законодавство Болгарії порівнюване лише з малою частиною домовленостей стосовно головних елементів спільного ринку, за винятком деяких аспектів вільного руху товарів [13, с. 15].

На думку Єврокомісії, необхідна повна переструктуризація фінансового сектора в РБ для відновлення довіри з боку суспільства та інвесторів. Потрібні структурні зміни в промисловості і глибокі реформи в сільському господарстві. Крім того, Єврокомісія пред'явила ряд серйозних вимог до розвитку і модернізації конкретних галузей і видів діяльності: атомної енергетики, телекомунікацій, статистики, податкової системи, митного контролю тощо.

Болгарське керівництво дуже боляче відреагувало на те, що РБ не включена в першу групу країн для переговорів по приєднанню до Євросоюзу. У зв'язку з цим, уряд країни 21 липня 1997 р. прийняв спеціальну Декларацію, де відзначалося, що Болгарія розглядає своє приєднання до ЄС як стратегічну мету для досягнення добробуту болгарських громадян, побудови правової держави і створення ринкової економіки. Підкреслювалося, що перспектива приєднання до ЄС повинна бути сформульована ясно і недвозначно для всіх країн-кандидатів. Рішення Євросоюзу про початок одночасних переговорів з усіма країнами-кандидатами було б підтвердженням того, що всі вони мають рівні шанси стати членами об'єднаної Європи. Зрозуміло, що умови і час закінчення перего-

ворів будуть різними – в залежності від ступеня готовності кожної країни. Уряд Болгарії розуміє, що приєднання до Євросоюзу – не одноразовий політичний акт, а тривалий процес, який вимагає мобілізації всього суспільства в його залученні до цивілізованої Європи [2, 1997. – 23 лип.]. Таку ж Декларацію, схвалену всіма фракціями парламенту, прийняли 23 липня Народні Збори РБ. Вона практично ідентична з урядовою декларацією [2, 1997. – 24 лип.].

Отже, на нашу думку, Болгарія зможе відповісти всім критеріям Євросоюзу і стати його повноправним членом у наступному десятилітті. Позитивні зрушення, що відбуваються в країні впродовж останніх трьох років, підкріплюють такі сподівання. Це підкреслювалося на IV засіданні Змішаного парламентського комітету “Болгарія – Європейський союз” у липні 1997 р. у Софії та особливо в оцінках Єврокомісії в 1999 році, де, зокрема, наголошувалося, що “Болгарія виконує політичні критерії, прийняті в Копенгагені. Необхідно посилити верховенство закону і захист прав людини та прав національних меншин, зокрема, циган. Повинні бути розроблені і реалізовані програми по боротьбі з корупцією і покращення судової системи. Ринкова економіка не може кваліфікуватися як ефективна, але проводить стабільні реформи. Розвитку заважає несприятливе зовнішнє середовище і погані стартові умови. Відзначається макроекономічна стабільність. Необхідно якомога скоріше завершити приватизацію, прискорити реструктуризацію підприємств і банківського сектора, надати особливу увагу процедурам ліквідації і банкрутства. Ввести фінансову дисципліну, особливо в державних компаніях. Необхідно розробити стабільне і прозоре економічне законодавство, що визначає умови ведення бізнесу. Відзначаються “рішучі заходи” і стабільний ритм наближення свого законодавства до стандартів ЄС” [10, с.15.]. Всі ці проблеми вимагають вирішення і водночас налаштовують болгарське суспільство на серйозну працю, щоб прискорити прийняття Болгарії в Євросоюз з якості повноправного члена.

1. Бредова В. Экономика стран Восточной Европы в 1996 г. // Мировая экономика и международные отношения. 1997. № 11. С 118-126.
2. Демокрація. – 1997-1998.
3. За публ. ООН “Трансформація в 1999 р.: звіт про розвиток людського потенціалу в ЦСЄ та СНД”. Веб-стор.: <http://www.un.org/publication>.
4. Зудин Ю.Ф. Болгарія: трудний путь в “Большую Европу” // Славяноведение. 1999. № 3. – С.44-57.
5. Карцев В. Болгарія – Европейский Союз: стратегический приоритет внешней торговли // Внешняя торговля. – 1998. № 1-3. – С.49-52.
6. Компас (ИТАР-ТАСС), 1998.
7. Менчигер Х. Реально ли приближение к стандартам ЕС? Скептический взгляд из Восточной Европы // Трансформация. – 1999. – № 5. – С.9-10.

8. Поздняков В., Ганжа С. Новые страны на пороге Европейского союза // Международная жизнь. – 1999. – № 3. – С.37-44.
9. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. проф. А.Я.Сухарев. – М.: Изд-во “НОРМА”, 2000. – 840 с.
10. Расширение ЕС: процесс продолжается // Трансформация. – 1999. – № 5. – С.14-17.
11. Улюкаев А.В. Демократия и экономическое развитие: мировой опыт и уроки для постсоциалистических стран // Общественные науки и современность. – 1998. – № 5. – С.5-18.
12. Copenhagen Peace Research Institute. (COPRI). Working Papers. – 1998. – 15. – P.1-38.
13. International Monetary Fund. Working Papers. – 1998. – P. 1-27. –12.
14. Weidenfeld, W. (ed.) Central and Eastern Europe on the Way into the European Union, Gutersloh: Bertelsmann Foundation Publishers, 1995; Henderson R., Robinson N. Post – Communist Politics, Prentice Hall. – L., 1997.

Burdiak V.

BULGARIA ON THE WAY TO THE EUROPEAN COMMUNITY: WISHES AND PERSPECTIVES

In the article the economic and political pre-conditions and perspectives of Bulgaria entry into the European economic community. It is elucidated that the economic reforms (1996-1997) favoured the market economy principals set in the country, still the common development of Bulgarian economy was hindered by the absence of the appropriate legislation. The government and political bodies of Bulgaria defined the entry into the European Community as a strategic aim in the process of Euro-integration.

А.М. Соловей

ГІДНІСТЬ І ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ВАЖЛИВІ ЦІННОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ (Історико-культурний аспект)

Політична культура є важливою складовою загальної культури людства. За змістом вона специфічний, історично зумовлений продукт життєдіяльності людей, їхньої політичної творчості, що виражає процес освоєння класами, націями, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин. Політична культура включає в себе ті елементи і феномени суспільної свідомості, духовної культури, які визначають основні цінності суспільства, базові переконання, орієнтації, установки людей щодо діючої суспільно-політичної системи, принципи відносин між індивідами, між населенням і владою.

Важливим компонентом політичної культури є політичні цінності і ціннісні орієнтації. Вони являють собою такі політичні знання й уявлення, котрі розглядаються людиною як невід’ємні від її існування, як такі, що

надають значимості, сенсу її вчинкам. До політичних цінностей належать демократія, соціальна справедливість, гідність, права людини та інші. Вони виступають, з одного боку, як мотиваційний базис політичної культури, а з іншого, – можуть розглядатись і як політичний ідеал, тобто те, чого суспільство ще повинно досягти у своєму розвитку. В зв'язку з цим підкреслимо, що гідність і права людини, як важливіші загальнолюдські цінності, започатковані в минулі століття, понині вважаються еталоном суспільних відносин і включені у якості суттєвих елементів у політичну культуру багатьох народів.

Права людини, виступаючи фундаментальним принципом демократії, показником рівня соціокультурного розвитку суспільного життя, втілюють у собі гуманістичні цінності у взаємовідносинах між індивідами, індивідами і владою. В сучасній суспільно-політичній літературі можна знайти й інші визначення поняття прав людини. “Права людини – система економічних, соціальних, політичних і юридичних прав і гарантій, спрямованих на розвиток людини в тих або інших конкретних соціальних і історичних умовах,” – відзначається у “Політологічному словнику” (К., 1991) [4, с.179].

Виходячи з того, що гідність особи як моральна категорія органічно входить у поняття прав людини, ми будемо аналізувати нашу проблему з погляду взаємозв'язку прав людини та її гідності в історії суспільно-політичної думки. На наш погляд, найбільш вдале визначення поняття гідності подає “Філософський словник” (К., 1986). “Гідність, – підкреслюється в ньому, – поняття моральної свідомості, в якому виражається уявлення про самоцінність людської особистості, її моральну рівність і усіма іншими... Як форма прояву соціальної і моральної свободи поняття гідності включає в себе право людини на повагу, визнання її прав і одночасно передбачає усвідомлення нею свого обов'язку і відповідальності перед суспільством” [6, с.103].

Проблема прав людини, що виражається у тій чи іншій формі, супроводжує всю історію людства і являє собою один із способів трактування практичного вирішення питання взаємовідносин людини і тієї спільноти, в якій вона проживає і офіційним представником якої виступає влада. Права людини утверджують у цих взаємовідносинах свободу і гідність особи, її вищий ціннісний статус.

Слід відзначити, що права людини, її гідність у різних формах були завжди однією з основних вимог масових соціальних рухів, а також предметом досліджень прогресивних мислителів.

В умовах родоплемінного ладу проблема прав людини не стояла і не могла стояти, оскільки в той час не було відчуженої від індивіда влади, значить і необхідності утверджувати і захищати у владних відносинах

Соловей А. М. Гідність і права людини як важливі цінності демократичної політичної культури цінність особи, її свободу. Крім того, людина додержавної і ранньодержавної епохи ще не володіла розвинутою самосвідомістю й індивідуальністю, керувалась у відносинах з державою насамперед віковими традиціями, як правило, не відокремлюючи себе від роду, общини, поселення і держави, з покірністю сприймала своє становище в суспільній ієрархії, навіть якщо це було становище раба. Разом з тим зазначимо, що в період первіснообщинного суспільства формуються елементарно-моральні уявлення про честь і гідність людини.

Виникнення проблеми прав людини нерозривно пов'язане з розвитком суспільства, держави і людської індивідуальності. Не випадково вперше ідеї прав людини виникають лише у небагатьох мислителів, які володіли розвинутою самосвідомістю і почуттям власної гідності. В рабовласницькому суспільстві ідеї цінності особи, її свободи вперше знаходять всебічну розробку в філософських, політико-правових доктринах Стародавньої Греції. Тут отримують визнання в суспільному житті і стають об'єктом теоретичного аналізу різні аспекти понять “гідність” і “честь”: гідність громадянина, почуття власної гідності людини і т.п. Історично першою формою осмислення та утвердження гідності і автономії особи щодо влади стали ідеї природного права.

Вперше ці ідеї зустрічаються у давньогрецьких філософів-софістів VI-V ст. до н.е. Лікофрона, Антифона, Алкідама та інших. Вони стверджували, що всі люди рівні від народження і мають однакові, обумовлені природою права. Однією з найбільших вершин давньогрецького гуманізму було вчення Протагора, який проголосив знамениту тезу: “Людина – міра всіх речей”. Захищаючи ідеї соціальної цінності особи, людської рівності, філософ вважав, що такі якості, як мудрість, добродійність, можливість участі в державному житті, доступні всім людям.

Значний внесок у розробку концепції прав людини зробив Арістотель. Він захищав права, властиві людині від народження, і передусім, її право на приватну власність. Це право випливає з самої природи людини і базується на її любові до самої себе. Арістотель висловив ряд ідей, близьких до сучасної концепції прав людини. Так, він не тільки визнав права громадянина держави, але й розрізняв природне і умовне, позитивне право, а також вважав, що природне право повинно служити зразком для права умовного, яке, в свою чергу, більш мінливе і є результатом діяльності властей і угод між людьми. Ця ідея верховенства природного права над законами держави отримала свій розвиток у сучасних теоріях прав людини, в тому числі в концепції правової держави.

Важливо підкреслити, що антична політична думка сформувалась і розвивалась як ідеологія вільних людей і мала відбиток класової обмеженості. Свобода як фундаментальна цінність, автономія, гідність і рівність індивідів

у взаємовідносинах з владою й іншими людьми розповсюджувалась філософією Стародавньої Еллади головним чином на вільних громадян. Раби повністю виключались із сфери свободи, рівноправ'я і не могли бути носіями таких моральних якостей, як честь і гідність. Адже, як вважав Арістотель, раби самою природою наділені якостями, призначеними для підкорення і виконання вказівок господаря [1, с.380-387]. Серед античних прихильників природного права лише стоїки проголосили лозунг рівності людей від природи, незалежно від статі, національності і соціального становища.

Видатний вклад у масове розповсюдження гуманістичних цінностей, що лежать в основі концепції прав людини, внесло християнство. Воно надало гуманістичним ідеям вищий ціннісний статус, поєднавши їх з релігійно-моральними цінностями. Християнство звертається до внутрішнього світу людини, її вільного вибору віри і тим самим сприяє розвитку людської індивідуальності, гідності. Воно вимагає поваги до кожної людини як творіння, наділеного душею і створеного Богом. Божественне походження обумовлює принципову рівність та свободу всіх людей. Таким чином, висунутий в ранньохристиянському вченні принцип рівності людей перед Богом був формою утвердження людини.

Гуманістичні ідеї християнства, виступаючи моральними регуляторами поведінки людей, справили величезний вплив на весь подальший розвиток Старого Світу. І все ж вони не знайшли політико-інституційного визнання і втілення в реальних державно-правових нормах. В епоху феодалізму формування особистості в багатьох аспектах було відступом назавділь. І в теорії, і в практиці життя була втрачена антична ідея всебічного розвитку особи. В цілому ж у часи середньовіччя ідея рівності від народження природних прав усіх людей або хоча б правової рівності всіх вільних громадян була відкинута. Самі ж права трактувались як привілеї, даровані підданим монархом або сюзереном. Кожний із станів мав специфічні права, які звужувались в міру сходження вниз по драбині суспільної ієрархії. Це ж стосувалось поняття гідності людини, яке мало яскраво виражений становий характер і виключало право на гідність простих людей.

У боротьбі проти феодальної ідеології з її запереченням людської гідності розвиваються погляди представників гуманізму, які вимагали визнання високого призначення і гідності за кожною людиною. В епоху Відродження проблема гідності людини, нового ставлення до людської особистості як до індивідуальності, стає однією з основних проблем історичних, філософських, культурологічних, етичних і естетичних трикутників. Утверджуючи гуманістичний світогляд, культурні діячі епохи Відродження по-новому осмислювали суть людини, її свободу, гідність. Так італійські мислителі Дж.Манетті в трактаті "Про гідність і перевагу людини" та Піко делла Мірандола в творі "Про гідність людини" обґрунту-

ують принцип високого покликання людини, необхідності утвердження в суспільстві її гідності.

Своє відродження, переосмислення і розвиток права людини отримали в XVII-XVIII ст. у працях видатних мислителів лібералізму і Просвітництва. Біля джерел лібералізму стояли Дж.Локк, Ш.-Л.Монтеск'є, І.Кант, А.Сміт, В.Гумбольдт, Т.Джефферсон, Дж.Медісон, Б.Констан та інші. Саме вони заклали основи сучасного розуміння фундаментальних прав людини. Протягом XIX ст. ці ідеї були розвинуті І.Бентамом, Дж.С.Міллем, Т.Х.Грінном, Л.Хобхаузом, Б.Бозанкетом і іншими представниками західної культурної та суспільно-політичної думки.

В цілому ліберальний світогляд з самого початку тяжів до визнання ідеалу індивідуальної свободи як універсальної цілі. До того ж гносеологічною передумовою ліберального світогляду є виокремлення людської індивідуальності, утвердження уявлень про рівність всіх людей у своєму вродженому, природному праві на самореалізацію. Ідеї прав кожної людини на життя, свободу і приватну власність як природних, невідчужених і священних імперативів і норм взаємовідносин між людьми та владою лягли в основу стрижня ліберальної парадигми. Тому не дивно, що комплекс цінностей та ідей, що складав суть лібералізму, включав індивідуальну свободу, гідність людської особи, терпимість.

Індивідуалізм розвивався органічно з ідеями гуманізму, самоцінності людини і людської свободи. Очевидно, що свобода усвідомлювалась прихильниками лібералізму в негативному значенні, тобто в свободі від політичного, церковного і соціального контролю з боку феодальної держави. Боротьба за свободу для них означала боротьбу за знищення зовнішніх обмежень на економічну, фізичну й інтелектуальну свободу. У зв'язку з цим відзначимо, що формування уявлень про людину як суб'єкта особистої свободи поглибило поняття людської гідності. Не випадково розробка проблеми гідності громадянина як суб'єкта особистої свободи займає одне з центральних місць у політичному вченні Ж.-Ж. Руссо. Він підкреслював, що "відмовитись від своєї свободи - це значить відмовитись від своєї людської гідності, від прав людської природи, навіть від її обов'язків... Подібна відмова несумісна з природою людини" [5, с.81].

З формуванням і утвердженням концепції індивідуальної свободи все більш чітко вимальовувалась проблема відносин держави і окремої людини і, відповідно, проблема меж втручання держави в життя і діяльність індивіда. Сфера індивідуальної активності людини, що не підлягає втручанням з боку зовнішніх сил, розглядалась лібералізмом як сфера реалізації природної свободи і, значить, природного права.

Виходячи з цього постулату, ліберали сформували правову систему і державно-політичну концепцію, в яких право було перетворено на

інструмент гарантування окремому індивідові свободи вибору морально-етичних цінностей, форм діяльності і створення умов для втілення його життя. Ці погляди реалізувались у такому основоположному принципі, як зобов'язання держави захищати права і свободи кожної людини. В зв'язку з цим винятково важливе місце в лібералізмі займала ідея, сформульована А.Смітом і І.Кантом. Перший говорив, що власність дає права, але їх необхідно використати таким чином, щоб не порушувати права інших членів суспільства. Як стверджував І.Кант, "моя свобода закінчується там, де починається свобода іншої людини". В обох випадках мались на увазі дії держави щодо захисту прав і свобод людини.

Взагалі слід відзначити, що всебічно розвиваючи категорію свободи, німецька класична філософія внесла значний вклад у розвиток ідеї гідності людини. І тут насамперед необхідно підкреслити роль І.Канта. Людська гідність у нього ототожнюється з виконанням обов'язку, тобто вимогою категоричного імперативу (людина виступає як вільний носій морального закону – категоричного імперативу). Ідея людської гідності пронизує погляди І.Канта, який виступав на захист вимог свободи і рівності. Суттєвий внесок у розробку вчення про людську гідність зробив Г.Гегель. Особливо важливе значення в цьому відношенні мала гегелівська концепція свободи як пізної необхідності. Гідність людини вчений вбачав у її свободі. Так, корисність самоуправління громадян у державі філософ розумів, зокрема, в тому, що воно забезпечує їм відчуття і почуття власної гідності. Незважаючи на всі протиріччя, властиві його філософії, віри Г.Гегеля в торжество розуму утверджувала ідею високої соціальної цінності людини.

Історична заслуга лібералізму і Просвітництва в питанні про права і гідність людини полягає не тільки в їх теоретичному обґрунтуванні як гуманістичних цілей людства, а й у формулюванні шляхів їх практичного здійснення. На це були спрямовані ідеї народного суверенітету і розподілу влади. Перша з них, розроблена Ж.-Ж.Руссо, означала підпорядкованість влади індивідам, які добровільно об'єднались в народ (суспільство) і мають право на розрив "суспільного договору" і повалення влади в тому випадку, якщо вона зазіхає на фундаментальні права людини на життя, свободу та власність. Друга основоположна ідея, що гарантує індивідуальні свободи, – розподіл влади на три головні гілки: законодавчу, виконавчу і судову. Одним з перших її визначення дав Ш.-Л.Монтеск'є в 1748 р. На його думку, такий розподіл влади повинен стати надійним засобом від концентрації влади, придушення свободи людини, панування свавілля і тиранії, забезпечити захист прав особи.

Буржуазні революції і утвердження капіталістичного суспільства стали важливими факторами розвитку людської особистості та її прав.

Ліквідація феодального ладу, станового поділу, відміна особистої залежності працівника від власника засобів виробництва мали величезне прогресивне значення. В кінці XVIII - на початку XIX ст. права людини, її честь і гідність закріплюються в конституціях багатьох країн Західної Європи та США. Цікаво відзначити, що одним з перших знайшло своє юридичне втілення право на недоторканість особи в британському Habeas Corpus Actі 1679 р.

Вперше ліберальна концепція прав людини знайшла систематизований юридичний вираз у 1776 р. у Вірджинській декларації, що була покладена в основу Білля про права конституції США, прийнятого 1791 р. У 1789 р. основоположні права: свобода особи, право на власність, безпеку і опір гнобленню – були конституційно закріплені у французькій Декларації прав людини і громадянина. Ці видатні політико-правові акти не втратили актуальності і сьогодні, хоч, звичайно, нинішнє уявлення про права людини значно багатше за змістом.

Ліберальні права, які поступово отримали державне визнання в Америці і Європі з кінця XVIII ст., відповідали передусім інтересам буржуазії. Реалізація принципів вільної конкуренції привела до концентрації і централізації виробництва, різкого зростання ваги і впливу промислових та фінансових магнатів, грошей. Як писав один із видатних теоретиків лібералізму Б.Констан, "Гроші є найбільш небезпечна зброя деспотизму, водночас і найбільш міцна узда для нього.... В наші дні приватні громадяни сильніші від політичних властей: багатство є сила повсюдна, більш співвідносна з усіма інтересами і від того набагато більш реальна, що викликає більший послух" [2, с.104].

Політичний лібералізм, підпорядкувавши права людини силі грошей, показав тим самим свою обмеженість. Треба відзначити, що, дійсно, сама постановка проблеми прав людини в класичному лібералізмі має вузький характер. Права людини згідно з його поглядами забезпечують громадянам особисту безпеку, захищають їх приватне життя від небажаного втручання з боку інших людей і держави. Однак при цьому поза полем зору держави залишалась сфера економічних, культурних та інших відносин між людьми і відповідні види влади: економічна, духовно-інформаційна і т.п., які віддаються на відкуп власникам.

Політична практика країн Заходу кінця XIX - початку XX ст. показала, що ліберальне вирішення проблеми прав людини хоч і захистило громадян від державного свавілля, але не захистило їх від експлуатації і деспотизму власників, не привело до соціального визволення всіх членів суспільства. Розв'язавши руки буржуазії і створивши сприятливі умови для промислової революції та утвердження капіталізму, воно в той же час збільшило соціальну нерівність і загострило класові конфлікти. Основні

положення лібералізму набули, по суті, функцію захисту інтересів привілейованих верств населення. Виявилось, що вільна, нічим не обмежена гра ринкових сил зовсім не забезпечує, як передбачалось, соціальну гармонію і справедливість, основні права більшості громадян.

Тому не дивно, що це породило масовий протест робітничого класу, бідних верств суспільства, які вимагали прийняття законів, що забезпечують соціальні умови свободи і поваги людської гідності найбідніших верств населення і обмежують владу власників. Вперше вимоги доповнити ліберальні права правами соціальними були обґрунтовані і висунуті на початку XIX ст. чартистським рухом робітників Англії. В своїй програмі, розробленій в 1839 р., чартисти виступили за еволюційний шлях до соціалізму, який визнавав ліберальні права, в тому числі приватну власність, але вимагав справедливої, повної оплати праці і рівноправної участі робітників в управлінні державою. Вперше поняття "соціальні права" ввійшло у політичну науку відомий французький соціолог Л.Дюгі. Аналіз соціальних прав дав можливість йому зробити висновок про те, що всі вони мають характер позитивного права, тобто фіксують обов'язки держави, осіб і організацій надавати громадянину ті або інші блага.

Боротьба за соціальні права стала лозунгом вимог широкого руху трудящих у XX столітті. В результаті цього соціальні права громадян у країнах Заходу отримали юридичне визнання головним чином після другої світової війни. В 1948 р. важливіші з них: право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, освіту, гідний рівень життя та інші, а також політичні і громадянські права ввійшли у Всезагальну декларацію прав людини, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН. Це дало поштовх до закріплення соціальних прав у конституціях і законах цілого ряду держав. У другій половині XX ст. в індустріальних розвинутих країнах створились сприятливі матеріальні можливості для їх реалізації.

В наші дні для більшості країн права людини, її гідність є вищою цінністю, визаною світовим співтовариством. У сучасній Україні основні права людини знайшли своє юридичне визнання в Конституції, прийнятій в 1996 р. У другому розділі Конституції закріплені весь комплекс прав і свобод людини: індивідуальних, політичних, економічних, соціальних [3, розділ III]

Необхідно підкреслити, що практична реалізація всього комплексу прав людини – складне завдання, ступінь вирішення якого безпосередньо характеризує рівень розвитку, прогресивність і гуманізм як окремих країн, так і усієї людської цивілізації. В сучасному світі дотримання і конкретне наповнення змістом прав людини виступає важливішим критерієм внутрішньої і міжнародної політики, її гуманного виміру.

Через повагу прав людини, її гідності утверджується верховна цінність особи в окремих державах і в світі загалом. У межах країни їх дотри-

Соловей А. М. Гідність і права людини як важливі цінності демократичної політичної культури

мання служить необхідною умовою економічного і соціального розвитку, запобігає згубним тоталітарним експериментам над народами. Ще в преамбулі французької Декларації прав людини і громадянина відзначалось, що незнання і неповага прав людини є єдиною причиною суспільних нещастя та корумпованості уряду. І хоч сучасна наука не так категорична, відзначає й інші причини соціальних бід, вона також вважає повагу прав людини, її гідності важливішою умовою добробуту суспільства.

Питання про права людини залишається і сьогодні предметом гострих дискусій та політичної боротьби, а їх реалізація розглядається як вагомий аргумент на користь того або іншого соціального і політичного ладу.

1. Аристотель Сочинения. В 4-х т. – Т.4. – М., 1983.
2. Констан Б. О свободе у древних в ее сравнении со свободой у современных людей // Полис. – 1993. – № 2.
3. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1997.
4. Политологический словарь. – К., 1991.
5. Руссо Ж.-Ж. Избранное. Главы и отрывки из сочинений. – М., 1976.
6. Філософський словник – К., 1986.

Solovey A

THE HUMAN RIGHTS AND DIGNITY AS THE IMPORTANT VALUES OF DEMOCRATIC POLITICAL CULTURE (HISTORICAL - CULTURAL ASPECT)

In the article the conceptions of human rights and dignity in social and political views at different stages of history of mankind are analyzed. The practical realization of the whole complex of human rights is a difficult task and the level of its solution characterizes the level of the development, progressiveness and humanism of certain countries as well as of the whole human civilization. The investigation gives reason to assert that human rights and dignity as the important values of democratic political culture are still the subject of hot discussions and political struggle while their realization is an important argument in favor of this or that political system.

Н. Храбатин

**ДРУГА САБОТАЖНА АКЦІЯ УВО В 1930 РОЦІ:
УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ**

Напруження в українсько-польських відносинах у Західній Україні до літа 1930 року досягнуло критичної межі. Незважаючи на розбіжності у методах, мета польської влади (чи ендеків, чи пілсудчиків) щодо українців була одна – якнайшвидше ополячення через послідовне нищення українського політичного, економічного і культурного життя та колонізацію українських земель польськими осадниками.

Починаючи з середини липня 1930 року, запалали маєтки та збіжжя польських дідичів у Львівському, Тернопільському та Станіславському воєводствах. За польською офіційною статистикою, протягом липня-жовтня було спалено 62 житлові будинки, 87 столів, 78 інших господарських будівель, 112 скирт збіжжя [1, с.1964]. Відповідальність за саботажну акцію взяли на себе Українська військова організація (УВО) та Організація українських націоналістів (ОУН).

Саботажні підпали вже мали місце в історії Західної України. Ще в 1922 році були зафіксовані підпали польських маєтків. У документах УВО ОУН саботажна акція 1930 року отримала назву “частинний виступ УВО” [5, с.242]. Польська влада скористалася саботажною акцією 1930 р. як приводом до “паціфікації” (“умиротворення”), тобто репресій із залученням поліції та війська.

Неоднозначно до протестаційно-саботажної кампанії віднеслися західноукраїнські суспільно-політичні чинники. У спільній заяві від 25 вересня 1930 року представники Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), Української соціалістично-радикальної партії (УСРП), Української соціалістично-демократичної партії (УСДП) засудили практику саботажів [3, с.336-337]. Водночас представники Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) на кінець 1930 року виробили концепцію, згідно з якою саботажні підпали вважалися стихійним виступом селян, а ініціатива УВО-ОУН заперечувалася [36, с.117].

В українській історіографії не вироблено єдиної концепції щодо ініціювання протестаційно-саботажної акції та її оцінки.

Значний інтерес у плані історіографічного аналізу викликають дослідження сучасників подій. Так, член ОУН, політичний діяч і журналіст на еміграції Петро Мірчук у “Нарисі історії ОУН” вказує, що підпали збіжжя та маєтків польських колоністів були саботажною акцією ОУН проти колонізації українських земель. “Загровою пожеж бажала ОУН

Храбатин Н. Друга саботажна акція УВО в 1930 році: українська історіографія

заляжувати публічну opinio, звертаючи його увагу на злочинну акцію польського окупанта супроти українського населення. Водночас саботажна акція мала відіграти польським колоністам охоту збагачуватись коштом українського селянина, займаючи відібрану у нього споконвічну землю... З таких мотивів почала ОУН влітку 1930 р. посилену акцію палення польського майна на українських землях” [27, с.233-234].

П. Мірчук називає безпосередніх керівників акції: “Керував саботажною акцією бойовий референт КЕОУН (Крайової Екзекутиви ОУН) Роман Шухевич – “Дзвін” у тісній співпраці з тодішнім крайовим Провідником ОУН Іваном Габрусевичем – “Джоном” та іншими членами КЕОУН, зокрема організаційним референтом Зеноном Коссаком” [28, с.50].

Для підтвердження ініціювання з боку УВО-ОУН саботажних підпалів П. Мірчук наводить відозви Начальної Команди УВО та Проводу ОУН [27, с.239-244]. Вони датовані вереснем-листопадом 1930 року, тобто після початку підпалів. У цих відозвах тільки констатується факт саботажів та рішення Команди УВО про їх припинення.

Більш достовірними є твердження бойового референта УВО в 30-х роках Зиновія Книша. У спогадах “Дух, що тіло рве до бою...” він вказує, що саботажна акція почалася як вакаційне тренування середньошкільної і ремісничої молоді у використанні вибухових та горючих матеріалів, яке провадилось, ймовірно, з відома Івана Габрусевича – референта у справах юнацтва в КЕОУН. У час жнив скирти стали найбільшою приманкою, і ті почали їх палити. Ненависть українського селянства до польських дідичів і колоністів була настільки сильною, що акція швидко вийшла з-під контролю і почала поширюватися стихійно [20, с.145].

Цієї версії З. Книш притримується і у спогадах “Дрижить підземний гук”, де читаємо: “Всі знаки вказують на те, що розпочало її (саботажну акцію) юнацтво ОУН, роз’їхавшись на вакацію зо школи і доставши, мабуть, відповідні інструкції, а дехто може й без інструкцій...” [19, с.171].

За таких обставин, на думку З. Книша, враховуючи ситуацію і політичні настрої в краї, УВО-ОУН була вимушена взяти відповідальність за саботажі post factum. “Не було іншого виходу, бо не могла вона стати в одному таборі з угодовцями та пальонофілами...” [20, с.150]. “Але, – продовжує дослідник, – во ім’я історичної правди слід ствердити, що УВО цієї акції не задумувала, не плянувала, була їй противна і через свого Командана на ЗУЗ (західноукраїнських землях), Юліяна Головінського, вживала всіх заходів, щоб покласти їй якнайшвидше край” [20, с.151].

По-різному П. Мірчук та З. Книш оцінюють саботажні підпали. Якщо для П. Мірчука саботажна акція – “великий політичний успіх міцної сітки українського революційного підпілля” [28, с.50], то З. Книш вказує: “Саботажна акція була не тільки найбільшим безглуздом, сліпим відрухом маси,

розбурханої групою невідповідальних людей, була вона теж бунтом проти організаційної дисципліни..." [20, с.149-150].

Немає єдиної думки щодо ініціювання саботажних акцій і у інших провідних діячів ОУН – сучасників подій [3, с.665; 8, с.337; 24, с.425; 25, с.554].

Греко-католицька церква, що ставала все більш вагомим суспільно-політичною силою, не могла бути осторонь подій у краї. Незважаючи на деякі розбіжності у поглядах щодо лояльності до польської держави, греко-католицькі ієрархи в "Пастирському листі сімох галицьких греко-католицьких владик "однозначно засудили саботажні акції як справу "морально злу... і нашому народові у високому степені шкідливу" [2, с.338]. Станіславський єпископ Григорій Хомишин у "Пастирському листі про політичне положення українського народу в польській державі" застерігає молодь від участі в саботажах, тому що, на його думку, шляхом конспірації та саботажів не можна створити демократичну державу, а тільки "анархічно-конспіративну систему" [4, с.9-11]. У праці "Українська проблема" Г.Хомишин засуджує радикальні методи боротьби, за які "народ дорого платить" [37, с.19].

У радянській історіографії щодо подій літа-осені 1930 року домінувала однозначна концепція, правильно охарактеризована львівським дослідником М.Швагуляком: "Основні її елементи викристалізувалися ще на рубежі 1930-1931 рр. у рішеннях ЦК КПЗУ і ЦК КПІ, ухвалених під впливом Виконкому Комінтерну. Згідно з цією концепцією, події розгорталися за такою схемою: влітку 1930 р. у Західній Україні незалежно від націоналістичних організацій піднявся стихійний масовий селянський рух..." [36, с.111].

Такої концепції дотримувалися вітчизняні історики І.Васюта, М.Панчук, Ю.Сливка, В.Твердохліб та ін. [9, с.88-91; 29, с.87-89; 31, с.81-82], а також вона знайшла відображення і у фундаментальних дослідженнях, присвячених возз'єднанню західноукраїнських земель з Українською РСР [10, с.232-233; 32, с.469].

У спеціальних історіографічних дослідженнях радянського періоду саботажні акції літа-осені 1930 р. зовсім не розглядалися [18, с.332-339; 26, с.10-15].

З утвердженням незалежності Української держави почався новий етап незаангажованого дослідження історії Західної України.

Деякі вітчизняні та зарубіжні українські історики, зокрема О.Баган, Т.Гунчак, А.Жуковський, М.Кугутяк, О.Субтельний, традиційно вважають, що саботажні акції були організовані керівництвом УВО-ОУН [7, с.86-87; 12, с.218; 17, с.108; 22, с.183; 23, с.51].

Проте в другій половині 90-х років в українській історіографії з'являється якісно нове трактування акцій. Львівський дослідник Орест

Красівський вважає, що акції розпочалися згідно з розпорядженням Проводу УВО та безпосередньо Є.Коновальця. Однак дослідник відмічає, що до виконання протестаційно-саботажних акцій також приєдналися прокомуністично настроєні селяни. Крім того, на думку О.Красівського, мали місце підпали, здійснені самими польськими власниками, які сподівалися "асеккураційною премією компенсувати затрати за зниження цін на зерно" [21, с.51]. Ярослав Грицак у посібнику "Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст." диференціює два види саботажних підталів: "...здебільшого підпали здійснювали члени УВО, а менше - прокомуністично настроєні селяни" [12, с.198].

Михайло Швагуляк на основі аналізу архівних документів, повідомлень преси, заяв політичних партій, праць істориків здійснив найгрунтовніше дослідження пацифікації та саботажних акцій [34; 36]. Дослідник відмічає три види підталів: "Найменшу чисельно групу становили підпали будівель польськими власниками. Певна кількість організованих, а головним чином стихійних, акцій припадала на долю прокомуністично настроєних селян. І, нарешті, третя, основна частина саботажів була здійснена УВО" [36, с.118]. На користь твердження про те, що керівництво УВО-ОУН було ініціатором саботажних підталів свідчать, на думку дослідника, розпорядження УВО, а також факт швидкого поширення підталів на все нові місцевості [36, с.118].

М.Швагуляк конкретизує цілі, які переслідувало керівництво УВО-ОУН, організовуючи протестаційно-саботажну кампанію: підризу престижу польської держави, гальмування процесу колонізації українських земель, посилення непримиренності українського населення до польських зайд, звернення уваги світової громадськості до надзвичайно напружених українсько-польських відносин у краї.

Крім того, дослідник вказує і на конкретнішу мету організаторів акції: заманіфестувати появу ОУН та піднести її авторитет, протидіяти зростанню з боку деяких суспільно-політичних структур лояльності до польської держави, сприяти зміцненню зв'язків ОУН з українською еміграцією за кордоном. Що стосується твержень у польській пресі про причетність німецьких відомств до саботажних акцій, то, на переконання М.Швагуляка, відсутність в документах прямих доказів цього не дає підстав гвердити про таку співпрацю [36, с.119].

Ініціювання саботажної акції УВО стало безпосередньою гомею дослідження Олександра Зайцева "До питання про "саботажну акцію УВО". Проаналізувавши відозви УВО-ОУН, спогади сучасників подій провідних діячів УВО-ОУН Д.Андрієвського, О.Бойдуника, праці З.Книша, матеріали допиту Ю.Головінського, а також дослідження М.Швагуляка, О.Зайцев робить висновок, що "так звана "саботажна акція" була

стихийним протестом українських селян проти польської колонізації та утисків влади, в якому самовільно взяли участь деякі члени ОУН. Лише *post factum* організація взяла на себе відповідальність за саботажі, бажаючи збільшити свій політичний капітал” [15, с.227].

Аналізуючи причини конфлікту між легальними і підпільними політичними структурами, О.Зайцев у статті “Націоналізм і національна демократія в Західній Україні у 1920-30-х роках” вказує: “Першим серйозним конфліктом між УВО(ОУН) і легальними українськими партіями стало засудження останніми “саботажної акції” 1930 р., відповідальність за яку взяла на себе УВО” [16, с.87].

Огляду історіографії українсько-польських відносин у 20-30-х рр. ХХ ст. присвячена стаття М.Швагуляка “Польсько-українська конфронтація на зламі 20-30-х років ХХ ст.: проблеми історіографії”, де значна увага приділена дослідженню українськими і польськими істориками саботажної акції 1930 року. М.Швагуляк вказує, що “питання про підготовку, організацію і проведення протестаційних виступів українців відтворювалися 1930 р. досліджене доволі поверхово. Бракує докладного об’єктивного аналізу політичної позиції ОУН, механізму вироблення рішень про розгортання кампанії, діяльності націоналістичних осередків на місцях і т.д.” [35, с.57-58].

Особливістю вітчизняної історичної науки 90-х років є посилення інтересу дослідників до суспільно-політичної діяльності греко-католицької церкви. Про засудження ієрархами церкви радикальних методів боротьби, в тому числі і саботажних підпалів, читаємо у дослідженнях Г.Гладкої, Я.Заборовського, В.Перевізія та ін. [11, с.128-129; 14, с.41; 30, с.61; 33, с.33-34].

Отже, підсумовуючи короткий огляд історіографії саботажної акції літа-осені 1930 року, є достатні підстави констатувати, що питання ініціювання саботажів керівництвом УВО-ОУН залишається невирішеним в українській історичній науці, мало уваги приділено дослідженню стихійних підпалів, які здійснювалися політично незаангажованими селянами, зовсім не розглянуто саботажну акцію в контексті “влиття” УВО в ОУН.

1. Енциклопедія Українознавства. 1.5. – Львів, 1996.
2. Пастирський лист сімох галицьких греко-католицьких владик // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. – Том II. Сучасність, 1983. С.337-339.
3. Солідарний голос політичних партій про події в краю // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. – Том II. – Сучасність, 1983. – С.336-337
4. Хомишин Г. Пастирський лист про політичне положення українського народу в польській державі. – Львів, 1931. – 37 с
5. Частинний випуск УВО: Відозва Команди УВО. – Вересень. – 1930 р. – Цит. за: Мірчук П Нарис історії ОУН. Перший том. – 1920-1939 – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968 С.242-244.

6. Андрієвський Д. Обставини 30-их років і Провід Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.654-664.
7. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 192 с
8. Бойдуник О. Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.359-379.
9. Васюта І. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні, 1921-1939. – Львів, 1988. – 176 с.
10. Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною (Ю.Сливка, В.Масловський, М.Швагуляк та ін.). Ін-т суспільних наук. – К.: Наук. думка, 1989. – 488 с.
11. Гладка Г. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького / Дисерт. на здобут. вч. ст. канд. іст. наук. – Чернівці, 2000. – 187 с.
12. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. – К.: Генеза, 1996. – 306 с.
13. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
14. Заборовський Я. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкви і народові (1865-1944рр.). – Івано-Франківськ, 1995. – 64 с.
15. Зайцев О. Про питання про “саботажну акцію УВО” // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С.224-227.
16. Зайцев О. Націоналізм і національна демократія в Західній Україні у 1920-30-х роках // Другий міжнар. конгрес українців. – Львів, 22-28 серпня 1993 р. – Історія. Частина II. – Львів, 1994. – С.85-90.
17. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів, 1992. – 230 с.
18. Історіографія історії Української ССР. К 1986. – 555 с
19. Книш З. Дрижить підземний гук: До 25-ліття Організації Українських Націоналістів. – Вінніпег, 1953. – 341 с.
20. Книш З. Дух, що тіло рве до бою. . (Юліян Головинський Крайовий Командант У.В.О.). – Вінніпег, 1951. – 199 с.
21. Красівський О. Польсько-українські конфлікти і компроміси літа 1930 – поч. 1931 рр. // Матер. конф. “Народ, партія, держава: українське питання в європейському вимірі”. Львів, травень 1993 року – Мюнхен-Львів, 1995. – С.50-56
22. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
23. Кугутяк М. Наш край у 30-х роках // Україна у ХХ столітті. – Івано-Франківськ, 1992. – С.50-53.
24. Ленкавський С. Національний рух на З.У.З. та 1-й Конгрес українських націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – С.395-425.
25. Макар В. Його воїни // Євген Коновалець та його доба. – С.552-560.
26. Макарчук С., Киричук Ю. Західна Україна 1917-1939 рр. в радянській історіографії // Вісник Львівського університету. Питання історіографії. Львів, 1995. Вип.19. – С.10-15.
27. Мірчук П. Нарис історії ОУН Перший том. – 1920-1939 – Мюнхен-Лондон Нью-Йорк, 1968. – 639 с.
28. Мірчук П. Революційний злаг за У.С.С.Д. (Хто такі “бандерівці”, “мельниківці”, “двійкарі”). – Нью-Йорк-Торонто-Лондон, 1985. – 222 с
29. Панчук М. “Білі плями” героїчного літопису. Із історії Комуністичної партії Західної України. К., 1989. – 131 с.
30. Перевій В. Просвітницька діяльність греко-католицької церкви в 20-х-30-х рр ХХ століття / Дисерт. на здобут. вч. ст. канд. іст. наук. К., 1998. – 235 с.

31. Твердохлб В. Революційно-визвольна боротьба грудящих Прикарпаття. - Львів, 1974. 123 с.
32. Торжество історичної справедливості (М.Олексюк, Б. Дудикевич, М.Івасюта та ін.). Львів, 1968. - 804 с.
33. Храбатин Н. Українсько-польські відносини у праці Г.Хомішина "Українська проблема // Наукові записки. Випуск 4. - Інститут народознавства НАН України. Івано-Франківський краєзнавчий музей. - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. - С.34-36.
34. Швагуляк М. Пацифікація. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. - Львів, 1993. - 52 с.
35. Швагуляк М. Польсько-українська конфронтація на зламі 20-30-х років ХХ ст проблеми історіографії // Проблеми слов'янознавства. - Львів, 1996. - С.53-62.
36. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. - Т.СССХІІ. - Львів, 1991 С.111-145.
37. Українська проблема. Написав для духовної і світської інтелігенції українського народу Григорій Хомішин Станіславський Єпископ. - Накладом Української католицької організації. - Станіслав, 1933. - 184 с.

Khrabatyn N.

THE SECOND SABOTAGE ACTION OF THE UKRAINIAN MILITARY ORGANIZATION IN 1930: UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The author analyzes the main scientific conceptions and estimation of protesting sabotage action of Western Ukrainian region population (1930). In the Ukrainian historical science the question of initiating the sabotage action on the part of the Organization of Ukrainian Nationalists, as well as a number of other aspects of this problem, are still unsettled.

І.С. Монолатій

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ В ГАЛИЧИНІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ: ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

За роки утворення Української держави українсько-німецькі відносини вийшли на якісно новий рівень. Співробітництво між обома державами поглиблюється в різноманітних сферах суспільного життя, що позитивно впливає на весь політичний спектр двосторонніх відносин. Усвідомлення політичної значимості, життєвої необхідності європейської інтеграції, підтримка курсу багатовекторної політики Української держави сприяють налагодженню двосторонніх взаємин [44, с.212; 35, с.471].

В умовах розширення взаємин між Україною та ФРН особливого значення набуває дослідження історії німецького населення України, яке в силу різних історичних обставин опинилося поза межами етнічної батьківщини. Вивчення особливостей політичного і національного становища німецької діаспори в Галичині міжвоєнного періоду (1918-1939 рр.) одне з найактуальніших історичних завдань у цьому напрямі [23, с.261-262; 88

Монолатій І.С. Українсько-німецькі відносини в Галичині міжвоєнного періоду: джерела та історіографія

с.791]. Комплексне вивчення німецької діаспори Галичини зумовлене необхідністю заповнення суттєвої прогалини в українській історичній науці, що дозволить у майбутньому розвивати інструменти спільної європейської зовнішньої політики та безпеки і зробити Україну більш дієздатною в міжнародній політиці.

Сьогодні назріла вимога нового, об'єктивного і повного прочитання джерел українсько-німецьких відносин досліджуваної доби. Незважаючи на значний науковий доробок з даної проблеми, її джерела та історіографія ще не стали предметом спеціального дослідження. Протягом тривалого часу не існувало єдиних наукових концепцій етнополітичного розвитку галицьких німців в період Другої Речі Посполитої.

Проблема джерел українсько-німецьких відносин міжвоєнної належить до складних і разом з тим найактуальніших в сучасній історіографії. Стан виявлення документальної спадщини та дослідження її у контексті поставленої проблеми на сьогодні ще далеко не достатній для аргументованих узагальнень двосторонніх відносин української і німецької громад краю. У заупоюваній статті зроблено спробу в загальному плані висвітлити джерела, вітчизняні й зарубіжні наукові дослідження з історії німецьких колоній Галичини міжвоєнного періоду.

Документальна база історії українсько-німецьких відносин в Галичині міжвоєнного періоду в архівах України досить чисельна. Значна кількість матеріалів знаходиться також поза межами України, зокрема в Республіці Польща та Федеративній Республіці Німеччини і через низку об'єктивних причин ще залишається не опрацьована дослідниками. Переважна частина наявних архівних матеріалів з історії українсько-німецьких відносин досліджуваного періоду знаходиться в Центральному державному історичному архіві України у Львові. Серед документів, найбільшого за обсягом фонду 146 (Галицьке намісництво), зберігається джерельний матеріал до вивчення історичних передумов, шляхів становлення та юридичного оформлення німецьких поселень на території Галичини. Чимале значення має Циркуляр Міністерства внутрішніх справ у Варшаві (1920 р.) про концесії, які належали німецьким громадам краю [1]. Історичні відомості про товариство "Спілка німців-християн Галичини", яке діяло на терені Австро-Угорської монархії мають листи старостів до Намісництва про реєстрацію відділків у Ганунині, Долині, Кенігсберзі, Львові, Брументалі, Бурчицях Нових, Мирові, Новому Селі, Кимирі, Липнику, Людвіквіці, Мужилівцях, Райхсгаймі, Романівці [2]. Відомості про євангелістські німецькі школи впродовж 1775-1929 рр. знаходимо у матеріалах адміністративно-організаційної діяльності: заснування шкіл, будівництво та ремонт приміщень, призначення учительсько-викладацького корпусу, заснування і реалізація стипендіальних фондів ім. П.Мюллера і

К.Гумбольта, фінансові звіти, матеріали інспекторських перевірок [3]. Документи фонду 179 (Курагорія Львівського шкільного округу) висвітлюють заснування шкіл, подають списки навчальних закладів, звіти інспекцій, діяльність початкових євангелістських приватних шкіл в німецьких поселеннях краю [4]. У справах правління євангелістської церковної громади у Львові (фонд 427) почерпуємо інформацію про діяльність сільських і міських громад, розпорядження вищих церковних і світських властей, анкетні дані членів релігійних громад, статистичні звіти, реєстраційні книги, організацію шкіл у німецьких колоніях Галичини [5]. Ці відомості доповнюють матеріали фонду 863 (Спілка німців-християн Галичини), які охоплюють 1918-1932 рр. Серед одиниць збереження віднаходимо свідчення про листування з німецькими спілками Німеччини, Австрії, Чехо-Словаччини, Польщі; про навчання німецької молоді, заснування повітових груп цієї організації, реєстрацію філій спілки в Галичині [6].

У відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України матеріалів до історії німецьких колоній Галичини збереглося досить мало. Однак, незважаючи на їх нечисленність, документи несуть унікальну інформацію про суспільно-політичне становище німецького населення краю кінця XVIII – перших десятиліть XX ст.

У фонді 141 (О.Чоловського) – інвентарі маєтків, сільських поселень, відомості про німецькі квартали галицьких міст (Вайнберген, Унтерберген, Ожидова, Богородчани, Горохолина, Грабівець, Теодорсдорф, Желдець, Дойчбах та ін.) [7]. Іншу групу документів становить другорядна довідкова інформація фонду 144 (А.Шнайдера) до історії окремих німецьких колоній Галичини (Дебелівка, Енгельсдорф, Ной (Новий) Мізунь, Маріагільф, Вінцентівка, Феліксівка, Гайнріхсдорф, Забава, Йосипів, Станин, Сушно, Тоболів, Щиглівка, Райхау та ін.) [8; 9]. За допомогою цих матеріалів стає можливим описати громадсько-політичне оточення галицьких німців, відтворити співвідношення українсько-німецького діалогу, дати більш повну картину розвитку німецьких громад міжвоєнної Галичини.

Джерела з досліджуваної теми зберігаються і в обласних архівах Івано-Франківської та Львівської областей, на сучасній території яких, у складі Другої Речі Посполитої (1919-1939 рр.), існували найбільші німецькі поселення. Так, зокрібна відомості про економічний, культурний і громадсько-політичний розвиток німецьких колоній Львівщини містять документи фонду 110 (Львівське гродське староство) Державного архіву Львівської [10], а цінну інформацію про громадське, культурне і економічне життя німецьких поселень Покуття містять матеріали фонду 2 (Сганіславівське восводське управління) Державного архіву Івано-Франківської областей [11; 12].

Значний документальний матеріал знаходиться в архівах Республіки Польща. В Перемишльському державному архіві створено фондони

зібрання джерел з історії духовно-релігійного розвитку німецьких колоній Галичини. На матеріалах фонду 801 (Західний сеньйорат Євангелістської Церкви Аугсбурзького і Гельвецького віровизнання у Польщі) можна прослідкувати історію церковних громад краю в 1919-1939 рр. [13]. Незначна кількість документальних даних про німецькі громади Галичини міститься у документах фонду 151 (Середньогалицький сеньйорат у Гартфельді) [14]. До фондів архіву входять переважно обіжники, розпорядження вищих церковних властей, акти, що стосуються організації громад, діяльності пасторів, різні звіти, акти, що відносяться до шкільництва, акти перевірок церков і шкіл в 1912-1937 рр.

Матеріали вітчизняних і зарубіжних архівних установ та відділи рукописів бібліотек є надзвичайно багатим і важливим джерелом з історії українсько-німецьких відносин досліджуваного періоду, а завдяки своїй упорядкованості й збереженості вони порівняно доступні для дослідника. Особливість відкладення джерел у цих збірках, котра полягає в акумуляції переважної більшості документів у колекціях, спричинила в кінцевому підсумку розпорошення також документації суспільно-політичного розвитку німецької діаспори краю по різних архівосховищах та відділах рукописів наукових бібліотек. Комплекс документів українсько-німецьких відносин досліджуваної доби великий кількісно та досить багатий за видовим і персоналістичним складом. Однак у цьому комплексі нерівномірно представлено документи політичної, соціальної й господарської діяльності, а також джерела різних видів: обмежена, спорадична в часі, також персональна і територіальна наявність документації поселень німецької громади Галичини. Інформаційний потенціал комплексу дає можливість ґрунтовніше розв'язувати широкі кола проблем, пов'язаних з історією українсько-німецьких відносин і проблемами української державності означеного періоду.

Незважаючи на значну джерельну базу, історіографія досліджуваної проблеми обмежена. За останні роки в Україні з'явилася низка публікацій, автори яких звертають увагу наукової громадськості на проблеми становлення, організаційного оформлення, широкого діапазону діяльності представників німецької діаспори. Тому в існуючій історіографії питання відсутні монографічні, концептуального характеру праці, які б систематизували та узагальнювали закономірності українсько-німецьких відносин у Галичині у міжвоєнний період. Дослідники українсько-німецьких відносин зосередили свою увагу на становищі та діяльності німецьких землеробських колоній Центрально-Східної та Південної України 20-30-х рр. XX ст., історії окремих поселень, відношенні органів радянської влади до національних проблем українських німців, використали неопубліковані матеріали державних архівів України [15, с.3-5; 20 с.6-8]. Відгомін

Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск IV-V

політичних, соціальних і культурних подій в житті німецьких поселенців Галичини знайшов відображення як в українській [21; 22], так і зарубіжній історіографії [16; 17; 19, I-XIII, 37; 38, с.217-218]. Специфічність вивчення розвитку німецьких колоній Галичини міжвоєнного періоду зумовлена багатьма причинами. Найперше – принциповими розходженнями у методологічних засадах наукових досліджень між вітчизняними та зарубіжними істориками у недалекому минулому. Історики прагнули, насамперед, дослідити спільне і особливе в розвитку німецьких поселень, опираючись на документальні джерела вітчизняних та зарубіжних архівів. Цінними для дослідження поставленої проблеми стали праці І.М.Кулініча, С.А.Макарчука, В.Кубійовича, Ф.Вільгельма і Я.Карлбруннера, Д.Дорошенка. Якщо перша група видань не позбавлена суттєвих хиб, бо в них здебільшого досліджувалися проблеми, які відповідали ідеологічним засадам тогочасної політичної системи, то друга – розглядає німецькі колонії Галичини у контексті політики австрійського освіченого абсолютизму, виявляє соціально-економічний аспект проблеми, показує демографічний стан міського і сільського населення Південно-Західної України, виявляє історичні паралелі українсько-німецьких взаємовідносин тощо. Тому, незважаючи на те, що дослідники зробили певний крок у висвітленні цієї теми, поза їхньою увагою залишились інші важливі елементи наукового вивчення становища німців Галичини досліджуваного періоду: не розкрито передумов, становлення, перебігу етнополітичного розвитку німецького населення краю, особливостей національного та культурного становища німецьких поселень у контексті відповідних політичних доктрин міжвоєнної Польщі, міжнародних заходів країн Центрально-Східної та Західної Європи щодо колоній.

Вивчення українсько-німецьких відносин у Галичині особливо активувалося в 90-х рр. ХХ ст. Тематику своїх публікацій автори обрали самоврядування на західноукраїнських землях у 1921-1939 рр., зміни кількісного складу в системі населення Галичини, історичні передумови та мотиви активізації українсько-німецьких взаємин, німецьку колонізацію кінця ХVІІІ – початку ХХ ст., географію німецьких колоній ХVІІІ – ХХ ст. (О.Басай, М.Драк, М.Обідняк, П.Сіреджук, П.Штойко) [18, с.263; 23, с.259; 24, с.79; 25, 68, 72]. Так, зокрема, були опубліковані матеріали наукових конференцій і міжнародних семінарів, у яких містяться відповідні оцінки політичного, соціального, етноконфесійного розвитку мешканців німецьких поселень краю.

Ряд матеріалів, що стосуються предмету дослідження, міститься у різноманітних довідкових джерелах [29; 30; 31; 32; 33; 34; 88]. Одночасно проблема знайшла висвітлення на сторінках узагальнюючих праць українських (що з'явилися друком за кордоном) та зарубіжних дослідників. У

них об'єктивно розглядаються проблеми, пов'язані з національною політикою урядів міжвоєнної Польщі щодо українського, польського і німецького населення, становища Галичини у складі польської держави (С.Горак, В.Кубійович), німецько-польськими відносинами новітнього часу як особливого політичного протистояння, міфологією про німецькі поселення Польщі як "п'яту колону" нацистської Німеччини, заяви польського Міністерства інформації, перебіг німецько-польського конфлікту (М.Бухсвейер, В.Якобмейер, Б.-Ю.Вендт) [41; 42; 36; 43; 45; 46, с.470-471].

Проміжним видом між джерелами і працями наукового характеру є історико-мемуарні збірники і спеціальні періодичні видання.

Ознаки наукового підходу до вивчення історії українсько-німецьких відносин досліджуваного періоду наявні у проблемних розвідках авторів історико-мемуарного збірника "Heimat Galizien" ("Батьківщина Галичина") (1965). Значний інтерес представляють дослідження Й.Білля [47], Ф.-В.Бізанца [48], Л.Гьона [49], В.Куля [50], Е.Ладенсбергера [51]. В них автори на підставі архівних документів простежили політичне і культурне минуле колоній Галичини в 1919-1939 рр., показали церковно-релігійне становище, виробничі відносини, станово-професійну структуру, систему приватного євангелістського шкільництва, форму поселень галицьких німців тощо.

Спогади, надруковані у збірнику "Galizien Erzdhlt" ("Галицькі розповіді") (1990), окреслюють особливий характер німецько-українських взаємин, порівнюючи німецьку громаду з українською більшістю Галичини в умовах санаційної Польщі. Досліджуваного матеріалу не завжди вистачає для однозначних відповідей на питання, які порушуються у спогадах Ф.Боленбаха [52], К.Гьорц [53], Г.Гасер [54], Е.Коха [55], Р.Планнер-Петелін [56], Й.Валаха [57]. Спогади очевидців подій 1918-1939 рр. різняться від інших джерел насамперед тим, що автор виступає як очевидець чи співучасник і при цьому описує не сучасний стан речей, а більш чи менш віддалений у просторі історичний час.

Матеріали збірника "Heimat Galizien im Bild" ("Батьківщина Галичина у фотографії") (1983) містять маловідомі документи з історії українсько-польсько-німецьких відносин, рідкісні фотографічні та картографічні матеріали міжвоєнного періоду [39, XI-XXIII, 39-82, с.85-152; 40].

Серед головних завдань, які вдалося вирішити німецьким дослідникам певною мірою, виокремимо наступні. 1) З'ясовано головні напрями міжвоєнного періоду в Галичині, виявлено цілий спектр нагальних питань, його відповідність етнополітичній структурі суспільства Другої Речі Посполитої; 2) Розкрито відношення усіх основних політичних, національних, соціальних проблем сучасної їм дійсності, причини негативної або позитивної оцінки пануючих порядків, умов людської діяльності, політики урядів міжвоєнної Польщі, дій місцевих адміністрацій у ставленні до пред-

ставників німецької діаспори; 3) Проаналізовано позиції представників різних національних і соціальних груп, прошарків стосовно унормування і вирішення питань політичних, національних, соціальних колізій, удосконалення всіх сфер суспільного життя до наявних історичних альтернатив.

Були незаслужено забуті і обмежено використовувались в наукових студіях українських дослідників мемуарні матеріали, опубліковані впродовж 1956-1999 рр. у періодичному виданні Товариства галицьких німців "Zeitweiser der Galiziendeutschen" ("Календар галицьких німців"). Розкриттю різних питань суспільного устрою німецьких поселень міжвоєнної Галичини присвячені публікації дослідників 50-90-х років – К.Бехглоффи [59], Е.Бутза [60], Я.Фріза [64], Т.Гьотза і Е.Мюллера [63], Й.Генніга [65; 66], Ф.Коля [67], Ю.Кремера [68], Е.Мюллера [69; 70], С.Мюллера [71], Р.Пайкера [72], Ф.Реха [74], Ф.Зіфельда [75]. Для цих розвідок властива значна фрагментарність і неповнота охоплення даного явища (історія німецького шкільництва, громадське і культурне життя громади, розповіді про визначних представників німецької діаспори краю, поодинокі історії будівництва і функціонування культових споруд та ін.). Значну цінність для розробки поставленої проблеми мають статті Т.Біршенка [58], Р.Брейера [61], Г.-В.Ройтенберга [73], Я.Жарновського [85], в яких висвітлюються актуальні питання політичного, соціального та релігійного становища німецької діаспори краю в період Другої Речі Посполитої.

Велику історико-пізнавальну цінність мають матеріали щомісячного інформаційного видання "Das heilige Band der Galiziendeutsche" ("Священний орден галицьких німців"), що виходить стараннями Товариства галицьких німців. Серед численних інформацій, опублікованих у 1946-1999 рр., слід окреслити родинні саги, документальні розповіді про історію заснування поселень, минуле німецького шкільництва та релігійних установ, еміграцію до нацистської Німеччини 1939-1940 рр., маргіологію вихідців і алицьких колоній в 1918-1939 рр. [76; 77; 78; 79; 80; 81; 82; 83; 84]. Оглядові матеріали, що публікувалися у вищезгаданому часописі, виробляли в німецькомовного читача критичне ставлення до праць авторитетних учених, часто спричинювалися до доброї наукової полеміки стосовно німецько-українських взаємин.

Особливостям функціонування німецьких колоній Галичини присвячено різнопланові картографічні джерела, виконані українськими та зарубіжними дослідниками [26; 27; 28; 86]. Дана стаття не включає аналізу картографічних моделей, однак система модифікацій картографічного моделювання П.Штойка, Л.Дедикаєвої передбачає створення картосхем німецьких поселень краю з часу їхнього становлення до поч. ХХ ст., комплексну систему розміщення окремих опорних центрів німецьких колоністів (Львівського воєводства). Структура баз даних імітує структуру

об'єкту (німецьких колоній) в часовому геопросторі через призму етнографічних груп та величини міських і сільських громад краю у дослідженнях В.Кубійовича і, певною мірою, Р.Унтершетца (статистичні дані систематизуються відповідно до теоретичної моделі легенди: поселення євангелістів Пфальцу, Швабії, Сілезії; католиків Сілезії, Пфальцу, Богемії; менонітів Пфальцу в Галичині міжвоєнного періоду).

У системі доказів історичних зв'язків українського і німецького народів у Галичині важливу роль відіграють кінофотодокументи – цілком нове явище у джерельній базі історичної науки. Певний інтерес становлять кінофотодокументи, представлені у відео- та кінематографічних версіях німецьких дослідників [87]. У проекті Загальної вищої школи у Гагені й Центру розвитку заочного навчання Заочного університету "Multikulturelle Gesellschaften in der Westukraine: gestern und heute" ("Муль гикультурне суспільство Західної України: вчора і сьогодні") (1997) значна увага зосереджена на історичній долі німців Галичини, Буковини й Закарпаття у міжвоєнний період, їхній субкультури у контексті українського середовища (редакція і режисюра – Т.О.Вурстер, камера – Е.Кох, відеодизайн – Ю.Бетке).

Поглиблене вивчення документальної бази, розробка джерелознавчих аспектів українсько-німецьких відносин у Галичині 1918-1939 рр. створять передумови для об'єктивного висвітлення етнонаціонального і етнокультурного минулого західних земель України у першій половині ХХ ст.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАЛ). – Ф. 146 (Галицьке намісництво, 1772-1921 рр.), оп. 8, спр. 3693.
2. ЦДАЛ – Ф. 146, оп. 25, спр. 1618, 1627, 2030, 2186, 2219, 2242, 2402, 2473, 2475, 2583, 2622, 2808, 3693, 4403, 470.
3. ЦДАЛ – Ф. 146, оп. 66, спр. 4, 115, 240, 343 м, 1436, 1520-1525, 1698, 1740-1741, 1780-1783, 1878-1895.
4. ЦДАЛ. – Ф. 179 (Кураторія Львівського шкільного округу, 1889-1939 рр.), оп. 2, од. зб. 1, 4, 12, 47, 70, 118, 224, 281, 300, 422, 423, 461, 547, 749, 859, 949, 997, 1045, 1310, 1324, 1373, 2732, 4702, 4708, 4862, 4975, 4976, 4984, 5707.
5. ЦДАЛ – Ф. 427 (Правління євангелістської церковної громади у Львові, 1678-1939 рр.), оп. 1-4, од. зб. 2031.
6. ЦДАЛ – Ф. 863 (Спілка німців-християн Галичини, 1907-1932 рр.), од. зб. 80.
7. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України (далі – ВР ЛНБ). – Ф. 141, оп. 1, спр. 830, 873, 1074, 1208, 1254, 1792, 2095, 2102, 2193, 2197, 2431.
8. ВР ЛНБ – Ф. 144, оп. 2, спр. 24, 26, 36, 44.
9. ВР ЛНБ – Ф. 144, оп. 6, спр. 4.
10. Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. 110 (Львівське гродське староство), оп. 1.
11. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 2 (Станіславське воєводське управління), оп. 1, спр. 635.
12. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 2, спр. 9, 470.
13. Archiwum Państwowej w Przemyślu (далі – АРР). – Ф. 801 (Західний сеньйорат Євангелістської Церкви Аугсбурзького і Гельвеського віровизнання у Польщі, 1919-1939 рр.), спр. 1-6.

14. APP. – Ф. 151 (Середньогалицький сеньйорат у Гартфельді, 1912-1937 pp.), спр. 44.
15. Німці в Україні. 20-30-ті pp. XX ст.: Збірник документів державних архівів України / Упор. Л.В.Яковлева, Б.В.Чирко, С.П.Пишко. – К.: Ін-т національних відносин і політології, Ін-т історії України НАН України; Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, 1994. – 244 с.
16. Das Deutschtum im Ausland; eine systematische Zusammenstellung der im Gesamtkatalog der Preußischen wissenschaftlichen Bibliotheken verzeichneten Schriften 1900-1923 – Berlin Preußische Staatsbibliothek, 1925.
17. Wilhelm F und Kallbrunner J. Quellen zur deutschen Siedlungsgeschichte in Südosteuropa (Ansiedlerliste des Wiener Hofkammerarchivs) – München, 1932. – 461 s.
18. Басай О. Самоврядування на західноукраїнських землях у 1921-1939 pp. // Українські польські відносини у Галичині в XX ст. Матеріали Міжнародної конференції 21-22 листопада 1996 р. – Івано-Франківськ, 1997. – С.262-264.
19. Кубійович В. Етнічні групи Південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939 р. Національна статистика Галичини. – Мюнхен, 1983. – 175 с.
20. Кудряченко А.І., Кулініч І.М., Хохлячов В.В. Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення (Die deutschen Aussiedlern auf dem territorium der heutigen Ukraine: Vergangenheit und Gegenwart). – К.: Наукова думка, 1995. – 76 с.
21. Кулініч І.М. Українсько-німецькі історичні зв'язки. – К.: Наукова думка, 1969. – 276 с.
22. Макарчук С.А. Етносоціальне розвиток і національні відносини на заходно-українських землях в період імперіалізму. – Львів: Вища школа, 1983. – 256 с.
23. Обідняк М. Історичні передумови та мотиви активізації українсько-німецьких взаємин // Німецькі колонії в Галичині: Міжнародний науковий семінар. Матеріали / Заг. ред. Г.Петришин. – Львів, 1996. – С.259-265.
24. Сіреджук П. Німецька колонізація Прикарпаття (кінець XVIII – початок XX ст.) // Німецькі колонії в Галичині. Міжнародний науковий семінар. – Львів, 1996. – С.75-79.
25. Штойко П. Географія німецьких колоній у Галичині кінця XVIII – початку XX століть // Німецькі колонії в Галичині: Міжнародний науковий семінар. – Львів, 1996. – С.68-74.
26. Етнографічна карта південнозахідної України (Галичини) (Етнографічний склад людності Галичини на 1.1.1939 р.) / Упор. В.Кубійович. – München: Zeichnung, Reproduktion und Druck Karl Wenschow GmbH, 1983 (M.: 1:250.000).
27. Картошка німецьких поселень Галичини (в сучасних межах території України) кін. XVIII- поч. XX ст. (упор. П. Штойко) // Німецькі колонії в Галичині: Міжнародний науковий семінар. Матеріали / Заг. ред. Г.Петришин. – Львів, 1996. – С.73.
28. Система розміщення опорних центрів розселення німецьких колоністів по повітах Львівського воєводства (станом на 1921 р.) / Упор. Л.Дедикаєва // Німецькі колонії в Галичині: Міжнародний науковий семінар. Матеріали / Заг. ред. Г.Петришин. – Львів, 1996. – С.295.
29. Вівчарик М. Німці // Малий словник історії України. – К., 1997. – С.275.
30. Німці на Україні // Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Т. 5 (Мі-Пе) Париж Нью-Йорк – Мюнхен, 1966. – С.1768-1777.
31. Німецькі колонії Галичини в таблицях: Довідник / Передм., упор. І.Монолатій Коломия. 2000. – 36 с.
32. Сіреджук П. Багісберг // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 2, літера Б – Коломия, 1998. – С.13-15.
33. Сіреджук П. Бредгайм // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 2, літера Б – Коломия, 1998. – С.96.
34. Сіреджук П. Віцентівка // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В – Коломия, 2000. – С.180.
35. Bettzuege R. Die Beziehungen Deutschlands zu Rußland, der Ukraine und Belarus' Chancen und Perspektiven // Osteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens 2000. 50 Jhg., Heft 5 S.469-477

36. Buchsweiser M. Volksdeutsche in der Ukraine am Vorabend und Beginn des Zweiten Weltkriegs – ein Fall doppelter Loyalität? // Schriftenreihe des Instituts für Deutsche Geschichte Universität Tel Aviv, 7. – Gerlingen: Bleicher Verlag, 1984. – 499 s.
37. Die polnischen Greuelthaten an den Volksdeutschen in Polen, im Auftrage des Auswärtigen Amtes zusammengestellt, bearbeitet und herausgegeben. – Berlin: Volk und Reich, 1940.
38. Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen // Studien zu Deutsch-Ukrainischen Beziehungen (äq² – SzDUB). – München, 1994. – Nr.1. – S.217-234.
39. Heimat Galizien im Bild / Redigiert von Josef Lanz und Rudolf Unterschütz; In: Heimatbuch der Galiziendeutschen – Teil III. – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1983. – 328 s.
40. Hennig J., Unterschütz P., Unterschütz R. Brigidau mit seinen Filialgemeinden Gassendorf und Neudorf [Hgg] Hilfskomitee der Galiziendeutschen A. u. H. B. im Diakonischen Werk der EKD. – Stuttgart, 1987. – 319 s.
41. Horak S. Poland and her national minorities, 1919-1939: A Case Study. – New-York: Vantage Press, 1961. – 259 p.
42. Kubijovych V. Western Ukraine within Poland, 1920-1939 (Ethnic Relationships). – Chicago: Ukrainian Research & Information Institute, 1963. – 32 p.
43. Jacobmeyer W. Die deutsche-polnische Beziehungen in der Neuzeit als Konfliktgeschichte // Polen und Deutschland Nachbarn in Europa. – Hannover, 1995. – S.17-33.
44. Tarasjuk B. Rede bei der Gründung des deutsch-ukrainischen Forums // SzDUB. – 1999. – Nr.3. – S.211-214.
45. The German Fifth Column in Poland (published for the Polish Ministry of Information). – London: Hutchinson (foreword 1940).
46. Wendt B. J. Deutschland 1933-1945: Das Dritte Reich Handbuch zur Geschichte – Hannover: Fackelträger, 1995.
47. Bill J. Die kirchlichen Verhältnisse der deutschen Katholiken in Galizien // Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Kramer (Hgg) vom Hilfskomitee der Galiziendeutschen (äq² – Heimat Galizien). – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1965. – S.161-167.
48. Bizanz Ph.-W. Das Deutsche Handwerk in Galizien // Heimat Galizien. – S.339-344.
49. Höhn L. Das deutsch-evangelische Privatvolkschulwesen in Galizien // Heimat Galizien. – S.177-194.
50. Kuhl W. Die Siedlungsformen der deutschen Kolonien in Galizien // Heimat Galizien. – S.60-67.
51. Ladenberger E. Die kirchenpolitische Entwicklung in Polen von 1918 bis 1939 mit besonderer Berücksichtigung der Evangelischen Kirche A. und H.B. in Galizien // Heimat Galizien. – S.119-128.
52. Bollenbach Ph. Zu Besuch in Josefsberg // Galizien Erzählt. Heimatbuch der Galiziendeutschen Teil IV / Redigiert von Rudolf Mohr (äq² – Galizien Erzählt). – Stuttgart-Bad Cannstatt: Herausgegeben vom Hilfskomitee der Galiziendeutschen, 1990. – S.27-31.
53. Götz K. Die Gelseldorfer Kirchenglocke // Galizien Erzählt. – S.36-37.
54. Haser G. Schicksalsschwere Septembertage 1939 in Duliby/Stryj // Galizien Erzählt. – S.457-461.
55. Koch E. Ich besuchte die Dornfelder Volkshochschule // Galizien Erzählt. – S.41-44.
56. Planner-Petelin R. Ukrainische Weihnacht // Galizien Erzählt. – S.518-521.
57. Walach J. Begräbnis in Mikulsdorf // Galizien Erzählt. – S.58-59.
58. Bierschenk Th. Die deutsche Volksgruppe im Versailler Polen, 1919-1939 // Zeitweiser der Galiziendeutschen (äq² – ZdGD) – 1965. – S.17.
59. Bechtloff K. Episoden am Rande der Umsiedlung, 1939/40 // ZdGD. – 1954. – S.5.
60. Butz E. Von Lager zu Lager // ZdGD. – 1994. – S.201.
61. Breyer R. Deutschland, Polen und die deutsche Minderheit zwischen den Weltkriegen // ZdGD. – 1953. – S.14.
62. Breyer R. Die Deutsche Volksgruppe in Polen im Spannungsfeld der deutsch-polnischen Beziehungen, 1919-1939 // ZdGD. – 1953. – S.26.
63. Götz Th., Müller E. Ukrainische Abhandlungen über das Deutschtum in Ostgalizien // ZdGD. – 1998. – S.187-190.
64. Fries J. Lebensformen deutscher Siedler in Ostgalizien // ZdGD. – 1971. – S.38

65. Hennig J. Brigidau, eine Ausbildungsstätte für Triviallehrer // ZdGD – 1970. – S. 76
66. Hennig J. Neudorf (1783-1940), ein Hort echter Toleranz // ZdGD. – 1992. – S. 66
67. Kohl Ph. Geschichte der evang. Kirchengemeinde Kolomea-Baginsberg // ZdGD – 1976. – S. 40
68. Kramer I. Geschichte und Leistung der deutschen Heimatvolkshochschule in Dornfeld (1921-1932) // ZdGD – 1987. – S. 33
69. Müller E. Die Sowjetisierung Ostpolens und Schicksal der dort verbleibenden Bevölkerung in den Jahren 1939-1941 // ZdGD. – 1992. – S. 22
70. Müller E. Das kirchliche und schulische Leben in der deutsch-katholischen Siedlungen Galiziens // ZdGD. – 1994. – S. 87-95.
71. Müller S. Briefe zur Vorgeschichte des Bundes der christlichen Deutschen in Galizien // ZdGD – 1962. – S. 49-55
72. Peiker R. Kulturarbeit der Deutschen in Galizien zwischen den beiden Weltkriegen (1919-1939) // ZdGD. – 1977. – S. 1
73. Rautenberg H.-W. Neue Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der bereits bekannten ehamaligen deutschen Siedlungen in Galizien // ZdGD. – 1999. – S. 1-11.
74. Rech F. Die Bolische Schütze in Brigidau // ZdGD – 1975. – S. 84-85.
75. Seefeldt F. Die Dornfelder Heim-Volkshochschule, 1921-1932 // ZdGD. – 1963. – S. 66.
76. Die Polonisierung der deutsch-katholischen Schulen am Beispiel der Gemeinde Falkenberg // Das heilige Band der Galizien-Deutsche mit regelmäßiger Beilage der Wechsel-Warthe (дальше – DhBdGD) – 1997. – Nr. 12.
77. Fuhr F. Und wieder sind Galizien-Deutsche im Vorkarpatenland // DhBdGD – 1996. – Nr. 7/8
78. Legende zu den Gebäuden der Zöcklerschen Anstalten in Stanislaw, 1896-1939 // DhBdGD – 1999. – Nr. 1
79. Müller M. Das ostgalizische Dorf Einsingen heute // DhBdGD – 1997. – Nr. 4
80. Müller E. Das galizien-Deutsche Schulwesen als Thema der Kulturtagung des Hiltskomitees // DhBdGD – 1999. – Nr. 7/8.
81. Schankweiler E. Von der Auswanderung aus Rheinland/Pfalz der 1780er Jahre bis zur Ansiedlung in Galizien // DhBdGD – 1995. – Nr. 12.
82. Schreyer E. Vor 200 Jahren – aus der Pfalz nach Galizien // DhBdGD – 1982. – Nr. 12
83. Schick H. Leidensweg eines deutsch-galizischen Lehrers im Osten 1945 // DhBdGD – 1985. – Nr. 11
84. Wuschke E. Galizian german protestants in Volhynia // DhBdGD – 1999. – Nr. 3
85. Zamowski J. Bourgeoisie, Kleinbürgertum und Intelligenz in der sozialen Struktur und im politischen Leben Polens 1918-1939 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas – 1990. – Band 38, Heft 3. – S. 417-426.
86. Die deutschen Siedlungen in Galizien Stand 1939 / Gezeichnet von R. Unterschutz. In: Heimatbuch der Galizien-Deutschen – Teil III – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1983 (M 1 1000.000)
87. Multikulturelle Gesellschaften in der Westukraine gestern und heute / Redaktion, Regie, D. J. Würster, Kamera – J. Koch, Videografik-Design – J. Bethke. FernUniversität. 1997 (Nr. 7687.1-1-01-C1)
88. Volksdeutsche // Bertelsmann Lexikon Geschichte (Hgg) vom Lexikon-Institut Bertelsmann Gütersloh Bertelsmann Lexikon Verlag, 1991. – S. 791

Monolatiy I.

THE UKRAINIAN-GERMAN RELATIONS IN GALICINA OF BETWEENWAR PERIOD: SOURCES AND HISTORIOGRAPHY

In the article the review of source materials on history of Ukrainian-German relations in Galichina of the between-war period is made; the corresponding documents and materials in the libraries and archives funds of Ukrainian and foreign countries establishments are found. The main historical works on history of Galician Germans are marked out; the insufficiency of research work of this character is ascertained. The author characterizes historical-memoirs literature as an intermediate one between the sources and scientific works: the works of contemporary scientists, and the elucidation of various processes of the Galician Germans' historical-cultural and social-economic development in 1919-1939

I.Є. Цепенда

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ СТОСУНКІВ 1944-1947 рр. У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНИХ АРХІВІВ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Серед групи джерел, які історики використовують для дослідження українсько-польських стосунків у роки Другої світової війни та повоєнні роки, найбільш цінними, з наукової точки зору, залишаються документи, які зберігаються у фондах центральних архівів Республіки Польща. Зважаючи на діюче положення про 30-річний обмежувальний термін у видачі документів (тобто документи видаються користувачам до 1971 року включно), для дослідників відкриваються можливості практично повністю ознайомитися з джерельною базою цього періоду. Слід відзначити, що польська кодифікація справ дещо відрізняється від вітчизняної. В основному, визначається назва фонду (zespoł) та справи (sygnatura), при цьому опис відсутній.

Вагома частка документальних матеріалів зберігається в Центральному архіві міністерства внутрішніх справ і адміністрації РП, Центральному військово-архіву міністерства національної оборони РП, Архіві нових актів та Архіві міністерства закордонних справ РП. З огляду на відомчий характер названих архівів (окрім Архіву нових актів), у них зосереджені фонди, які безпосередньо зв'язані з діяльністю цих відомств та висвітлюють окремі періоди українсько-польських стосунків у вказаний період.

Для дослідників, які займаються діяльністю ОУН-УПА на території т.зв. "Закерзонського краю", найбільш цікавими є документи, які зберігаються в Центральному архіві міністерства внутрішніх справ і адміністрації РП. За видовою ознакою, у фонді, присвяченому діяльності ОУН (1944-1962), зосереджені матеріали, підготовлені українськими підпільниками про суспільно-політичну ситуацію на території південно-східних воєводств Польщі, розвідувальні доносення, аналітичні довідки про українсько-польські та українсько-радянські стосунки, інформації про діяльність українських військових підрозділів УПА-Сян, Округу №1 (надрайонів Бескид, Верховина), Округу №3 (надрайону Грубешівщина). Особливо цінною для дослідників є слідча справа Петра Федоріва (псевдо "Дальнич"), який в 1945-1947 роках був крайовим референтом Служби Безпеки ОУН в "Закерзонському краї". З матеріалів слідчої справи можна

* "Закерзонський край" – термін, розповсюджений серед членів ОУН-УПА стосовно назви етнографічних українських земель, які ввійшли в склад Польщі після 1944 року. Географічно охоплював територію: на півночі – район Біла Підляська; на заході – через селища Козли, Городище, Суховоля, Теплиці, Ясло до Мушина; на півдні – вздовж польсько-чехословацького кордону; на сході – вздовж польсько-радянського кордону.

почерпнути багато інформації про військову, пропагандистську та організаційну діяльність ОУН на цих територіях [10, с.143-147]. З цього документа видно, що завдання референтури пропаганди ОУН було спрямоване на політичне виховання українського населення в національно-визвольному дусі, ознайомлення його з метою боротьби, яку проводить ОУН, і формування позитивного ставлення до неї; виховання організаційних кадрів ОУН і утримання їх на належному моральному, політичному та ідеологічному рівні; виховання стрілецьких кадрів УПА; розповсюдження української національно-визвольної ідеї серед населення інших національностей [10, с.146].

В окремий фонд виділено також документи про діяльність Української Повстанської Армії. Серед найбільш важливих справ слід виділити багатотомну слідчу справу полковника Мирослава Онишкевича (псевдо "Орест") – командувача VI військового округу УПА "Сян". Окрім того, у фонді зберігаються інструкції, листівки, звіти про суспільно-політичну ситуацію на території V військового округу "Буг" та VI військового округу "Сян". Поряд з численними донесеннями про військові та організаційні дії УПА, заслуговують на увагу документи, які свідчать про ґрунтовну роз'яснювальну роботу УПА серед українського та польського населення з метою протидіяти фальсифікаціям комуністичної пропаганди. Зокрема, цікавою з цієї точки зору є листівка УПА під заголовком "Наша відповідь". У ній підкреслюється, що польська преса за вказівками більшовиків досить часто вміщує неправдиві статті про діяльність УПА. Серед головних звинувачень на адресу УПА домінують тези про те, що український незалежницький рух є фашистським рухом: військовими операціями УПА керують німецькі офіцери; про участь українців у розгромі Варшавського повстання; про злочини підрозділів УПА стосовно польського цивільного населення [2, с.163]. З огляду на дискусійність окремих проблем в сучасній польській історіографії, цікавими, в цьому контексті, є тогочасні аргументи пропагандистів УПА, насамперед у справі Варшавського повстання та злочинів серед польського населення. Як контраргумент були використані повідомлення у польській пресі одного з організаторів ліквідації Варшавського повстання німецького генерала фон дем Баха та інших, які чітко стверджували, що Варшаву нищили німецькі відділи есесівців, кримінальні елементи і російські власівці, при цьому ніде не зустрічалась конкретна згадка про українців [2, с.163zw]. Пояснюючи свою позицію у ставленні до поляків, пропагандисти УПА підкреслювали, що "УПА, хоча є партійно-завантаженою армією, намагається ретельно дотримуватися всіх гуманітарних правил ведення війни, як стосовно військ ворога, так і стосовно цивільного населення. В зв'язку з цим УПА звільняє навіть всіх полонених Червоної Армії та Польського Війська, які не мають на собі індивідуальних злочинів.

актів гвалтування, вбивств тощо. УПА стоїть на позиції, що бореться насамперед проти партії більшовиків і її формацій, особливо проти терористично-політичних формувань (НКВС, НКДБ, УВР). Тим більше, в стосунку до цивільного населення, яке в декотрих випадках має до нас ворожий стосунок, УПА дотримується засад найбільшої толерантності та гуманізму" [2, с.163zw.]. У листівці також йдеться про випадки, коли під час боротьби з польсько-більшовицькими військами цивільне населення, як польське, так і українське, несе втрати, вважаючи це наслідками боротьби, яких важко уникнути. Натомість повідомляється про випадки, коли відділи УПА карали декотрих осіб, а інколи осередки польського населення за бандитизм, напади, грабунки і вбивства українського населення. Ці випадки УПА розцінювало не як антипольські дії, а як дії виключно оборонного антибільшовицького характеру [2, с.164].

Значний пласт документів про діяльність ОУН-УПА дослідник може знайти також у фондах "Армії Крайової", "Комітету до справ громадської безпеки", "Міністерства громадської адміністрації", "Міністерства громадської безпеки", "Міністерства внутрішніх справ, Кабінет Міністра" тощо. Зокрема, у фонді "Армія Крайова" зберігаються інформації, в яких міститься оцінка польським підпіллям діяльності українського незалежницького руху. Такий порівняльний аналіз різнобічних точок зору особливо цінний для дослідника, оскільки дозволяє зрозуміти причини, які призвели до українсько-польського протистояння в цей період. В одній з інформацій АК, станом на березень-квітень 1944 року, звертається увага на те, що "зміна ситуації на сході, внаслідок більшовицького наступу, зробила великий вплив на сепаратистський український рух. З кожним днем цей рух набирає сили і проявляється не тільки в прагненні вибороти незалежність "України" (у лапки взято у звіті І.Ц.), а в основному до ліквідації і повного усунення із східної частини країни польського населення. Керівні українські чинники, тобто духовенство та вчителі, вважають, що Україна отримає незалежність в результаті цієї війни, між іншим шляхом повного винищення поляків на українських (на їхню думку) землях" [3, bp].

Достатньо широка документальна база з цієї проблеми знаходиться у фонді "Польського Комітету Національного Визволення". Документи свідчать про розгубленість польської комуністичної влади у перші місяці після створення ПКНВ, оскільки в окремих регіонах ситуація виходила з-під контролю місцевих органів влади. Так, 12 грудня 1944 року польська громадська міліція в Белзі повідомляла до ПКНВ, що українське населення зовсім не хоче визнавати польської влади. Відзначалося, що в околицях зовсім не хоче визнавати польської влади. Відзначалося, що в околицях міста переходять великі маси бандерівців, які прибули сюди з різних сторін: Холма, Волині і навіть з околиць Коломиї. В загальноосвітніх школах і гімназіях надалі навчання вестиметься українською мовою, а в гімназіях

мовою адміністрування є українська. Підкреслювалося, що якщо не буде надана військова та продовольча допомога, в такому випадку громадська міліція буде змушена ліквідувати тут польське представництво [4, с.55].

Окрема група документів з періоду боротьби ОУН-УПА в південно-східних воєводствах сучасної Польщі зберігається в Центральному військовому архіві міністерства національної оборони у Рембертові. Серед фондів, які б зацікавили науковців, слід виділити фонд "Кабінет Міністра національної оборони" (IV.500.1A), в якому знаходяться інформації про оперативну діяльність польського війська, військ внутрішньої безпеки та міністерства оборони у боротьбі з ОУН-УПА протягом 1945-1947 рр. і участь військ в операції "Вісла". Найбільш широко висвітлені ці події у фонді "Генерального штабу Війська Польського" (IV.501.1/A). У ньому розміщені оперативні звіти 3, 8, 9 дивізій піхоти, які брали участь у бойових діях з українським підпіллям в 1945-1947 рр.; повідомлення про розслідування вбивства підрозділами УПА заступника міністра оборони Польщі, генерала К.Сверчевського, а також директиви та інструкції для військ у справі підготовки і проведення депортаційної операції "Вісла". Незважаючи на те, що командування дивізій, які брали участь у боротьбі з українським підпіллям, подавали інформації в Генеральний штаб, все ж доцільно звернути увагу на фонди, в яких зберігаються накази, інструкції, звіти та кореспонденції окремих дивізій. Зокрема, фонди "Командування 6 Поморської дивізії піхоти", "Командування 7 Лужицької дивізії піхоти", "Командування 8 Дрезденської дивізії піхоти", "Командування 9 Дрезденської дивізії піхоти", "Командування 10 Судецької дивізії піхоти". У фонді "9 Дрезденської дивізії піхоти" знаходиться цікавий документ, який частково проливає світло на співпрацю між українським та польським підпіллям. Дивізійна контррозвідка знайшла у розгромленому бункері УПА спільний протокол підрозділів АК і УПА, який було підписано 29.04.1945 року. В протоколі наголошувалося про заборону ведення військових дій між місцевими підрозділами УПА та АК і зосередження всіх сил на боротьбу із спільним ворогом - СРСР. У випадку акцій проти більшовиків, особливо проти НКВС, обидві сторони зобов'язувалися тісно співпрацювати та надавати взаємну допомогу; надавались гарантії безпеки для цивільного населення; у випадку повторення будь-якого роду нападів обидві сторони зобов'язувалися стримувати злочинців, повідомляти протилежну сторону, судити та виконувати вирок при спільному порозумінні. Територія порозуміння охоплювала Жешівський, Березівський, Перемишльський та Добромиський повіти. Підкреслювалась необхідність поширення даного зобов'язання на інші території [5, с.49-50].

У польській історіографії часів ПНР боротьба підрозділів ОУН-УПА, в основному, висвітлювалась як діяльність бандитських угруповань, які

грабували та вбивали місцеве населення. Документи ж польських військових частин, навпаки, свідчать про патріотизм і бойовий дух українських формувань. Командування дивізій повідомляло, що зіткнулося з великими труднощами у боротьбі з УПА. Насамперед йдеться про територію, яка з огляду на свій гористий рельєф, в основному лісистий, ускладнювала в значній мірі бойові акції, особливо під час переслідування, не даючи можливості швидкого і успішного маневрування відділами. Окрім того відзначається, що вояки УПА в більшості випадків фанатично вірять у свої націоналістичні ідеї, а при зустрічі з військами борються до останнього і, не бажаючи потрапити в полон, вчиняють самогубство [5, с.101].

Значна кількість матеріалів, присвячених репатріації українського населення до УРСР та розселення депортованих українців у рамках операції "Вісла", зберігається в Архіві нових актів. Документи про проходження репатріації українського та польського населення, згідно з Люблінською угодою 1944 року, містяться в фондах "Головного представника уряду з питань евакуації у Варшаві та Любліні"; "Районних представників уряду з питань евакуації в Любачеві, Ліску, Ярославі, Горлицях, Новому Сончу". У фондах "Міністерства громадської адміністрації" та "Міністерства Повернених Земель" можна ознайомитися з матеріалами, які стосуються розселення українського населення по території північно-західних воєводств Польщі внаслідок операції "Вісла". За видовою ознакою переважають циркуляри міністрів, доповідні воєвод, довідки про загальну суспільно-політичну ситуацію в північно-західних воєводствах та оцінки настроїв українського населення. Слід зауважити, що всупереч окремим твердженням про добрі умови для депортованих українців на нових місцях (мались на увазі господарства виселених німців) документи свідчать про зовсім інше. В червні 1947 року в розпал операції "Вісла" гданський воєвода апелював до міністерства громадської адміністрації, що поселенці прибувають до воєводства практично без продуктів, при цьому їх поселяють на землі, які не були засіяні, внаслідок чого, робить висновок воєвода, протягом року вони не будуть мати власних продуктів для харчування [1, с.30].

Низка документів з цієї проблематики знаходиться в Архіві міністерства закордонних справ РП. Окрім текстів угод, підписаних між ПКВН та урядом УРСР, можна знайти матеріали, які торкаються досить гострого питання - долі українських культурних цінностей на території Польщі та повернення польських культурних цінностей з УРСР до Польщі. Польська влада особливу вагу надавала призупиненню вивезення церковних цінностей з Лемківщини. У серпні 1945 року Краківський воєвода апелював до МЗС Польщі та бюро головного представника РП з питань евакуації, що в зв'язку з евакуаційною акцією українського населення з території Лемків-

щини, зокрема Новосондецького, Горлівського, Ясельського та Новотарського повітів, почастишали випадки, коли при виїзді до СРСР українці забирають з собою і вивозять церковний інвентар, який має мистецьку цінність. З свого боку представники репатріаційних комісій СРСР пропускали церковний інвентар, розглядаючи його, згідно з Люблінською Угодою, як предмети релігійного культу, а не мистецькі цінності. Міністерство культури і мистецтва РП наполягало на тому, щоб церковне майно вважалось мистецькими цінностями, а місцева влада була зобов'язана не пропускати такого роду транспорту [6, с. 1-2].

Згідно з документами, аналогічну позицію у ставленні до польських культурних цінностей займало радянське керівництво. Зокрема, у замку в Підгірцях радянські війська забрали ряд картин (в основному портрети), з яких, як пізніше вияснилося, було зшито завісу для солдатського театру [7, с. 27]. Під час передачі Польщі частини культурних цінностей з Львівської картинної галереї з 4000 полотен, початково, для передачі польській стороні було відібрано 300 полотен, з них було передано лише 130. Мотивації відмов були різні, але для прикладу, "Вид Закопаного" Станіславського не віддали з огляду на те, що там перебував Ленін і т.д. [7, с. 26].

Вивчаючи документи архіву закордонних справ Польщі, досліднику варто звернути увагу на справи, в яких зберігаються записи бесід польських дипломатів, оскільки вони дозволяють прослідкувати механізми підготовки та прийняття політичних рішень, а досить часто в них міститься інформація, якої немає в інших джерелах. Прикладом може стати запис бесіди радника Посольства РП у Москві Замбровича з начальником IV європейського відділу МЗС СРСР Александровим, який засвідчив повну залежність польського уряду від рішень керівництва СРСР у церковних справах. Під час розмови радник Замбрович намагався в'яснити у радянського дипломата, чи не буде застережень з боку відповідних органів СРСР стосовно складу польської делегації на Конгрес православних церков, який мав відбутися 8 липня 1948 року в Москві. Але найбільш цікавим було обговорення кандидатури майбутнього польського митрополита. Замбрович відверто поінформував про те, що польська адміністрація має проблеми з обранням митрополита Польської православної церкви, оскільки жоден з трьох єпископів (Тимофія, Григорія і нещодавно висвяченого в Москві Кедрова) не відповідає вимогам, які потрібні на цій посаді. У зв'язку з цим він звернувся до Александрова із запитанням, чи відповідні радянські органи мають на цю посаду якогось кандидата, при цьому навіть було висловлено побажання маги митрополита з Болгарії [8, с. 177].

Слід відзначити, що частина документів польських центральних архівів опрацьована польськими археографами. Археографічна робота

польських істориків протягом дев'яностих років заслуговує на особливу увагу, оскільки вона була ознаменована виходом у світ низки поважних археографічних праць. Варто зауважити, що публікацією цих документів займалися польські історики українського походження, праці яких, як вважає відомий польський дослідник цієї проблематики Г. Мотика, греба віднести до здобутків української історіографії та археографії [16, с. 172]. Публікації цих документальних збірників були викликані не тільки науковими зацікавленнями, але й політичними причинами. Чи не найважливішою з них було прагнення українського середовища в Польщі показати польському суспільству реальні механізми тоталітарної системи, які провокували міжнародні конфлікти та створили за часів ПНР негативний стереотип українця в очах пересічного польського громадянина. Наслідком цих досліджень стали фундаментальні документальні збірники Євгена Місила "Акція "Вісла" (1993) [11] (перевидана українською мовою в 1998 р.) та "Депортація чи репатріація", т. 1-2 (1997-1999) [14]. Неабияке наукове значення має також 5-томне мемуарне видання "Українського Архіву" під редакцією Богдана Гука – "Закерзоння" (1994-1999) [9], в яке ввійшли спогади вояків УПА – безпосередніх учасників тих подій. Вихід у світ документального збірника відомого дослідника цієї проблематики Р. Дрозда "Українська Повстанська Армія" (1998) [12] дозволив польському читачеві іншими очима побачити "банду різунів". У цьому ж контексті підготовлено новий збірник Р. Дрозда та І. Галагіди "Українці в Польщі 1944-1989" [13], в якому узагальнено життя та діяльність українців у роки комуністичної влади в ПНР.

Не можна оминати й тритомне документальне зібрання М. Сівцького "Історія польсько-українських конфліктів" [15], вихід у світ якого був неоднозначно сприйнятий, особливо в кресов'яцьких колах польського суспільства.

Такий розвиток археографічних досліджень з історії українсько-польських стосунків був закономірний, оскільки десятки років замовчування цих трагічних подій та їхнє тенденційне висвітлення з боку комуністичного режиму дали поштовх в умовах демократичних процесів, починаючи з кінця 80-х років, розкрити в документах найбільш драматичні сторінки історії обох народів. Однак польське суспільство було не готове до сприйняття валу нових документів, які докорінно змінювали вироблені у поляків протягом півстоліття антиукраїнські стереотипи. З іншого боку, ці документальні збірники сприяли з'яві цілої низки публікацій на тему причин та наслідків українсько-польських конфліктів, при цьому "спростовувати" ці беззаперечні факти взялися відомі українофоби В. Поліщук, Е. Прус, В. Вільчур. Важливість цих перших документальних збірників та публікацій, які викликали жваву дискусію у польському суспільстві, полягала в тому,

що вони підняли заборонений історичний пласт проблем, без розкриття яких неможливим би став правдивий українсько-польський діалог.

Аналіз джерельної бази польських центральних архівів та археографічних праць свідчить про існування низки проблем, які ще потребують детального дослідження. Серед них слід виділити питання впливу геополітичної ситуації в Європі на позиції українського та польського незалежницького руху, ролі радянських та польських комуністичних спецслужб у розпалюванні українсько-польського конфлікту, розкриття політики СРСР та ПНР, спрямованої на денационалізацію української і польської національних меншин тощо.

1. Archiwum Akt Nowych (AAN) AAN, MAP, sygn. 1040.
2. Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji RP (CA MSW i A). UPA, sygn. X / 18.
3. CA MSWiA. AK sygn. 649
4. CA MSWiA PKWN RAP / 6.
5. Centralne Archiwum Wojskowe RP w Rembertowie (CAW) IV. 521. 9.96.
6. Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP (AMSZ), zespół 6 (Radziecki), t. 474, w. 31
7. AMSZ RP, z. 6, t. 477, w. 31.
8. AMSZ, z.6, t. 553, w. 35.
9. Закерзонія. Спогади вояків Української Повстанської Армії. Зібрав і підготував до друку Б.Гук. – Варшава: Український архів, 1994-1999. – Т. 1-5.
10. Цепенда І. Невідомий документ з питань пропагандистської діяльності ОУН-УПА // Архіви України. – 1999. – № 1-6.
11. Akcja "Wisła". Dokumenty / Opr. E. Misilo – Warszawa. Archiwum Ukrainkie, 1993. – 524 s
12. Drozd R. Ukraina Powstańcza Armia. Dokumenty-Struktury – Warszawa. Burchard edition 1998. – 285 ss.
13. Drozd R., Hałagida I., Ukraińcy w Polsce 1944-1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materiały). Warszawa Burchard edition, 1999. – 302 ss.
14. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR 1944-1946 – Tom 1. Dokumenty 1944-1945 / Pod redakcją E. Misilo. Wyd. "Archiwum Ukrainkie" – Warszawa, 1997. – 333 ss.; Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR 1944-1946 – Tom 2. Dokumenty 1946 / Pod redakcją E. Misilo. Wyd. "Archiwum Ukrainkie" Warszawa 1999. – 395 ss.
15. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich – T I-III – Warszawa, 1994. – 440 ss.
16. Motyka G. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939-1948 w polskiej historiografii po roku 1989 // Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / Pod redakcją P. Kosiewskiego i G. Motyki – Krakow Universitas, 2000.

Tsependa I.

SOURCES ON THE HISTORY OF THE UKRAINIAN-POLISH RELATIONS (1944-1947) IN THE CENTRAL ARCHIVES OF REPUBLIC OF POLAND

In the article a review of central archives funds of Republic of Poland, which contain the documents on the history of Ukrainian-Polish relations in the years of World War II, is made. The author pays attention to those groups of documents, which enlighten the activity of Ukrainian and Polish underground, deportation of Ukrainian people within the operation "Wisła" and the fortunes of cultural values of both nations.

A. Z. Королько

АРХЕОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНТОНА ПЕТРУШЕВИЧА

З іменем Антона Петрушевича (1821-1913) пов'язане становлення української археографії в Галичині. Проживаючи більшу частину свого життя у Львові, дослідник наполегливо працював у львівських бібліотеках та архівах. З великою завзятістю збирав для свого домашнього архіву різні матеріали, документи, грамоти та інші раритети, присвячені історичній долі пам'яток краю.

Сам історик переконливо стверджував, що Львів є багатий уцілілими архівами греко-католицької та латинської архієпископій, де, починаючи з другої половини XIV ст., зберігаються важливі пергаментні грамоти як світських, так і духовних осіб, особливо королів, руських князів, румунських господарів, польських вельмож. Весь цей багатий історичний матеріал не був надрукований і ледве залишається відомим за погано оформленими рукописними списками і короткими витягами [15].

А.Петрушевич ґрунтовно вивчав рукописні матеріали. Володів німецькою, латинською і грецькою мовами та знав лексикон усіх інших слов'янських і європейських мов. Був феноменом серед науковців, бо для науки працював понад 50 років і встиг написати та видати так багато, як ніхто інший у Галичині [3, с.130].

У 1844 році, коли йому виповнилося лише 23 роки, він склав каталог давньоукраїнських документів і передав у користування археографічній комісії у Петербурзі [1]. На ранньому етапі археографічної діяльності А.Петрушевич досліджував писемні пам'ятки з історії церков Галичини, зокрема пом'яники*. Сам історик відзначав, що давні церковні пом'яники, які збереглися по різних монастирях і церквах, є важливим джерелом для історії нашої церкви і краю. З них можна почерпнути дані про всіх відомих покровителів грецького благочестя, про благодійників і ктиторів руських монастирів та церков і, насамкінець, про імена руських дворянських родів [4].

Дослідник опублікував збірку грамот галицького князя Льва Даниловича. Він спростував достовірність цих документів, що надавались галицьким церквам і назвав так званими Леоновими грамотами. На думку А.Петрушевича, ці не автентичні грамоти датуються XVI-XVII ст. Зацікавленою стороною у підробці грамот був польський уряд, який хотів доказати цими документами законність посідання поляками на землях українських галицьких церков. Насправді ж більшість достовірних грамот галицького князя Льва Даниловича була спалена під час спустошень Галичини ордами монголо-татар у XIV ст. [5, с.81-93].

* Пом'яники – це документальні свідчення з історії культових споруд Галичини XIII-XIX ст., що зберігались у місцевих церквах та монастирях краю.

Інша, видана істориком, митна грамота берладського князя Івана Ростиславовича є, без сумніву, автентичною. Бо вона, стосовно своєї мови, правопису і змісту, носить на собі прикмети місцевості і часу, де і коли була складена. Хоча, на думку А.Петрушевича, палеографам треба визначити правильність її почерку і опис формату. Щодо змісту цієї грамоти, то вона проливає світло на діяльність Берладського князівства, яке знаходилося на периферії між галицькими і румунськими землями. Перед цим дана грамота була опублікована у румунському журналі "Instruciunea publica" у січні 1862 року [10]. А.Петрушевич опублікував актові матеріали (7 документів латинською і польською мовою) щодо затвердження капітули єпископського собору у Львові. Хронологічні рамки цих документів – 1772–1775 роки. Це – переважно листи вищих ієрархів церкви [9, с.134-149].

Важливе наукове зацікавлення становить збірник актових матеріалів з історії Південно-західної Русі, виданих дослідником [11]. У ньому поміщено 24 документи, що в основному стосувалися історії галицьких церков XVI – XVIII ст. Особливу увагу привертають 5 грамот київського митрополита Михайла Рогози до братської церкви Успіння пресвятої Богородиці у Львові (кінець XVI ст.), які стосуються суперечностей між львівським єпископом і братством.

Оригінальними є, на нашу думку, дарча грамота польського короля Владислава IV, вручена брацлавському воєводі Станіславу Потоцькому у Галичі 12 липня 1629 року на земельні угіддя Скитського монастиря, і лист московського патріарха Іоакима до львівського єпископа Йосифа Шумлянського щодо встановлення галицької митрополії (22 жовтня 1689 року).

Дослідник публікував матеріали з історії Південно-західної Русі і в іншому періодичному виданні – "Временникъ Института Ставропігійського" (5 документів). Серед них важливим, на наш погляд, є устав Святоонофріївського братства у Львові XVII ст., у якому подані усі обов'язки та повинності братчиків, тих, хто хоче записатись до братського реєстру [16]. Зауважимо, що дане братство було за розміром друге після Ставропігійського Успенського братства у Львові.

Велике значення мала публікація документів А.Петрушевичем з історії Ставропігійського Успенського братства. Умовно даний актовий матеріал можна поділити на три частини: 1) грамоти константинопольських, антиохійських і олександрійських патріархів та київських митрополитів; 2) листи молдавських господарів та їхнього оточення; 3) послання Ставропігійського Успенського братства.

Дослідник видав 14 патріарших грамот кінця XVI ст. [13], серед них найбільше грамот константинопольського патріарха Єремії (9), які присвячені, головним чином, затвердженню уставу та постановам братства, непростим відносинам останнього з львівським єпископом Гедеоном

Балабаном. На наш погляд, найбільш цікавою є грамота антиохійського патріарха Іоакима від 1 січня 1586 року, що була надана Успенському Ставропігійському братству. Антиохійський владика, подорожуючи по Україні для збирання милостині, особисто дізнався про становище руської церкви у Речі Посполитій та переконував львівське братство, щоб заснували прихідську школу, побудували друкарню та відновили після пожежі церкву. Дана грамота була виписана дослідником з давньої рукописної книги Львівського Ставропігійського братства, що містила у собі патріарші грамоти на грецькій і руській мовах, виданих з кінця XVI ст. [13, с.113-120].

Оригінальною за наповненістю матеріалу є публікація А.Петрушевичем 10 грамот і послань Львівського Ставропігійського братства, які датуються 1592 роком. Вони цікаві широтою географії діяльності братства. Зокрема, йдеться про тісні і приязні відносини братчиків з київським митрополитом Михайлом, молдавським господарем Ароном, новгородським воєводою Федором Скумнином, олександрійським патріархом Мелетієм, а також з віленським братством. У цих посланнях Львівське Ставропігійське братство просило церковних і державних правителів допомогти у справі відновлення зруйнованої пожежею Успенської церкви, покращення діяльності школи та друкарні [17]. Грамоти київських митрополитів, які опублікував дослідник, теж стосуються поданої допомоги братству по відновленню спаленої Успенської церкви [25].

А.Петрушевич опублікував листування між братством та перемишльським і самборським єпископом Михайлом Копистянським. Зокрема, єпископ просив керівництво Ставропігійського братства про надання двох вчителів та помічника для перемишльської школи, з чим братчики погодилися [32].

Послання львівського Ставропігійського Успенського братства (ix 11), що видані істориком, цікаві широтою географії діяльності братчиків наприкінці XVI – на початку XVII ст. [34]. Братство підтримувало тісні контакти з київськими митрополитами, константинопольськими та антиохійськими патріархами, російськими царями тощо.

Важливий документальний пласт становлять листи молдавських господарів та їх оточення, що складається з кількох частин. У першій опубліковані 17 листів молдавського господаря Олександра Лопушніану [35]. Головним чином, вони присвячені питанню допомоги молдавського правителя в будівництві православної церкви для львівських міщан. Цей документальний матеріал яскраво показує складне політичне, економічне і культурне становище руських жителів міста Львова у другій половині XVI ст. У другій частині дослідником подано 16 листів молдавських господарів Петра і Єремії Могили за 1590 – 1605 роки [36]. Вказані

господарі надали посильну фінансову допомогу для відновлення пошкодженої Успенської церкви пресвятої Богородиці у місті Львові. Найбільша кількість документів опублікована у третій частині – 33 [37]. Це листи молдавських господарів, їх жінок та інших високопоставлених осіб до братства з найрізноманітніших питань.

Опублікований матеріал з історії Ставропігійського Успенського братства та церкви А.Петрушевич подав у хронологічному порядку. Публікація кожного документа супроводжується ґрунтовним археографічним описом, де охарактеризовано матеріал, на якому він написаний, підвишену печатку (або печатки), почерк та чорнило. Для полегшення читання дослідник подає історико-біографічні довідки про авторів документа.

Найважливішою публікацією документів є збірка літописних записок під назвою “Сводная Галицко-Русская летопись”. Це плід багаторічної праці А.Петрушевича над історичними джерелами [26]. Її хронологічні рамки охопили два століття (1600 – 1800), загальний обсяг трьох томів основного тексту та доповнень до них сягнув 3343 сторінки.

Поява цієї фундаментальної праці була прийнята істориками по-різному. Якщо історики старорусинського напрямку, до якого належав і А.Петрушевич, називали цей твір “вікопомним трудом”, то представники народовецького напрямку критично оцінювали його [2; 53].

У вступі до “Сводной Галицко-Русской Летописи с 1600 по 1700 год” А.Петрушевич відзначав: “Вельмишановний читач мого Літопису буде здивований різноманітністю зібраного у ній історичного матеріалу, який я під кожним роком намагався розмістити по його відносній важливості. Зібравши за хронологічним принципом цей матеріал, який на перший погляд вважається не дуже важливим, – хотів таким чином зробити послугу допитливому читачу, надаючи йому право користуватися зібраним багатим матеріалом. Він знайде багато цікавих даних з історії руської церкви і краю, зокрема тут поміщено історичні відомості про наші міста, монастирі, церкви, церковні братства, руські роди...” [27, с.2].

Для збирання джерельних матеріалів до цього документального збірника було використано величезну кількість виписок із друкованих загальновідомих історичних праць. Проте є багато оригінальних, раніше не опублікованих документів. Вони знаходились у архівах і бібліотеках львівського Ставропігійського братства, львівської митрополичої капітули, Добромисьького, Перемишльського, Унівського, Підгорецького монастирів тощо.

Прикметно, що ці документальні свідчення стосувались переважно історичної долі тих чи інших церков та монастирів Галичини. Особливо помітно використання таких історичних джерел, як пом’яники культових споруд, що у XVI – XVIII ст. знаходились при церквах та монастирях

краю. А.Петрушевич скрупульозно їх досліджував. У них вказувались українські, польські, литовські родини, які надали посильну допомогу для благоустрою культової споруди. Цікавими з цього приводу є пом’яники Унівського, Язеницького, Угорницького монастирів та церкви Воскресіння Христового у Станіславі [27, с.24-27, 56, 206-207, 334-335].

А.Петрушевич використав величезний актовий матеріал про діяльність львівського єпископа Йосифа Шумлянського на початку XVIII ст. Цікавим, на нашу думку, є лист єпископа до папського нунція Спіноли з приводу наміру львівського Ставропігійського братства підпорядкуватись римському папі [38, с.40-41].

Дослідник у даному документальному збірнику використав багато урядових польських документів з XVIII ст. Головним чином вони були присвячені питанню насильницької церковної політики ордену єзуїтів та василіан щодо українського населення Галичини [38, с.185, 188-189, 191]. Показовими є також документальні свідчення А.Петрушевича з приводу політики австрійської влади в Галичині після приєднання її до імперії у 1772 році. І вже на кожній сторінці збірника зустрічаються цитовані дослідником імператорські укази, патенти, закони.

Історик у кінці останнього тому “дополнений” помістив текст “Памятной книги” пароха української церкви святої Варвари у Відні о.Ієроніма Стрілецького. Цей матеріал стосується історії руської (української) церкви у Галичині [44, с.411-422; 45].

Опублікований матеріал “Сводной Галицко-Русской летописи” є надзвичайно неупорядкований. Тому й важко його згрупувати з погляду проблематики. Сам А.Петрушевич відзначав, що варто було б скласти “ключ” або вказівник різноманітних відомостей, які відносяться до предмету вивчення руської історії, географії, словесності, руських родоводів, старожитностей тощо [44, с. VIII-IX]. Однак як і за його життя, так і після смерті не було здійснено класифікацію документальних матеріалів збірника.

“Сводная Галицко-Русская летопись” XVII – XVIII ст. – це тільки частина документальних матеріалів, що зібрав і видав А.Петрушевич. Він зібрав ще матеріали, які стосуються історії Галичини XIV – XVI ст. Вони зберігалися в “Музеї ім. о. А.Петрушевича” при бібліотеці “Народного Дому” і чекали на своє опрацювання та видання. Проте після його смерті була видана лише незначна частина неопублікованих рукописів [48].

А.Петрушевич підготував також працю під назвою “Сводная Молдаво-Русская летопись”, яка є результатом наукових історико-археологічних досліджень у буковинських та молдавських православних монастирях. Ця праця залишилась у рукописі. За згодою автора користувався нею професор Чернівецького університету Е.Козак, щоб доповнити свої твори про надробні і церковні написи. У цьому “літописі” подано досі невідомий

матеріал до історії молдавських господарів, сучасвських митрополитів, радощевських єпископів, більших румунських монастирів тощо [3, с.117-118].

Незаперечні заслуги історика як видавця літописів. Він опублікував "Волинско-Галицьку летопись", передрукувавши її з "Полного собрания русских Летописей" та "Львовську летопись" за оригіналом з архіву Успенського братства [12; 18].

А.Петрушевич вважав, що християнство в Польщі було прийнято у IX ст. Як доказ цього, він опублікував легенду про введення християнства на цій території. Історик висловлював припущення, що автором цього документа міг бути невідомий росіянин, який жив у кінці XVII ст. А.Петрушевич знайшов цей невеличкий документ у віденській імператорській придворній бібліотеці у каталозі старослов'янських рукописів під назвою "Fragmenta historica russica" [29].

А.Петрушевич розгорнув археографічну діяльність у часописі "Слово", опублікувавши сторінково невеликі документи під рубрикою "Ответы и вопросы". З приводу появи цієї рубрики історик зазначав: "Гласність міркування про якийсь предмет історичної науки для неї велику користь приносить, аніж письмове приватне листування, що ведеться між двома любителями або знавцями цього предмету. Бо остання залишається недосяжною для інших, які також хочуть взнати про те, що є історична істина. Ось причина, з приводу чого я спробую посередництвом друку відповісти на різноманітні письмові питання і повідомлення, як від знайомих, так і від незнайомих осіб" [21].

Ці невеличкі документи різноманітні за змістом і характером. А.Петрушевич знайомить читачів з книгою "О воспитаніи чадъ в Львовѣ въ друкарни Братской 1609 г.", яку вважав першим педагогічним твором на теренах Південно-західної Русі [22].

А.Петрушевич під цією рубрикою подавав цікаві листування угорського короля Івана Запольського та турецького султана Амурата, які так чи інакше мали відношення до складної суспільно-політичної ситуації в Україні XVI - XVII ст. [23]. Зокрема, у листі турецького султана Амурата до польського короля Владислава IV від 7 березня 1637 року подані цікаві матеріали про невдоволення керівництва Порти діяльністю українських козаків, які проводять часті походи проти татар і турків. А.Петрушевич використав даний лист з рукопису під назвою "Fragmenta historica codex ruscicus saec. XVII", що зберігалась в імператорській придворній бібліотеці у Відні. Історик знайомить читачів "Слова" з таким соціально-економічним явищем XVII ст. в Україні, як займанщина, тобто оренда руських церков євреями. Для цього він послуговувався записками каноніка львівської митрополічної капітули латинського обряду Івани Фоми Юзефовича, які той уперше опублікував [24].

А.Петрушевич видав грамоту лявовицького старости Іоанна Гневоша від 20 березня 1589 року, де вказувалось про надання ним у користування земельними маєтками сіл Козлів, Бубнів та Заячичі коронному хорунжому Марку Собеському. Цей документ оригінальний тим, що був написаний білоруською мовою у Варшаві. На думку А.Петрушевича, це свідчить про те, що руською мовою у діловодстві Речі Посполитої користувались навіть у кінці XVI ст. [33].

Історик вивчав питання падіння Візантійської імперії та їх вплив на подальший розвиток політичних подій в Україні у XV - XVI ст. З цього приводу він опублікував документ "Последние видение святого пророка Данила", де поміщено цікаві дані про захоплення турками Константинополя у 1453 році. На думку А.Петрушевича, автором цієї замітки був не якийсь пророк Данило, а особа церковного сану, ймовірно руського або грецького походження, яка вболівала за жителів Константинополя [6, с.49-51].

Значний внесок зробив А.Петрушевич у наукове опрацювання і видання середньовічних документів, що стосуються історії козаччини. Заслуговує на увагу досліджений істориком цікавий лист тосканського посла Талдуччі, який був очевидцем страти козацького ватажка Івана Підкови 1578 року у Львові [28]. Італієць яскраво описує ці події, характеризуючи героїчну незламність ватажка. А.Петрушевич опублікував народну думу про козацького гетьмана Петра Сагайдачного, а також його два останні листи до польського короля Сигізмунда. Гетьман просить короля, щоб польська шляхта не знушалася з українського народу [41].

Відзначається оригінальністю лист козацького гетьмана Пилипа Орлика [20]. Даний документ, написаний латинською мовою, зберігався у Римі. Пилип Орлик звертався у цьому листі за допомогою до ордену єзуїтів. За це він мав повернути Україну до римо-католицизму.

Дослідник цікавився проблемами відносин української церкви з Римом. Унікальним є опублікований ним величезний документ - послання руського духовенства, князів та панів до римського папи Сікста IV у 1476 році [14]. Дане послання було надруковано за списком, який знаходився в архіві галицької митрополії у місті Львові і був складений з паралельним перекладом латинською мовою, що його виконав невідомий нам автор. На думку А.Петрушевича, послання уже в XVIII ст. було великим раритетом. Вперше слов'янською мовою опублікував його Іпатій Потій у 1605 році у Вільні.

А.Петрушевичу належить ряд виданих документів з історії Берестейської церковної унії. Заслуговує на увагу опублікований ним договір руського і латинського духовенства у справі церковного єднання з римським престолом, який написаний польською мовою. Історик зауважує, що українські заможні роди непричетні до складання тексту документа,

оскільки вони тут не згадуються [46, с.1-3]. Цікавим є лист польського короля Сигізмунда III від 2 серпня 1595 року до руського православного духовенства, де вказувалось про надання останнім пільг, якщо приступлять до церковної унії з римським престолом [46, с.11-14]. Оригінальними є й інші опубліковані істориком документи: лист князя К.Острозького від 21 червня 1593 року до володимирського єпископа Іпатія Потія, офіційний урядовий акт польської влади про справу довершення підписання Берестейської унії, опис подорожі двох руських єпископів у Рим, які вели переговори про підписання церковної унії. При виданні цих документів А.Петрушевич користувався рукописами праць А.Левинського, Х.Філалета, П.П'ясецького, а також "Chronica gestorum in Europa singularium" [46, с.1-6].

А.Петрушевич вивчав питання паломництва українських людей до Святої землі. Ці мандрівки здійснювали не тільки українці з Наддніпрянської України, а й з Галичини. На доказ цього історик опублікував опис походу в Єрусалим невідомого галицького мандрівника у кінці XVI або на початку XVII ст. [19]. Опис ведеться церковнослов'янською мовою. Він був призначений для львівського єпископа Гедеона Балабана. На думку А. Петрушевича, автор даного твору – духовна особа, яка з дозволу єпископа відвідала Єрусалим. Даний текст рукопису належав руському міщанину з міста Тернополя.

Львівський часопис "Вестник "Народного Дома" поміщав різноманітні короткі відомості галицьких істориків і красназвців про давні речові та словесні пам'ятки під рубрикою "Словенская старина". Тим першим, хто відкрив відлік повідомлень під цією рубрикою, був А.Петрушевич. Він ознайомив читачів часопису з букварем церковнослов'янською мовою, автор якого парох села Болоховець ієрей Микола Щавинський [40]. Історик також опублікував уривки букваря, надрукованого руською мовою Спиридоном Соболею у місті Кутейні 1631 року. Він відзначав, що буквар раніше зберігався у бібліотечі сенату польського міста Гданська. Це свідчить про те, що місцеві жителі не цуралися руської мови. А.Петрушевич знайомить нас з особою Спиридона Соболя, якого вважав руським друкарем. Спочатку він відкрив друкарню в Києві при дворі митрополита Іова Борещького, де надрукував кілька книг. Однак пізніше переїжджає в Білорусію у Кутейнський монастир, де заснував власну друкарню [43].

А.Петрушевич видав цікаві документальні свідчення про невідоме становище закарпатського духовенства у кінці XVII ст., що містились у "Катехизисі", який було надруковано у словацькому місті Тернаві. На думку історика, автором "Катехизису" є єпископ Йосиф де Камеліс, який керував мукачівською єпископією у другій половині XVII ст. [42].

Окремий пласт становлять документи, присвячені різноманітним церковним питанням. Заслуговує на увагу опрацьований А.Петрушевичем

документ "Степень Митрополитам Киевским и Московским", що знаходився у каталозі слов'янських рукописів у Відні під заголовком "Fragmenta historica russica" [30]. Тут поміщено перелік руських, київських і московських єпископів та митрополитів XI – XVII ст. і деякі дані з їх церковної діяльності.

А.Петрушевич переглянув і видав архієратикон київської митрополії середини XIV ст. [47], де вміщений цікавий матеріал про спосіб вибору і призначення у дияконський та священничий чин світських осіб. Зберігався він у бібліотечі галицького митрополита Андрія Шептицького. Публікацію документа супроводжує ґрунтовний археографічний опис, коментарі.

Історик опрацював і видав частину матеріалів молитовника познанського воєводи Криштофа Опалінського, який був написаний у кінці XVII ст. Молитовник цінний тим, що тут поміщені різноманітні дані світського і церковного змісту. У кінці тексту А.Петрушевич знайомить читачів з біографічними довідками тих людей, яким у різний час належав цей молитовник [51]. Перебуваючи у василіанському монастирі у селі Підгірцях Золочівського округу, що на Львівщині, А.Петрушевич переглядав стародруки церковних книг, де помітив цікавий рукопис аскетичного та історичного змісту про життя і діяльність засновника Манявського монастиря Іова Княгиницького. Рукопис складається з трьох частин. Автором його був ієромонах Ігнатій з Любарова. Історик опублікував лише другу частину цього документа, яку вважав найбільш важливою до історії руської церкви. Він відкидав деякі твердження істориків, які заперечували давність Манявського скиту. Текст опублікованого рукопису написаний церковнослов'янською мовою [7]. А.Петрушевич надіявся видати й інші дві частини цього рукопису, а також історичні акти і записки про долю Манявського монастиря після смерті Іова Княгиницького, але це йому не вдалося зробити.

Дослідник також співпрацював з польським часописом "Przegląd archeologiczny", де під рубрикою "Матеріали історичні" спільно з галицьким істориком І.Шараневичем опублікував різноманітні документи з пізнього середньовіччя в Україні [49]. Це переважно польські урядові актові матеріали XVI – XVIII ст.

Змістовно оригінальним видається опублікований дослідником у цьому часописі діаріуш (щоденник) холмського єпископа Порфирія Важинського з кінця XVIII ст. [50]. Це неоціненне джерело до вивчення падіння Речі Посполитої. Очевидець і безпосередній учасник тих подій описує переважно військові поразки Речі Посполитої, що призвели до розпаду могутньої держави.

А.Петрушевич опублікував цікавий рукопис у перекладі з польської мови під назвою "Stan historyi narodu polskiego", який написаний у Варшаві

1791 року невідомим на той час сучасним польським політиком. Хоча по назві документ присвячений історії Речі Посполитої, але приділяється багато уваги взаєминам між греко-католиками і православними, йдеться про відношення до них польського уряду у XVI – XVII ст. Автор документа відкрито захищав православних і засуджував керівництво Речі Посполитої, що підтримувало католиків. Саме цей фактор, на думку невідомого очевидця подій, спричинив падіння Речі Посполитої у кінці XVIII ст. [8, с.126].

При виданні документів А.Петрушевич послуговувався тими археографічними принципами, які використовували його колеги-археографи на Наддніпрянській Україні. Дослідник намагався якнайточніше відтворити тексти рукописних оригіналів, над котрими ще ніхто не працював. На думку Пилипа Свистуна, він змушений був робити це якомога швидше, щоб задовольнити потреби населення у їхньому прагненні знати історію рідного краю. Мета була досягнута [52].

Таким чином, А.Петрушевич вніс значний вклад у становлення української археографії в Галичині. Вивчені дослідником найрізноманітніші питання джерелознавства дали йому змогу більш глибоко простежити за плином історичних процесів у Галичині, а “Сводная Галицко-Русская летопись” вважалася цінним матеріалом до вивчення історичних пам’яток краю. Завдяки А.Петрушевичу в галичан пробудився інтерес до свого минулого. Навіть сільські священики, вчителі та особи, які не займалися наукою, почали друкувати в галицьких періодичних виданнях історичні статті. Більшість опублікованих дослідником матеріалів і сьогодні не втратила своєї наукової вартості. Ними послуговуються у своїх дослідженнях сучасні історики.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф.765, оп.1, спр.1, арк.1-2.
2. Антонович В. Критика. Сводная Галицко-русская летопись з 1700 до конца Августа 1772 года. Составил А.С. Петрушевич // Киевская старина. 1888. – Т. XXI. – С.45-52.
3. Максимчук І. О. Нарис історії роду Петрушевичів. – Чикаго, 1967.
4. Петрушевич А. Подробное описание помяника Крестовоздвиженской церкви Успения Пресвятой Богородицы в Львове // Зоря Галицька. – 1851. – Ч. 67.
5. Петрушевич А. (Пересмотр грамот князю Льву приписываемых) // Галицкій историческій сборник издаваемый обществом Галицко-русской Матицы. Львов, 1854. – С.81-94.
6. Петрушевич А. Царград и турки // Семейная бібліотека. 1856. – Кн.1. – Ч.4. – С.49-51.
7. Петрушевич А. Жизнь Преподобного отца Иова, основателя Ставропигіальной Скитской обители чину св. Василия, списана современником Іеромонахом Ігнатієм изъ Любарова // Зоря Галицькая jako альбумъ на годъ 1860. – Львовъ, 1860. – С.225-252.
8. Петрушевич А. Исторический очерк о состоянии польского народа в 1791 году // Галичанинъ. Литературный сборникъ. – Львовъ, 1862 – Кн.1. – Вып.1. – С.124-134.
9. Петрушевич А. Акты относящиеся до затверждения Капітулы Епископского Собора во Львове // Галичанин. – 1862. – Вып.1. – С.134-150.
10. Петрушевич А. Уставная таможенная Грамота Берладского Князя Ивана Ростиславича с 1134 года // Слово. 1862. – Ч.86.
11. Петрушевич А. Акты относящиеся к истории Южно-Западной Руси // Науковий сборник

- издаваемый обществом Галицко-русской матицы. – Львов, 1867 – С.365-378; 1868. – Вып.1 – С.70-160; Вып.2. – С.289-352.
12. Петрушевич А. Львовская летопись с 1498 по 1649 год. – Львов, 1868. – 40 с.
 13. Петрушевич А. Памяршія грамоты изданы в пользу Львовского Ставропигіального Братства при храме Успения Пресвятой Богородицы // Временник Института Ставропигіального с месяцесловом. – Львов, 1869 – С.113-140.
 14. Петрушевич А. Поселство до Палежа Рымского Сикста четвертаго от духовенства и княжат и панов русских з Вильна року 1476, месяца марта, 14 дня // Литературный сборник издаваемый литературным обществом Галицко-русской матицы. – Львов, 1869. – С.223-260.
 15. Петрушевич А. О потребе нового издания сочинения Дениса Зубрицкого: Kronika miasta Lwowa // Слово. – 1870. – Ч.13.
 16. Петрушевич А. (Грамоты, що відносяться до Південної Русі) // Временник ... – 1870. – С.129-152.
 17. Петрушевич А. (Грамоты, що відносяться до Львівського Ставропигіального братства) // Временник ... – Львов, 1871. – С.129-152.
 18. (Петрушевич А.) Волинско-Галицкая летопись, составленная с концем XIII века (1205 – 1292). – Львов, 1871. – 96 с.
 19. Петрушевич А. Путник о граде Іерусалиме составлен неизвестным Галицко-русским паломником между 1597–1607 годами // Литературный сборник ... – Львов, 1871. – С.99-125.
 20. Петрушевич А. Письмо Филиппа Орлика, гетмана приднепровских козаков к генеральному ассистенту Езуитов в Риме, писане из Тессалоники 5 Августа 1727 года в деле своего введения снова в гетманство... // Литературный сборник... – Львов, 1871. – С.158-182.
 21. Петрушевич А. Письмо. 1 // Слово. – 1873. – Ч.3.
 22. Петрушевич А. О воспитаніи чад в Львове в друкарни Братской 1609 г. // Слово. 1873. – Ч.8-9.
 23. Петрушевич А. Переписка Іоанна Запольского Угорского короля с протом Афонских монастырей Гавриилом с 1534 года // Слово. – 1873. – Ч.21-23.
 24. Петрушевич А. Зельманщина // Слово. – 1873. – Ч.42.
 25. Петрушевич А. Акта относящіеся к возобновленію во Львове сгоревшей Ставропигіальной Успенской церкви, с больницею, страннопріемным домом, школою и типографіею // Временник... – 1874. – С.113-128.
 26. Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись. – Ч.1: С 1600 по 1700 г. – Львов, 1874. – 700 с.; Ч.2: С 1700 до конца августа 1772 г. – Львов, 1887. – 329 с.; Ч.3: С 1772 до конца 1800 г. – Львов, 1889. – 436 с.; Дополнение: Ч.1 – 1891. – 936 с.; Ч.2 – 1896. – 423 с.; Ч.3 – 1897. – 510 с.
 27. Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись. – Ч.1: С 1600 по 1700 г. – Львов, 1874.
 28. Петрушевич А. Казнь молдавского господаря Ивана Подковы во Львове 1578 года // Слово. – 1875. – Ч.79.
 29. Петрушевич А. Ведение христіанства в Великопольше // Там само – 1876. – Ч.123.
 30. Петрушевич А. О кievских и московских митрополитах. – Львов, 1876. – 16 с.
 31. Петрушевич А. Письмо турецкого султана Амурата к польскому королю Владиславу IV, писанное из Константинополя 7 марта 1637 года // Слово. 1877. – Ч.83-84.
 32. Петрушевич А. Акты относящіеся к истории Южно-Западной Руси // Временник... – Львов, 1878. – С.127-137.
 33. Петрушевич А. Уступительная запись Іоанна Гневоша изъ Олекова, старосты Лятовичского на села Козловъ. Бубновъ и Заячици для Марка Собеского надворного наружного коронного хорунжого, издана въ Варшавѣ марта 1589 года // Слово. – 1880. – Ч.62.
 34. Петрушевич А. Акты относящіеся к истории Львовского Ставропигіального братства // Временник ... – Львов, 1880. – С.137-149.

35. Петрушевич А. Письма Молдавского Господаря Александра к русским гражданам во Львове, занимающимся созданием городской Оуспенской церкви, с 1558 – 1566 годов // Временник... – 1881. – С.149-167.
36. Петрушевич А. Продолжение письм Молдавских Господарей, писанных к Львовскому Ставропигийскому братству при церкви Успения пресвятой Богородицы, занимающемуся вторично постройкою сей церкви, после пожара тойже в 1571 году // Временник... – 1882. – С.149-164.
37. Петрушевич А. Письма к Львовскому Ставропигийскому братству // Временник... – 1883. – С.147-175.
38. Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись. – Ч.2: С 1700 до конца августа 1772 г. – Львов, 1887.
39. Петрушевич А. Дополнение: Ч.1. – Львов, 1891.
40. Петрушевич А. Словенская старина: I. Букварь словенского языка из 1815 года // Вестник "Народного Дома". – Львов, 1892. – Ч.113.
41. Петрушевич А. Дума о гетмане войск запорожских Петре Конашевиче Сагайдачном // Временник... – 1893. – С.176-181.
42. Петрушевич А. Катехизис, напечатан в городе Тернаве, на Словацчине, в Пресбургском комитате 1698 года, неизвестный русским библиографам // Вопросы и ответы. Библиографическо-историческія письма. – Львовъ, 1893. – С.1-4.
43. Петрушевич А. Букварь напечатаный Спиридономъ Соболею въ Кутейн, 1631 года // Там само. – С.5-6.
44. Петрушевич А. Дополнение: Ч.3. – Львов, 1897.
45. Петрушевич А. Жизнеописание о. Иеронима Стрелецкого греческого католического пароха св. Варвары в Веди и почетного каноника епископского перемишльского капитула. – Львов, 1897. – 14 с.
46. Петрушевич А. Матеріали для истории Берестейской церковной унії с римским престолом. – Львов: Типография Ставропигийского института, 1896. – 15 с.; Львов, 1899. – 6 с.
47. Петрушевич А. Архієратикон кievской митрополіи с половины XIV столетія по с конца XVI столетія. – Львов, 1901. – 28 с.
48. Петрушевич А. Сводная летопись XVI века (1500 – 1533) // Вестник "Народного Дома". Львов. 1914. – Ч.1-5.
49. (Pietruszewicz A.) Materiały historyczne // Przegląd archeologiczny. – Lwow, 1882-1883
50. Pietruszewicz A. Wiadomosc o Diaryuszu, czyli dzienniku ks. Porfirego Wazyńskiego, biskupa Chełmskiego, od roku 1780 do 1804, dnia 4 Lutego napisanego // Przegląd archeologiczny. – Lwow, 1882 – S.24-43, 1883 – S.43-72, 38-50.
51. Pietruszewicz A. Modlitewnik corki Krzysztofa Opalinskiego, wojewody Poznańskiego, zony Stefana Niemierzyca, wojewody kijowskiego z końca XVII wieku // Teka konserwatorska Rocznik koła c. k. Konserwatorów starożytnych pomnicow Galicji Wschodniej. – Lwow, 1892 – S.61-64
52. Свистун Ф. Кто больший: г. Михайло Грушевский или о. А.Петрушевич? // Галичанин. 1901. – Ч.217.
53. Франко І. О. Ангін Петрушевич Ювілейна силуетка // Літературно-науковий вістник. Львів, 1901. Т.XIII. – С.171-193.

Korolko A.

ANTON PETRUSHEVICH'S ARCHAEOGRAPHIC ACTIVITIES

The author of the article investigates the heritage of Galician historian Petrushevich A. The formation of Ukrainian archaeography in Galichina in the second part of the XIX th century is connected with the name of Petrushevich. He was the first to introduce a great amount of Galician historical documents of the XV-XVIII th c. including documents on the history of fraternities and worship erections. The major part of the investigator's published documents haven't lost their scientific value at present time.

М.М. Волошук

РУСЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ ІХ-ХІІІ ст. НА СТОРІНКАХ ПИСЬМОВИХ ДЖЕРЕЛ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА СХОДУ

В процесі детального, комплексного вивчення історії міжнародних відносин середньовічної Європи важливим і необхідним завданням кожного дослідника є обов'язкове залучення і використання широкої палітри джерельних матеріалів (літописів, хронік, анналів, грамот, капітулярій тощо), походження яких не повинно обмежуватись як у хронологічному, так і територіально-географічному плані. Особливо актуально використовувати таку методику під час висвітлення русько-угорських відносин ІХ-ХІІІ ст., оскільки власне мадярські та руські джерела не до кінця пояснюють всі особливості еволюції даних взаємостосунків, що наповнені численними "білими плямами" та суб'єктивними судженнями авторів. Ці та інші причини спонукають нас шукати відповіді на деякі спірні питання взаємин Русі та Угорщини періоду розвиненого середньовіччя у документах, які з'явилися з-під пера авторів інших країн та регіонів.

На особливу увагу, в першу чергу, заслуговують польські джерела, написання яких розпочалось ще в Х ст. Так, у праці "Kronika polska przez prokocza w X wieku napisana" [32, с.240-241] говориться про становлення польсько-руського пограниччя в Х ст. [32, с.241], на окремі території якого претендували й угри. Про це йдеться у документах більш пізнього періоду, зокрема, у "Великой хронике о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв." [5, с.71].

Незначні повідомлення про "руський похід" (1018) польсько-саксонсько-угорсько-печенізьких військ короля Польщі Болеслава I Хороброго залишив нам у своїй "Хроніці" Анонім Галл [28, с.23]. Автор зазначав, що: "Болеслав I протягом десяти місяців володів багатим містом і могутнім королівством руських і безперервно пересилав звідти гроші у Польщу..." [2, с.36]. Дещо повніше про взаємини угрів і русичів XI-XII ст. писав автор праці "Kronica wielkopolska", який розкрив деякі аспекти даних стосунків у період походу Болеслава I на Київ (1018) [34, с.80-81], змалював участь польської сторони у боротьбі русько-угорського принца Бориса Коломановича за трон Естергерму [34, с.120] та охарактеризував причини втручання поляків у боротьбу за галицький престол (1188), де, як відома, не останню роль відігравала позиція угорського короля Бели III [34, с.168-169].

Оскільки в історії центральноєвропейських міждержавних відносин другої чверті XII ст. одне з чільних місць посідав процес виборювання онуком Володимира Мономаха Борисом корони Угорщини, польські історики того періоду звернули на це неабияку увагу, тому що Польща в даному протиборстві брала активну участь. Так, у "Хроніці" Богухвала

піднялося спірне питання про те, що Борис був сином не Євфимії – доньки Володимира Всеволодовича, а Збислави – дитини Святополка II Київського [21; 40, с.14], яка вийшла заміж за угорського короля Коломана (1017-1116), народила сина (Бориса), що згодом, за бажанням свого батька, став королем Галича [3, с.272-273]. Інший польський хроніст Вінцентій Кадлубек зазначав, що Борис був королівського походження [21, с.596], погоджуючись з Богухвалом щодо легітимності його боротьби за угорський трон.

Також у праці Кадлубека можна знайти відомості з історії боротьби угро-польських сил з Данилом Романовичем за Галицько-Волинське князівство (1205-1245), де руського володаря хроніст “нагороджує” не зовсім хорошими епітетами [12, с.5].

Непогано русько-угорські взаємини XII-XIII ст. розкрив у своїй роботі польський історик Ян Длугош, який намагався показати історичний розвиток своєї батьківщини в контексті міжнародних відносин у Центральній Європі. Саме цей автор вважав, що Борис Коломанович був сином короля Коломана і Святополківни [40, с.5-6], а не Євфимії Володимирівни; згодом, з метою утворення коаліції проти свого супротивника Бели II Сліпого, одружився з донькою польського короля Болеслава Кривоустого Юдиф [18, с.317]. Длугош висвітлював і окремі сторінки боротьби Данила та Василька Романовичів з угро-польською експансією в Галичину у першій половині XIII ст. (12), вказуючи, що в часи правління в Галичі Лева I (1270-1301) кордон з Угорщиною і Польщею було визначено в досить стабільних і постійних межах, свідченням чого є пам'ятний камінь з відповідним написом [35, с.29].

Опосередковано про русько-угорські взаємини першої половини XIII ст. згадував і інший польський мислитель – Мацей Стрийковський, який для більш детального ознайомлення з історією литовців, русів, поляків та сусідніх їм народностей (XII-XIII ст.) відсилав читача до праць Длугоша, Кромера і Меховіча [31, с.9-10; 7].

Окремі аспекти взаємин Русі і Угорщини відобразила “Велика хроніка”, автор якої вважав, зокрема, що князь Роман Мстиславич двічі ставав володарем Галича за допомогою поляків (1188 і 1199 рр.). Хоча спочатку його було вигнано сином Ярослава Осмомисла – Володимиром (“...Володимир просить угрів допомогти йому повернутися на трон. А останній... витісняє Романа...” [5, с.124]), проте вдруге Галич отримав нового князя, який правив до 1205 р. (“...Лешко призначає Романа галицьким князем...” [5, с.137]).

Про деякі фрагменти угро-галицького протистояння першої половини XIII ст. писали і редактори праці “Kronica Domowa Dzieduczyskich”, хоча відомості ці стосуються швидше не політичних подій, а суперечок з приводу права володіння сімейним гербом [30, с.21].

Безперечно, цінні повідомлення про становище руських земель в процесі протистояння Романовичів з уграми і поляками подаються і в багатотомному збірнику документів під назвою “*Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*”, проте, на жаль, вони не передають безпосередньо картини цієї боротьби [39, с.22, 23].

Як збірник польських середньовічних документів у 1990 році вийшла монографія російської дослідниці Н.І.Шавелевої, де в контексті висвітлення польських латиномовних джерел науковець виокремила ряд документів, що стосуються нашої проблематики (25).

Досить непогано висвітлювала русько-угорські взаємостосунки група чеських документів, серед яких, в першу чергу, можна виділити “Чеську хроніку” Козьми Празького. Автор опосередковано зачепив питання шлюбних стосунків династій Рюриковичів і Арпадовичів, змалювавши події заключення угро-чеського союзу, де за короля Вартислава було видано заміж доньку Андрія I і Анастасії Ярославівни (доньки Ярослава I, удруго) – Адлейту [15, с.125]. Деякі аспекти боротьби Бориса Коломановича за угорську корону висвітлював інший чеський історик Канонік Вишеградський [10; с.29]. Цими ж моментами цікавився автор праці “*Fontes rerum Bohemicarum*”, який вважав, що русько-угорський принц мав повне право зайняти престол в Естергомі [27, с.215-216], оскільки його мати, будучи вигнана своїм чоловіком (Коломаном) під час вагітності, повернулася до батька і там народила сина [21, с.594]. Він також описував події угро-русько-чеської боротьби за австрійську спадщину (з 1248/49 р. по 1260 р. з перервами), і в союзники короля Бели IV (1235-1270) зараховував князя Данила Галицького [27, с.310].

Не останнє місце, в процесі висвітлення стосунків Русі і Угорщини, займають грецькі повідомлення. Вже імператор Костянтин Багрянородний, працюючи в середині X ст. над своєю роботою “Про управління імперією”, дослідив окремі аспекти життя і діяльності угорських племен у IX ст. Він вважав, що турки (тобто угри [16, с.159]) мали стародавнє поселення поблизу Хазарії, яке називалося Леведія. Воно межувало, очевидно, і з руськими землями, з населенням яких угри вже встигли на той час налагодити контакти, бо: “жили разом з хазарами протягом трьох років, воюючи в якості союзників хазар у всіх їхніх війнах” [16, с.159]. Візантійські мислителі описали і деякі аспекти боротьби Бориса Коломановича за угорський престол, до чого їхня батьківщина, надавши синові Коломана політичний притулок, мала безпосереднє відношення. Так, у роботах Іоанна Кіннама та Микити Хоніата є характеристика останнього періоду відстоювання Борисом прав на угорську корону, який припадав на час правління в Естергомі Гейзи II (1141-1162). В цей час він брав активну участь у візантійсько-угорських війнах за Адриатику, захищаючи

інтереси династії Комнінів (Кіннам: "...прибувши в ту країну (Угорщину *Л А*), Борис обійшов і зруйнував тамтешні містечка..., потім зустрівся з трьома гуннськими фалангами і... змусив їх втікати..." [22, с.668]) [40, с.32], але пізніше в одній із битв, як писав М.Хоніат [22, с.670], був убитий.

Деяку увагу Кіннам приділив і висвітленню угро-русько-візантійських стосунків у період налагодження добросусідських взаємин між Ярославом Осмомислом Галицьким і королем Стефаном III (1171-1172). Зокрема, історик описував, як імператор відговорював князя від заключення шлюбу між донькою останнього і королем ("...ти віддаючи свою доньку за мадярського короля, віддаєш її за людину злобну, духом хитку..." [7, с.113]).

Багато корисного і необхідного матеріалу, в процесі вивчення русько-угорських стосунків IX-XIII ст., подають німецькі джерела. Так, вже Тітмар, єпископ Мерзебурзький вперше повідомив, що в "руському поході" Болеслава I Хороброго брало участь 500 угорців [33, с.369].

Його наступник – Адам Бременський звернув увагу на налагодження в середині XI ст. між Рюриковичами і Арпадовичами тісних династичних взаємин, зазначаючи, що за короля Андрія Угорського вийшла заміж одна з доньок Ярослава Мудрого, яка згодом народила Соломона [18, с.316]. Ще інший хроніст Гельмонд у своїй праці "Слов'янська хроніка" висловлював бажання окремих представників слов'янства приєднати до своїх територій землі угрів, після чого "...межі землі, яку займають слов'янські народи, так розширяться, що майже неможливо буде її описати..." [9, с.33].

"Хільдесгеймські аннали", твори сплітського архідиякона Фоми та праця "Житіє архієпископа Конрада" досить непогано висвітлили становище Закарпаття (так званої "руської марки") в межах Угорського королівства. Так, зокрема, в анналах вказувалось, що одним з намісників тут був син короля Стефана I – Гейнріх, який: "...загинув (плачевною) смертю, розірваний на полюванні диким кабаном..." [19, с.302].

Певне місце слід виділити хроністу Оттону Фрейзенгерському [10, с.203], який, вивчаючи аспекти боротьби принца Бориса за угорський трон, вважав, що "...Борис, будучи сином Коломана, але від іншої, ніж Стефан, матері, кажуть, доньки руського чи київського, вимагав батьківського престолу..." [21, с.595], на що цілком заслуговував за правами спадку [21, с.596]. Історик зафіксував момент утворення союзу Бориса з польським королем Болеславом III Кривоустим [22, с.656], описав події захоплення прихильниками Коломановича у 1146 р. угорського міста Пресбург [22, с.661] та змалював смерть русько-угорського принца, яку той прийняв від рук найманця-половчанина [40, с.3; 29]. Деяка деталізація даних фактів наводиться в праці "Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicae Recuci fecit Gesta Friderici imp. Auctoribus Ottone et Ragewino" [37, с.48-49]. Дуже опосередковані

відомості з історії русько-угорських взаємин IX-X ст. можна знайти і в роботі "Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicae Recuci" [36, с.33-34].

Питанням участі Данила Галицького на боці короля Бели IV у битві проти чеського претендента на Австрійську спадщину – короля Пршемисла II Оттокара під Крессербрунами цікавились автори "Monumenta Germaniae" та редактор Штірійського літопису. Згідно з судженнями даних хроністів, Романович брав участь у цій, сумнозвісній для нього, битві, де зазнав поразки [17, с.1].

Досить значним за об'ємом і змістом є комплекс документів римсько-італійського походження, де своє окреме місце посідає і проблема відносин Русі та Угорщини у XIII ст. На основну увагу заслуговує ряд папських грамот, звернених на адресу галицько-волинських володарів Данила і Василька Романовичів з проханням прийняти католицизм і корону з рук святого престолу апостола Петра та організувати антимонольську коаліцію. Провідну роль в даному листуванні відіграла угорська сторона, що в XIII ст. знаходилась в опосередкованій васальній залежності від папської курії [38, с.1]. Дані звернення у повному обсязі зберігаються у збірнику "Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ukrainae Illustrantia (1075-1953)" [26, с.19-21, с.27-45, с.49-51], а також, частково, в праці "Боротьба південно-західної Русі проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.)" [4, с.17-18, с.20-21, с.23-25]. Деякі фрагменти листування Андрія II з папою Іннокентієм III (1214), наведені в роботі "Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia" [38, с.1-2], теж переконують нас у тому, що на поч. XIII ст. існував міцний польсько-угро-папський альянс антигалицького спрямування.

Обмежені повідомлення про ситуацію в русько-угорських стосунках періоду монгольського нашествя в Європу (1240-1242) та середини XIII ст. подають нам праці посла римського папи Іннокентія IV до хана Батия Плато Карпіні та Вільгельма де Рубрука. Автори писали про те, що татари, після першого нападу на Угорщину в 1241-1242 рр., у середині XIII ст. підготували план наступної кампанії, для якої набрали війська і на Русі [20, с.38]. Наводились також описи того, що на розорених землях русичів, валахів, болгар і алан процвітав у цей час соціальний бандитизм (групи до 30 чоловік), де активну участь брали руські, угри і алани [6, с.95].

Останню, досить чисельну групу джерел, що торкалися і питання взаємин русичів та угорців на ранній стадії налагодження їх стосунків, становлять документи азійського походження, авторами яких були, як правило, арабські мандрівники і купці. Так, один з істориків ал-Гардізі зазначав, що: "...мадяри роблять набіги на слов'ян і беруть над ними гору..." (IX ст.) [1, с.60]. З ним погоджувався інший мислитель – ібн Русте,

який під час однієї із своїх подорожей в Нижнє Поволжя (903-913) писав: "...мадяри панують над всіма сусідніми слов'янами, накладають на них важкі оброки і поводяться як з військовополоненими..." [24, с.177]. Схожі думки прослідковуються і в ал-Марвазі: "...вони (угри – ПА) панують над всіма сусідами із слов'ян і русів, захоплюють полонених..." [1, с.60] та Шукрулли: "...між мадярами, слов'янами і русами постійна ворожнеча..." [1, с.60]. Серед поглядів інших арабських істориків важко знайти альтернативу. Зокрема, Катіба ("...слов'яни і руси знаходяться у постійній ворожнечі з мадярами..."), Хаджи Халіф ("...мадяри знаходяться у постійній війні з слов'янами та русами...") [1, с.60] та ібн Да'ст ("...мадяри панують над всіма сусідніми слов'янами...") [11, с.196] також були прихильниками ідеї про деякий експансіонізм угрів щодо русичів у IX ст. Про агресивність угрів говорять і дані "Каспійського зводу свідчень про Східну Європу": "...слов'яни будують підземні споруди, в яких рятуються зимою від сильного холоду (або нападу маляр)... [14, с.33]. Лише аль-Масуді припускав, що між русичами та уграми могло бути деяке співробітництво, бо як одні, так і інші були на службі хазарського кагана [8, с.108].

Таким чином, комплекс джерел західноєвропейського регіону і Сходу досить непогано розкриває безліч маловідомих і вкрай заплутаних моментів русько-угорських взаємин IX-XIII ст. (боротьба племен на ранній стадії зародження стосунків, "угорська політика" Бориса Коломановича, відносини Київської Русі з Угорщиною в XI ст. та ін.), доповнюючи свідчення мадярських і руських документів; а це створює непогані передумови для більш поглибленого вивчення даної проблематики, пошуків нових джерельних повідомлень і висвітлення актуальних фрагментів у стосунках Угорського королівства та Русі епохи розвинутого середньовіччя.

1. Алешкевич Я.А. Східні джерела про стародавніх угорців // Науковий вісник УжДУ. Серія історія. – Вип.5. – 2000. – С.57-63.
2. Аноним Галл. Хроника. – М.: АН СССР, 1961. – 171 с.
3. Борис Коломанович // Славянский сборник. – СПб., 1877. – Т.2. – С.265-277.
4. Боротьба південно-західної Русі проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVIII ст.) К.: Наукова думка, 1988.
5. "Великая хроника" о Польше, Руси и их соседях IX-XIII вв. М.: Издательство МГУ, 1987. – 259 с.
6. Вильгельм де Рубрук. Путешествие въ восточные страны. СПб., 1911.
7. Войнар М.О. Корона Данила в правничо-політичній структурі Сходу // Аналекта ОСВМ Серія 2. – Секція 2. – Випуск 1-2. – Рим, 1954. – С.105-119.
8. Гаркави А.Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских. – СПб., 1970.
9. Гельмонд. Славянская хроника. – М.: АН СССР, 1963. – 300 с.
10. Грот К.Я. Из истории Угрии и славянства в XII веке (1141-1173). – Варшава, 1889.
11. Грот К.Я. Моравия и мадяры с половины IX в. до начала X в. – СПб., 1881.
12. Дашкевич Н. Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям К., 1873. – 158 с.
13. Древняя Русь в свете зарубежных источников / Под ред. Мельниковой Е.А. – М.: Логос, 1999

Волощук М.М. Русько-угорські відносини IX-XIII ст. на сторінках письмових джерел Західної Європи та Сходу

14. Захoder Б.Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. – М.: Издательство восточной литературы, 1962. – 280 с.
15. Козьма Пражский. Чешская хроника. – М.: АН СССР, 1962.
16. Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М.: Наука, 1991.
17. Кордуба М. Участь Данила в битві під Крессенбрун // Записки НТШ. – Львів, 1896 – Т.10. – С.1.
18. Лонгинов А.В. Родственные связи русских князей с угорским королевским домом // В кн. Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству в Вильнь. – Вильна, 1893. – С.313-326.
19. Назаренко А.В. О "русской марке" в средневековой Венгрии // В кн. Восточная Европа в древности и средневековье. – М., 1978. – С.302-306.
20. Плато Карпини. История монгалов. – СПб., 1911.
21. Розанов С.П. Евфимия Владимировна и Борис Коломанович. Из европейской политики XII в. // Институт АН. – VII серия. – Отдел гуманитарных наук. – Л., 1930. – № 8. – С.585-599.
22. Розанов С.П. Евфимия Владимировна и Борис Коломанович. Из европейской политики XII в. // Институт АН. – VII серия. – Отдел гуманитарных наук. – Л., 1930. – № 9. – С.649-671.
23. Хрестоматия по истории средних веков в 2 т. / Под ред. Грацианского Н.П. и Сказкина С.Д. – М.: Учпедгиз, 1950. – Т.2. – 347 с.
24. Шушарин В.П. Русско-венгерские отношения в IX в. // В кн. Международные отношения России до XVII вв. Сборник статей. – М.: АН СССР, 1961. – С.131-181.
25. Щавелева Н.И. Польские латиноязычные средневековые источники. – М.: Наука, 1990.
26. Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075-1953). – Romae 1953. – V.1. – 686 s.
27. Fontes rerum Bohemicarum. – Praha, 1874. – Т.2. – 572 s.
28. Gall A. Kronika Polska. – Wroclaw – Warszawa – Krakow – Gdansk – Lodz, 1989. – 187 s.
29. Gorski K. Borys ustep z dziejow dwunastego wieku. – Lwow, 1876. – 38 s.
30. Kronika Domova Dzieduszyckich. – Lwow, 1865. – 480 s.
31. Kronika polska, litewska, zmodska i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. – Warszawa 1846. – 572 s.
32. Kronika polska przez prokosza w X wieku napisana. – Warszawa, 1825. – 292 s.
33. Kronika Thitmara / ed. M.Z. jedlicki. Zytomierz, 1861. – 376 s.
34. Kronika wielkopolska. – Warszawa, 1965. – 331 s.
35. Polska Jana Dlugosza. – Warszawa, 1984. – 598 s.
36. Skriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi. – Hannoverae, 1877. – Т.18. – 182 s.
37. Skriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi fecit Gesta Friderici imp. Auctoribus Ottone et Raguewino. – Hannoverae, 1867. – 350 s.
38. Vetera Monumenta Historica Hungariae Sacram Illustrantia. Romae, 1859. – Т.1.
39. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae. – Romae, 1860. – Т.1.
40. Werther M. Boris und Rostislav. Beitrag zur Geschichte der russisch-polnisch-ungarischen Beziehungen. – Berlin, 1889.

Voloshchuk M.

RUS-HUNGARIAN RELATIONS OF THE IX-XIII th CENTURIES ON THE PAGES OF THE WRITTEN SOURCES OF WESTERN EUROPE AND EAST

The article deals with the review of the European and Eastern sources concerning the evolution of the Russ-Hungarian relations of the IX-XIII th centuries. Much attention is given to Polish, Czech, German, Bizantian documents, where our theme is clearly reflected. In general there is no distinct picture of Russ and Hungary relations of the indicated period.

But they are the important material leading directly to the Russ and Hungarian documents.

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

В.М. Геник

ВІЙСЬКОВА СИМВОЛІКА В “СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ”

Славнозвісне “Слово о полку Ігоревім”, попри свою неперевершену літературну цінність, має для істориків ще й величезну наукову вагу. Написане в межах 1185-1187 років, воно доносить до нас безліч найрізноманітнішої інформації з тих часів, починаючи від політичної ситуації на Русі, й закінчуючи побутом та культурою давньоруського населення.

Та, окрім того, що “Слово...” по праву вважається найвидатнішою пам’яткою давньоруської літератури, воно є ще й найзагадковішим і найскладнішим писемним джерелом, яке дійшло до нашого часу. Й хочи чимало таємниць епосу вже розкриті вченими, в “Слові...” лишилося ще достатньо білих плям.

У даному дослідженні ми спробуємо з’ясувати одне з дискусійних місць твору, розуміння якого внесе ясність, по-перше, у зміст самого тексту “Слова...”, по-друге, дозволить краще зрозуміти військові звичаї русичів і збагатить наші знання про дохристиянські, а головню – періоду релігійного синкретизму – вірування наших предків.

Численні дослідники “Слова...” давно звернули увагу, що цей літературний твір насичений досить складними метафорами, причому деякі образи для них стосуються дохристиянських божеств і міфологічних персонажів (*Велеса, Дажбога, Хорса* і т.п.). На думку більшості авторів, тут ми маємо справу з традиційними образами й висловами, котрі давно втратили свій міфологічний зміст або й не мали такого, бо були скомпоновані на взірць аналогічних античних епітетів. М.С.Грушевський, проте, вважає, що вони з’явилися на ґрунті дружинної поетичної творчості в часи, коли з іменами вищезначених персонажів ще пов’язувалися цілком реальні і конкретні образи природи, її стихій і явищ [3, с. 210]. Ми ж схильні підтримувати точку зору тих дослідників, котрі пояснюють наявність численних дохристиянських міфологічних креатур у тексті твору, поряд з християнським Богом, одним із проявів давньоруського “двовірства” – синкретичного поєднання стародавніх вірувань з християнством. Дане твердження незаперечно підтверджується як письмовими джерелами того часу (“Слово Св. Григорья...”, “Слово нікоєго Христолюбца” і т.п.), спрямованими проти язичницьких пережитків на Русі, так і численними археологічними знахідками, а також багатющим архаїчним фольклорним матеріалом, у якому елементи синкретизму дожили навіть до наших днів. Та й сама думка, що тисячолітні дохристиянські вірування могли б забутися чи вихолощитися за якихось 200 років, видається нам абсурдною.

Геник В.М. Військова символіка в “Слові о полку Ігоревім”

Інша справа, що імена дохристиянських персонажів практично в усіх випадках автор “Слова...” вживає в метафоричному значенні (“Велесові внуки”, “віки Траяна” тощо), а, отже, їх не можна трактувати буквально, як це робить більшість дослідників (*Велес* – бог співців, *Стрибог* – бог вітрів і т.д.).

У цьому плані ми хочемо детальніше зупинитися на аналізі лише одного, здавалося б, малозначущого, зате дуже суперечливого образу “Слова...”. Мова йде про загадкового *дива*, згадуваного у творі двічі. Спочатку ми зустрічаємо його в тому місці, де Ігор Святославич веде свої полки до Дону:

*“...свистъ звъринь вѣста, збися дивъ, кличет
врѣху древа, велить послушати земли незнаемъ,
Вльзь, и Поморю, и Посулю, и Сурожу,
и Корсуню, и тебъ, тьмотораканскыи блъвань”*

[1, с.12],

а потім – після поразки Ігорєвого війська, коли половці у відповідь рушили на рчські землі:

*“Уже снесєся хула на хвалу;
уже трєсну нужда на волю;
уже врѣжєся дивъ на землю”.* [1, с.26].

Більшість дослідників “Слова...” вважають “*дива*” якоюсь “зловісною міфологічною істотою” (чимсь на зразок домовика чи вищого птаха) [1, с.53; 8, с.417]. У першому з вищенаведених фрагментів, на думку, скажімо, Д.С.Лихачова, “*див*” попереджає ворожі Русі країни, й тому академік вбачає в ньому “божество східних народів”, “яке співчуває їм, а не Русі”, у другому ж уривку вчений схильний трактувати “*дива*” як однотипне з “*хулою*”, “*нуждою*” втілення різноманітних нещасть, які впали на землю Руську [8, с.398, 403, 417, 430].

Інший дослідник, Б.О.Рибаков, спочатку не визнавав *дива* за міфологічну істоту і розумів його уособленням половецьких вивідачів, котрі з високих дерев розгледіли просування руських військ і завчасно повідомили своїх одноплемінників про небезпеку [9, с. 305]. Проте вже в праці “*Язичництво давньої Русі*” вчений схиляється до точки зору, що *Див* – це божество Русі (точніше, її Києво-Сіверської частини), захисник руських людей, що виступають у похід у недобрый час сонячного затемнення. На думку дослідника, *Див* над деревом – символ загрози ворожим степовикам, тоді як *Див* повержений – потвердження поразки русичів. Вище, втім, учений розглядає *дива* як грифона [10, с. 624-625, 632].

В цілому, слово “*див*” досі не одержало загально визнаного пояснення. Хоча О.М.Афанасьєв вбачав у *Диві* дракона-змія, велета, В.Сумцов та Є.Аничков – пізнішого домовика, а В.Ягіч взагалі не приймав

Дия й *Дию* (Дива і Дивію) за богів чи демонів [4, с. 113], більш вірогідною видається точка зору В.М.Топорова та С.А.Токарева, котрі припускають, що слово *dīwъ передувало слову bogъ, оскільки воно збереглося у якості позначення бога в деяких індоєвропейських мовах (інд. deva, лит. dievas, dīvūpъ, гр. ueoz, від кореня div – “світити”, “сіяти”) [12, с. 206; 11, с. 177]. Також можна погодитися з припущенням В.Іванова та В.Топорова, що *Дий* є результатом асоціації давньоруського імені (типу “*див*”) з гр. dios – Зевс (пор. також Дьяус), або ж представляє собою варіант чи результат викривлення того-таки імені [6, с.377; 7, с.416]. Причому, здається, під Дивом-Диєм слід мислити саме бога, а не його звіроподібного посланця – дива-грифона, як вважає Б.О.Рибаків [10, с.340-341, 630-632], ґрунтуючись на туманному свідченні “*Слова і откровенія Св. Апостола*” (XVI ст.) [4, с.93].

Таким чином, найбільш вірогідною видається нам думка про те, що “*дива*” слід ототожнювати з “*богом*”. Як же пов’язати дане твердження з текстом “*Слова...*”? Виявляється, зв’язок тут прямий. Але, перш ніж з’ясувати його, розглянемо ґрунтовніше окремі епізоди авторського опису руського та половецького військ.

Отже, після першого з наведених вище описів “*дива*” автор “*Слова...*” змальовує першу перемогу русичів над половцями, й серед захоплених трофеїв називає також “*чрълень стягъ*”, “*бъду хорюговъ*”, “*чрълену чолку*”, “*сребрено стружие*”, тобто військові знаки половців. Ще раз про половецькі стяги мова йде перед остаточним боєм Ігоревої дружини з ворогом. А закінчується битва тим, що “*...падоша стязи Игоревы*”, й через деякий час ми зустрічаємо другу згадку про “*дива*”.

Стяг – стародавня назва прапора. Одні вчені виводять її зі скандинавського stang – “*дрюк*”, більшість інших – від давньоруського “*стягати*” (воїнів навколо себе) [5, с.71; 2, с.34]. Рухом стягів управлялося військо в битві, падіння ж їх означало поразку [8, с.421-422; 5, с.72-73].

Про вигляд тогочасних стягів ми знаємо із старовинних мініатюр чи ікон (з *Кенігсберзького літопису*, “*Життя Бориса та Гліба*”, ікони “*Знамення*” тощо). Був він доволі традиційним: до довгого древка, увінчаного на верхівці вістрям списа, півмісяцем чи тризубцем, під яким звисала китиця кінського волосся (“*чолка*” бунчук), прикріплювалося досить довге трикутне полотнище – “*хобот*” [5, с.71-71].

Як вже йшлося, у “*Слові...*” детально описані захоплені ворожі бойові відзнаки. Чому ж ми не знаходимо там такої важливої деталі, як змальовання руських стягів? Чи її просто важко виокремити з метафори?

На нашу думку, в “*Слові...*” таки вміщений опис Ігорового стяга. Гадаємо, його легко помітити в метафоричному образі “*дива*”: “*...збися дивъ, кличет връху древа, велить послушати земли незнаемъ...*” – стяг

Геник В М Військова символіка в “Слові о полку Ігоревім”

тріпотить на древку, погрожуючи ворогу, коли русичі тільки вирушили проти половців, і “*... врѣжесе дивъ на землю*” – метафоричне ствердження того, що “*... падоша стязи Игоревы*”, тобто русичів переможено.

Очевидно, стяги війська Ігорового мали на собі якісь сакральні зображення, священні для русичів. Сумнівно, щоб це був лик Христа – такі стяги з’явилися значно пізніше. Водночас стародавні малюнки свідчать, що на деяких стягах іноді вміщували зображення зірок, місяця чи сонця [5, с.71]. Це дає нам змогу спробувати встановити, що ж зображалося на Ігорових стягах.

Інша давньоруська назва стяга – *хоругва* (*хоруговь*). Хоч деякі вчені виводять її з готського hrung чи монгольського oqango, мабуть, варто даний термін ототожнювати з праслов’янським “*хоро*”. Б.О.Рибаків наділяє його значенням, аналогічним з коренем “*коло*”, що наявний в багатьох позначеннях круглого, й включає в цей семантичний пучок і позначення Сонця. Вчений пов’язує корінь “*хоро*” з вотивним іменем *Хорса* та скіфським *Коло-Ксаєм* (Сонцем-царем) [10, с. 140, 228, 448].

Значить, що спільність семантики коренів “*коло*” і “*хоро*” справді очевидна. Проте етимологія останнього досі не з’ясована, хоча вона має безпосереднє відношення до даної проблеми. На нашу думку, витоки її слід шукати в індоєвропейській кореневій основі -kr-, яка здавна була наділена семантикою вогню. Звідси, очевидно, й слід виводити давньоруське слово “*крес*” – “*вогонь*”, та похідні від нього: *кресало*, *воскресати*, *іскра*, *хрест* і т.п. Неважко також зрозуміти логіку давніх слов’ян, які ототожнювали вогонь із Сонцем (небесним вогнем), а ще наділяли вогняною семантикою коло (круг).

До цього додамо, що з вогняною семантикою слід, мабуть, ототожнювати й деякі інші сакральні терміни давніх слов’ян, зокрема, прикметник “*красний*” (пор. красне Сонечко, Весна-красна і т.п.), який з часом набув значення “*гарний*”, “*хороший*”. “*чудовий*”. А, на думку О.М.Трубачова, в праслов’янській мові саме таким значенням наділялася одна з семантичних груп слів з коренем “*див*” (“*дивний*”, “*дивовижний*” тощо) [10, с.631].

Звідси випливає, що слово “*див*” як позначення бога має аналогічне значення з поняттями “*коло*” – “*хоро*”, що символізують вогняне коло, тобто Сонце. Таким чином, можна зробити висновок, що під іменем “*дива*” у “*Слові...*” мається на увазі архаїчне зображення солярного божества у вигляді сонячного диска, можливо, в оточенні променів (як на іконі “*Знамення*”), вміщене на Ігоровому стязі. Оскільки в дохристиянські часи наші предки, найімовірніше, шанували якогось єдиного бога Всесвіту (свідчення Прокопія Кесарійського, VI ст.), що наділявся численними характеристичними епітетами, а з прийняттям християнства злився з образом Саваофа, важко встановити, як його називали в XII ст.:

можливо, просто Богом (або Дивом, що одне й те ж), а можливо – Хорсом (на що у “Слові...” є прямі натяки – те ж таки “святлоє и трисвятлоє слънце”, котре Ярославна іменує “господином”, а також власне ім’я Хорса, якому князь Всеслав Полоцький “вовком вдосвіта перебігав шлях”).

Таким чином, очевидно, що під таємничим образом “дыва” у “Слові о полку Ігоревім” у метафоричній формі відтворено стяг князя Ігоря з зображенням на ньому “дывом” – святим сонячним ликом – сакральним символом епохи релігійного синкретизму.

1. Слово о плъку Игоревъ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова. – К.: Дніпро, 1977. 80 с.
2. Братко-Кутинський О.А. Нашадки святої Трійці. – К.: Внд-во Міжнародного товариства “Білий птах”, 1992. – 88 с.
3. Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. – Т.2. – К.: Либідь, 1993. – 264 с.
4. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: АТ “Обереги”, 1992. – 424 с.
5. Історія Українського війська: У 2-х т. – Т.1. – К.: Варта, 1994. – 384 с.
6. Иванов В., Топоров В. Див // Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. – Т.1. – М.: СЭ, 1980. – С.376-377.
7. Иванов В., Топоров В. Дий // МНМ. Энциклопедия: В 2 т. – Т.1. – М.: СЭ, 1980. – С.416.
8. Лихачев Д.С. Объяснительный перевод и комментарии к “Слову о полку Игореве” // Злато слово. Век XII. – М.: Молодая гвардия, 1986. – С.396-445.
9. Рыбаков Б.А. События 1184-1185 гг., воспетые в “Слове” // Злато слово. Век XII. М. Молодая гвардия, 1986. – С.269-360.
10. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси. – М.: Наука, 1988. – 784 с.
11. Токарев С.А. Боги // МНМ. Энциклопедия: В 2 т. – Т.1. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – С.177.
12. Топоров В.Н. Боги // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах. – Т.1. – М.: Международные отношения, 1995. – С.204-215.

Genyk V.

MILITARY SYMBOLICS IN “THE LAY OF IGOR’S HOSTLE”

The article deals with quite an interesting and yet not enough investigated theme. On the basis of detailed analysis of the text of “The Lay of Igor’s Hostle” and a number of other sources found by the author, the following questions are elucidated: existence of specific military symbols in the Russ army, the semantics of which goes back to pre-Christian time. It is found out that in “The Lay...” Igor’s military banner is described in a metaphorical way. The investigation concerns not only history but philosophy and religion as well. Perhaps, it will help to throw light on yet incomprehensible places in the text of “The Lay of Igor’s Hostle”.

В.В. Стинська

ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ – ОСЕРЕДОК НАУКОВОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ СТУДЕНТСТВА

Початок ХХ ст. в історії Львівського університету був періодом активізації студентського руху та загострення відносин між українською і польською молоддю.

Українське студентство групувалося в товариствах “Академічна громада”, “Академічна поміч”, “Основа”, “Український студентський союз” та ін.

Осередком наукового, культурного життя українських студентів вищих австрійських шкіл було Товариство “Український студентський союз”, яке ставило перед собою такі завдання: дбати про моральний та матеріальний стан своїх членів, співпрацювати з діючими науковими, культурними і просвітніми товариствами, здійснювати роботу, спрямовану на розвиток культури українського народу [9, с. 1].

Засобами досягнення мети було: утримування для своїх членів читальні і бібліотек; видання наукових і літературних публікацій; збір і аналіз статистичних матеріалів про стан народного, середнього та вищого шкільництва; організація наукових конференцій, конгресів, літературних вечорів, концертів; співпраця з іншими студентськими товариствами в австрійській державі; заснування і проведення курсів для неписьменних, підготовчих курсів до народних, видлових, фахових, середніх, вищих шкіл; створення спеціальних комісій для вирішення окремих питань [9, с. 2].

Інші студентські організації мали політичний характер. 3-поміж них найбільш впливовою була “Академічна громада” (1896 р.). На її діяльності позначилася боротьба демократичної інтелігенції проти консервативних сил.

Польська та єврейська молодь гуртувалася у товариствах “Zjednoczenie”, а після заборони його владою – “Wspólna nauka”, “Czytelnia akademicka”. Існували й інші студентські організації: “Sprujnia”, “Zycie”, але їхня діяльність не мала помітного впливу на розвиток студентського руху [6, с.30-31].

Особливо відчутним стало політичне розмежування студентської молоді на початку ХХ ст.

У липні 1899 р. на вічі студентів-українців австрійських вищих навчальних закладів була висунута вимога відкрити у Львові український університет. Основною причиною домагання було те, що “шкільна справа” у Галичині стала кричущим відображенням національної дискримінації і національного пригнічення [6, с.31]. Про це свідчили наступні факти.

За діючими австрійськими законами Львівський університет (ЛУ) мав утравістичний характер (постанова Міністерства просвіти від 4 липня 1871 р.), проте фактичними господарями закладу були поляки. Підтвердженням цього було те, що адміністрація ЛУ складалася виключно з поляків, офіційною мовою та мовою внутрішнього урядування була польська, на початку ХХ ст. в ЛУ було лише 5 кафедр з українською мовою навчання, не рахуючи кафедр теологічного факультету, у 1906/07 н. р. 185 (83 %) предметів викладалися польською мовою і тільки 19 (8,5%) – українською, з 5673 студентів ЛУ у 1914 р. українців навчалось 1410 осіб, або 25,5% [2, с.286-289; 3, с.1]. Українські студенти були позбавлені своїх законних прав в університеті. Навіть на теологічному факультеті, де співвідношення українців до поляків складало 7:1 (207 українців і 31 поляк), відчувалося їх ігнорування з боку університетської влади.

Формально кожний, хто закінчив гімназію або інший середній навчальний заклад, мав право вступити до університету на будь-який факультет. Прийом проводився без вступних іспитів, на підставі свідоцтва про середню освіту. Проте насправді вступити і вчитися було нелегко. Висока плата за навчання, відсутність державних стипендій і житла були значною перешкодою для дітей – вихідців з незаможних селянських родин з провінції. Вільно могли навчатися діти поміщиків, високопоставлених чиновників і духовенства. Діти ж робітників і селянства не мали змоги здобути навіть середню освіту. У 1906/07 н. р. серед студентів університету діти вчителів становили 8,5 відсотка, представників вільних професій – 9, селян – 14,1, ремісників та робітників – 4,8 [1, арк.4]. В Австро-Угорщині, підкреслював І.Франко, “наука вважається небезпечним оружжям, якого не слід давати в руки суспільності” [1, с.224].

Така соціальна неоднорідність, строкатість суспільного становища накладали свій відбиток на взаємовідносини, політичні настрої, формування світогляду та ідейних переконань студентів. Соціальні суперечності тісно перепліталися зі складними національними взаємовідносинами і знайшли свій вияв у змісті, характері та ідейно-політичній спрямованості студентського руху.

Прагнучи змінити ситуацію, українські студенти у 1899 р. на липневому вічі вперше висувують ідею створення окремого українського університету як необхідного засобу національного і культурного поступу українського народу. Це домагання загострило відносини у львівській вищій школі і стало основним каменем спотикання у взаєминах між українським і польським студентством.

З цього часу розпочинається відкрита боротьба за український університет. З цього приводу популярна українська газета “Діло” писала:

“...коли Відень, глухий на домаганє 3,5 мільйонного народу та сліпий на державну вагу сотвореня культурного центра для Руси-України в межах Австрії, тракуючи нас одних як безправних гельотів, то ми підносимо рішучо наші незадавлені і законами заборучені права на власний університет...” [7, с.1].

Однак, як свідчить аналіз джерел, оббивання порогів Міністерства освіти, наведення безспірних аргументів, подання заяв, прохань, пропозицій і т. д. до належного результату не привели. Як наслідок – регулярні запеклі сутички між українськими і польськими студентами у 1900-1910 рр., сецесія 1901 р., страйк 1902 р., демонстрації 1900, 1906 і декілька разів у 1907 рр., численні мітинги тощо. Закінчувались подібні події численними арештами студентів-українців, а часом й судовими процесами проти них.

Польське студентство щодо університетського питання розділювалося на два табори. Поступові студенти-поляки підтримували українців у прагненні відкрити власний вищий навчальний заклад. Вони часто брали участь у вічах українських студентів, присвячених університетській справі, самі проводили віча на підтримку вимог українських колег.

Проте більшість польської молоді вороже сприймала прагнення українців мати окремий університет. Ця група, об'єднана в товаристві “Czytelnia akademicka”, була виразником інтересів польського націоналістичного руху, прихильників якого називали “вшехполяками”. Дотримуючись “польського стану посідання” (шовіністична концепція польських правлячих кіл, які, спираючись на своє панівне становище у краї в сфері політики, економіки і культури, намагалися довести польський характер Галичини), студенти-вшехполяки були проти будь-яких національних поступок для українців і відразу виступили проти заснування українського університету. Найвагомим аргументом у цій справі був національно-політичний: “...український університет являється просто страшною небезпекою для польської національної справи, для польського національно-політичного становища в Галичині” [10, с.1]. Їх підтримували польська влада, преса, адміністрація і польська професура ЛУ. Зокрема, польські професори і приватні доценти ЛУ на зборах 2 січня 1913 р. заявили: “...вважаємо за свій обов'язок звернути увагу на ту небезпеку, яка грозить нашому університетови. Маємо те глибоке переконанє, що тільки виразне стверженє польскости нашого університету запевнить йому правильну діяльність в будучности, спромогу спокійної, виключно цілям науки й наочуваня присвяченої праці для дальшого розвитку національної культури” [8, с.1].

Безкомпромісність “вшехпольських” студентів, засліплених ідеалом “Великої Польщі”, та рішучість українських студентів досягти по-

ставленої мети часто приводили до кривавих зіткнень між ними в стінах ЛУ, в одному з яких 1 липня 1910 р. було вбито українського студента А.Коцка. Сенат ЛУ, польська влада у таких випадках завжди всю вину перекладали на українських студентів, неодноразово вдаючись до їх переслідувань та арештів. Це стало однією з причин вбивства у квітні 1908 р. студентом, соціал-демократом М.Січинським намісника Галичини А.Потоцького.

Як зазначав відомий український історик І.Кревецький, "ціною 1/4 мільона корон, 100 релігацій, років тюрми, а вкінці одного людського життя вдалося нам нарешті справу сю рушити з дотеперішньої мертвої точки..." – у грудні 1912 р. було погоджено проект цісарського листа [5, с. 1]. В ньому зазначалося, що український університет має бути заснований до початку 1916 р. Про місце розташування вирішено не було.

Незважаючи на існуючий проект, молодь продовжувала боротьбу. Університетське питання не сходило з порядку денного студентських конгресів, конференцій тощо. Зокрема, на II всеукраїнському студентському конгресі, що відбувся 2-5 липня 1913 р. у Львові, було ухвалено відповідні резолюції, в яких зазначалось, що "українське студентство, зібране на II всеукраїнському студентському конгресі:

1. просить владу вирішити справу створення українського університету у Львові у формі цісарського розпорядження та відповідного законопроекту;

2. просить українську парламентарну і соймову репрезентацію першочергово розглянути справу створення самостійного українського університету як найважливішого постулату української національної політики;

3. констатує, що українська молодь не відкидає можливості будь-якої форми боротьби за власний університет;

4. констатує, що ЛУ ім. Франца І є утраквістичним і залишатиметься таким до часу заснування українського університету;

5. закликає українську молодь до зберігання прав української мови у ЛУ" [12, с.125-126].

Професор Рудницький зазначав: "Ми хочемо університету, а не щось в роді університету. Університет здобудемо політичною і науковою працею. Наш університет при інтензивній праці може стати огнищем культури, важним не лише для Славянщини, але й для світа. Тому треба, щоби як найбільше наших студентів посвячувалося науковій праці, щоби не знеохочуванося чим небудь" [12, с.276].

Перша світова війна на деякий час паралізувала життя університету. У березні 1916 р. знову були депутації до уряду, меморіали від Наукового товариства ім. Т.Шевченка (НТШ), але справа університету так і не була зрушена.

З вибухом польсько-української війни 1918-1919 рр. польська влада закрила всі українські кафедри Львівського університету, заборонила українцям вступати до нього і перейменувала його на університет Яна Казимира. Як протіакція на цю політику, українські вчені в серпні 1919 р. постановили заснувати університетські курси, а у вересні 1921 р. було створено український таємний університет з юридичним, філософським та медичним факультетами. Його першим ректором став тодішній голова НТШ В.Шурат [4, с.1].

Вищесказане свідчить про те, що на початку XX ст. у Галичині відбувався процес демократизації всіх сторін університетського життя, зумовлений загальними тенденціями соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку. Широкого розмаху набув студентський рух, який характеризувався розпорощеністю, ідейно-політичною непослідовністю. Відносини між українськими і польськими студентами мали напружений характер, що було зумовлено національною дискримінацією, пригніченням українців у Львівському університеті та їх вимогою утворення окремого українського університету.

1. Державний архів Львівської області. – Ф. 26, оп. 15, спр. 122.
2. Osterreichisches statistisches Handbuch. – Wein, 1917. – S.286-289.
3. Декларация русинів професорів і доцентів Львівського університету // Діло. – 1910. – Ч.185. – С.1.
4. За огнище української культури // Діло. – 1923. Ч.11. – С.1; Ч.12. – С.1; Ч.13. – С.1; Ч.14. – С.1; Ч.15. – С.1; Ч.16. – С.2.
5. Кревецький І. По процесі 101 // Наша школа. – Львів-Чернівці, 1911. – Кн. IV. – С.1-5.
6. Львівський університет / Ред. Чугаєв В., Макарчук С. та ін. – Львів: Вища школа, 1986 – 146 с.
7. О університет // Діло. – 1904. – Ч.45. – С.1.
8. Польські професори проти заложена українського університету // Діло. – 1913 – Ч.3. – С.1.
9. Статут Товариства "Український Студентський Союз" у Львові. – Львів: Накладом Товариства, б. р. – 19 с.
10. Український університет і польські аргументи // Діло. – 1912. – Ч.107. – С.1-2.
11. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіжні / Педагогічні статті і висловлювання. Упорядкував О.Дзевін. – К., 1960. – С.224-225.
12. Хроніка шкільного життя // Наша школа. – 1913. Зш. 4/5. – С.268-281.

Stynska V.

THE LVIV UNIVERSITY AT THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY AS THE CENTER OF SCIENTIFIC AND POLITICAL STUDENTS' LIFE

In the article the cultural and political life of the Lviv university students at the beginning of the XXth century is shown. The attention is given to the relations of Polish and Ukrainian young people in the university matter, forms and methods of Ukrainian students' struggle for their own high educational institution. The main accent is put upon the central government, the Lviv University Academic Senate and press attitude towards the university problem.

О.І. Єгрешій

ДЕРЖАВОТВОРЧА КОНЦЕПЦІЯ ЕПИСКОПА ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА

З проголошенням незалежності Української держави у науковців з'явилася можливість об'єктивного підходу до окремих суперечливих сторінок вітчизняної історії, які за радянських часів з відомих причин перекручувались чи замовчувались. Певний інтерес у цьому плані представляють наукові розвідки про місце й роль Греко-Католицької церкви та її ієрархів у державотворчому русі. Серед них чи не найсуперечливішою постаттю вважається особа станіславівського єпископа-ординарія Григорія Хомишина, який понад сорок років очолював вищезгадану єпархію. Радянська історіографія зображала владу як польського прислужника, профашиста, антикомуніста, реакціонера. На даний момент існує думка про Г.Хомишина як католицького фанатика-ортодокса пропольської орієнтації. При цьому фактично не береться до уваги, що єпископ Григорій мав цілком свідомі погляди щодо творення Української держави, що глибоко переймався долею власного народу спочатку в складі Австрії, а згодом Польщі, що по-своєму вбачав вихід зі складної суспільно-політичної ситуації, яка склалася.

Єпископ ставив перед собою питання – чому український народ єдиний в Європі не має своєї держави? І більше того, чому українці втратили те, що в них було до визвольних змагань періоду Першої світової війни? На думку Григорія Хомишина, відповідь треба шукати не в “потусторонніх чинниках” та звинувачувати у всьому закордонні держави – відповідь у самих українців, бо головне лихо їх є анархія. Священнослужитель писав: “Хотя й не бракувало в нас великих і талановитих мужів, хотя й наш нарід обдарений такими гарними прикметами, та головне його лихо – анархія не давало йому закріпити своєї держави, однаково в часах княжих козацьких і наших. Безчисленні вороги нашого народу видихалися і миналися, але той оден його ворог – анархія все оставав” [6, с.6].

Українське суспільство за Хомишином хворе на “гемофілію” – зіпсуту кров, у духовному, а не тілесному розумінні цього слова [1, арк.60]. Якраз звідси духовна анемія українців, що викликала в свою чергу недостачу застосування в житті віри і етики, якраз звідси вийшов атеїзм. Саме цими обставинами єпископ Григорій пов'язує швидке проникнення в українське суспільство москвофільства, радикалізму, націоналізму.

“Мене з жахом переймає нинішня ситуація – бруди лиються зі всіх боків і дуже я побоююсь, щоби нарід руський не пропав в тім багні...” [5, арк.22], – писав владика ще в 1908 році в листі до Олександра Барвінського.

Єгрешій О.І. Державотворча концепція єпископа Григорія Хомишина

Щоб побороти ці деструктивні, згубні течії, потрібно дійти до висновку, що єдиною запорукою культурного поступу українців є “ухристиянення суспільности” під проводом католицької церкви, яка за Хомишином є наднаціональною церквою.

“Чи Ви пане Меценасе думаєте, що ми є нація, або що будемо нацією? ... Після мого враження, якого я набрав з майже тридцятидвохлітнього єпископства – ми згувіле дерево, котре неспосібне ані на опал, ані на матеріал, хіба на погній. Нас може відродити тільки Христова сила з католицькою церквою...” [1, арк.35], – писав єпископ до іншого відомого культурного та політичного діяча Осипа Назарука.

Під час Першої світової війни – 25 березня 1916 року, передчуваючи в скорому майбутньому об'єднання українців Австро-Угорщини і Російської імперії, єпископ Григорій видає розпорядження запровадити григоріанський календар замість юліанського [7, с.5]. Г.Хомишин мотивує це тим, що юліанський календар – суто російський, і якщо українці не мають нічого спільного з Російською державою, то їй необхідно порвати з російським календарем [8, с.19]. Введення григоріанського календаря, з задумом Г.Хомишина, крім того, повинно привести до зменшення серед українського народу ідей соціалізму, селярбизму, релігійної індіферентності.

“У нас пропаганда русофільська мала подвійну тенденцію – з одної сторони відорвати нас від австрійської держави і прилучити до Росії під зглядом національним і політичним, а з другої сторони під зглядом віри відірватися від католицької церкви, а накинути російське православіє...” [7, с.18].

На думку Г.Хомишина, народ і держава будуються і культурно розвиваються не фантазіями, а невпинною, повною пожертви цілого народу працею. А знання, розуміння і здійснення цієї ідеї жертви повинно дати духовенство. Жонате ж духовенство це не може дати, оскільки є поділ у священників між жінкою і Христом. Виходячи з цього, у 1920 році в Станіславівській єпархії вводиться целібат [9, с.95].

У 1931 році з'являється пастирський лист Григорія Хомишина “Про Візантіство”, в якому владика фактично обгрунтовує свої кроки, пов'язані з введенням целібату та григоріанського календаря. Єпископ вважає, що великим лихом є те, що українці прийняли віру зі Сходу, а не із Заходу, що українці зросли в атмосфері не Риму, а Візантії. Сама візантійська держава упала, але “візантійський дух” не загинув, а перейшов до Росії, де в більшовизмі досягнув найвищого розквіту, спричинивши розклад духовного життя цілого регіону та багатьох народів. Церква замість того, щоб бути рушієм суспільства, провідною силою в державі, навпаки, стала “рабинею світської влади”. Створився цезаро-

папізм [10, с.9]. Тому єпископ Григорій Хомишин вважає, що українці повинні “більше хилитися до Заходу, ніж до Сходу”, тим більше, що мова, психіка, культура українців відмінні від росіян. Звідси необхідно відходити від східного обряду, бо цей обряд є російським.

Але одночасно українці повинні “зрефлексуватися”, зрозуміти, де криється причина їхніх невдач, а не “знаходитись на становищі негачії, національної гарячки, демагогії” [6, с.7]. Перш за все, доцільно правильно усвідомити, що таке справжнє визволення. На думку Г.Хомишина, визволення складається з двох етапів: “негативного” – боротьба з неволею, та “позитивного”, тобто утримання здобутої волі. Українцям властиво ж звертати увагу тільки на перший етап, хоча саме другий є головнішим. Основна суть другого етапу – це підготовка самих українців до майбутнього визволення. Ієрарх писав: “Щоб ми були приготовані на ту хвилину, коли годинник історії виб’є годину народження нашої держави. Горе нам, коли нас заскочить неприготованих, бо станеться з нами ще щось гіршого як сталося при кінці світової війни” [6, с.31].

Сам другий, “позитивний” етап, мусить рухатись у двох напрямках: моральнім і матеріальнім, серед яких пріоритетнішим є перший. Оскільки, якщо не буде моральних основ, то і “найбільш матеріальні засоби” ніколи не принесуть нації визволення. Найкращу ж моральну підготовку дає саме Католицька церква. Наочним прикладом є Галичина, де переважає католицька віра, яка готова, на думку Г.Хомишина, до самоуправи більше ніж Велика Україна [20].

Єпископ Хомишин дотримується думки, що три чинники свідчать про могутність і відіграють важливу роль в житті народу: сила мілітарна, фінансова і духовна. Якщо українці з об’єктивних причин не мають на даному етапі мілітарної та фінансової сили, то духовну силу вони можуть і повинні досягнути [6, с.22]. Для цього необхідно закладати нові інституції, парохіяльні бібліотеки, різноманітні установи на засадах католицької ідеології, молодіжні товариства. Для прикладу, за розпорядженням Григорія Хомишина в 1928 році було створено українське католицьке товариство для молоді “Єдність”, метою якого було посилити між молодими людьми віру, моральність, любов до українського народу і Батьківщини [17, с.13].

Єпископ Григорій помагає розвиватися культурно-просвітнім товариствам “Просвіта”, “Рідна школа”, будучи одночасно головою останньої у Станиславові [12, с.136]. Владика Хомишин вважає, що ці найпопулярніші українські культурні товариства надзвичайно потрібні для нації, але вказує, що поступово ці установи стають на хибний шлях, бо являють собою “гнізда радикалізму”, морального розкладу, навіть селярбизму і більшовизму [9, с.19]. Зрештою, 18 січня 1930 року Хоми-

шин звертається з листом до Головної управи “Просвіти” з вимогою припинити деструктивну роботу. Але не отримавши відповіді та не відчувши змін у діяльності як “Просвіти”, так і “Рідної школи”, яку вважає суто католицькою установою, бо утримується духовенством, фактично пориває з ними [16, с.7].

Якщо митрополит Андрей Шептицький вважав за потрібне боротися з різного роду ворожими церкві силами безпосередньо в товариствах “Просвіта”, “Рідна школа”, “Союз українок”, то Г.Хомишин йде іншим шляхом – створює нові просвітницькі товариства, підпорядковані церкві [14, с.122]. Так в 1934 році виникає мережа культурно-просвітницьких товариств “Скала”, головним завданням яких було заснування читалень і бібліотек при парохіях, а також поширення Католицької Акції. Однак між “Скалою” та “Просвітою” існують постійні суперечності, про що пише сам єпископ Хомишин у листі до Осипа Назарука: “...католицьку організацію “Скала” ніхто так безпощадно і неетично не поборює, як “Просвіта” [1, арк.53].

Щоб досягнути вагомих результатів у державотворенні, необхідно згідно з концепцією Хомишина зрозуміти, що таке “правдива політика” і чим вона відрізняється від “національної гарячки” та нетерпимості.

“Треба зайнятися правдивою політикою, яка не є широкою губою і сильною гортанкою до демагогічного крику, ані скорими ногами до агітації. Правдива політика – це велика мудрість всестороння і розумна орієнтація, панування розуму і розваги. Відтак розсудна і реальна політика вимагає, щоб забезпечувати також повну лояльність до держави, в котрій тепер знаходимося” [6, с.26]. Політика лояльності і витримки, за Хомишином, зовсім не означає зрікатися надії на суверенну державу, бо народ, який зрікається цього, сам себе заперечує. Але, з іншого боку, не можна будувати державу без відповідної підготовки.

“Мудра і реальна політика не руководиться фантазією будучности, але робить те, що наказує конечність, що можна тепер, в даних умовах зробити, і на що дозволяють теперішні конечні обставини” [6, с.31]. Тим самим, за задумом єпископа, українці якраз будуть підготовлені на ту хвилину, коли політичні обставини дозволять поборотися за свою державу. Єпископ Хомишин говорить: “Уявім собі, що одного дня зненавиджені українцям поляки від нас забираються і нас самих лишають. За кілька годин приходять з-за Збруча хмари більшовиків, які замкнуть наші церкви і обернуть на доми забави або розпусти, духовенство і інтелігенцію по часті вистріляють, по часті вишлють на Соловецькі острови, а сам нарід згноблять...” [6, с.28].

Владика визнає, що поляки ставляться до українців як до другого народу, що шовіністичні чинники польського суспільства

хочуть знищити українців, що супроти українців не виконується жодних міжнародних зобов'язань [9, с.161]. Але при тому вважає, що реакція українців на таке відношення з боку Польщі повинна бути правильною. Українці ж реагують двояко: або взагалі опускають руки, зрікаючись при цьому "життєвого розвою", або вибирають крайньоправий спосіб боротьби – терор. Хомишин рішуче відкидає ці два методи, вважаючи їх такими, які тільки дають підставу полякам розвивати та поновлювати репресії. Владика в цілому розуміє націоналістів і не дивується, що за таких несприятливих для українського народу обставин застосовуються саботажі, виникають таємні організації, але все ж вважає, що їхня тактика є хибною. За Хомишином якщо і діяльність таємних організацій здійснюється в ім'я патріотизму і національної ідеї – все одно ця діяльність є шкідливою, бо керується аморальними та грішними вчинками [6, с.9]. А коли навіть і завдяки боротьбі крайньоправих сил і появиться незалежна Україна, то ця держава, на думку Григорія Хомишина, не зможе повноцінно розвиватися, бо утвориться "анархічно-конспіративний систем", який буде проводити руйнівну політику і проти своєї власної держави. "Коли ввійде в звичай, що злочин сповнений в ім'я народу, чи для народу і для своєї держави добрий і дозволений, тоді затреться розуміння і почуття правдивої чесноти і правдивої моральності..., тоді в такім народі чи державі будуть сповнятися злочини і проти своїх..., і тоді злочини будуть ухвалити за первіство, бо вони будуть сповнятися в ім'я України і для України" [11].

Націоналізм слід відкинути ще й тому, що за своїм складом він є ксенофобським, деструктивним, бо виступає проти корінних громадян тільки тому, що вони є не українцями. В такому разі ніколи не буде побудовано консолідованої держави.

Безумовно, подібні погляди українського єпископа, які владика активно поширював через пресу, не могли не викликати спротиву та відповідної реакції націоналістичного табору. Є всі підстави вважати, що на Хомишина готувався замах українськими націоналістами. Це можна твердити, виходячи з листа єпископа Григорія до митрополита Шептицького, датованого другим травня 1932 року, в якому владика наводить факти, що свідчать про ймовірний терористичний акт, та дорікає графу Андрею в надто лояльному ставленні до екстремістів [2, арк.44].

Згідно з принципами Г.Хомишина, націоналізм повинен мати право на існування, але тут йдеться про "здоровий націоналізм". А "здоровий націоналізм" – це творення інституцій з метою загального добра обнови українського народу. Тому єпископ ініціює виникнення великої мережі таких організацій: було організоване Товариство допомоги інвалідам УГА, яке існувало фактично на кошти від Богослужень, організо-

увались різноманітні фонди, як, наприклад, "Сироти і католицьке виховання молодіжи" (СКВМ), кошти від якого йшли на будинки сиріт, захоронки в Княгинині, Бельведері, Майзлях та інших куточках Станиславова [15, с.15]. Причому ініціативна діяльність владики Хомишина не завжди знаходила розуміння та підтримку з боку польської влади, тому багато задумів та проектів єпископа лишились нереалізованими.

Г.Хомишин має намір у чомусь наслідувати польські католицькі консервативні організації типу "Правиці народової", акцентуючи увагу на їх позитивних рисах:

1. Універсалізм, а не вузькому ексклюзивному партикуляризмі;
2. Ідейності, а не тимчасових комбінаціях і кон'юнктурах;
3. Оперті на "Божий авторитет" [9, с.182].

Так, 4 серпня 1925 року за сприяння єпископа Хомишина виникає Українська християнська організація (УХО), яка поставила собі за мету згуртувати християн-католиків українського народу, незважаючи на їх стан, партійну приналежність, і стежити, щоб політичні партії у своїй практичній діяльності виступали згідно із засадами католицької ідеології [13, с.2]. Разом з тим УХО, як аполітичне за своєю природою об'єднання, прагне співпрацювати з тими національними установами та політичними партіями, які не розірвали з християнським світоглядом. Сьомого січня 1926 року вийшов перший номер часопису "Нова зоря", що став періодичним органом УХО, покровителем якого був Григорій Хомишин.

Але, як засвідчили наступні події, жодна з політичних партій, в тому числі й УНДО, яку на перших порах, в значній мірі, підтримувало духовенство, не виправдала сподівань проводу УХО. Тому 24 вересня 1930 року виникає Українська католицька народна партія (УКНП), яка з 1932 року носить назву Українська народна обнова. УКНП, неформальним лідером якої знову ж стає єпископ Хомишин, ставить собі за мету обнови український народ на ґрунті католицької віри і етики, бо тільки в такому разі можливий культурний розвиток нації. Без подібного "морального оздоровлення", вважав Хомишин, неможливе досягнення в майбутньому державності України [9, с.176]. УКНП (УНО) була покликана підготувати основу, фундамент майбутньої державності, тому не ставила перед собою на початковому етапі завдання домагатися незалежності України, а лише широкої національно-територіальної автономії [18].

Але 3 листопада 1932 року голова Української Парламентської Репрезентації в польському парламенті і голова УНДО Дмитро Левицький виголосив промову, за якою очолювана ним партія змінює свою політичну платформу, та відтепер домагатиметься, щоб Польща виконала свої зобов'язання міжнародного характеру у вигляді територіальної автономії [19]. За таких обставин політична програма УНДО стає

фактично тотожною програмі УНО. Тому, враховуючи слабкість та нечисленність організації Григорія Хомишина, яка не спромоглася організувати жодного партійного осередка поза Станиславом [3, арк.30], подальше прогресивне існування УНО стає проблематичним. Тим більше, що великою популярністю в Галичині серед організацій клерикального типу користується Український католицький союз, який перебував під патронатом Андрея Шептицького.

Владика ж Хомишин, розчарувавшись у політиці українських культурно-просвітницьких товариств, видає 30 серпня 1937 року розпорядження про заборону належати священникам до світських товариств і установ на території свого єпископства [21]. Він не підтримує так зване "пресове порозуміння" між українськими друкованими органами, що репрезентували відповідно різні політичні сили. Хоча це "пресове порозуміння", судячи з підписаної декларації часописами "Діло", "Громадський голос", "Мета", "Нова зоря", "Правда" та іншими органами, ставило собі за мету через взаємотерпимість, співпрацю, "виважену полеміку", обмін інформацією сконсолідувати українську націю, відкинувши при цьому розбіжності ідеологічного та політичного характеру [4, арк.121]. Григорій Хомишин забороняє представникам "Нової зорі", "Правди" брати участь у цій акції і тим самим ще більше абстрагується від суспільно-політичного життя.

Єпископ зневірюється в українцях як нації, яка не спроможна до державотворення, докоряючи їм у тому, що вони не хочуть духовно оновлюватись, тому "страждають на духовну сліпоту" та певного роду "розумове збочення", а через те приречені на загибель. "Дуже гірко писати мені мої спомини. Маю враження, що пишу некролог над гробом мого народу... Не знаю, чи міг би далі продовжувати. А ні поляки, а ні польський клир, але ми сами валимо і розвалимо нашу церкву, так само як розвалили нашу державу..." [1, арк.3].

Таким чином, єпископ Григорій Хомишин мав свої погляди щодо становлення української держави та сконструював свою самобутню державотворчу концепцію. Але через об'єктивні й суб'єктивні причини її не вдалося реалізувати.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). - Ф 359, оп.1, спр.332.
2. ЦДІА України у Львові. – Ф 359, оп.1, спр.331.
3. ЦДІА України у Львові. – Ф 359, оп.1, спр.208.
4. ЦДІА України у Львові. – Ф 359, оп.1, спр.209.
5. Центральна наукова бібліотека ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів. Ф.11. од. зб. 2665, п.160.
6. Хомишин Г. Пастирський лист "Про політичне положення українського народу в польській державі". – Львів, 1931.

7. Хомишин Г. Послання пастирське "О подвигах за добрі і святі справи". – Станіслав, 1916.
8. Хомишин Г. Послання пастирське "О післанництві українського народу в католицькій церкві". – Станіслав, 1916.
9. Хомишин Г. Українська проблема. – Станіслав, 1933.
10. Хомишин Г. Пастирський лист "Про Візантійство". – Станіслав, 1931.
11. Хомишин Г. Пастирський лист "Про грозу духової руїни" // Нова зоря. – 1933. – Ч.28 (23 квітня).
12. Шематизм Івано-Франківської єпархії. – Івано-Франківськ, 1995.
13. Наші вісти: Інформаційне письмо УХО. – Львів, 1925. – Ч.1.
14. Перевезій В. Українська греко-католицька церква у східногалицькому суспільстві 20-30 рр. XX ст. // Розбудова держави. – 1998. – №11, 12.
15. Вісник Станиславівської єпархії. – 1927. – Ч.1, 2, 3.
16. О світських українських установах // Вісник Станиславівської єпархії. – 1931. – Ч.1, 2, 3.
17. Статут українського католицького товариства молодіжі "Єдність" // Вісник Станиславівської єпархії. – 1928. – Ч.1, 2, 3.
18. Комунікат УНО (УКНП) // Нова зоря. – 1932. – Ч.37 (22 грудня).
19. Перелім в українській політиці // Нова зоря. – 1932. – Ч.87 (13 листопада).
20. В шістнадцять роковини // Нова Зоря. – 1934. – Ч.81 (25 жовтня).
21. Про діяльність священника в світських товариствах і установах // Нова зоря. – 1937. – Ч.84 (4 листопада).

Egreshiy O.

THE STATE FORMATION CONCEPT OF BISHOP HRYGORIY KHOMYSHYN

This article deals with social-political activity of Hrygoriy Khomyshyn. Khomyshyn had an original point of view on the problem of state formation. According to Khomyshyn's concept the principal role in state formation belongs to Greek Catholic church. In the bishop's opinion only the church is able to consolidate the Ukrainians spiritually and to overcome the characteristic of anarchy of the nation. But Hrygoriy Khomyshyn's ideas were not accepted by East Galician society.

Р.В. Кобильник

СТАВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ДО ПАЦИФІКАЦІЇ 1930 р.

Тенденції, які намітилися в польсько-українських відносинах на початку 30-х років ХХ ст., вказували на зростання напруженої ситуації. Нездатність уряду і проурядових фракцій виробити конкретну програму вирішення українського питання посилила шовіністичні настрої серед польського суспільства і зміцнила вплив правохристиянських партій, особливо на західноукраїнських землях. Помітних змін зазнав український національний рух. Значно зросла роль Організації Українських націоналістів (ОУН), яка заявила про насильницькі методи ведення боротьби проти польського панування.

Суперечності в українсько-польських суспільних відносинах 1930 р. наростали на тлі загального загострення внутрішньополітичної ситуації в Польщі. Намагання Ю.Пілсудського зміцнити свою владу і правити авторитарними методами викликало опір антисанайційних сил. Восени 1929 року шість польських політичних партій центру і лівиці створили сеймовий блок "Центролів". Першого квітня 1930 року новий прем'єр-міністр Польщі, один з найближчих співробітників Пілсудського В.Славек натякнув, що його уряд не збирається терпіти діючий сейм. Ставало зрозумілим, що назріває вирішальний конфлікт між режимом і опозицією, який в тій чи іншій формі міг поширитись і на Західну Україну [30, с.114].

На стані українсько-польських взаємин не могли не позначитись і ті процеси, що спостерігались у міжнародних відносинах у Центральній Європі. На рубежі 20-30-х рр. активізувалися німецькі політичні сили, які вимагали ревізії умов Версальського мирного договору, зокрема повернення територій, що відійшли після Першої світової війни до Польщі. Влітку 1930 р. антипольська ревізійоністська кампанія в Німеччині досягла апогею [29, с.9].

Загострення внутрішньополітичної і зовнішньополітичної ситуацій в Польщі вирішили використати українські радикальні сили. Влітку 1930 р. ОУН розпочала широкомасштабну акцію підпалів польського майна на західноукраїнських землях. Доповненням до цього було нищення телефонних і телеграфних стовпів, напади на поліційні станиці, відплатні акції проти польських спортивно-військових організацій "Стшелєц". Усі ці дії були єдиною спланованою саботажною акцією, що тривала з липня до жовтня 1930 р. [28, с.321].

Виступ ОУН розпалив націоналістичні настрої серед польського населення в Східній Галичині, яке під проводом Національної партії (Стронніцтва Народового) – ендеків, виступило з гаслами негайного реваншу [31, с.158]. Звинувативши уряд у безпосередній причетності до саботажних акцій і неможливості їх розв'язання, ендеки закликали до створення "Союзу оборони східних кресів", куди увійшли б представники усіх польських політичних партій [23]. 30 серпня 1930 р. у Львові відбулося засідання Національної партії, на якому прийнято рішення про утворення "Польського Крайового Комітету". З даного рішення випливало, що "творення Комітету повинне відбутися під гаслом об'єднання польського елемента з метою самооборони проти терору УВО і українських боївок. Дана акція не може виглядати як тільки самооборона, а мусить розпочати реванш проти українського населення, а особливо проти українських організацій, як "Кооперативи", "Просвіти" та ін." [2, арк.51].

Таким чином, удар мав бути спрямований в саме серце українського національного руху. Відплатні дії мали відбутися за допомогою "боївок, що склалися з молодого елемента, так підбраного, що в часі передвиборної боротьби ті боївки були б в розпорядженні Національної

партії" [2, арк.51]. Тим самим ендеки намагалися посилити свій вплив на так званих східних кресах, який вони втратили після виборів 1928 р. і саме "антиукраїнський елемент повинен був стати одним з найбільш використаних аргументів в протиурядовій агітації під час виборчої кампанії" [2, арк.52].

Звинувачуючи український національний рух і молодіжні організації, ендеки не обминули і представників Української Греко-Католицької Церкви, зокрема митрополита Шептицького, звинувативши його у приналежності до саботажних акцій [11].

Слід наголосити, що саме представники Національної партії через пресові органи сприяли нагнітання ситуації в Галичині і напруженню польсько-українських відносин. Застосовуючи принцип національної асиміляції, ендеки намагалися не вирішити українське питання, а сприяти його зникненню з національної політики Польщі. Тим самим, використовуючи "сприятливу ситуацію", вони намагалися ліквідувати українські культурно-освітні організації і господарські товариства. З іншого боку, ендеки розпочали передвиборну кампанію, і згуртування навколо них гальського елемента дозволило б їм одержати перемогу у Східній Галичині.

Притримуючись позиції ендеків, Християнсько-Демократична партія (ХДП) звинуватила у саботажній акції українські молодіжні організації "Луг", "Січ", "Просвіту", проте звинувачень на все українське населення не було [20]. Для недопущення подібних конфліктів члени ХДП пропонували в два-три рази збільшити кількість поліції в Галичині. На їх думку, це б дозволило повністю контролювати всі українські молодіжні організації і освітні заклади [20]. Крім цього, польський уряд повинен переглянути статутні положення "Пласту", "Лугу" та інших організацій і "зробити їх більш жорсткими, щоб будь-яке відхилення від статуту вело до припинення діяльності цієї організації" [12]. Цим самим хадеки намагалися позбавити українські організації і товариства національного характеру. Останнім кроком, на думку ХДП, має бути збільшення кількості польських осадників для вирівнювання чисельності польського населення Східної Галичини [12]. Таким чином, це привело б до збереження "польського стану посідання" на українських землях. ХДП притримувалась тактики задоволення часткових вимог в українському питанні. Один з лідерів хадеків М.Тулліє стверджував, що найбільш правильною політикою в українському питанні буде збереження певних культурних потреб для українців, що "в свою чергу втихомирять їх порив до національної автономії" [21].

Польська народна партія "П'яст" (ПНП-П) – людовці, яка складала основу "Центроліву", утвореного в 1929р., виступила з різкою критикою санайційного уряду. На думку людовців, польське селянство на українських землях зовсім позбавлене захисту. Нездатність уряду виробити

реальну національну програму на "східних кресах" привело до масових підпалів. Лише конкретна програма "співіснування обох народів" вирішить польсько-українські проблеми. Проте жодних завдань нової програми не було задекларовано, лише зверталась увага на розширення польського місцевого самоврядування в сільській місцевості [14].

Позиція селянських партій Польської народної партії "Визволення" та Селянської партії не була чіткою і конкретною. Висловившись за цілісність Польщі, вони основну увагу звернули на внутрішньопартійні інтереси. Саме в той час відбувалося організаційне структурування "Центроліву". А вже 9 вересня 1930 р. лідери "Центроліву" були заарештовані за наказом Пілсудського [32, с.226].

В порівнянні з різкими антиукраїнськими виступами польського політикуму відмінну позицію займали польські соціалістичні партії. Проте різні течії польського соціалістичного руху неоднаково реагували на загострення польсько-українських відносин.

Польська партія соціалістична (ППС) звинуватила в саботажі УВО(ОУН). Визнавши право українського народу на самовизначення, соціалісти заявили, що "лише легальна боротьба за національні права (...), приведе до польсько-українського порозуміння" [22]. Водночас "Robotnik" – орган ППС заявив, що "шлях до незалежності України проходив не через Східну Малопольщу, а через Радянську Україну" [22]. Гострішу позицію зайняла Львівська організація ППС, яка проголошувала, що боротьба з Польщею є віддаленням процесу утворення української держави та відбувається зі шкодою для самої української справи [27, с.335].

Тим самим польські соціалісти дали зрозуміти, що українці з їх боку можуть розраховувати тільки на територіальну автономію в складі Речі Посполитої.

Значно критичніше до саботажної акції поставилася Польська партія соціалістична (колишня Революційна фракція) (ППС-кРФ). Це було наслідком беззаперечного визнання нею прав Польщі щодо Східної Галичини. Визнаючи всі сумирні права українців та критично оцінюючи польську політику на "східних кресах", однозначно стверджувалось, що прийняті ними форми боротьби слід трактувати як бандитизм і злочин. Вказувалось на чужу інспірацію дій УВО, вбачаючи їх у Москві [27, с.335].

Представники ліворадикального табору Польська партія соціалістична – Лівиця (ППС-Л) і Комуністична партія Польщі (КПП) заявили про "посилення масового селянського руху". Звинувативши УВО в фашизмі і немасовості саботажної акції, комуністи проголосили, що селянська акція відбувається поза акцією УВО і під проводом лівих сил" [21, с.326]. Український історик М.Швагуляк вважає, що на долю прокомуністичних селян припадає лише невелика кількість стихійних акцій [30, с.118].

Проурядові партії, які були об'єднані в Безпартійний блок співпраці з урядом (ББСУ), повністю залежали від політики уряду. З початку саботажної акції уряд зайняв вичікувальну позицію. Пілсудський заявив, що підпали, саботаж, напади в Східній Галичині не треба трактувати як повстання, а лише як порушення суспільного порядку. Тому він наказував не застосовувати репресійно-поліцейських методів, а намагатися вирішити дану ситуацію політичними засобами [31, с.149]. Прийнявши до уваги позицію уряду, проурядові партії намагалися знайти шляхи вирішення проблем.

Партія національної правди (ПНП) виступила за мирне врегулювання ситуації. Беручи до уваги угодовські принципи національної політики уряду, краківські консерватори закликали до налагодження контактів з такими українськими політичними силами, які не "схвалюють саботажної акції, і допоможуть їм знищити злочинну акцію націоналістично-комуністичних груп" [25].

Наміри ПНП підтримала інша санаційна партія – Об'єднання Праці Сіл і Міст (ОПСМ), яка виступила проти асиміляційної політики щодо українців і запевнила у можливості уряду виробити реальну національну програму, яка б відповідала обом сторонам [15].

Однак звучали і більш гостріші висловлювання. Так, орган Польської консервативної організації державної праці (ПКОДП) "Dziennik roznanski", виступаючи на захист "одвічної польської землі", писав, що "винуватець терористичних актів УВО повинна бути якнайшвидше зліквідована" [13].

Проте такий лібералізм з боку уряду не міг довго тривати. Зі середини серпня 1930 року в Польщі почались серйозні зміни, які неминуче мали вплинути на національну політику. 23 серпня 1930 року прем'єр Славек подав у відставку, а на чолі уряду став сам маршал Ю.Пілсудський. Через кілька днів президент розпустив Сейм і Сенат і оголосив про нові вибори 16 і 23 листопада 1930 року [33, с.716].

Розпуск парламенту і позбавлення депутатів недоторканості розв'язали руки верхівці санації. 9 вересня поліція заарештувала групу депутатів до Сейму від опозиційного блоку "Центролів". Водночас було ув'язнено 6 українських депутатів, зокрема відомих діячів з табору УНДО: В.Целевича і Д.Палієва. Звинувачення їх у безпосередніх контактах з підіривними українськими чинниками свідчило, що власті мають намір розширити фронт боротьби з українським рухом [30, с.120]. У цей час зміни відбуваються і в самій санаційній верхівці. Значне місце в державній політиці починає займати група полковників (Славек, Бек, Мендзінський, Пристор, Світальський), які виступили прихильниками авторитарної влади Пілсудського і жорсткого урядового курсу в національній політиці [31, с.71].

Розправившись з польською опозицією, Пілсудський приступив до вирішення українського питання. 16 вересня 1930 року розпочалась

акція під назвою “пацифікація” – “умиротворення” за допомогою армії і поліції. Вона охопила 16 повітів Східної Галичини і тривала до 17 жовтня 1930 року. Як писало оунівське видання “На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства у Європі” – “уряд Пілсудського рішився за одним замахом ліквідувати українське питання в Польщі” [7, с.5].

Сучасна польська історіографія вважає, що уряд був змушений провести репресивну акцію для того, “щоб доказати, що Польща володіє ситуацією і цією територією і в силі навести там порядок” [25, с.41].

На нашу думку, це питання слід розглядати в більш ширшому аспекті. В діях урядових сил можна вбачати такі моменти: по-перше, уряд намагався доказати, що володіє внутрішньополітичною ситуацією; по-друге, зміна курсу державної політики так чи інакше змушувала Пілсудського діяти методом “жорсткої руки”; по-третє, уряду необхідно було перехопити ініціативу від ендеків у Східній Галичині, які, використовуючи антиукраїнський фактор, прагнули зміцнити своє становище на цих землях; по-четверте, наступали парламентські вибори, на яких ББСУ мав здобути переконливу перемогу, використовуючи всі наявні адміністративні ресурси. Саме два останні фактори найбільш проявилися під час репресивної акції. З початком саботажної акції ініціатива в консолідації польського суспільства в Західній Україні переходить до ББСУ, який діяв як монолітна організація. Так, у вересні 1930 року в Сколе повітовий комітет ББСУ утворив Комітет оборони західних і східних кресів [2, арк.67]. Такий же Комітет утворено в Стрию та інших містах Галичини [2, арк.74]. У всіх повітових містах Східної Галичини пройшли віча польського населення, організовані ББСУ. Зокрема, на вічі в Калуші прийнято рішення про запровадження на цій території військового стану і військово-польових судів [3, арк.309]. Все це вказує на відмінні позиції між центральними органами партій і їх організаціями на українських землях, які виступали на більш націоналістичних позиціях.

Думаючи про наступні вибори, урядовий блок прагнув завдати удару по українському національному русі. Першим кроком став арешт українських депутатів. Репресивна акція була спрямована в ті повіти, де українське населення національно свідоміше і де найкраще розвинена культурно-господарська діяльність. Було зруйновано і паралізовано діяльність “Лугу”, “Сокола”, “Просвіти”. Найсвідоміших українських діячів забирали у поліцейські відділки і відпускали після виборів. Використовуючи силу, польські власті закликали голосувати за ББСУ на майбутніх виборах, навіть перед страхом смерті [7, с.15].

Притримуючись тактики угодовства, проурядові сили шукали контакту з лояльними українськими партіями. Результатом стала домовленість з москвофілами про спільні дії під час виборчої кампанії. В багатьох селах Східної Галичини проходили спільні віча ББСУ і москвофілів, де проводилась антиукраїнська агітація [1, арк.42]. Тим самим, політика

уряду зводилась до декларування неупередженого ставлення до тих українських політичних сил, які заявлять на практиці про свою лояльність до польської держави.

Для досягнення бажаних результатів уряд використав сприятливу міжнародну ситуацію. Події в Радянському Союзі, зокрема національна політика сталінського режиму, спрямована на насильницьку колективізацію, інтенсивну централізацію, згорання “українізації”, початок масових репресій проти української інтелігенції, дали зрозуміти, що керівництво УРСР не виступить з різкими дипломатичними заявами на захист населення Західної України.

В цей час у політичній думці Польщі починає піддаватися гострій критиці федералістська концепція національної політики. Суть її полягала в створенні залежних від Польщі буферних держав України, Білорусії, Литви та ін., а також проведення політики державної асиміляції стосовно національних меншин. Ця програма отримала ще назву концепції прометеїзму. В польській пресі все частіше звучать заклики до перегляду політики прометеїзму. Львівський урядовий часопис “*Slowo Polskie*” в редакційній статті “Шкідливий гуманітаризм” заявив, що відповідним діям польського уряду проти саботажів у Галичині вважає “ідея федерації Польщі і України”, але “федералісти мусять пам’ятати, що першим кроком для приготування федерації є зміцнення державності і польскості в східних воєводствах” [18]. Таким чином, репресивні дії польського уряду засвідчили про частковий крах прометеїстської концепції пілсудчиків. Із зміною політики уряду змінилось відношення до українців і в польських проурядових партій. Так, до початку пацифікаційної акції лідери ПНП заявили про можливу “національну автономію для українців у складі Речі Посполитої”, а вже через кілька днів про її “повну неможливість” [19]. Краківські консерватори вважали, що для врегулювання польсько-українського напруження необхідно провести ряд заходів: 1) посилити урядовий контроль над Греко-Каголицькою метрополією; 2) впровадити на території Галичини утравквістичні школи і заборонити українські школи, в тому числі й приватні; 3) посилити контроль над українськими партіями і організаціями, лояльними до уряду, і заборонити всі націоналістичні організації [Там само]. Навіть беручи до уваги наближення нової виборчої кампанії, це були дуже гострі заяви, причому досі не притаманні санаційній політиці. Хоча згодом виступи були вже не такі різкі і зводилися в першу чергу до зміни законодавчої бази в місцевому самоврядуванні, зокрема впровадження національних виборчих курій [8]. Жодна з партій ББСУ не піддала критиці репресивно-каральну акцію уряду.

ПНП, виправдовуючи дії уряду, заявила про “революційний стан у малопольського села”, який можна було придушити тільки за допомогою сили [8].

Інші партії зазначали, що сильний уряд повинен навести порядок у Східній Малопольщі і закликали “посилити пацифікацію” [10]. Навіть ОПСМ, яка відзначалася деяким лібералізмом у ставленні до українського питання, на з’їзді 28 вересня 1930 року в Познані вітала уряд з енергійною акцією щодо ліквідації злочинного саботажного руху на території червенських земель” [24]. Українське питання, на думку ОПСМ, вирішиться з проведенням “на Червоній Русі спеціальної регіональної політики”, яку повинен проводити “політичний блок місцевого польського населення” [19].

Відношення правочентристських партій до пацифікації було одностайним. Вони не тільки підтримали її, але взяли безпосередню участь у каральних акціях. Ендеки озброїли свої боївки, які активно брали участь у пацифікації. Жорстокість їхня дійшла до таких меж, що владним органам довелося роззброїти їх [30, с.127].

Партії ліводемократичного спрямування перебували у відкритому протистоянні з урядом. Проте навіть у цих умовах вони не бажали використовувати український фактор у своїх передвиборних агітаціях.

Серед селянських партій лише Польська народна партія “Визволення” на з’їзді у Вільно заявила, що “вітає боротьбу українців у Польщі” [4]. Проте це була заява без конкретних програм і пошуків польсько-українського компромісу.

Серед тих, хто засудив репресивні дії польського уряду, була ППС, яка заявила, що “під час акцій постраждали мирні люди” [17]. Проте сама акція не була засуджена. ППС першою з польських партій підняла питання пацифікації на засіданні Сейму. Один з лідерів ППС Недзялковський заявив про відповідальність уряду за надмірне використання сили [5].

Репресивні дії зустріли гостру оцінку з боку Незалежної соціалістичної партії праці (НСПП). Пацифікаційна акція була сприйнята незалежними соціалістами як вияв національного тиску, ліквідація якого була можлива при повній реалізації принципу самовизначення націй [27, с.336].

Таким чином, репресивна акція польського уряду показала крах федералістської концепції пілсудчиків і їх принципів державної асиміляції непольських народів. Польські політичні партії під час пацифікаційної акції намагалися в першу чергу посилити свій вплив у Східній Галичині, активно використовуючи антиукраїнський фактор. Ситуація у Західній Україні показала, що на 1930 р. у польському суспільно-політичному русі була відсутня реальна програма вирішення національного питання.

Кобильник Р.В. Ставлення польських політичних партій до пацифікації 1930 р.

5. В польським соймі // Громадський Голос. – 1930. – 27 грудня.
6. “Час” за автономію Галичини // Нова Зоря. – 1930. – 2 жовтня.
7. На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства у Європі. – Прага, 1931.
8. Bochenski A. O istote sprawy ukraińskiej // Gzas – 1930. – 18 grudnia
9. Dolański S. Reflesce po sabotazu // Gzas. – 1930. – 11 pazdziernika.
10. Jednolite zrodlo zla // Dziennik poznański – 1930 – 24 pazdziernika.
11. Kler ruski i zbrodnie ruskie // Gazeta Warszawska – 1930. – 29 sierpnia.
12. Niebezpieczna droga represyi // Głos narodu – 1930. – 12 września
13. Organizacja zbrodni we wschodniej Malopolsce // Dziennik poznański. – 1930. – 20 sierpnia.
14. Ostrowski W. U podstaw akcji sabotazowej // Piast – 1930. – 14 wresnia
15. Paprocki S. Rola spoleczenstwa polskiego na ziemiach wschodnich // Przelom. – 1930. – 31 sierpnia.
16. Przed ukonczeniem akcji pacyfikacyjnej // Slowo – 1930. – 7 pazdziernika.
17. Sprawa “pacyfikacji” Malopolski wschodniej // Robotnik. – 1930. – 3 pazdziernika
18. Szkodliwy humanitaryzm // Slowo Polskie. – 1930 – 20 sierpnia.
19. Tam, gdzie plonelo zbońóze // Przelom. – 1930 – 2 listopada.
20. Terrorysty ukraińscy // Głos narodu. – 1930. – 21 sierpnia.
21. Thulle M. Kwestia ruska // Głos narodu. – 1930. – 19 wresnia.
22. U.O.W. // Robotnik – 1930. – 29 sierpnia
23. Wobec niebespeczenstwa ukraińskiego // Gazeta Warszawska. – 1930. – 27 sierpnia.
24. Wszystkie stronctwa. – 1930. – 8 pazdziernika
25. Zdrodnicza akcja ukraińska // Gzas. – 1930. – 6 września.
26. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми // Україна – Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків “Україно-польські відносини в 1918-1947 рр”. – Варшава, 1997.
27. Коко Е. Ставлення польського соціалістичного режиму щодо українського питання у Польщі 1930-1939 рр. // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 335-340.
28. Ходак В. Саботажна акція Організації Українських Націоналістів на Західній Україні 1930 р. // Галичина – 2001. – № 5-6. – С. 321-324.
29. Швагуляк М. “Пацифікація”. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. – Львів, 1993.
30. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1991. – Т. LXXII.
31. Chojnowski A. Koncepcji polityki narodowosciowej rzadzów polskich w latach 1921-1939 – Wrocław – Warszawa – Krakow – Gdansk, 1987.
32. Łato S. Ruch Ludowy a Centrolew – Warszawa, 1965
33. Pobog-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski Okres 1914-1939. – Gdańsk, 1990
34. PPS-Lewica 1926-1931. Materiały zrodlowe – Warszawa, 1963.

Kobylynyk R.

POLISH PARTIES ATTITUDE TOWARDS THE PACIFICATION (1930)

The article dwells upon the attitude of all Polish political movements camps towards the repressive action of government in Western Ukraine. The Polish parties failed to work out the real conceptions in the Ukrainian questions. The election campaign of September, 1930 had a great influence on the parties' position.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф.344, оп.1, спр.74.
2. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО) – Ф.2, оп.1, спр.729.
3. ДАІФО. – Ф.68, оп.2, спр.135.
4. Характеристичні резолюції “Визволення” // Нова Зоря. – 1930. – 23 жовтня.

ЗМІСТ

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

→Гравовецький В.В. Битва 1245 року під Ярославом – славна сторінка в історії військового мистецтва (до 800-річчя народження Данила Галицького)...	3
Ярошинський О.Б. Рушійні сили визвольного процесу на Волині в середині XVII ст.	8
Щепанський Я.С. Економічний розвиток міста Станиславова у другій половині XIX – на початку XX ст.	13
Кугутяк М.В. Зовнішньополітична діяльність Української народно-трудової партії (1920-1923 рр.).....	21
Адамович С.В. Митрополит Андрей Шептицький і Союз визволення України.....	38
Жернокієв О.С., Райківський І.Я. Семен Вітик: політична біографія.....	44
Завальнюк О.М. Запровадження українознавства в Кам'янець-Подільському університеті (1918-1920 рр.).....	50
Шнира В.В. Православна церква в Україні в умовах утвердження тоталітаризму (1927-1939 рр.).....	60
Савчук Б.П. Товариство опіки над українськими емігрантами в Галичині у 20-30-і роки XX ст.	66
Комар В.Л. Проблеми реалізації волинського експерименту в 1935-1938 рр. ...	72
Ходак В.Я. Зовнішньополітичні орієнтації ОУН (1929-1936 рр.).....	81
Кройтор В.К. Міжнародні чинники політики Румунії щодо української проблеми на початку 20-х років XX ст.	90
Мандрик Я.І. Кінофікація українського села наприкінці 20-х – у 30-і роки XX століття як засіб насадження комуністичної ідеології.	95
Луцький Я.В. Краєзнавчо-туристичний рух у молодіжних товариствах Галичини в 20-30-х рр. XX ст.	100
Сворак С.Д., Стефанюк Г.В. Освітня політика нацистського режиму в Галичині (1941-1944 рр.).....	107
Марчук В.В. Відродження України – відродження репресованої церкви (УГКЦ у 1987-1991 рр.).....	115

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Пендзей І.В. Соціально-економічні і політичні перетворення в Угорщині (1988-1990 рр.).....	124
Бурдяк В.І. Болгарія на шляху до Європейського союзу: бажання і перспективи.....	132
Соловей А.М. Гідність і права людини як важливі цінності демократичної політичної культури (історико-культурний аспект).....	141

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

Храбатин Н. Друга саботажна акція УВО в 1930 році: українська історіографія.....	150
Монолатій І.С. Українсько-німецькі відносини в Галичині міжвоєнного періоду: джерела та історіографія.....	156

Цепенда І.Є. Джерела до історії українсько-польських стосунків 1944-1947 рр. у фондах центральних архівів Республіки Польща.....	167
Королько А.З. Археографічна діяльність Антона Петрушевича.....	175
Волощук М.М. Русько-угорські відносини IX-XIII ст. на сторінках письмових джерел Західної Європи та Сходу.....	187

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

Геник В.М. Військова символіка в “Слові о полку Ігоревім”.....	194
Стинська В.В. Львівський університет на початку XX століття – осередок наукового та політичного життя студентства.....	199
Єгреший О.І. Державотворча концепція єпископа Григорія Хомишина.....	204
Кобильник Р.В. Ставлення польських політичних партій до пацифікації 1930 р.	211

CONTENTS

ETHNOPOLITICAL PROCESSES IN UKRAINE

<i>Grabovetsky V.</i> The Battle of 1245 at Yaroslav – a Prominent Page in History of Military Art (dedicated to the 800 anniversary of Danylo Halytskyi's birth).....	3
<i>Yaroshynskiy O.</i> The Motive Power of Liberation Process in Volyn (in the middle of the XVII century).....	8
<i>Shchepanskiy Ya.</i> The Economic Development of the Town of Stanislaviv in the second part of the XIX th-at the beginning of the XX th centuries.....	13
<i>Kugutiak M.</i> The Foreign Policy Activity of the Ukrainian National Labour Party (1920-1923).....	21
<i>Adamovych S.</i> Metropolitan Sheptyzkyi A. and the Ukraine Deliverance Union.....	38
<i>Zhernokleyev O., Rayktivskiy I.</i> Semen Vityk: Political Biography.....	44
<i>Zavalniuk O.</i> Introduction of Ukrainian Studies at the Kamenez-Podilskiy University (1918-1920).....	50
<i>Shnyra V.</i> Orthodox Church in Ukraine under Conditions of Totalitarianism Becoming Firmly Established (1927-1939).....	60
<i>Savchuk B.</i> Association of Guardianship over the Ukrainian Emigrants in Galichina in 20-30 th of the XX th century.....	66
<i>Komar V.</i> The Problems of Volyn Experiment Realization in 1935-1938.....	72
<i>Khodak V.</i> Foreign Orientations OUN (1929-1939).....	81
<i>Croitov V.</i> The International Factors of Romanian Politics as to Ukrainian Problem at the beginning of 20 th of the XX th century.....	90
<i>Mandryk Ya.</i> Inclusion in Cinema Circuit in Ukrainian Village at the end of the 20 th-in the 30 th of the XX th century as the Means of Imposing the Communistic Ideology.....	95
<i>Lutzkiy Ya.</i> Country Studies and Tourist Movement in the Youth Organizations of Galichina in the 20-30 th of the XX th century.....	100
<i>Svorak S., Stephaniuk G.</i> Educational Policy of Nazi Regime in Galichina (1941-1944).....	107
<i>Marchuk V.</i> Revival of Ukraine Revival of the Repressed Church (Ukrainian Greek Catholic church since 1987 till 1991).....	115

HISTORY OF FOREIGN COUNTRIES

<i>Pendzey I.</i> Social-economic and Political Transformations in Hungary (1988-1990)....	124
<i>Burdiak V.</i> Bulgaria on the Way to the European Community: Wishes and Perspectives.....	132
<i>Solovey A.</i> The Human Rights and Dignity as the Important Values of Democratic Political Culture (historical – cultural aspect).....	141

HISTORIC SOURCES STUDIES AND HISTORIOGRAPHY

<i>Khrabatyn N.</i> The Second Sabotage Action of the Ukrainian Military Organization in 1930: Ukrainian Historiography.....	150
<i>Monolatiy I.</i> The Ukrainian-German Relations in Galichina of Betweenwar Period: Sources and Historiography.....	156

<i>Tsependa I.</i> Sources on the History of the Ukrainian-Polish Relations (1944-1947) in the Central Archives of Republic of Poland.....	167
<i>Korolko A.</i> Anton Petrushevich's Archaeographic Activites.....	175
<i>Voloshuk M.</i> The Russ – Hungarian Relations of the IX-XIII th Centuries on the Pages of the Written Sources of the Western Europe and East.....	187

PANEL OF YOUNG SCIENTIST

<i>Genyk V.</i> Military Symbolics in "The Lay of Igor's Hostle".....	194
<i>Stynska V.</i> The Lviv University at the beginning of the XX th century as the Center of Scientific and Political Students' life.....	199
<i>Egreshiy O.</i> The State Formation Concept of Bishop Hryhoriy Khomyshyn.....	204
<i>Kobylnyk R.</i> Polish Parties Attitude Towards the Pacification (1930).....	211

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ІСТОРІЯ
Випуск 4-5

Видається з 1995 р.

Адреса редколегії: 76025, м. Івано-Франківськ
вул. Шевченка, 57,
Прикарпатський університет,
історичний факультет, тел. 59-60-21

Видавництво "Плай" Прикарпатського університету
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел. 59-60-51
(українською мовою)

Ministry of Education of Ukraine
Precarpathian University named after V.Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University named after V.Stefanyk

HISTORY
is № 4-5 Issue

Published since 1995

Publishers' adress: History Department,
Precarpathian University named after V.Stefanyk
57, Shevchenko Str., 76025 Ivano-Frankivsk, tel. 59-60-21

PLA1 Publishers, Precarpathian University
57, Shevchenko Str.,
76025, Ivano-Frankivsk, tel. 59-60-21

(Published in the Ukrainian language)

Старший редактор: БОЙЧУК О.П.
Літературні редактори: ЛЕНІВ О.В., ОБОДЯНСЬКА Л.Н.
Комп'ютерна верстка: ЯРЕМКО В.Д.
Набір: КЛИМЕНКО О.В., КУРІВЧАК Л.М.

Реєстраційне свідоцтво КВ №435.

Згідно до вибору 28.09.2001р
Формат 60x84/16. Папір офсетн
Ум. друк. ярк. 14,00. Вид. ярк.

Друкарня видавництва "Плай" Прикарпатського університету
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел. 59-60-51